DOI: 10.15773/EKKE.2023.019

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola

Ambrus László

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS AZ AMERIKAI MAGYAROK. KATONAI SZOLGÁLAT ÉS SAJTÓBÉLI VISSZHANGOK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL NEW YORK ÁLLAMRA

Doktori (PhD) értekezés

Témavezetők:
Dr. Pap József, PhD, főiskolai tanár
Dr. Majtényi György, DSc, főiskolai tanár

Eger, 2022

Tartalom

BEVEZETÉS ... 3

I. ÉRTELMEZÉSI KERETEK: KIVÁNDORLÁS, ELVÁNDORLÁS. AMERIKÁS MAGYAROK, MAGYAR AMERIKAIAK. ... 9

1. 1. Kivándorlás vagy elvándorlás, push és pull elmélet, immigráns sajtó ... 9

1. 2. Amerikás magyarok, magyar amerikaiak, amerikai magyar diaszpóra? ... 16

II. HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS ... 22

2. 1. Az első világháború történetének magyarországi historiográfiája ... 22

2. 2. A Nagy Háború angol nyelvű historiográfiájának áttekintése a 2000-es években ... 28

2. 3. Az amerikai magyar bevándorlásról és a bevándorló-katonákról szóló legfontosabb munkák ... 43

III. MAGYAROK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK HADAIBAN – TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS ... 48

3. 1. A függetlenségi háborútól az első világháborúig ... 48

3. 2. Az első világháborús amerikai hadba lépés, a Selective Service System, és a bevándorló-probléma elmélyülése ... 58

IV. AZ AMERIKAI MAGYARSÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN ... 73

4. 1. Az amerikai magyar közösségek élete a háború idején – a sajtóanyagok és egyéb primer források tükrében ... 74

4. 1. 1. Látlelet az amerikások helyzetéről a Nagy Háború idején ... 75

4. 1. 2. A sajtó tükrében ... 86

4. 1. 3. Pillantás az amerikások helyzetére primer források segítségével ... 114

4. 2. Mikro-szint. Két férfi, egy eset: az első amerikai ágyúlövés ... 137

4. 2. 1. Aki az ágyút elsütötte: Alex Arch (Ács Sándor) ... 140

4. 2. 2. Aki az ágyút megtöltötte: Louis Varady (Várady Lajos) ... 150

4. 2. 3. Ami az esetből következik ... 154

4. 3. Makro-szint: New York állam, a kiemelt példa ... 160

4. 3. 1. Források és módszerek ... 160

4. 3. 2. New York állam magyar katonái – eredmények, megfigyelések, következtetések ... 167

A KUTATÁS ÖSSZEGZÉSE, TOVÁBBI PERSPEKTÍVÁI ... 204

FÜGGELÉK ... 209

BIBLIOGRÁFIA ... 215

BEVEZETÉS

Magyarország történetének legnagyobb arányú kivándorlása az Amerikai Egyesült Államok irányába történt. Ennek megfelelően a legnagyobb magyar diaszpóra is az „amerikás" magyaroké, ami közel 1,4 millió főt számlál.[1] Ez meglehetősen nagy szám, ami nagy jelentőséget kölcsönöz az amerikai magyarságnak számos szempontból, köztük a történettudomány szempontjából is.

2016 augusztusában kéthetes kutatóúton vettem részt az Egyesült Államok szövetségi levéltárának New York Cityben található fiókintézményében. A kutatóút során az Ellis Islanden lévő bevándorlási múzeumba (Ellis Island National Museum of Immigration) is ellátogattam. A tanulmányúton feltűnt, hogy rengeteg olyan forráscsoport van az amerikai intézményekben, amit alig vagy egyáltalán nem hasznosít sem a magyar történettudomány, sem a diaszpórakutatás. Láthatóvá vált az is, hogy ezeknek a forrásoknak egy része konkrétan az amerikai magyar elvándoroltak hadtörténeti vonatkozásaival kapcsolatos, mélyebb kutatásokat is lehetővé tenne. Az említett intézményekben volt szerencsém szakmai eszmecserét folytatni kollégákkal: levéltárosokkal, muzeológusokkal, történészekkel. Ennek során – számos magyar vonatkozású forrástípus megismerése után – megformálódott bennem az alapvető kutatási irányvonal: az első világháború idején az Egyesült Államokban élt magyarokkal kapcsolatos társadalomtörténeti kérdések megfogalmazása és – lehetőség szerint – megválaszolása. Emellett azzal is szembesültem, hogy az amerikai levéltárakban is hatalmas mennyiségű olyan primer forrást lehet találni, amivel – érdekes módon – magyar történészek még keveset, vagy nem is foglalkoztak.

Az amerikai magyar történelem témakörének – illetve bizonyos részeinek – széles irodalma van, erre e dolgozat későbbi szakaszaiban még visszatérek. Meglehetősen szűkös viszont az „amerikások" hadtörténeti vonatkozásainak szakirodalma. Ebben a témakörben tulajdonképpen Zachar József, Vida István Kornél és Szentkirályi Endre később még sokat idézett munkáin kívül nincs is mélyebb, említésre méltó kutatás. Zachar József Kováts Mihály-életrajzát nem számolva, az amerikai hadtörténelemnek mindössze két időszaka: a polgárháború és a hidegháború (elsősorban abból is a vietnami háború) magyar vonatkozásai bizonyos fokig tudományos igényességgel feldolgozottak. Az első világháború, amely éppen a legnagyobb magyar tömeget az Egyesült Államokba vonzó „új bevándorlás" időszakát

[1] Gazsó Dániel: A magyar diaszpóra intézményesülésének és anyaországi viszonyainak története. In: *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában*. Szerk.: Ambrus László – Rakita Eszter. Líceum, Eger. 2019. 15.

szakította meg, szinte teljesen ismeretlen előttünk az amerikai magyarság szemszögéből. Ennek a hiányosságnak a pótlására indult el ez a kutatás, de hamar kiderült, hogy a teljes amerikai magyar lakosság első világháborús katonai szolgálatának feltárása és tudományos feldolgozása túlmutat egy PhD-disszertáció keretein mind terjedelmileg, mind pedig a kutatás spektrumának tekintetében. Ebből az okból a levéltári források által kijelölt utat követve, a korszakban magyar szempontból legnépesebb amerikai állam, New York magyar katonáinak prozopográfiai vizsgálatára szűkítettem az elemzést.

A kutatás sokrétű forrásanyagra épül, aminek az egyik legnagyobb része adatforrás. Az egyik fontosabb csoportot az *Abstracts of World War I Military Service, 1917-1919* forráscsoportban található adatkártyák képezik, amelyek minden olyan katona adatait tartalmazzák, akik New York állam lakói voltak a világháború ideje alatt. A többszörös szűrés után kialakult, közel 900 fős anyagot Microsoft Access adatbázisba rendeztem, majd a nevek, születési helyek és dátumok alapján további adatokat gyűjtöttem az alanyokról. Az elsődleges kiegészítő források a kutatásban szereplő, azonosítható származási helyű személyek születési anyakönyvei. Ezeket a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárának digitális gyűjteményéből gyűjtöttem ki az MNL Heves Megyei Levéltár adatbazisok.hu hozzáférésén, ill. a familysearch.org weboldalon keresztül. Az anyakönyvek mellett Passenger Listekből, azaz a tengerentúli kivándorlást lehetővé tett hajókon készült utaslistákból, magyar és amerikai népszámlálásokból, amerikai mustrakönyvekből, I. és II. világháborús regisztrációs kártyákból, útlevélkérelmekből, katonai személyi igazolójegyekből (azaz „dögcédulákról”), gyászjelentésekből és sírfeliratokról, egyéb hivatalos dokumentumokból, valamint természetesen a korabeli (angol és magyar nyelvű) sajtóanyagokból származó adatok és információk egészítik ki a kutatást.

E források jelentős részét összesen négy amerikai kutatóút során (2016 – New York City, 2018 – Washington, DC, 2019 – Philadelphia, 2021 – New Brunswick), számos levéltárban és kutatóintézetben végzett munka során gyűjtöttem össze. A legtöbb primer forrás a Historical Society of Pennsylvania (Philadelphia), a Hungarian Heritage Center (New Brunswick), a Kongresszusi Könyvtár (Washington, DC), a National Archives at New York City, a New York Public Library és a New York City Municipal Archives (NY) állományából származik. Szintén tekintélyes mennyiségű forrást tudtam gyűjteni internetes adattárakból (familysearch.org, ancestry.com, findagrave.com, libertyellisfoundation.org, adtplus.arcanum.hu), más részüket pedig magyar és amerikai kollégák, esetenként magánszemélyek bocsátották rendelkezésemre.

Emellett a munka során igyekszem a magyar történetírásban eddig nem, vagy csak elvétve használt forrásokat a „New Immigration” záró időszakában az USA-ban élt magyar közösségek kutatásának szolgálatába állítva hozzátenni kollektív tudásunkhoz. Ezek közül kiemelendőek a Selective Service Actnek megfelelően kialakított sorozási regisztrációs rendszerbe való felvétel során kitöltött regisztrációs lapok, illetve az amerikai katonai szolgálat fontosabb adatait összegző adatkártyák, más néven szolgálati absztraktok. A kutatás eredményei reményeim szerint beépülhetnek a társadalom- és hadtörténet ismeretanyagába, emellett pedig a diaszpórakutatás és az amerikanisztika tudományágai számára is felhasználhatóak lesznek.

Az értekezés alapvetően két nagyobb témát dolgoz fel, főként primer forrásanyag alapján. Az egyik a nem mainstream amerikai sajtóban, valamint az amerikai magyar sajtóanyagokban megjelent cikkekből kialakuló kép az amerikás magyarokról és magáról a háborús részvételről. A másik az Amerikai Expedíciós Erőkben szolgált magyar bevándorló katonák történeti vizsgálata, különös tekintettel New York államra. Összességében talán ez adja e disszertáció fő nóvumait. Feldolgozza New York állam amerikás magyarságának katonai szolgálatával kapcsolatos információkat az első világháborús amerikai haderőkben, ennek kutatásához pedig eddig jelentősebb mértékben nem használt forrásanyagot von be a korszak és a témakör kutatásába. További hozzáadott értékként nevezhető meg olyan katonai életpályák feltárása is, amelyek akár magyar, akár amerikai szempontból kisebb-nagyobb jelentőséggel bíró tettet hajtottak végre a Nagy Háborúban, ám történetük egészen idáig ismeretlen volt történetírásunk előtt. Ilyen szempontú átfogó, csoportos adatelemzésre épülő munka még nem született történetírásunkban az Egyesült Államokban szolgált magyar katonákkal kapcsolatban. Más a helyzet Mexikó esetében: a mexikói osztrák önkéntes hadsereg magyarországi születésű katonáinak szakszerű vizsgálatát már elvégezte Bobay István, aki kutatási eredményeit „Mexikói magyar konkvisztádorok (1864–1867)” című doktori disszertációjában összegezte.[2]

A dolgozat elején igyekszem meghatározni és a lehetőségekhez mérten megmagyarázni a kutatáshoz kapcsolódó legfontosabb alapfogalmakat. Az ezt követő részben áttekintem a témakör alapvető szakirodalmát, ideértve az első világháború magyarországi kutatásával kapcsolatban megjelent legfontosabb munkákat, az angol nyelven a 2000-es években megjelent, igen széleskörű témákat érintő műveket, valamint az amerikai bevándorlás

[2] Bobay István Zoltán: *„Mexikói magyar konkvisztádorok (1864 – 1867)”. A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiája, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények.* PhD értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem. 2022.

katonai vonatkozásait érintő kutatásokat. A harmadik nagyobb szakasz a magyar szerepvállalást eleveníti fel az amerikai hadtörténelem fontosabb időszakaiban. A függetlenségi háborútól napjainkig gyakorlatilag minden fontosabb eseményben ott találjuk a magyar tiszteket, a 20. század tömegháborúiban pedig már leginkább a közkatonák soraiban szolgáltak – egyre növekvő számban – hazánk fiai, ill. ritkább esetekben leányai. Ennek történeti áttekintését az első világháborúig viszem, majd a Nagy Háború kitörésének körülményeit tekintem át az Egyesült Államokban, különös tekintettel arra, hogy hogyan kezelte az amerikai szövetségi kormányzat a háborús helyzetet, a tömeges kötelező jellegű sorozást és a társadalom sokszínűségének (és soknyelvűségének) leképeződését a hadseregben, továbbá az ezzel kapcsolatban felmerülő problémákat. Ezeken kívül ismertetem a Selective Service rendszerének kialakítását és a sorozás folyamatát is.

Ezt követi a negyedik fejezet, ami a disszertáció lényegi részét adja. A fejezet alapvetően két nagyobb egységre tagolható. Az első felében egyfajta „látleletet" kívánok készíteni az amerikai magyarságról a Nagy Háború idejében. Ennek több fontos eleme is van. A munka egyik hangsúlyos részében azon felül, hogy tárgyalom az amerikai magyar bevándorlók helyzetét, a befogadó társadalom hozzáállását a magyar kisebbséghez, arra is próbálok kitekinteni, hogy milyen kép élt az amerikai és az amerikai magyar sajtóban a háborúról, valamint a háborús időszak egyes éveiben a magyar közösségekről. Itt olyan releváns kérdésre keresem a választ, hogy milyen kép alakulhatott ki a háborúról és a magyar kisebbségről a korszak újságolvasó polgáraiban, akik a vizsgált sajtótermékeket fellapozták. Ebben a részben kerül kifejtésre a Committee on Public Information (CPI) sajtómegjelenésekre gyakorolt hatása is. A témakör egy igen széles, több száz amerikai, amerikai magyar, ill. kisebb részben magyarországi sajtóorgánumokból gyűjtött, ezres nagyságrendű újságcikkből összeállt szövegkorpusz alapján kerül kidolgozásra. Az amerikai kiadású (magyar és angol nyelvű) lapok esetében két helyről történt a gyűjtés: a Kongresszusi Könyvtár újságrészlegében (Newspaper Reading Room) található mikrofilmtáron felül, a – szintén a Könyvtár által üzemeltetett – Chronicling America című online adatbázisból, ahol több tízezer digitalizált újság kereshető és tölthető le PDF vagy JPEG formátumban. A Könyvtár kiváló, digitalizálásra is alkalmas mikrofilmolvasó eszközökkel felszerelt Newspaper Reading Roomjában töltött kétszer két hetes kutatás alatt mintegy ezer oldalnyi olyan újságcikket mentettem külső adathordozóra az 1914–1920 évkörből, amelyek az online adattárakban nem elérhetőek. Szintén ennek a témakörnek a részét képezi egy, a magyar (had)történetírásban eddig kiaknázatlan forrásanyag elemzés alá vétele is. Az 1917-es Selective Service Act alapján létrejött katonai sorozási rendszer (a

Selective Service System) több, mint húszmillió embert regisztrált az amerikai hadsereg számára. Közöttük akár százezer magyar is lehetett. A regisztrációs kártyák online adatbázisban, az ancestry.com portálján keresztül, egyszerű kulcsszavas kereséssel letölthetőek és kutathatóak, azonban a „Hungarian" vagy éppen a „Magyar" szóra keresve sajnos mindössze alig több mint 1.400 találatot kapunk. Ezt átfésülve, szűrve és mintaként felhasználva próbálok meg néhány megfigyelést megosztani a katonakorú, regisztrált amerikás magyar férfilakossággal kapcsolatban, kiegészítve az amerikások helyzetével kapcsolatos már meglévő ismereteinket, továbbá demonstrálva a forrástípus elemzési lehetőségeit és kutatásmódszertani problémáit.

A fejezet másik nagyobb részében pedig az „amerikás" magyarság katonai szolgálatával foglalkozom. Ehhez mikro- és makroszintű megközelítést egyaránt alkalmazok. Ennek megfelelően a fejezetrészt két kiemelkedő személy életpályájával és a hozzájuk kapcsolódó, az amerikai magyarság első világháborús szerepének szempontjából talán szimbolikus jelentőségűnek mondható eseménnyel indítom. Ács Sándor (Alexander Arch) és Várady Lajos (Louis Varady) volt az a két fiatal tüzér, akik az Amerikai Expedíciós Erők első lövését leadták 1917 őszén, vagyis leszögezhető, hogy ezáltal az aktív amerikai harctéri tevékenységet a Nagy Háborúban két magyar bevándorló katona indította el. Az eset teljesen ismeretlen a magyar hadtörténetírás előtt, holott annak – legalábbis az amerikás magyarok szempontjából – jelentősége nem elhanyagolható. Ennek a fejezetnek a második részében külön kiemelt szerepet kap a már korábban említett New York állam, amelynek közel 900 magyar katonájának életrajzi adatait gyűjtő adatbázisom alapján próbálok meg képet alkotni az amerikai hadseregben szolgált kb. 3.000 főnyi magyar állomány egyik nagy szeletéről. New York kiválasztása természetesen nem önkényes. Az amerikai szövetségi népszámlálási adatok alapján a háború idején New York államban élt a legnagyobb létszámú magyar lakosság. Érdemes tehát ezt az államot közelebbről vizsgálni, hiszen minden valószínűség szerint a legtöbb magyar katonát is New York adhatta a hadseregnek. A fejezetrészben a szélesebb körű forráskutatás során gyűjtött adatokból a makroszintű megközelítés mellett egyéni életpályákat is megmutatok olyan amerikai magyar katonák esetében, akik valamilyen szempontból kiemelkedtek a „tömegből".

E disszertáció célja tehát összetett. Az amerikai magyarság helyzete az első világháború időszakában – kiváltképp a katonai szolgálat tekintetében – még homályos része kollektív történeti tudatunknak. Glant Tibor 2008-ban önálló kötetben összegezte az amerikai

közvélemény és a kormányzat viszonyát a magyar lakossághoz.[3] Ám azon cikkek pontosabb tartalma még nem ismert, amelyekből az amerikások a háborúról tájékozódhattak. Így a dolgozatom azt is meg próbálja jeleníteni, hogy a sajtóból miként formálódhatott a véleményük a háborúról. Ennek áttekintése és elemzése az egyik fő feladat. Az amerikai hadseregben helytállt, ezáltal a magyarság becsületét az amerikai befogadó társadalom szemében megvédő több ezer magyar katona kiléte szintén ismeretlen előttünk, e hiány – legalább részleges – pótlása pedig a vállalt feladat másik fontos eleme.

[3] Glant Tibor: Kettős tükörben. Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején. Debrecen, 2008.

I. ÉRTELMEZÉSI KERETEK: KIVÁNDORLÁS, ELVÁNDORLÁS. AMERIKÁS MAGYAROK, MAGYAR AMERIKAIAK.

Az alábbi oldalakon megkísérlem áttekinteni a kutatás szempontjából legfontosabbnak ítélt fogalmakat, és röviden megfogalmazni a velük kapcsolatos értelmezési lehetőségeket. E disszertáció témájának tárgyalásához érdemes tisztázni az elvándorlás fogalmát, illetve meg kell különböztetni egymástól az Egyesült Államokban élt magyar lakosság megnevezésére gyakran használt kifejezéseket.

1. 1. Kivándorlás vagy elvándorlás, push és pull elmélet, immigráns sajtó

A nemzetközi migrációval és annak történetével foglalkozó szakemberek, kutatók és a témáról publikáló újságírók általánosságban szinonimaként használják a „kivándorlás" és az „elvándorlás" szavakat (igaz, az előbbi forog igazán a közbeszédben). Szigorúan véve azonban ezek a terminusok nem teljesen feleltethetőek meg egymásnak. A kivándorlás szó bizonyos fokig magában hordozza az emigráció véglegességét, annak visszafordíthatatlanságát. Ugyanakkor jól tudjuk, hogy az 1880-as években kezdődő és egészen az első világháborúig, ill. az 1921-es és 1924-es amerikai bevándorlási törvények elfogadásáig tartó időszakban közel sem erről volt szó. Puskás Julianna, a tengerentúlra vándorlás első számú hazai kutatójának szavait kölcsönözve: „*az itt [Amerikában] munkát vállalóknak szülőföldjükről csak átmenetileg kell elszakadniok. Bár távoli és idegen a környezet, de az ott néhány év alatt megtakarított keresetükből eredeti és hazai egzisztenciájukat építhetik. A legtöbb közép- és kelet-európai parasztnál nem esett össze ez időben a kivándorlás és a végleges letelepedés szándéka.*"[4] Más szavakkal, de hasonlóképp írta le az elvándorlás elsődleges célját a téma másik híresen termékeny kutatója, Várdy Béla, aki szerint az útnak indulók fő célja az volt, hogy hazatérve „*önmagukból független birtokos parasztot, vagy mesterembert faragjanak.*"[5] Ennek okán talán szerencsésebb a jelenséggel kapcsolatban a gyakran használt „kivándorlás" helyett az „elvándorlás" kifejezés használata, így ebben a munkában is következetesen próbálom majd ezt alkalmazni.

Az elvándorlás szó mellett érvként felhozható annak inkluzívabb mivolta is, azaz szélesebb tevékenységi kör lefedésére alkalmas, mint a kivándorlás. Elvándorlók lehettek a ténylegesen kivándorlók, azaz akik letelepedtek új hazájukban, és szintén elvándorlók lehettek a vendégmunkások (sojourners) is, akik csak ideiglenesen tartózkodtak a

[4] Puskás Julianna, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai, Bp. 1982. 29–30.
[5] Várdy Béla, *Magyarok az Újvilágban*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp. 2000. 198.

célországban, hogy a fentebb is idézett módokon hasznosítsák a megtermelt tőkét szülőhazájukba való visszatérésük után. Az amerikai szakirodalom érthető módon meglehetősen sokat foglalkozik a bevándorlással. Az általánosan bevett „immigrant" szó mellett gyakran előkerül a már említett „sojourner". A kettő között a letelepedés jelenti a különbséget. Előbbi a letelepedés szándékával érezik az országba, utóbbi ideiglenes jelleggel.[6] Az utóbbi esetben tehát helyesebbnek tűnik a „vendégmunkás" kifejezés használata, ezzel – a szöveg gördülékenységének elősegítése végett – mégis ritkán fog találkozni e doktori disszertáció olvasója, hiszen rájuk is kitűnően alkalmazható az „elvándorló" szó. A magyar elvándorlók jelentős része – amint azt később még látni fogjuk – elsősorban ideiglenes „kalandban" gondolkodott. A céljuk rövid távú munka, pénzkeresés, majd hosszabb távon magyarországi jövőjük megalapozása volt. Sokak számára a társadalmi mobilitás, de legalábbis a nyomorból való kilábalás lehetőségét jelentette az elvándorlás. Ennek az 1880-as évek elejétől vált évről-évre egyre nagyobb ütemben elsődleges célpontjává a „*nagy és gazdag Amerika, melyről tündérképet fest magának a szenvedő nép*".[7] Hogy mennyire volt szó „tündérképről", és mennyire valós társadalmi mobilitási lehetőségről, arról rengeteg különböző statisztikát, egyéni beszámolót, élettörténetet ismerhetünk, és e kutatás egyik vállalása is az, hogy további, eddig ismeretlen történeteket ismerjünk meg, amelyek hozzátesznek az „amerikás" magyar élet megismeréséhez, ezúttal elsősorban a hadtörténet irányából megközelítve.

Az Egyesült Államokba történt tömeges vándorlás legnagyobb részben egy társadalmi réteget érintett: a földműves parasztságot. Az országos statisztikák, csak úgy mint a regionális kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy az elvándorlás a földjéből immár megélni képtelen parasztok tömegei számára vált évről-évre egyre vonzóbb lehetőséggé, akik a „szokványos falusi gazdaságból" próbáltak ezen a módon kitörni.[8] Közülük is a saját ingatlanvagyonnal nem rendelkező, napszámos rétegre volt ez a legjellemzőbb. Somogy vármegyében például az 1906–1908-ban kivándoroltak 76,6%-a napszámos volt.[9] Találó a címválasztása Oravecz Imrének, aki nagyszabású, az elvándorlást középpontba állító családregény-trilógiájának „A rög gyermekei" címet adta.[10] A magyar parasztok, azaz a rög

[6] Joel Perlman, *America Classifies the Immigrants: From Ellis Island to the 2020 Census.* Harvard University Press, Boston, MA. 2018.
[7] Nyírvidék, 1902. május. 25. 3.
[8] Puskás 1982. 31.
[9] Szili Ferenc: Kivándorlás Amerikába Délkelet-Dunántúlról 1904–1914 (Második rész). *Somogy Megye Múltjából – Levéltári Évkönyv* 25. (1994.): 224.
[10] Oravecz Imre: A rög gyermekei című trilógiájának első kötete *Ondok gödre* (2016), második kötete *Kaliforniai fürj* (2017), harmadik pedig *Ókontri* (2018) címmel jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában. Az első két részt kiválóan elemzi történelmi kontextusban Molnár Eszter: „Itt élned, halnod kell?" A történeti

gyermekei valóban a „röghöz” szerettek volna visszatérni, bár már nem voltak törvényileg hozzá kötve. Az elvándorlás kérdése tehát többségében parasztkérdés. Ez az ország szinte minden térségével kapcsolatban megállapítható. Az északi vármegyék – Abaúj, Sáros, Szepes, Zemplén, Gömör, Trencsén, Nyitra, Árva, Liptó, Zólyom, Turóc – esetében az elvándorlók kétharmada önálló földműves, mezőgazdasági cseléd és napszámos volt, ill. a „külön meg nem nevezett ágakban” dolgozó napszámosokkal együtt az arányuk háromnegyedre növekszik.[11]

Az elvándorlás célja elsősorban nem az amerikai letelepedés volt, hanem az itthoni felemelkedéshez, egyfajta társadalmi mobilitáshoz szükséges anyagi feltételek megteremtése. Eleinte tönkrement kereskedők, kézművesek, fuvarosok, majd bányászok kerestek boldogulási lehetőséget a tengerentúlon, majd 1885-től kezdődően évről-évre vált tömegessé az agrárnépesség Amerikába vándorlása. Ennek fő oka pedig a korai kivándoroltak gyakori sikerességében rejlett: „*a hazaküldött dollárok felgyújtották az otthon maradottak fantáziáját*.”[12] Számos adat található a regionális elvándorlást tárgyaló szakirodalomban a hazautalások mértékével kapcsolatban. Országszerte jelentős összegeket küldtek haza családjuknak, rokonaiknak a többnyire az amerikai nehéziparban dolgozó magyar parasztok. Győr vármegyében például voltak községek, ahol mindössze 4–5 év alatt 50 ezer koronát is hazaküldtek az Amerikába vándoroltak a családtagjaiknak.[13] A századforduló környékére Magyarországon szinte mindenkinek lett az amerikai évek alatt sokszor kisebb vagyonokat összegyűjtött szomszédja, rokona vagy ismerőse. Az „amerikások” gyakran Háry Jánosokként maguk is legendákat zengtek tengeren túli kalandjaikról, de a szóbeszéd tőlük függetlenül is terjedt az Egyesült Államok gazdaságáról, ahol nehéz munkával ugyan, de vagyonokat lehet keresni. Az így kibontakozó, ún. „láncmigráció” sokszorosára növelte az elvándorlók számát, akik a rendszeressé váló pozitív hírek, visszajelzések és nem mellesleg az Amerikát már megjárt vagy éppen ott tartózkodó ismerősök, szomszédok, falubeliekből létrejövő személyes kapcsolati hálózat hatására egyre többen döntöttek a kiutazás mellett. Ezek együttes hatásának köszönhetően a „nagy vállalkozás” egyszerűen már nem jelentett a kor embere számára akkora kockázatot, mint

---

hűség problémája és a „kitántorgás” irodalmi toposzának átrajzolása Oravecz Imre „kivándorlásregényeiben” című tanulmányában. In: Bene Sándor – Dobos István (szerk.): *Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Bp. 2015. 279–294.

[11] Polányi Imre: A kivándorlás kérdéséhez. Az északi megyék és a szlovák anyanyelvűek kivándorlása (1870–1914). *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* (1964). 248.

[12] Gergely András (szerk.). *Magyarország története a 19. században*. Osiris, Bp. 2005. 426.

[13] Lengyel Alfréd: Adatok a Győr megyei kivándorlási mozgalom történetéhez (1890–1910) *Századok* 103. (1969). 714.

korábban.[14] Így a rossz gazdasági körülmények jelentette push faktorok és az amerikai lehetőségek pull faktorai együttesen olyan vándorlási hullámokat indítottak el, hogy az országos és a vármegyei hatóságok tehetetlennek bizonyultak annak megállításában.[15]

A push- és pull modell, azaz a taszító- és vonzó tényezőket megkülönböztető elmélet szerint az elvándorlókat a célországban lévő, általuk vonzónak talált tényezők és a hazájukban tapasztalt kellemetlen, taszító tényezők kombinációi késztetik a migrációra.[16] A push faktorok között általában alacsony életszínvonal, elégtelen jövedelem, túlnépesedés, háború vagy más fizikai fenyegetés, vallási vagy egyéb üldöztetés, rossz egészségügy, a munkalehetőségek hiánya található. A pull faktorok közé leggyakrabban a magasabb életszínvonal, a jobb (több) munkalehetőség, a társadalmi mobilitás lehetősége, jobb szociális háló, magasabb színvonalú oktatás, az emberi jogok tiszteletben tartása sorolható. E tényezők különböző kombinációi sarkallják a legtöbb alkalommal elvándorlásra az embereket, és a felsorolt példák jelentős része szerepet játszott az 1880-as évektől az első világháborúig tartott magyar elvándorlásban is.

Bár legtöbben az amerikai munkában ideiglenes pénzgyűjtési lehetőséget láttak, amivel megalapozhatták életüket miután visszatértek Magyarországra, mégis sokan döntöttek úgy is, hogy az Újvilágban maradnak és telepednek le. Az amerikai munkaerőpiacon elsősorban nehéz fizikai munkák végzésére számíthattak a főként peremvidékekről származó magyarok. A legtöbbjükre gyárak, bányák, kohók, azaz a nehézipari munkáslét várt. Munka- és életkörülményeikről igen szemléletesen számolt be például Albert Tezla.[17] A jövőjük megalapozása érdekében azonban készek voltak vállalni a teljesen megváltozott körülményeket és a kifejezetten nehéz munkát, és ezzel együtt a nélkülöző életmódot is, amit a néhány hónapos vagy éves amerikai tartózkodásuk jelentett. Noha – ennek megfelelően – a visszavándorlás folyamatos volt az első világháborúig, az 1920-as évek során jelentősen csökkent e tendencia; az elvándorolt magyarok egyre nagyobb arányban döntöttek a végleges amerikai letelepedés mellett. Ennek oka elsősorban nem a többszörösen tragikus magyarországi helyzet (háborús vereség, Tanácsköztársaság, az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, Trianon, a háború utáni újjáépítés) volt, hanem az amerikai gazdaság sosem

[14] Várkonyi Péter: „Úgy elfogy a magyar, / mintha nem lett volna" A kompolti kivándorlás természetrajza. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae* 45. (2018) 221.
[15] Lásd: Rakita Eszter: Adalékok a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei elvándorlás történetéhez Vecsés példáján keresztül. *Vasvary Collection Newsletter* 64. (2020/2); ill. Lengyel 1969.
[16] Az Ernest George Ravensteinhez köthető klasszikus push és pull elmélet a ki- és bevándorlás kiváltó okait bontja push és pull faktorokra attól függően, hogy a küldő-, vagy a fogadó országok szempontjából vizsgáljuk az elvándorlást. Hautzinger Zoltán–Hegedűs Judit–Klenner Zoltán: *A migráció elmélete*. Bp. 2014. 24–25. o.
[17] Albert Tezla: *„Valahol túl, meseországban…" Az amerikás magyarok 1895–1920*. Bp. 1987. I–II. kötet.

látott fellendülése, azaz a „Roaring Twenties" (dübörgő húszas évek) által teremtett helyzet hozta magával. A rohamosan növekvő amerikai gazdaság egyszerűen messze felülmúlta a Magyarország által kínált lehetőségeket. A többségében szegényparaszti származású elvándorlók számára az amerikai életmód ill. a gazdasági és politikai rendszer volt leginkább vonzó. Így voltak ezzel a magyarok is, akik inkább ezt kívánták gyermekeiknek örökül hagyni. E tényezőknek köszönhetően az 1930-as népszámlálásban megjelenő magyar bevándoroltaknak már 55,7%-a vette fel az amerikai állampolgárságot, szemben az 1920-as 28,4%-kal.[18] Plasztikus képet fest a magyarok gondolkodásáról ebben az időben az alábbi idézet a *Mit akar az Amerikai Magyar Katolikus Szövetség?* című 1924-es kiadványból:

„Az óhazai koldust és kiűzött embert az amerikai esztendők nagyban átalakították. Látja az itteni óriás méretű gazdasági életet. Összezsugorodott esze kezd kinyílni, szélesebb látóhatárt nyer. […] Aki otthon még ökre után kullogott, itt saját gépkocsiján jár átlag óránként 30–40 kilométer, 20–30 mérföld sebességgel. […] Itt a farmer is truckkel szántja a földjét. Ugyan a legtöbb kivándorló Amerikában is a legalsóbb és legnehezebb és legkevésbé jövedelmező munkát végzi. Mégis az életnek egyetemes színvonala messze felül emeli őt az ó hazai életnek ama szintje fölé, amelyet ő otthon elhagyott. Itt kényelmes, villaszerű otthonában lakik, villany, gáz, fürdő, automobil stb. Hogy' hajoljon az ember újból annyira is, hogy bevonuljon újra a kis falusi bogárhátú, szalmafedeles házikó alacsony ajtaján? Körültekint és nem leli honát hazájában![19] E folyamat eredményeképp az eredetileg hazatérni szándékozók egy jelentős része is az Egyesült Államokban való letelepedés mellett döntött.

Az egyre növekvő létszám először az egyletek alakulását hozta magával, nem sokkal később pedig – az írni-olvasni tudók létszámának növekedésével – a saját anyanyelvi sajtó igénye is kialakult. Az amerikai kisebbségi, ill. idegen nyelvű sajtó történetével viszonylag sokan foglalkoztak már az amerikai történetírásban. A sajtó története, a nemzetiségek önképének alakításában és önszerveződésének, ill. érdekérvényesítésének segítésében vállalt szerepe jól feldolgozott témának számít.

A bevándorlók sajtójával kapcsolatban a neves szociológus, Robert Ezra Park 1922-ben írt elemzése tekinthető alapvetőnek. A *The Immigrant Press and Its Control* című kötetben[20] Park arra az igen optimista következtetésre jutott, hogy a bevándorló népcsoportok anyanyelvi sajtója előbb vagy utóbb az asszimilációt segíti elő. Ezzel kapcsolatban épp az

[18] Puskás 1982. 319.
[19] Idézi: Puskás 1982. 320.
[20] Robert E. Park: *The Immigrant Press and Its Control*. 1922.

első világháború alatt működő magyar nyelvű sajtó irányába fogalmazott meg kritikát. Szerinte ugyanis az amerikai magyar sajtó például elmulasztotta elvégezni asszimilációs feladatát. A kérdést tömören és jól érthetően összefoglalta Sally M. Miller is, 1987-es kézikönyvében.[21]

Az első nemzetiségi sajtótermék, amit amerikai bevándorlók alapítottak, a német nyelvű *Der Hochdeutsch-pennsylvanische Geschicht Schreiber, oder Sammlungwichtiger Nachrichten aus dem Natur-und Kirchen-Reich* című lap volt, amit később *Germantown Zeitung*ra rövidítettek. Ezt még a Függetlenségi háború előtt, 1739-ben alapította (tehát valójában még nem is bevándorlók, hanem telepesek újságja volt) a Pennsylvaniai német Christopher Sauer. 1762-re már ötre emelkedett az államban működő német nyelvű újságok száma. A bevándorló sajtó ugrásszerű növekedését az „új bevándorlás" hozta magával az 1880-as évektől kezdve. Ekkor gombamód kezdtek szaporodni az olasz, lengyel, cseh, és persze magyar és más kelet- és dél-európai újságok, például az olasz *L'Eco d'Italia*, a lengyel *Zgoda*, vagy az ukrán *Alaska Herald and Svoboda*.[22]

Az amerikai magyar sajtó története 1853-ben indul, amikor október 15-én megjelenik az első magyar nyelvű újság Amerikában, a Magyar Száműzöttek Lapja. Szerkesztője az erdélyi származású Kornis Károly volt. A lap a tervek szerint száz példányban, heti négy oldalon jelent volna meg. Viszont a várakozásokon jelentősen alul teljesített: a mindössze negyvenegy előfizető nem volt elég ahhoz, hogy fennmaradhasson. A költségek nehézkes fedezése miatt a következő szám csak három hét múlva jelent meg. A lap összesen 6 számot ért meg. A Vasárnapi Újság egy 1871-es cikke szerint „*megfojtotta, elpusztította a magyarok egyenetlensége, a féltékenykedés, a személyeskedés*."[23]

A századfordulón viszont már az Amerikába vándorolt magyaroknak az újságolvasás volt a tájékozódás fő eszköze. Az amerikások kb. két tucat állam között szétszóródva éltek. Ha valaki követni akarta a magyarokat érintő eseményeket, akkor előbb-utóbb el kellett kezdenie újságot olvasni. A megfelelő angol nyelvtudás híján ez nyilván az amerikai magyar újságok révén volt lehetséges. Sokak számára még az anyanyelvi írás-olvasás is nehézkesen ment, de idővel el kellett sajátítaniuk, hiszen akár munkalehetőségektől is eleshettek, ha nem

[21] Sally M. Miller: *The Ethnic Press in the United States: A Historical Analysis and Handbook*. Greenwood, New York, NY, USA. 1987.
[22] Jerzy Zubrzycki: The Role of the Foreign-Language Press in Migrant Integration. *Population Studies*, 12/1 (1958). 74–75.
[23] Várdy Béla: Az első magyar újság és újságszerkesztő Amerikában. In: Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az óhaza*. Mundus, Bp. 2005. 96.

követték a sajtót.[24] Ami pedig az angol nyelvtudást illeti, sokak számára nem terjedt tovább a munkavégzéshez és az alapvető tájékozódáshoz szükséges leggyakoribb szavak ismeretén.[25]

A következő nagyobb mérföldkő az amerikai magyar sajtó történetében az 1884-ben, Erdélyi Gusztáv szerkesztésében indult Amerikai Magyar Nemzetőr volt. A két legnagyobb, leghosszabb életű magyar nyelvű napilap pedig a Clevelandben alapított Szabadság és a New Yorkban alapított Amerikai Magyar Népszava volt. Ezek később egyesültek is. A clevelandi Szabadságot Kohányi Tihamér alapította 1891-ben. 1906-ban vált napilappá, legnagyobb példányszámát, 40.612-t pedig 1942-ben érte el. Az Amerikai Magyar Népszava 1899-es alapításakor még heti kétszer jelent meg, 1904-ben viszont napilappá alakult. Számai csak 1901-től kezdve maradtak fenn. 1949-ben olvadt össze a Szabadsággal.[26]

Ezek voltak a „mainstream" amerikai magyar média termékei. A kisebb példányszámú, „vidéki" amerikás sajtó történetét tudomásom szerint átfogó jelleggel még nem írták meg. Hivatalos statisztikai adatok alapján szórványos ismereteink vannak a magyar nyelvű lapok pontos számát illetően. A meglehetősen sok magyar lakosnak otthont adó Michigan államban például az állam története során (a kutatás évével, azaz 1978-cal bezárólag) 37 nemzetiség összesen több mint 650 újságot jelentetett meg rövidebb-hosszabb ideig. Ezek között jelentősen kiemelkedtek a németek, összesen 127 kiadvánnyal. A magyar nyelvűek száma itt összesen 14 volt.[27] Egy másik példa szerint, amely az „új bevándorlás", vagyis az 1880-as évek és 1914 közötti időszakban tekinti át a nemzetiségi sajtó helyzetét, New York Cityben (tehát csak a városban egyedül) 14 magyar nyelvű újság jelent meg a nevezett időszakban. Egyébként itt is a németek jártak az élen, 101 kiadvánnyal.[28]

---

[24] Rakita Eszter: Az Egyesült Államokba vándorolt magyarok önképe és az óhazai hírekre adott reflexiói az Amerikai Magyar Népszavában a 20. század első évtizedében. In: Ambrus–Rakita 2019. 37.
[25] Várdy Béla: Az írásbeliség és a magyar kivándorlók Amerikában a 19–20. század fordulóján. In: Várdy–Várdy Huszár 2005. 110.
[26] Rakita 2019. 40.
[27] Az adatokat közli: Frank Boles: Michigan Newspapers: A Two-Hundred-Year Review. *Michigan Historical Review* 36 (2010 tavasz). 65.
[28] Judith R. Blau–Mim Thomas–Beverly Newhouse–Andrew Kavee: Ethnic Buffer Institutions. The Immigrant Press: New York City, 1820–1984. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 23. (1998) 3. sz. 20–21.

1. 2. Amerikás magyarok, magyar amerikaiak, amerikai magyar diaszpóra?

Annak meghatározásához, hogy az Amerikai Egyesült Államokba elvándorolt magyarokra milyen kifejezés(eke)t érdemes használnunk, először is érdemes lehet arra kitérni, hogy mit is jelent a „magyar" szó, azaz mit értünk a magyar nemzet(iség) fogalma alatt. Fontos kérdés ez, hiszen az amerikai forrásokban – különös tekintettel a népszámlálási statisztikai kimutatásokra és a népszámlálási kérdőívekre – sokszor okoz problémát a magyar nemzetiség meghatározása. A „Hungarian" például sokszor nem is feltétlen magyar nemzetiségűt jelent, mindössze a Magyar Királyság (néha még akár az Osztrák-Magyar Monarchia!) területéről érkezetteket jelöli. Emiatt is érdemes meghatározni, hogy kiket és mi alapján tekintek magyarnak az e dolgozat keretein belül tárgyalt alanyok közül, ill. hogyan határozom meg a vizsgálatba bevontak körét. A kutatás során alapvetően két egyszerű feltételt szabtam ahhoz, hogy egy adott személyről ki merjem jelenteni, hogy „magyar". Az egyik az volt, hogy az alany magyar születésű legyen, tehát az Osztrák-Magyar Monarchia magyar felének 63 vármegyéje közül kerüljön ki a születési helye. Ez azonban önmagában nyilvánvalóan kevés. Természetesen milliós számban éltek Amerikában szlovákok, horvátok, csehek, lengyelek stb. akik osztrák-magyar állampolgárok voltak, nem mellesleg pedig osztrák területről is származhattak magyar születésű elvándorlók. A másik – fontosabb – feltétel az anyanyelv volt. Ha a népszámlálási íven anyanyelvként magyart adott meg, vagy elérhető volt olyan forrás, amelyben magyarul kommunikált, esetleg tudomásomra jutott olyan információ, hogy tudatos volt magyar származásával kapcsolatban, akkor az alany „kvalifikálta magát" a kutatásra. Ezzel ki lehetett szűrni a Magyar Királyság területén született nemzeti kisebbségek tagjait, akik meglehetősen sokszor voltak Hungarian-ként megjelölve, pusztán a születési országuk miatt. Érdemes itt megjegyezni, hogy egyes amerikai forrásokban szerencsére különbséget tesznek a „Hungarian" és a „Magyar" kifejezések között. Ilyen esetekben az előbbi általában inkább a Magyar Királyság területéről származóakat jelenti (tehát lehetnek közöttük csehek, szlovákok, románok, stb.), és az utóbbi szolgál arra, hogy a ténylegesen magyar nemzetiségűeket (magyar anyanyelvű, magát magyarnak valló személyeket) jelöljenek vele. Alkalmanként az „ethnic Hungarian" kifejezéssel is találkozunk, ami szintén nyújt némi fogódzót.

A nagy elvándorlás idején tömegesen az Egyesült Államokba költözött, vagy hosszabb-rövidebb ideig ott élt magyarok többféle módon is szerepelnek a vonatkozó – önálló kötetek terén nem kifejezetten széles, viszont az utóbbi évtizedben örvendetesen bővülő – magyar nyelvű szakirodalomban. Leggyakrabban az „amerikai magyarok", ill. a „magyar

amerikaiak" kifejezéssel találkozhatunk, amelyek használata között nehéz dönteni. Olyannyira, hogy e sorok szerzője például kísérletet sem tett e komolynak tűnő döntés meghozatalára, tekintve, hogy a közelmúltban társszerkesztésemben megjelent kötet címében mindkettő megtalálható.[29] A kettő között ugyanakkor jelentésbeli különbség van. Az „amerikai magyar" arra utal, hogy az illető olyan magyar identitású személy, aki történetesen éppen Amerikában él. Ezzel szemben a „magyar amerikai" kifejezés használatából logikusan az következik, hogy az adott személy elsősorban már amerikai identitású, viszont magyar felmenőkkel rendelkezik, sőt akár olyanokat is ide sorolhatunk, akik maguk is Magyarországon születtek, ismerik is, esetleg őrzik is magyar örökségüket, de már elsősorban amerikainak vallják magukat. Az immigránsok asszimilációjának, ill. ami még fontosabb: akkulturációjának terjedelmes irodalma van az amerikai történetírásban, ezek közül klasszikusan a legszélesebb körben Milton Gordon,[30] és Arthur Mann[31] munkáit szokták alapul venni a témával foglalkozók. Az akkulturációnak talán legjelentősebb jellemzője a befogadó ország irányába megjelenő hűség, hazaszeretet kialakulása. Ennek a katonai szolgálat talán a leglátványosabb megnyilvánulása, ezért a későbbiekben (IV. fejezet) erre az aspektusra még egy rövidebb elemzés erejéig visszatérek.

A magyar nyelvű szakirodalomban nincs általános konszenzus a kifejezések használatát illetően. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint például az „amerikai magyarok" kifejezésbe „az észak-amerikai Egyesült Államokba és Kanadába vándorolt és ott élő magyarság" tartozik bele.[32] Kutatásomban, így e disszertáció lapjain a kanadai magyarsággal nem foglalkozom, ezért a kifejezést kizárólag az Egyesült Államok magyarságával kapcsolatban használom.

Talán érdemes azt is áttekinteni, hogy milyen szóhasználattal élnek a téma magyar szakirodalmának szerzői a kötetek címében. Albert Tezla az „amerikás magyarok" kifejezést használja,[33] Puskás Julianna korábban már idézett könyvének címében a „kivándorló magyarok"-at. Szántó Miklós 1984-es rövid áttekintő kötetének a „Magyarok Amerikában" címet adta,[34] Várdy Béla már korábban szintén idézett kötetének pedig „Magyarok az Újvilágban" volt a címe. Az ismert amerikai magyar református lelkész, újságíró, a szegedi

---

[29] Ambrus – Rakita 2019.
[30] Pl. Milton Gordon: *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins.* Oxford University Press, New York, NY, USA. 1964.
[31] Pl. Arthur Mann: The One and The Many. Reflections on the American Identity. University of Chicago Press, Chicago. 1979., ill. Arthur Mann: From Immigration to Acculturation. In: *Making America. The Society and Culture of the United States.* USIA, Washington, DC, USA. 1988.
[32] https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-240.html letöltve: 2022. dec. 14.
[33] Tezla 1987/I.
[34] Szántó Miklós, *Magyarok Amerikában* Gondolat, Bp. 1984.

Somogyi Könyvtár Vasváry-gyűjteményének adományozója és névadója, Vasváry Ödön válogatott írásait tartalmazó, 1988-as könyv pedig az igen találó „Magyar Amerika" címet kapta,[35] ami az előző kettőhöz hasonló megoldással kerüli meg a kérdést, ám mégis több azoknál, hiszen utal arra, hogy Amerikának egy olyan arcát mutatja, amit az ott élő magyarok alakítottak, formáltak saját képükre. A háború éveiben megjelent magyarországi sajtóban, illetve a magyar nyelvű amerikai magyar újságokban is az „amerikai magyarok" szerkezetet használják leggyakrabban.

A korszak magyarsága körében bevett elnevezés az „amerikás magyarok", vagy csak egyszerűen „amerikások" volt. Ugyanakkor Amerikában elterjedt volt a Hunky, vagy Hunkie kifejezés is a kint élő magyarokra. Hunky plézeknek (az angol „place" szóból) nevezték például a kevert angol-magyar „hunglish" nyelven a nagyobb számú magyar által lakott településeket.[36] A visszavándoroltakra szintén az „amerikás" jelzőt aggatták (pl. Amerikás Jani),[37] de utalgattak e módon az ott keresett jövedelmükre is, például az amerikai fizetőeszköz, a dollár megnevezésével. Előfordult például, hogy az Amerikában keresett pénzből itthon vásárolt földterületet konkrétan „dolláros fődnek" nevezték a faluban.[38]

Az angol nyelvű szakirodalom általában kötőjeles írásmódot használ, például Irish-American, Italian-American, vagy éppen Hungarian-American (illetve szintén ilyen a talán leggyakrabban használt African-American) kifejezésekkel hivatkozik a többnemzetiségű, vagy legalábbis más országból származó személyekre.[39] A disszertáció témájának szempontjából releváns korszakban ez politikai-közéleti viták középpontjában is állt az Egyesült Államokban. Theodore Roosevelt, majd később Woodrow Wilson elnökök különösen harciasan képviselték az úgynevezett „kötőjelesek" amerikanizálódásának ügyét. A „kötőjelesek" a kettős identitással rendelkező bevándorlók voltak, akik ugyan „keblükre ölelték" új hazájukat, de eredeti nemzeti kötődéseiket sem engedték teljesen el. Így saját magukra kötőjeles formában, például olasz-amerikaiként, vagy magyar-amerikaiként hivatkoztak. Maga Wilson viszont például több beszédében is ellentmondást nem tűrő módon állította választás elé a „kötőjeleseket": vagy legyenek teljesen amerikaiak, vagy menjenek vissza eredeti hazájukba.[40]

---

[35] Vasváry Ödön: *Magyar Amerika.* Somogyi Könyvtár, Szeged. 1988.
[36] Tezla 1987/I. 371.
[37] Hajdu Györgyné Fekete Mária közlése, Tibolddaróc, Borsod-Abaúj-Zemplén megye.
[38] Fejős Zoltán: *„Mert abban az időben lehetett vándorolni". A cigándi amerikások emlékezete*. Cigánd. 2017. 153.
[39] Például: Thomas Sowell: *Ethnic America. A History*. Basic Books, New York. 1981.; ill. Roger Daniels: *Coming to America*. Perennial, New York. 2002.
[40] Bővebben erről: Hans P. Vought: *The Bully Pulpit and the Melting Pot. American Presidents and the Immigrant, 1897–1933*. New York. 2004. 94–120.

„Nem vagyunk hajlandók elfogadni azt az álláspontot, hogy én már amerikai vagyok, és nem játszom magyarosdit. Itt igazi amerikai csak az indián. Mindenki más csak amerikai ír, amerikai olasz, amerikai dán stb., és mi igenis *amerikai magyarok* vagyunk." [Kiemelés tőlem: A. L.] Ezeket a sorokat már Farkas Imre, a Massachusettsi Magyar Egyesület elnöke írta a tagságnak címzett körlevelében 1965. december 28-án.[41] A határozott hangvételű levélből erős, a magyar identitás megőrzésére való törekvés olvasható ki. Ez ugyan a vizsgált korszakunknál későbbi időből származik, talán mégis alkalmas annak szemléltetésére, hogy az első, de sokszor második generációs „amerikások" többsége hogyan tekintett saját identitására. Az „igazi amerikaiak csak az indiánok" argumentum megalapozatlanságáról már Samuel Huntingtonnál is olvashatunk.[42] Huntington érvelése több ponton is vitatható, ahogy arra Tarnóc András is rámutatott recenziójában,[43] de annyit alapvetően elfogadhatunk belőle, hogy amennyiben „Amerika" egy (politikailag) önálló ország – és egy politikai nemzet, akkor az őslakosok mellett azok is „igazi" amerikainak kell számítsanak, akik alapították, illetve akik az alapítás után érkeztek és magukévá tették az alkotmány alapelveit. Bár valóban az őslakos törzsek „voltak ott előbb", de ha az Egyesült Államokat politikai entitásként értelmezzük, ez az elv nem érvényesíthető egy politika-, vagy társadalomtörténeti érvelés során. Szintén megkérdőjelezhető a Massachusetts-i levélidézetben elhangzó állítás, ha figyelembe vesszük a társadalmi integráció és a kulturális asszimiláció jelenségeit.

E disszertáció keretein belül az „amerikai magyarok" és az „amerikások" kifejezéseket tehát következetesen az Egyesült Államokban élt magyarokra fogom alkalmazni, a kanadai magyarok értelmezésem szerint nem tartoznak e fogalom alá. Ennek oka az „Amerika" szó köznyelvi (és számos esetben szaknyelvi) elterjedése: bár Amerika eredetileg az egész kontinenst jelöli, az Egyesült Államok modern kultúrtörténeti súlyának következtében tulajdonképpen akarva, vagy akaratlanul „kisajátította" az Amerika szót.[44]

A fentiek alapján saját munkámban az „amerikai magyarok", illetve a megfelelő kontextusban alkalmazva az archaikusnak ható „amerikások", vagy „amerikás magyarok" kifejezéseket fogom – szinonimaként – használni.

---

[41] Idézi Katona Csaba: *Megőrizzük a hidakat. A Massachusettsi Magyar Egyesület története*. Boston. 2017. 33.
[42] Samuel Huntington: *Who Are We? The Challenges of America's National Identity*. New York. 2005.
[43] Tarnóc András: Recenzió Samuel P. Huntington: Kik vagyunk mi? című kötetéről. *Eger Journal of American Studies* (2005). 215–222.
[44] Megjegyzendő, hogy ennek az angol nyelvben gyakorlati magyarázata is van: a United States of America helyett sokszor gyorsabb és egyszerűbb az America szó használata. Így angol nyelvi környezetben tehát tulajdonképpen mindössze egy névrövidülésről beszélhetünk.

A diaszpóra kérdése szintén fontos a dolgozat témája szempontjából. A nemrégiben elhunyt szociológus-politológus, Walter Connor megfogalmazása szerint a diaszpóra „egy népnek az óhazán kívül élő része". A fogalom használatát illetően Fejős Zoltán kimerítő elemzést írt a *Tanulmányok a diaszpóráról* című, 2005-ben megjelent tanulmánykötet lapjain. Ebben áttekinti a diaszpóra különböző értelmezéseit, összegzi a témával részletesebben foglalkozó kutatók főbb észrevételeit, és elemzi a fogalom kivándorlócsoportok körében való használhatóságát. Ahogy a kiváló néprajzkutató is kiemeli, a szakirodalom megkülönböztet proletár- és mobilizációs diaszpórát. A proletárdiaszpórák a hátrányos helyzetű, a társadalom perifériájáról származó elvándorlók köréből szerveződnek. Ilyenek az „Új bevándorlás" idején Amerika felé hajóra szállt tömegek. A mobilizációs diaszpóra viszont magasabban képzett és jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező, ennél fogva tudatosabban szerveződő migránsokból áll, akik a befogadó ország működését is befolyásolni tudják.[45] Ide sorolandók a politikai elit elvándorlói is. A lengyel és más paraszti bevándorlók például csak alkalmanként tanúsítottak határozott elkötelezettséget a kibocsátó országuk iránt. Kifejezetten diaszpórajelleget csak időlegesen és részlegesen öltöttek.[46]

Khacig Tölölyan, örmény-amerikai szociológus szerint a „diaszpóra" kifejezést arra használjuk, hogy egy ernyő alatt tudjuk említeni a bevándorlókat, a külföldieket, a menekülteket, a vendégmunkásokat, és minden egyéb, idegen országba került etnikai közösséget. Az USA-szerű országokban a diaszpórákat az etnikai csoportok alegységeinek tekinti. Ezek szerint nem minden etnikai csoport képes diaszpórát létrehozni. Az „új bevándorlás" idején az USA-ba érkezett magyarok zöme az ipari munkások tömegeit gyarapította. Nekik jellemzően alkalmazkodniuk kellett a megváltozott körülményekhez, az amerikai viszonyokhoz, emellett sajátos szervezeteken keresztül – és óhazai kötelékeik megőrzésével fenntartották etnika-nemzeti jellegüket. Ehhez az ún. „az örök visszatérés mítosza"[47] is párosult, ami az amerikás magyarok többségére oly jellemző állandó ideiglenesség jelensége volt.

A diszpóra kifejezés a fentiek miatt kevéssé alkalmazható a mai amerikásokra, mert ők nem tekinthetőek a magyar etnikum „óhazán kívül élő részének." A diaszpóra jellegű társadalomszerveződésnek sem a paraszti kivándorlók esetében („proletár diaszpóra"), dem

---

[45] Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok" – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: Kovács Nóra (szerk.): *Tanulmányok a diaszpóráról.* Gondolat – MTA, Bp. 2005. 12.
[46] Fejős 2005. 16–17.
[47] Fejős 2005. 21.

a későbbi, középosztálybeli elvándorlók („mobilizációs diaszpóra”) és a politikai menekültek esetében nem teljesülnek a feltételei. Fontos továbbá a különbségtétel azoktól, akik magyar gyökerekkel rendelkező amerikaiaknak tartják magukat.

II. HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS

Disszertációm témája összetett, több nagyobb témakört is érint. Egyrészt fajsúlyosan jelenik meg az első világháború, hiszen a kutatás időkörét és alapvető témáját is ez adja, másrészt az Amerikai Egyesült Államok bevándorlás-története, azon belül pedig az amerikai magyar elvándoroltak sorsa is nagy jelentőséggel bír. Ennek okán ebben a fejezetben megkísérlem áttekinteni az első világháború, az amerikai bevándorlás, és e témakörök kapcsolódási pontjainak historiográfiáját. A magyarországi munkákról szóló részben csak az 1945 utániakkal foglalkozom. A magyarországi után kiemelten a második alfejezetben a brit és az amerikai első világháborús történetírás „termését" vizsgálom, amelyben leszűkítettem az elemzést az ezredforduló óta eltelt két évtizedre.

2. 1. Az első világháború történetének magyarországi historiográfiája

Az első világháború magyarországi historiográfiájával kapcsolatban igen alapos munkát végzett Szőts Zoltán Oszkár, aki doktori disszertációját az 1945 előtti magyar történetírás első világháború-értelmezéseinek szentelte. Kutatásait azóta önálló kötetben is összegezte.[48] A Nagy Háború historiográfiájáról nemrégiben Pollmann Ferenc nyújtott egy összegzést a Múltunk c. folyóirat lapjain.[49] Ebben átvette Jay Winter „négy generációs" felosztását a hadtörténészeket illetően, megnevezve a „Nagy Háborús", „ötvenes évek", „Vietnam", ill. a „transznacionális" generációkat. Közülük – ahogy Pollmann rámutat – nálunk az első generáció volt igazán termékeny, a második és harmadik viszont sajnos a kötelező marxista megközelítés terhével a vállán volt kénytelen dolgozni, és nem is produkált számottevő munkát a Nagy Háborúval kapcsolatban. A negyedik generáció, vagyis tulajdonképpen a rendszerváltás utáni történészek „visszacsempészték" ugyan a témát a tudományos közéletbe, de a világháború átfogó, értő feldolgozása sajnos ezután is elmaradt. Ehhez a két kiváló összegzéshez e szerény historiográfiai fejezet keretében én magam nem tudnék érdemben hozzátenni, ezért az itt következő áttekintést legnagyobb részben az elmúlt pár évtizedre, ill. saját egyéni szempontjaimra szorítkozva közlöm.

A történelmi kataklizmák antropológiája és mentalitástörténete nem örvend nagy népszerűségnek a magyar történelemtudomány művelőinek körében, holott a kollektív emlékezet, a személyes, vagy kollektív gyászmunka mint történelmi téma remek lehetőséget

[48] Szőts Zoltán Oszkár: *Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Nézőpontok, műfajok, intézmények*. Kronosz, Pécs. 2020.
[49] Pollmann Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. *Múltunk* 2015/1. 93–103.

kínálna, hogy közelebb kerülhessünk a társadalom háború által érintett csoportjainak mélyebb megismeréséhez.[50] Ezek a történelmi kataklizmák lehetnek természeti csapások (például a hazánkban 1875-ben kitört filoxéravész), vagy háborúk, e kutatás szempontjából legfőképpen az első világháború. A világégés mint kollektív emlékezeti esemény feldolgozása, az történések frontkatonák szemszögéből való ábrázolása Magyarországon sajnos még mindig kevéssé felfedezett terület, Szenti Tibor[51] és Hanák Péter[52] nyolcvanas évek végi próbálkozása sokáig szinte egyáltalán nem is talált folytatásra. A kollektív emlékezet kutatási lehetősége igen jelentős, hiszen maga a frontélmény is egy jól megragadható, széles társadalmi réteget érintő probléma volt. Az ország népességének egyhatodát hívták be katonának az első világháború idején, ezáltal a fiatal, a 20. század 20-as, 30-as éveiben a társadalom gerincét (illetőleg haláluk esetén éppen az abból hiányzó részt) alkotó nemzedék volt személyesen érintett a trauma megélésében.[53] Ezen kívül további fontos, jelentőségéhez képest kevéssé kutatott kérdés a személyes, vagy családi gyász, a trauma feldolgozásának folyamata, „a fájdalom fogadtatása". A történetírás, amely precízen számon tartja az elesetteket statisztikai szempontból, sokszor elmulasztja számba venni a lelki veszteséget. Ennek eszközei lehetnek a naplók, amelyek sajnos alacsony számban állnak rendelkezésre.[54] A 2010-es években, a Nagy Háború Blog[55] elindulásával és alapítói kitartó munkájának köszönhetően viszont sorra jelentek meg az időnként művészeti alkotások szintjét is elérő harctéri naplók.[56] A Blog tevékenysége nem csak amiatt kiemelendő, mert szervezi a Nagy Háború történetével kapcsolatos kutatásokat és teret biztosít az eredmények publikálásának, hanem azért is, mert inspirációt ad számos amatőr és szakmabeli kutatónak, hogy első világháborúval kapcsolatos témába vágja fejszéjét. Emellett több mint 11 ezer fős követőtáborával Magyarország talán legnagyobb hadtörténelmi témájú tudományos-ismeretterjesztő portálja, ami tudománynépszerűsítő szempontból óriási jelentőséggel bír. A frontnaplók terén szerencsére a Blog tevékenységén

---

[50] Erről a kérdésről bővebben: Gyáni Gábor, „Kollektív emlékezet és nemzeti identitás", in Gyáni Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* Napvilág, Bp. 2000: 81–94.
[51] Szenti Tibor, *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Magvető, Bp. 1988.
[52] Hanák Péter, „Népi levelek az első világháborúból", in Hanák Péter, *A Kert és a Műhely.* Gondolat, Bp. 1988.
[53] Gyáni: Világháború. I. m. In: Gyáni 2010. 297.
[54] 2009-ben üdítő kivételként jelent meg a magyar történetírásban a történészi kommentárral ellátott paraszti napló: *Csonka Mihály élete és világképe*. (Szerk.: Romsics Ignác) Osiris, Bp. 2009.
[55] https://nagyhaboru.blog.hu/
[56] Például lásd: *A pokol tornácán. Imre Gábor kadét doberdói naplója* (Bp, 2016.). 248 p.; *Mesék a Nagy Háborúból. Kovács György harctéri naplója* (Bp, 2016). 264 p.; *Iskolapadból a pokolba. Kókay László doberdói naplója* (Bp, 2018). 304 p.

túl is vannak újabb megjelenések. 2020-ban látott napvilágot például Földváry László hadinaplója, amelyben a szerző 10 db, 1915 és 1918 között írt jegyzetfüzetét olvashatjuk. A napló amiatt is érdekes, mert a frontélmények leírása mellett megjelenik benne „a hadseregen belüli korrupció, visszaélések, jogtalanságok, az ellátás, a postaszolgálat hiányosságai" is.[57]

A Blog egyik legfontosabb vállalásának megfelelően a harctéri naplók közlése elsődleges prioritást élvez, de az alapítók a doberdói hadszíntérről színvonalas monográfiát is közöltek 2009-ben, amely újra megjelent bővített, átdolgozott változatban 2017-ben.[58] Az alapítvány munkájának legfrissebb gyümölcse a 2022-ben megjelent ezredtörténet-kötet, ami a Cs. és K. 46. gyalogezred emlékezetét dolgozza fel. A Csongrád, Csanád és Torontál vármegyékből kiegészített, és az egyik legmegbízhatóbb osztrák-magyar alakulatnak (valamint Szeged „háziezredének") tartott ezred történetét alapos levéltári kutatásokra építve, a hadiutak, helyszínek, ill. személyes életrajzok bemutatásával kiegészítve tárja fel ez a kiváló kötet.[59]

A francia és az angol történetírásban rengeteg példamutató törekvés mutatkozik az első világháború történetének sokféle (nem csak hadtörténeti) szempontú megragadására és elbeszélésére.[60] A kutatás ezen irányvonalának alapvető forrásbázisa, ugyanakkor a paraszti gondolkodás elemzéséhez is kiváló alapanyagot szolgáltathat az első világháborúból származó népi levelek tanulmányozása. Ezekben a levelekben is világosan tükröződik a korábban már néhány szempontból elemzett paraszti mentalitás. A legfőbb források a frontkatonák levelei és képeslapjai, a nekik szóló, családtagok, rokonok, barátok által írt levelek mellett lehetnek még például harctéri naplók, emlékiratok, vagy akár frontversek, vagy más irodalmi művek, illetve szinte bármi, ami az ágensek látásmódját tükrözi. Feldolgozásuk során azonban a hagyományos történészi szemlélettől eltérően kell viszonyulnunk hozzájuk. „A történész jobban teszi – írja Gyáni Gábor – ha ezúttal mellőzi ezen „népi" dokumentumok történetírói felhasználása során a hagyományos, tehát a referencialitás szokásos elvét érvényesítő forráskritikát."[61]

---

[57] Barta Róbert – Takács Bálint (szerk.): *Földváry László első világháborús hadinaplója*. Debrecen, 2020.
[58] Pintér Tamás – Rózsafi János – Stencinger Norbert, *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében* (Budapest: Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, 2017). 366 p.
[59] Pintér Tamás, *„Ó, ti fiúk, barnák, szőkék…" A 46-os gyalogezred első világháborús emlékezete* (Szeged: Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat, 2022). 128 p.
[60] Francia részről magyar nyelven elérhető például Steéphane Audoin-Rozeau – Annette Becker, *1914–1918, az újraírt háború*. (Budapest: L'Harmattan, 2007)., illetve az angolszász történetírásból, egyelőre csak eredeti nyelven olvasható például Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History* (Cambridge: C.U.P., 1995).
[61] Gyáni Gábor, „Az első világháború és a paraszti emlékezet", in Gyáni 2010. 296.

Történetírásunkban hosszú időn át meghatározó volt Galántai József munkája. 1975-ös, Szarajevótól a háborúig című könyvében kimerítően körüljárta a szarajevói merénylet, az Osztrák-Magyar Monarchia ultimátumának kidolgozása és elküldése, az arra adott szerb válasz, és a hadüzenetváltások eseményeit, illetve hátterüket is.[62] Néhány évvel később, 1980-ban megjelent az első világháború teljes történetét feldolgozó monográfiája is, ami később több kiadást is megért.[63] Galántai, habár szigorúan hadtörténészi oldalról számos kritikát kapott, mégis egy alapos áttekintést adott a Nagy Háború eseménytörténetéről, ami nem csak tudományos és ismeretterjesztő körökben, de egyetemi tankönyvként is évtizedeken keresztül megállta a helyét. 2001-ben külön kötetben foglalkozott Magyarországgal az első világháború idején, ami a maga idejében hiánypótló műnek számított.[64]

Monumentális munkába vágta fejszéjét Balla Tibor, aki egy teljes életrajzi adattár összeállítására vállalkozott az Osztrák-Magyar Monarchia tábornokairól. A szerző akadémiai doktori értekezését is jelentő munka első eredménye 2010-ben jelent meg kötet formájában, és a Nagy Háború osztrák-magyar tábornagyait, vezérezredeseit, gyalogsági és lovassági tábornokait, illetve táborszernagyait ismertette.[65] 2019-ben az altábornagyok adatait egybegyűjtő vaskos kötet jelent meg.[66] Az összesen 407 személy adatait tartalmazó mű rendkívül széleskörű levéltári kutatás alapján készült, ami már abból is látszik, hogy a nevek többsége csak a levéltári dokumentumokban található meg, más szakirodalmi munkák eddig egyáltalán nem is említették őket.

A biográfiáknál maradva érdemes kitérni Pollmann Ferenc *Oroszlán, karddal és lúdtollal* című, rendhagyó katona-életrajzára.[67] Doberdói Bánlaky József nem csak katonatisztként vívott ki magának elismerést, de ő volt *A magyar nemzet hadtörténelme* című 22 részes, monumentális hadtörténelmi könyvsorozat szerzője. Pollmann Ferenc nem csak a levéltári forrásokat dolgozta fel erről a nemzetközi hírű hadtörténészről, hanem leszármazottait is megszólaltatta, hogy minél teljesebb képet tudjon adni alanya karrierjéről és magánéletéről is. Szintén kiemelkedő egy másik, önálló kötet formájában megjelent

---

[62] Galántai József, *Szarajevótól a háborúig. 1914. július* (Budapest: Gondolat, 1975).
[63] Galántai József, *Az első világháború* (Budapest: Gondolat, 1980). A kötetet 1988-ban újra kiadta a Gondolat Kiadó, majd 2000-ben új köntösben, átdolgozott változatban jelent meg a Korona Kiadónál: Galántai József, *Az I. világháború* (Budapest: Korona, 2000).
[64] Galántai József, *Magyarország az első világháborúban* (Budapest: Korona, 2001).
[65] Balla Tibor, *A Nagy háború osztrák-magyar tábornokai 1. – Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok* (Budapest: Argumentum, 2010). 348 p.
[66] Balla Tibor, *A Nagy háború osztrák-magyar tábornokai. Altábornagyok* (Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019). 547 p.
[67] Pollmann Ferenc, *Oroszlán, karddal és lúdtollal. Doberdói Bánlaky József élete és munkássága* (Budapest: Históriaantik, 2014). 176 p.

biográfia, amely Schamschula Rezső tábornok életútját mutatja be.[68] A háború végét a K. u. K. XXIV. hadtest élén megélt tábornok hosszú pályafutásának kimerítő ismertetése példaértékű munka.

Sajnos kevés cím emelhető ki a magyar historiográfiából a világháborút társadalomtörténeti szempontból megközelítő munkák közül. 2008-ban jelent meg a Lövészárkok a hátországban című, a háborúhoz társadalomtörténeti szempontokból közelítő kötet Bihari Péter tollából.[69] Bihari igen találó címet adott könyvének, hiszen mialatt a frontokon zajlott a tényleges lövészárok-háború, a hátországban, is kialakultak azok a frontvonalak, amelyek mentén komoly harcok zajlottak a társadalomban.

A centenárium évei során szép számmal jelentek meg kötetek, melyek a legfrissebb kutatási eredményeket felhasználva gazdagították a történettudomány világháborúról meglévő ismereteit. A 2014-es évben két ilyen kiváló munka is megjelent. A két neves hadtörténész, Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc közös munkájának eredménye A régi Magyarország utolsó háborúja magyar szempontból mutatja be a Nagy Háború eseményeit.[70] Magyarország részvételéről a háborúban Balla Tibor is írt egy rövid, de kiváló összegző munkát 2017-ben, Szarajevó, Doberdó, Trianon címmel, utalva arra a három helységre, ami a magyarság számára talán legnagyobb jelentőséggel bírt a Nagy Háború kapcsán.[71] Szintén egy összefoglaló jellegű munkát adott közre Németh István, *Az első világháború, 1914–1918: Tanulmányok és dokumentumok* címmel. E kötet sajátossága, hogy a német történettudományra jellemző, szakszövegek+primer források szerkezetet veszi át, tehát az egyes témaköröket feldolgozó, különböző szerzők által írt tanulmányok alátámasztására néhány, az adott szakcikkhez kapcsolódó primer forrás szövegét (vagy egy-egy részletét) is közli.[72]

A háború befejező éveit tudományos igényességgel dolgozza fel az Országház Kiadó sorozata, amelynek kötetei a Parlamentben megrendezett konferencia-sorozat előadásainak anyagaira épülnek. Az 1918-as háborús év, a „nagy összeomlás”[73] és az 1919-es „nagy szétesés”[74] időszakát a korszak szakértői elemzik színvonalas tanulmányaikban. A témák

---

[68] Kajon Árpád – Suslik Ádám, *A Monarchia katonája. Schamschula Rezső tábornok élete* (Budapest: Magyar Napló, 2019). 358 p.
[69] Bihari Péter, *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán* (Budapest: Napvilág, 2008).
[70] Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc, *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918* (Budapest: Osiris, 2014).
[71] Balla Tibor, *Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország az első világháborúban* (Budapest: Scolar, 2019). 164 p.
[72] Németh István (szerk.), *Az első világháború, 1914–1918: Tanulmányok és dokumentumok* (Budapest: L'Harmattan, 2014).
[73] Hermann Róbert, Ligeti Dávid (szerk.), *1918 – A Nagy Összeomlás* (Budapest: Országház Kiadó, 2019).
[74] Hermann Róbert, Ligeti Dávid (szerk.), 1919 – *A Nagy Szétesés* (Budapest: Országház Kiadó, 2020).

igen gazdag választéka segít abban, hogy az olvasóközönség közelebb kerülhessen ahhoz, hogy megértse a világháború lezárásának körülményeit, annak miértjeit és hogyanjait. Tisza István meggyilkolása (ill. életben maradása esetén Magyarország „megmentésének" lehetősége), az összeomlás képe a korabeli naplókban és emlékiratokban, a budapesti nők helyzete 1918-ban, a bűnbakkeresés és a gyász megjelenése az irodalmi lapokban, a vörös- és fehérterror, Horthy Miklós hatalomra jutása, a román megszállás, vagy éppen a magyar haderő állapota a változó politikai viszonyok között egyaránt helyet kap a kötetekben.

Az elmúlt években születtek a Nagy Háború regionális történetét feldolgozó munkák is. Ezek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az ilyen munkák fontosságának egyik okát talán Gyáni Gábort idézve fogalmazhatjuk meg legjobban: „A helyi identitás megteremtéséhez és ápolásához elengedhetetlen valamilyen szintű »helyi tudás«, amely annak a lokális történelmi tudatnak az alapja, amely specifikus vonásokat mutat a múlt nagytörténetbe foglalt elbeszéléséhez képest."[75] Vagyis az ilyen kutatások elemi fontosságúak ahhoz, hogy az egyes közösségek helyi identitásai kialakulhassanak, hosszan fennmaradhassanak. A másik fontos ok már nem lokális, hanem nemzeti szinten jelentős: a nemzeti emlékezet, illetve a háború kollektív emlékezete nem lehet teljes anélkül, hogy megismernénk ezeket a helyi, vagy akár személyes történeteket is, amelyek mind részei a háború traumájának. Szép példa erre a lokális emlékezetet megörökítő munkára a Körmend városáról 2016-ban megjelent, helyrajzi, tájtörténeti, kollektív emlékezeti és muzeális gyűjtésre épülő kötet Móricz Péter tollából.[76]

[75] Gyáni Gábor, Identitás, emlékezés, lokalitás. In: Gyáni Gábor: *Az elveszíthető múlt*. (Budapest: Napvilág, 2010). 108.
[76] Móricz Péter, *Körmend az első világháborúban* (Körmend: KKKMK, 2016). 207 p.

2. 2. A Nagy Háború angol nyelvű historiográfiájának áttekintése a 2000-es években

Az első világháború nemzetközi historiográfiája rendkívül széles vizsgálati szempontskálán mozog, különösen az ezredforduló környékétől kezdődően. Ennek újabb lökést adott a centenárium öt éves időszaka, minek eredményeként a 2014 és 2019 között eltelt évek során konferenciák százait rendezték, tanulmánykötetek, monográfiák, és a folyóiratok tematikus számai pedig oly mértékben özönlöttek az érdeklődő olvasókra, hogy ember legyen a talpán, aki a teljes szakirodalommal meg képes birkózni. Ebben fejezetben magam is csak annyira vállalkozom, hogy egy rövid áttekintést nyújtsak, megnevezzem az elmúlt két évtized „termésének" főbb irányvonalait, ám közel sem lehet célom teljes bibliográfiát adni az elmúlt húsz év során megjelent első világháborús témájú munkákról – ez akár egy önálló értekezés témája is lehetne.

Nincs könnyű helyzetben az első világháborúval foglalkozó kutató, amikor a téma tengernyi szakirodalmát próbálja összegezni, vagy éppen kijelölni belőle a kiemelésre leginkább érdemes darabokat. A témakörben megjelent művek óriási száma és a kutatási szempontok rendkívüli sokszínűsége miatt akár külön doktori disszertációk is készülhetnének a Nagy Háború angol nyelvű historiográfiájáról. A brit hadtörténet-kutatás „nagy öregjei" John Keegan,[77] Michael Howard,[78] vagy Martin Gilbert[79] mind megírták a maguk Nagy Háború-összegzését, természetesen a frontokon zajló hadi eseményekre fókuszálva. Közülük Magyarországon Keegan a legismertebb, vaskos hadtörténelmi elemzései, melyeket talán legjellemzőbb kifejezéssel terjedelmes esszéknek nevezhetünk, igen népszerűek nem csak a szakma, de az érdeklődő „laikus" közönség körében is. Az első- és második világháborúval foglalkozó művei Magyarországon is több kiadást megéltek, többek között az Európa Kiadó gondozásában.[80] Mindkettő meglehetősen kimerítően tárgyalja a világháborúk eseménytörténetét, nem hanyagolva el a hátország helyzetének bemutatását sem. Hiányosságaként viszont megemlítendő, hogy a Keegan-féle *Első világháború* fókuszpontja egyértelműen és látványosan a nyugati fronton található, és viszonylag mostohán bánik a keleti és a balkáni front történéseivel. Ettől függetlenül a téma alapművének tekinthető, hiszen amellett, hogy átfogó képet nyújt a háború eseményeiről, a Keegantől megszokott olvasmányos stílusban nem csak a katonai események sorra vételét

[77] John Keegan: *The First World War*. London, 1998.
[78] Michael Howard: *The First World War*. Oxford, 2002.
[79] Martin Gilbert: *The First World War. A Complete History*. London, 1986.
[80] John Keegan: *Az első világháború*. Európa, Bp. 2010., ill. Uő: *A második világháború*. Európa, Bp. 2008.

adja, hanem a gazdasági- társadalmi- és politikai összefüggéseket is igyekszik – igaz, jóval rövidebben – összefoglalni.

Ralph James Quincy Adams, a Texas államelbeli College Station városában található Texas A&M University (erről az egyetemről származó kötetekre többször hivatkozom még a későbbiekben) történészének szerkesztésében 1990-ben megjelent, mára a fentiekhez hasonlóan klasszikusnak számító *The Great War, 1914–1918* című kitűnő tanulmánykötet.[81] A kissé vékony, de annál jelentősebb kötetben brit és amerikai történészek a háború néhány fontos, kevésbé tárgyalt aspektusával foglalkoznak, mint például a katonák és a civilek viszonya a háborús Németországban, a brit légvédelem eredendő problémái, a kanadai háborús tapasztalatok, vagy az Amerikai Expedíciós Erők logisztikai és utánpótlás-szervezési nehézségei. A kötet jelentősen meghaladta korát, hiszen már 1990-ben előre vetítette a 2000-es évek színes, rendkívül gazdag tematikájú Nagy Háború-kutatásait.

Immár a 2000-es évekbe érkezve, a háborúról átfogó képet nyújtó művek sorát gyarapította Gordon Corrigan 2003-ban megjelent művével. A *Mud, Blood, and Poppycock* (Sár, vér és pipacs) című kötet azonban jóval többet kínál egy újabb hadtörténeti összefoglalónál.[82] Célja a brit társadalom széles köreiben a háborúval kapcsolatban fennálló tévhitek eloszlatása. A revizionista történetszemlélet egyik oszlopos képviselőjeként Corrigan szembefordul John Keegannel és a klasszikus nézettel, mely szerint az első világháború elkerülhető és szükségtelen vérontás volt, amelyben „szamarak vezettek oroszlánokat" (lions led by donkeys). A szerző a forrásokhoz szigorúan ragaszkodva számol le olyan közszájon forgó tévedésekkel, mint például a gáztámadások tömeges halált okozó hatásai, vagy hogy az amerikai hadsereg haszontalan lett volna a nyugati fronton. 2009-ben jelent meg az első világháborús történeti kutatások „veteránja", Jay Winter szerkesztésében a *The Legacy of the Great War: Ninety Years on* (A Nagy Háború öröksége: Kilencven év után) című tanulmánykötet, ami egy Kansas Cityben 2007 és 2008 során tartott szakmai fórum-sorozat eredményeit foglalja össze.[83] A kötet szerzői között a téma kipróbált szakértői: Winter mellett például Niall Ferguson, Hew Stratchan, Margaret MacMillan találhatók, az előszót pedig maga John Keegan írta. A kötet számos izgalmas okfejtést tartalmaz, amelyek előre mozdítják a Nagy Háborús kutatásokat, kérdéseket vetnek fel, kutatási irányvonalakat jelölnek ki – például a háború kitörésének okaival, a sorozások

[81] R. J. Q. Adams (ed.), *The Great War, 1914–1918. Essays on the Military, Political, and Social History of the First World War* (London, 1990). 195. p.
[82] Gordon Corrigan, *Mud, Blood, and Poppycock: Britain and the First World War* (London, 2003). 432 p.
[83] Jay Winter (ed.), *The Legacy of the Great War. Ninety Years On* (Columbia, MO: University of Missouri Press, 2009). 240 p.

módjával, a háború emlékezetének megőrzésével, vagy éppen a békekötések mérlegével kapcsolatban. Mindegyik azzal a céllal, hogy felrázza a világháborúval kapcsolatos szakmai status quo-t és közös gondolkodásra, felélénkülő kutatásra invitáljon.

A korábbi, hagyományosnak nevezhető narratívákkal szembeforduló művek sorában mindenképp meg kell említeni Christopher Clarke *The Sleepwalkers* (Az alvajárók) című 2014-es munkáját.[84] A kötet a háború kitöréséhez vezető okokat, eseményeket és szövetségrendszereket elemzi, miközben a főbb résztvevő hatalmak külpolitikai lépéseit és döntéshozatali mechanizmusait is részletesen bemutatja. Konklúzióiban rámutat, hogy a világháború kitörésének előidézése nem írható egyetlen ország politikai döntéshozóinak számlájára. Megközelítésében a klasszikus realizmus emberi természettel kapcsolatos felfogása köszön vissza, hiszen elveti a gazdasági- és politikai automatizmusokra alapozó magyarázatot és az emberi tényezőt nevezi meg a Nagy Háború kitöréséhez vezető okokozati fejtegetés kulcsaként.

Egyetlen első világháborús historiográfiai felsorolásból sem maradhat ki a szintén brit hadtörténész, Hew Strachan és munkássága. Strachan is megírta a maga első világháborús szintézisét, ami 2004-ben jelent meg,[85] A kötet kiváló összefoglalója a háborúhoz vezető okoknak, a kitörése körüli eseményeknek, ill. a frontokon zajló harci cselekményeknek és a következményeknek. Keeganhez képest előnye, hogy kiegyensúlyozottabban foglalkozik a különböző frontokkal, nem helyez eltúlzottan nagy hangsúlyt a franciaországi eseményekre. Strachan emellett több munkában is foglalkozik a Nagy Háború egyes aspektusaival. Külön kötetben foglalkozott a háború pénzügyi hátterével,[86] de önálló könyvet szentelt például az afrikai hadi eseményeknek is.[87] Hew Strachan részt vett abban a 2003-as vállalkozásban is, melynek gyümölcse a *The First World War: The War to End All Wars* (Az első világháború: A háború, amely véget vet minden háborúnak) című, szintén átfogó, összefoglaló mű.[88] Ebben, a négy első világháborús brit „nagyágyú", Strachan mellett Peter Simkins, Geoffrey Jukes és Michael Hickey közreműködésével készült kötetben a háború egy „frissebb", modernebb áttekintését kívánják adni rengeteg levélből, naplóból, jegyzőkönyvből vett idézet segítségével. A könyv nem csak a szakmának szól, célja, hogy testközelbe hozza az átlagolvasónak is a frontkatonák és a civilek mindennapi életét, gondolatait is.

---

[84] Christopher Clarke: *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (London, 2014). 736 p. Magyar kiadás: Uő: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé* (Budapest, 2015). 712 p.
[85] Hew Strachan: *The First World War* (London, 2004). 385 p.
[86] Hew Strachan: *Financing the First World War* (London, 1980). 280 p.
[87] Hew Strachan: *The First World War in Africa* (London, 2004). 236 p.
[88] Peter Simkins-Geoffrey Jukes-Michael Hickey-Hew Strachan, *The First World War: The War to End All Wars* (London, 2003). 351 p.

Általánosságban elmondható, hogy a brit első világháborús hadtörténet-írást erős nyugati front-központúság jellemzi. Erre maguk az angol hadtörténészek is ráéreztek, ezért az utóbbi évtizedekben arra is igyekeztek külön hangsúlyt fektetni, hogy a háború más hadszíntereire fókuszáló kutatásoknak is teret adjanak. Jó példa erre a már említett Hew Strachan Afrika-témájú kötete, de más kiváló munkák is születtek az utóbbi évek során. A teljesség igénye nélkül megemlítendő például a Jonathan Krause szerkesztői munkáját dicsérő *The Greater War* című könyv.[89] A kötetben megjelent tanulmányok nem csak angol, hanem francia, olasz és amerikai szempontokból is közelítenek a háború bizonyos hadjárataihoz. A probléma viszont az, hogy bár a kötet kilép az angol-központúság béklyóiból, de csak más antanthatalmak szempontjainak megismeréséig merészkedik. Hasonló, szintén szűkebb hadszíntérre fókuszáló mű Edmund James Yorke 2015-ben megjelent *Britain, Northern Rhodesia and the First World War* című kötete.[90] Ebben a szerző mélyreható elemzést ad az afrikai gyarmat, Észak-Rodézia (ma Zambia) helyzetéről a háború előtt, és alatt. A térség fekete lakossága is kivette részét a „fehér ember háborújából" a britek oldalán. A kötet bemutatja a térség gazdasági és társadalmi viszonyait, a brit gyarmati irányítás nehézségeit, a háború kitörését és a sorozás helyi nehézségeit, valamint a gyarmati státusz újra strukturálódását a háborút követő években. Az olasz front eseményeit feldolgozó amerikai szakirodalomból kiemelkedik például G. Irving Root *Battles in the Alps* (Csaták az Alpokban) című kötete.[91] A munka átfogó képed ad az amerikai olvasóközönség előtt viszonylag ismeretlen olasz frontról, jóval több azonban, mint a csaták egyszerű leírása. Röviden bemutatja az olasz egység létrejöttét, majd röviden ismerteti Olaszország történetét a háborúig. Foglalkozik az 1915-ös hadba lépéshez vezető háborús propagandával is, ami segít perspektívába helyezni a hármas szövetség olasz elárulását is. A kötet sok fontos szakirodalmi művet használ az olasz háborús részvétel ismertetése során, ez is adja igazi értékét – nem tesz hozzá a téma jobb megismeréséhez, de átfogó összefoglalást tud nyújtani róla. Több illusztrációval (térképek, korabeli fotók, és dokumentumok) és tömörebb információ-halmazzal, igen izgalmas módon foglalja össze az olasz front történéseit a Battleground Europe című sorozatban megjelent *Touring the Italian Front 1917–1919* (Az olasz front bejárása) című könyv.[92] A keleti front eseményeiről még

[89] Jonathan Krause, *The Greater War. Other Combanants and Other Fronts, 1914–1918* (London, 2014). 272 p.
[90] Edmund James Yorke, *Britain, Northern Rhodesia and the First World War. Forgotten Colonial Crisis* (London, 2015). 337 p.
[91] G. Irving Root, *Battles in the Alps – A History of the Italian Front of the First World War* (Baltimore, 2008).
[92] Francis Mackay, *Touring the Italian Front 1917–1919* (South Yorkshire, 2002). 177 p.

1998-ban jelent meg Norman Stone skót történész összefoglaló műve, a *The Eastern Front 1914–1917*,[93] aminél máig nem született alaposabb, egyben pedig olvasmányosabb áttekintés az angolszász háborús historiográfiában. Az orvosi végzettségű, a brit hadseregben katonaorvosként is szolgált Prit Buttar rendszeresen ír remek könyveket a keleti front témájában, de ezek is inkább a népszerű ismeretterjesztő kategóriába tartoznak, semmint szigorúan vett szakmai köteteknek. Ettől függetlenül igen értékes művekről van szó, hiszen minőségi olvasmányt nyújtanak az angol anyanyelvű olvasóknak a keleti front eseményeiről.[94] Az elmúlt időszakban az első világháborús Oroszország iránti érdeklődés is megnövekedett az angolszász történetírásban, ennek több ékes példája is napvilágot látott nemrégiben. Csak néhány példa ezekter az orosz hátországgal foglalkozó *Mobilizing the Russian Nation* (Az Orosz Nemzet mozgósítása) Melissa Kirsche Stockdaletől[95], vagy éppan az *Imperial Apocalypse: The Great War & the Destruction of the Russian Empire* (Birodalmi apokalipszis: A Nagy Háború & az Orosz Birodalom összeomlása) Joshua A. Sanborn tollából.[96]

A nagy átfogó, a fronton zajló eseményeket tárgyaló, vagy összefoglaló művek mellett szép számmal születtek a háború egy-egy szakaszára, fegyvernemeire fókuszáló munkák, de ezredtörténetek, vagy más, kisebb alakulatok történetei is színesítették a Nagy Háború szakirodalmát. Érdekes például a brit Andrew P. Hyde munkája, aki az Anglia ellen indított német bombázások történetét kutatta és írta meg *The First Blitz* (Az első villám[háború]) címmel 2002-ben.[97] Hasonló témájú Neil Storey, több nagy sikerű történelmi ismeretterjesztő könyv szerzőjének *Zeppelin Blitz* című kötete.[98] A könyv az első részletes ismertetése a Nagy-Britannia ellen indított német léghajó-támadásoknak, melyek kissé didaktikusan, ugyanakkor praktikusan használható módon éves bontásban, csatáról-csatára kerülnek bemutatásra. Storey alapos primer-forráskutatást végzett, az eseményeket a korabeli hivatalos katonai jelentések, szemtanúk leírásai és sajtóanyagok alapján rekonstruálja. Jellegében és alaposságában hasonló David Fletcher által szerkesztett *Tanks and Trenches* (Tankok és lövészárkok) című kötet, amely „első kézből" számol be a

---

[93] Norman Stone, *The Eastern Front 1914–1917* (London, 1998). 352 p.
[94] Például Prit Buttar, *The Splintered Empires: The Eastern Front 1917–21* (London, 2017). 480 p.; vagy Prit Buttar, *Russia's Last Gasp: The Eastern Front 1916–1917* (London, 2016). 498 p.
[95] Melissa Kirsche Stockdale, Mobilizing the Russian Nation: Patriotism and Citizenship in the First World War (Cambridge: CUP, 2016). 290 p.
[96] Joshua A. Sanborn, New York: OUP, 2015). 302 p.
[97] Andrew P. Hyde, *The First Blitz: The German Bomber Campaign Against Britain in the First World War* (London, 2002).
[98] Neil Storey, *Zeppelin Blitz: The German Air Raids on Great Britain during the First World War* (London, 2015). 352 p.

harckocsi-hadviselésről és a harckocsik harcászati szerepéről az első világháborúban.[99] A gazdagon illusztrált könyvben az angliai Dorsetben található Tank Museum primer forrásanyaga alapján kapunk átfogó képet a harckocsik szerepéről a Nyugati fronton, mégpedig az ütközetekben részt vett katonák személyes beszámolói alapján, kronologikus elrendezésben. Közös jellemzője az itt említett néhány kötetnek, hogy külalakjukban a „népszerű történelem", azaz a tudományos ismeretterjesztés műfajához sorolhatná őket az avatatlan szem, tartalmukat tekintve azonban teljes mértékben tudományos igényességgel, széles primer forrásbázisra alapozó munkákról van szó. Emiatt is említendő ugyanitt a *Mapping the First World War* (Az első világháború feltérképezése) című könyv.[100] Az Imperial War Museum gondos felügyelete mellett készült kötet tulajdonképpen egy első világháborús atlasz, ami több száz korabeli térképet és fotót kombinál a történészi magyarázattal és a résztvevők visszaemlékezéseiből vett idézetekkel.

Amint az eddig elmondottakból talán látható, a brit és az amerikai történetírásban már a 2000-es évek előtt egyaránt megjelent a puszta katonai eseménytörténeti megközelítés meghaladásának igénye. Az új évezred eddigi két évtizedének folyamán a fiatalabb történészgenerációk tagjai ennek megfelelően a „klasszikus" hadtörténeti megközelítéseket meghaladó műveket próbáltak meg alkotni, más struktúrákat, újabb és újabb nézőpontokat vontak be kutatásaikba, így próbálva újat mutatni, hozzátenni valamit a már meglévő, egyébként sem kicsiny historiográfiai korpuszhoz. A szintén brit Adrian Gregory 2014-es munkája,[101] vagy éppen Paul Cornish 2017-es műve[102] épp ilyen megközelítésekkel kísérletezik. Előbbi a világháború „népek háborúja" jellegére helyezi a hangsúlyt. Ennek megfelelően a hétköznapi problémákkal is igyekszik mélységükben foglalkozni, úgymint az utánpótlás megszervezése, a katonák – és a hátország – élelmezése, a fegyvergyártás- és szállítás kérdései, vagy éppen a háborúról való méltó megemlékezés módjai. Gregory kiemeli, hogy a hivatásos történészek gyakran kissé lenézően viszonyulnak a „lelkes amatőrök" munkájához, pedig több tízezernyi összegyűjtött forrás: fotók, levelek, korabeli relikviák, fegyverek porosodnak kihasználatlanul ilyen lelkes magángyűjtők birtokában, amit a megfelelő hozzáállással a szakma nagy sikerrel aknázhatna ki. Kötetében ő maga is épít ilyen jellegű gyűjteményekre. Az utóbbi kötet, Paul Cornish tollából – ahogy címében

[99] David Fletcher, *Tanks and Trenches: First Hand Accounts of Tank Warfare in the First World War* (London: The History Press, 2009). 192 p.
[100] Peter Chasseaud, *Mapping the First World War: The Great War through Maps from 1914–1918* (London: HarperCollins, 2013). 305 p.
[101] Adrian Gregory, *A War of Peoples 1914–1919* (Oxford, 2014). 217 p.
[102] Paul Cornish, *The First World War Retold* (London, 2017). 256 p.

is utal rá – a háború újra-elmesélésére vállalkozik, hogy a résztvevők, ill. a kortársak szemszögéből láttassa olvasóival a Nagy Háborút. Olyan, rendszeresen ismételt kérdésekre keresi a választ, mint hogy mi okozta a háború kitörését, miért húzódott éveken keresztül, milyen okok vezettek a győzelemhez, ill. a vereséghez, és mi történt utána a világpolitika színpadán. Mindezt azonban végig a kortársak szemszögéből teszi, úgy ábrázolva az eseményeket, ahogyan azok a korszakban élők szeme előtt bontakozott ki. Tekintve, hogy a kötet egy centenáriumi kiállítást kísérő kiadványként jelent meg, tele van illusztrációkkal (korabeli propagandaplakátok, egyenruhák, fotók, fegyverek, stb.), amelyeken keresztül Cornish végigvezeti olvasóit a háború eseménytörténetén.

Még az új évezred elején, 2005-ben egy széles körű együttműködés eredményeképpen jelent meg a *Warfare and Belligerence* (Hadászat és hadviselés/háborúskodás) című szerkesztett kötet, ami kitűnő összefoglalóját nyújtja a Nagy Háború kutatási lehetőségeinek.[103] A 14 fejezet mindegyikét egy-egy tapasztalt kutató írta. Az írások olyan témaköröket járnak körül, mint az angliai vidéki közösségek háború utáni helyzete, a hadifogoly-szállítás és a háborús kultúra fejlődése, az olasz hadsereg fegyelmezési technikái, az angol- és német tábori lelkészek életrajzai, vagy éppen a háború alatti tudományos élet. A továbbiakban témakörönkénti bontásban vizsgálom a brit és amerikai hadtörténetírás első világháború témakörével kapcsolatos főbb csapásirányait az elmúlt két évtizedből.

Mielőtt azonban ebbe belevágnék, érdemes szót ejteni néhány, a Nagy Háború kutatásának szentelt kiadványsorozatról, amelyek kötetei között számos, a következő oldalakon ismertetett mű is napvilágot látott. Az Egyesült Királyság ebben a tekintetben (is) élen jár. A Palgrave-Macmillan kiadó tevékenysége első helyen említendő. A kiadónak több kiváló hadtörténeti sorozata is van, melyekben szép számmal akadnak az első világháborúval foglalkozó, egészen remek kiadványok. Az amerikai Ashgate kiadó szintén rendkívül igényes sorozatot indított „Studies in First World War History" címmel. Ebben a sorozatban olyan monográfiák megjelentetését tűzték ki célul, amelyek a Nagy Háború korábban nem vizsgált, vagy széles körben nem ismert aspektusaival foglalkoznak. Emellett újonnan feltárt források alapján készült, egészen új eredményekre támaszkodó művek is megjelennek a sorozatban. Nem kimondottan az első világháborúra fókuszál, de sok kiváló Nagy Háborús munkának teret ad a már említett Texas A&M University hadtörténelem-sorozata, a Military History Series. A sorozat köteteinek szerzői elsősorban az egyetem történészműhelyének munkatársai (állandó, vagy vendégoktatók), de az Egyesült Államok számos más

[103] Pierre Purseigle (ed.), *Warfare and Belligerence. Perspectives in First World War Studies*. (Boston, 2005). 418 p.

egyetemének történészei is publikáltak már itt kiváló monográfiákat. Közismert és méltán népszerű az Osprey Publishing kiadó több száz kötetet számláló hadtörténeti és haditechnikai sorozata, amelyben szép számmal találhatók első világháborús témájú művek is. A Nagy Háborút négy kötetben dolgozták fel a sorozatban 2002–2003-ban: az első a keleti fronttal foglalkozik, a második és harmadik a nyugati front eseményeit dolgozza fel, a negyedik pedig a Földközi-tenger térségére fókuszál.[104] Az Osprey Military Series-ben ugyan általában vékonyabb, sok színes illusztrációval ellátott ismeretterjesztő könyvek jelennek meg, de legtöbb esetben szakszerű és rövid összefoglalását adják az adott témakörnek, a szerzők között pedig szakavatott, tapasztalt történészeket találunk.

A széles spektrumú áttekintő munkák mellett rendszeresen jelentek, jelennek meg napjainkban is a háború speciális aspektusait tárgyaló kiváló kötetek. Ilyen speciális témakörök például a gazdaság- és társadalomtörténeti, nyelvészeti, várostörténeti, pszichológiai, feminista, művészettörténeti, divattörténeti, vagy éppen a hátországot, a kisebbségek helyzetét, ill. a háború mindennapjait első kézből bemutató megközelítések.

A nőtörténet, illetve a történelmi események női szempontú megközelítése az utóbbi évtizedekben számos érdekes szemponttal gazdagította a történettudományt. Nincs ez másként az első világháború kutatásában sem. Alapvető, tematikájában irányadó műnek számít a témában a *Gender and the First World War* című 2014-es tanulmánykötet,[105] ami nem csak a női szempontot emeli be a háború diskurzusába, hanem sok, a tudomány előtt korábban ismeretlen témával is foglalkozik. Ilyen téma például a tábori nővérek kárára – sok esetben saját honfitársaik által – elkövetett erőszak, a háború és az anyaság összefüggései, a frontkatonák szexuális devianciái és ezekről alkotott elképzelései, vagy éppen a frontvonalakon harcoló nők háborús élményeinek feldolgozása. Az egyik fejezetben arról olvashatunk, hogy a francia gyerekek hogyan élték meg a háború időszakát. Ez utóbbi különösen értékes, tekintve, hogy a Nagy Háborút a gyerekek szemszögéből igen kevesen kutatják – újabb követendő példája lehetne ez a magyar historiográfiának is.

A tábori nővérek történetével külön kötet is foglalkozik. A szintén 2014-es *Veiled Warriors* című monográfia[106] átfogó képet ad az antanthatalmak seregei mellett szolgáló „fátyolos harcosokról". A kimerítő elemzés naplók, visszaemlékezések, jegyzőkönyvek, oral

---

[104] Geoffrey Jukes, *The First World War 1: The Eastern Front 1914–1918* (London, 2002). 92 p.; Peter Simkins, *The First World War 2: The Western Front 1914–1916* (London, 2003). 94 p.; Peter Simkins, The First World War 3: The Western Front 1917–1918 (London, 2003). 94 p; Michael Hickey, *The First World War 4: The Mediterranean Front: 1914–1923* (London, 2003). 94 p.

[105] Christa Hämmerle – Oswald Überegger – Brigitta Bader Zaar (eds.), *Gender and the First World War* (London, 2014). 265 p.

[106] Christine E. Hallett, *Veiled Warriors. Allied Nurses of the First World War* (London, 2014). 359 p.

history interjúk, és több száz szakirodalmi tétel alapján, igen aprólékosan dolgozza fel az elsősorban brit tábori nővérek történetét az önkéntes jelentkezéstől a leszerelésig, kitérve a világ minden táján teljesített szolgálatukra. Ugyancsak a 2014-es „termés" része a *The Womens' Land Army in First World War Britain* című kötet.[107] A szerző, Bonnie White a WLA, azaz a Women's Land Army történetét dolgozza fel, ami – annak agrártörténeti jelentősége ellenére – igen elhanyagolt területe a brit historiográfiának. 1917 januárja és 1919 októbere között gyakorlatilag a WLA biztosította egész Nagy-Britannia élelmiszer-ellátását. A kötet nem csak a WLA keletkezésének és működésének eseménytörténetét ismerteti, de agrártörténeti jelentősége mellett kultúrtörténeti fontosságát is kiemeli. A szerző szerint a szervezet nem csak az élelmiszer-termelés és a férfiak frontszolgálata által keletkezett munkaerőhiány pótlása miatt volt kiemelkedően fontos. A kötet egyik fő állítása ugyanis az, hogy a WLA létrehozásával annak szervezői már a jövőre is gondoltak: céljuk annak elősegítése is volt, hogy a brit munkáltatók a nőkre a háború után is használható munkaerőként tekintsenek. A Nagy Háború kutatásába ezáltal a feminista történetszemlélet emelődik be e kötet formájában.

A Veiled Warriorshoz hasonló, bár nem olyan átfogó munka a *Women in the War Zone* (Nők a háborús zónában) című kötet, amely a brit tábori kórházak világát mutatja be egyéni történeteken keresztül.[108] A többségében brit nővérek – közöttük nemesi és közrendű származásúak egyaránt – a háború szinte minden frontján szolgálatot teljesítettek: kezelték a sebesülteket Belgiumban, Franciaországban, Szerbiában, Lengyelországban, Oroszországban, Egyiptomban, Törökországban, Olaszországban stb. Az ápolónők élettörténetei nem csak önmagukban izgalmasak és tanulságosak, de rajtuk keresztül a frontok eseményei is megelevenednek. A kötet így rendhagyó módon vezeti végig az olvasót a háborún annak kitörésétől egészen a fegyverszünetig, kronológiai sorba rendezve.

A brit hadtörténetírásban viszonylag ritkának számító, külön a keleti hadszíntérre fókuszáló munkák számát gyarapítja Angela K. Smith nőtörténeti megközelítésű „British Women of the Eastern Front (A keleti front brit női) című könyve, amely a szerb- és az orosz frontokon szolgálatot teljesített brit női sorsokkal foglalkozik.[109] A kötet nem csak a tábori nővérek és más, a frontokon szolgált nők történetét dolgozza fel, de külön fejezetben foglalkozik a hadifogságba esett nőkkel, vagy éppen azon angol hölgyekkel is, akiknek sorsa

[107] Bonnie White, *The Womens' Land Army in First World War Britain* (London, 2014). 207. p.
[108] Anne Powell, *Women in the War Zone: Hospital Service in the First World War* (London, 2009). 416 p.
[109] Angela K. Smith, *British Women of the Eastern Front. War, Writing and Experience in Serbia and Russia, 1914–1920* (Manchester, 2016). 224 p.

1917-ben Oroszországban rekedve a szocialista forradalom, majd a bolsevik hatalomátvétel eseményeivel is összefonódott.

A Nagy Háború kutatásához nyelvészeti szemszögből közelítő vizsgálódások legfrissebb eredményeit összegezte a „Palgrave Studies in Languages at War" című könyvsorozat kétkötetes, külön az első világháború nyelvtudományi megközelítéseinek szentelt tanulmánygyűjteménye. A Christophe Declercq és Julian Walker szerkesztésében kiadott két kötet[110] a háborút nyelvészeti, nyelvtörténeti megközelítésben vizsgáló kutatók előadásaira épül, melyek az University of Antwerpen és a British Library közös szervezésű, 2014 júniusában rendezett nagyszabású *Languages and the First World War* című konferenciáján hangzottak el. E sorok írója mindkét, a *Representation and Memory*,[111] és a *Communicating in a Transnational War*[112] című kötetről is közölt ismertetést a Klió hasábjain. Előbbi a háború kutatásához és emlékezetének ápolásához kapcsolódó nyelvi-, nyelvészeti problémaköröket feszegető tanulmányokat tartalmaz. Utóbbi kötet pedig a soknemzetiségű, szövetségi rendszerekben harcoló hadseregek kommunikációs nehézségeit körüljáró munkákat gyűjtötte egybe. Mindkét kötetre jellemző, hogy a szerzők alapos, több éven (akár évtizeden) át zajló kutatómunka eredményeit összegzik terjedelmes tanulmányaikban.

A témakörhöz egyébként már magyarországi kiadású tanulmánykötet is hozzátett. A L'Harmattan Kiadónál 2015-ben, Z. Karvalics László szerkesztői munkájának köszönhetően megjelent *Information History of the First World War* (Az első világháború információtörténete) című kötet tíz tanulmánya izgalmas témákat jár körül a háborús propagandától az ezredek közötti kommunikáción át a harctéri szlengig.[113] A nemzetközi szerzőgárda tagjai között magyar, angol, amerikai, brazil, olasz és kínai kutatókat is találunk, remek tanulmányt írt például az előzőekben tárgyalt kötetek egyik szerkesztője, az angol Julian Walker is.

A háború várostörténeti vonatkozásai az Egyesült Államokban is izgalmas kutatási lehetőségeket rejtenek. Az Ashgate kiadó „Studies in First World War History" sorozatának részeként 2014-ben megjelent *New York and the First World War* című munka[114] például

---

[110] Julian Walker – Christophe Declercq (eds.), *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War. Palgrave-Macmillan* (London, 2016). 279 p., ill. Christophe Declercq – Julian Walker (eds.), *Languages and the First World War: Representation and Memory* (London, 2016). 256 p.

[111] Ambrus László, „A nyelv(ek) szerepe a Nagy Háború emlékezetében", *Klió: Történelmi Szemlélő Folyóirat* 2018/3. 61–68.

[112] Ambrus László, „Nyelvhasználat, kommunikáció, katona-szleng a Nagy Háborúban", *Klió: Történelmi Szemlélő Folyóirat* 2020/

[113] Z. Karvalics László (szerk.), *Information History of the First World War* (Budapest, 2015). 202 p.

[114] Ross J. Wilson, *New York and the First World War. Shaping an American City* (New York, 2014). 259 p.

New York City társadalmi szerkezetét (és városszerkezetét), ill. épített örökségét vizsgálja meg a háború előtt, elemzi azokat a változásokat, melyeket a Nagy Háború idézett elő, és összeveti a két állapotot közlekedési, lakhatási, munkahely-teremtési, és még egy sor további szempont alapján.

Az első világháború azelőtt sosem látott traumát okozott, elsősorban persze a fronton harcolt katonáknak, de gyakorlatilag mindenkinek, akit bármilyen formában is érintett. Ennek szakmailag igényes feldolgozása a történész szakma régi feladata. Erre az igen fontos munkára két példát emelnék ki e tanulmány keretein belül a brit történetírás elmúlt húsz évéből. Az egyik Suzie Grogan *Shell Shocked Britain* című, 2014-ben könyve,[115] amely foglalkozik a shell shock klasszikus hatásaival, de nagyobb hangsúlyt fektet a „brit nemzet tüzérségi sokkjának" tárgyalására. A terminust igyekszik kiterjeszteni a civil világra is. Tekintve hogy egész közösségek (falvak, városok) elveszítették fiatal férfiak ezreit, a kötet fő gondolata akörül forog, hogy az egész ország óriási sokkhatástól szenvedett még évtizedekkel a háború befejezése után is – nem csak azok a katonák, akik a lövészárkokban szenvedték végig azt. A másik ilyen témájú munka a Jason Crouthamel és Peter Leese szerkesztésében a Palgrav Macmillan kiadónál megjelent *Psychological Trauma and the Legacies of the First World War* (Pszichológiai trauma és az első világháború örökségei) című tanulmánykötet.[116] A rendkívül alapos kutatásokat felvonultató kötetben brit, francia, német és amerikai történészek tanulmányai olvashatóak, amelyek ötvözik a történettudomány és a pszichológiai traumakutatás módszereit. Foglalkoznak a mentálisan tönkrement frontkatonák mellett azok családjait ért trauma hatásaival, a különböző generációk traumái közötti hasonlóságokkal és különbségekkel, a kezelés és reintegráció problémáival, a trauma kulturális reprezentációjával, és a többségi társadalom traumatizáltakhoz való viszonyulásával is. A kötet egészen rendkívüli példája a háború mentális hatásait vizsgáló kutatásoknak, csak remélhetjük, hogy egyszer napvilágra kerül egy hasonlóan alapos elemzés az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregeivel kapcsolatban is.

Andrew Robert Shaw egy, a Black Adder (Fekete Vipera) című angol komédia-sorozat negyedik, az első világháborút feldolgozó évada egyik jelenetének felidézésével kezdi *Feeding Tommy* című könyvét.[117] A híres jelenetben a Tony Robinson által játszott Baldrick

---

[115] Suzie Grogan, *Shell Shocked Britain. The First World War's Legacy for Britain's Mental Health* (London, 2014). 186 p.
[116] Jason Crouthamel, Peter Leese (szerk.), Psychological Trauma and the Legacies of the First World War (London, 2017). 338 p.
[117] Andrew Robert Shaw, *Feeding Tommy. Battlefield Recipes from the First World War* (Stroud, 2013). 208 p.

közlegény „Rat au Van” fogyasztását ajánlja ebédre Edmund Blackadder századosnak, akit Rowan Atkinson alakít. A százados rákérdez, hogy mi is az a „Rat au Van” nevű fogás, mire a közlegény elárulja, hogy olyan patkány, amelyet elütött egy kisteherautó („rat that's been run over by a van”). A szerző célja ezzel az idézettel rávilágítani arra, hogy legtöbben az étkezést az első világháború idején valahogy így, vagy ehhez hasonlóan képzelik el. Shaw a The Royal Logistic Corps Museum levéltári anyagában végzett kutatás, illetve több tábori szakács emlékiratai, naplói, és persze szakácskönyvei alapján írta meg az első világháborús brit tábori konyha hiteles történetét. A műből kiderül, hogy a lövészárkokban az étkezés jóval többet jelentett „Rat au Van” fogyasztásánál. A gazdag fotó- és illusztrációanyagot tartalmazó kötetben különböző levesek, sültek, szószok, sütemények receptjei találhatók, tábori környezetre – és létszámra – szabva. A korabeli szakácskönyvek állatok feldolgozásához, és az egyes húsfajták tartósításához is tartalmaztak útmutatót. Shaw könyve érdekes adalékkal szolgál a Nagy Háború mindennapjainak átfogóbb megismeréséhez. Ráadásul szakácskönyvként is kitűnően használható.

A háború utóéletével foglalkozó újabb szakirodalomból említésre érdemes – az egyébként szintén a Texas A&M University műhelyéből kikerült – Adam R. Seipp *The Ordeal of Peace* című munkája.[118] A kötet egy-egy brit és német példán keresztül szemlélteti a háború utáni leszerelés folyamatát és annak társadalomra- és városszerkezetre gyakorolt hatásait. A szerző két egymástól történelmileg teljesen különböző települést, az észak-angliai iparvárost, Manchestert és a dél-német királyi várost, Münchent választotta a kutatás tárgyául. A nyilvánvaló különbségek ellenére alkalmasak arra, hogy Seipp rajtuk keresztül szemléltesse, hogy a győztes- és a vesztes hatalmak társadalma egyaránt megszenvedte a fizikai, bürokratikus, és kulturális mobilizációt, amit a hosszan elhúzódó háború megkövetelt mindenkitől. A kötet kiegyensúlyozottan dolgozik a társadalomtörténet, a hadtörténet és a várostörténet sajátosságaival, átélhetővé teszi a leszerelés infrastrukturális kérdéseit, ill. a frontról hazaözönlő leszerelt katonák letelepedésének, a civil életbe visszailleszkedésének problémáit.

Magyarországon Bihari Péter 2008-as, korábban már említett munkája[119] nagyszerű kezdeményezése volt a háború társadalomtörténeti szempontú megközelítésének, de önálló kötet formájában sajnos azóta sem akadt követője. Pedig a Magyar Királyság különböző népeinek helyzete és viszonyrendszere igen mély, részletekbe menő kutatásokra adna

[118] Adam R. Seipp: *The Ordeal of Peace. Demobilization and the Urban Experience in Britain and Germany, 1917–1921* (Farnham, 2009). 292 p.
[119] Bihari 2003.

lehetőséget. Bár a Nagy Háború Blogon rendszeresen jelennek meg a hátország helyzetét tanulmányozó cikkek, de ilyen jellegű, vagy éppen a kisebbségek viszonyaival foglalkozó monográfiák egyelőre sajnos még hiányoznak a magyar historiográfiából.

A hátország életét bemutató munkák is bőségesen születtek az elmúlt két évtized során, közülük néhány fontosabbat kiemelni nem egyszerű feladat. 2006-ban megjelent egy kiváló gyűjtés az amerikai ABC Clio kiadónál *The Home Front Encyclopedia* címmel.[120] A három kötetből álló enciklopédia első két kötete a két világháborút dolgozza fel. Felosztásuk azonos: rövid bevezető után mindkét kötetben a hátországok főbb politikai és közéleti szereplőinek életrajzai következnek, majd végül maga a háborús fogalmak magyarázatait szócikkek formájában tartalmazó lexikon-rész. A harmadik kötet tulajdonképpen egy szöveggyűjtemény a két világháború történetének társadalomtörténeti szempontú tanulmányozásához. Az enciklopédia mindhárom kötete kiváló segédeszköz lehet a felsőoktatás számára is.

Saját kutatásomhoz a háború etnikai, kisebbségtörténeti szempontú megközelítése áll legközelebb. Ebben a tekintetben is példaértékű módon jár elől a brit történettudomány. Az ismert brit művelődés- és társadalomtörténész, Panikos Panay szerkesztésében készült, a német kisebbségek háború alatti helyzetét nagy alapossággal feldolgozó mű kitűnő példája ennek. A *Germans as Minorities during the First World War* (Németek kisebbségként az első világháború alatt) című kötetben képet kapunk a mintegy négy és félmilliós német diaszpóra életéről a háború idején. Közöttük akadtak londoni pékek és nevelőnők, amerikai hentesek, brazíliai rakodómunkások, állami hivatalnokok a Baltikumban, ruhakereskedők, vagy éppen tőkebefektetők Olaszországban. A kötet feltárja, hogy ezek a kisebb-nagyobb Auslandsdeutsche közösségek milyen mértékben, ill. milyen módon őrizték meg kulturális örökségüket, nyelvüket, és összességében: identitásukat a sok különböző idegen környezetben.[121] Panikos Panay saját, német hadifoglyokkal kapcsolatos kutatási eredményeit önálló kötetében is összefoglalta *Prisoners of Britain* (Britannia foglyai) címmel, 2012-ben.[122]

Egyik legfrissebb termése az első világháború kisebbség-kutatásának a Palgrave-Macmillan kiadónál 2017-ben napvilágot látott kötet, ami a *Minorities and the First World*

---

[120] James D. Ciment (ed.), *The Home Front Encyclopedia. United States, Britain, and Canada in World Wars I and II*, Volumes I–III (Santa Barbara, 2006). 1479 p.
[121] Panikos Panay (ed.), *Germans as Minorities during the First World War: a Global Comparative Perspective* (London, 2014). 328 p.
[122] Panikos Panay, *Prisoners of Britain: German Civilian and Combatant Internees during the First World War* (Manchester, 2012). 342 p.

War (Kisebbségek és az első világháború) címet kapta.[123] A könyv részletes képet ad arról, hogy milyen problémákkal néztek szembe egyes hadviselő országok kisebbségei a Nagy Háború alatt. Egész pontosan a következő hadviselő országokkal foglalkozik: Nagy-Britannia, Németország, Franciaország és az Oszmán Birodalom. A három nagyobb szegmensre osztott tizenegy fejezet tematikailag igen széles skálán mozog. Szó esik többek között a muzulmán vallású britekkel kapcsolatban felmerült lojalitásbeli kérdésekről, a belga menekültek problémáiról, az angliai germanofóbiáról, a törökországi örmények helyzetéről a népirtás előtt- és után, vagy éppen a francia gyarmatpolitikáról. Mivel a kötet az európai hadviselő országokra fókuszál, tehát az Egyesült Államok kisebbségei nem szerepelnek benne. A kutatás számára emiatt elsősorban módszertani szempontokból lehet igen hasznos.

Mindenképp említést érdemel David Silbey a brit munkások háborúhoz fűződő viszonyát tárgyaló, *The British Working Class and Enthusiasm for War 1914–1916* (A brit munkásosztály és a háború iránti lelkesedés) című munkája.[124] A rövid, de alapos mű célja áttekinteni a „kékgalléros" társadalmi rétegek háború iránti lelkesedésének okait, amelyek lehetővé tették, hogy az európai államok számára, hogy totális háborúba bocsátkozzanak. A kötet bemutatja, hogyan beszéltek a brit munkások a háborúról, milyen szavakat használtak, hogyan nyilatkoztak motivációikról. A szerző igen helyesen mutat rá, hogy a hadtörténetírás mindaddig képtelen lesz feldolgozni a totális háború kialakulásának okait, amíg meg nem értjük azt a hadviselő országokban tapasztalt „kimondatlan konszenzust", ami a háború széles társadalmi támogatottsága – és például a brit önkéntesek nagy száma – mögött állt.

Fontos társadalomtörténeti kérdést feszeget – és témáját tekintve akár a nőtörténeti részbe is beilleszthető lenne – a *Singled Out* („Kiegyelve") című, önmeghatározása szerint inkább a szélesebb olvasóközönségnek, mint a szakmának szóló, mégis alapos kutatásra támaszkodó monográfia.[125] A szerző a brit háborús emberveszteség társadalmi, demográfiai hatásait elemzi. Nagy-Britannia mintegy kétmillió férfit veszített el az első világháború alatt, 1921-ben Angliában és Walesben összesen 19.803.022 nő és 18.082.220 férfi élt. Erre a közel kétmillió nőre a korabeli sajtó gyakran „többletlányok" néven hivatkozott.

A tengernyi szakirodalomból több kötetnyi terjedelemben lehetne szemezgetni. A leírtakban talán sikerült egyfajta ízelítő körképet adnom az első világháború elmúlt két évtized során megjelent angol nyelvű historiográfiájának sokszínűségéről. E körkép célja

[123] Hannah Ewence – Tim Grady (eds.), *Minorities and the First World War. From War to Peace* (London, 2017). 300 p.
[124] David Silbey, *The British Working Class and Enthusiasm for War, 1914–1916* (London, 2005). 189 p.
[125] Virginia Nicholson, *Singled Out: How Two Million British Women Survived without Men after the First World War* (New York: Oxford University Press, 2008). 328 p.

nem a teljes szakirodalmi bázis bemutatása, sokkal inkább széles repertoárjának, témabeli sokszínűségének érzékeltetése volt. Az angol nyelven megjelent szinte mérhetetlen mennyiségű szakkönyv jól mutatja, hogy még száz évvel annak lezárása után is milyen széleskörű kutatási lehetőségeket rejt magában az első világháború, aminek újabb és újabb rétegei, elemei kerülnek felszínre, ahogy kutató történészek újabb generációi, egyre frissebb módszerekkel és friss szempontok szerint állnak hozzá a témához. Mi lehet a tanulsága egy ilyen historiográfiai áttekintésnek egy magyar történész számára? Talán annyi, hogy az angolszász szakirodalom világába tett „kirándulás" rávilágít arra, mennyi kiaknázatlan lehetőség van még a forrásokban, és hogy mekkora terra incognita terül el még mindig a Nagy Háború magyarországi historiográfiája előtt. Bár az utóbbi években történtek előrelépések ennek jóval alaposabb feltárása terén, a világháború által kínált tematikák kidolgozása, azaz „az első világháborús Magyarország történéseinek mindenoldalú vizsgálata"[126] továbbra is fontos feladata a történettudomány művelőinek. Ezzel az áttekintéssel az volt a célom, hogy meghatározzam a környezetet, amelybe a jelen dolgozatban ismertetett kutatás is illeszkedni próbál.

[126] Pollmann 2015. 103.

2. 3. Az amerikai magyar bevándorlásról és a bevándorló-katonákról szóló legfontosabb munkák

A magyarok Amerikai Egyesült Államokba történő kivándorlása a 19. század utolsó, és a 20. század első harmadában meglehetősen jól ismert, ám demográfiai jelentőségéhez és társadalmi következményeihez képest történetírásunkban közel sem megfelelő súllyal megjelenő témakör. Természetesen vannak könyvek, cikkek, tanulmányok, melyek foglalkoznak a kivándorláshullám okaival, főbb jellemzőivel, menetével. A téma historiográfiáját amerikai oldalról kimerítően járta körül Tóth Heléna 2016-ban megjelent *E pluribus unum?*[127] című tanulmányában. A vizsgált témakörben az 1980-as évektől kezdve egészen az utóbbi évekig számos helyi vonatkozású tanulmány látott napvilágot. Rengeteg település, vármegye, vagy térség elvándorlását, annak főbb jellemzőit, irányait, hullámait feltárták. Ebben a fejezetben nem veszem sorra ezeket, mivel nem kapcsolódnak szorosan a témához, helyette csak néhány jelentős kötetet említek.

Magyarországon máig alapműnek számít a kérdésben Puskás Julianna összefoglaló műve 1982-ből, amelynek bizonyos részei ma már talán korszerűtlennek hatnak, de bőséges adattárként szolgál a témával foglalkozók számára, a téma máig legteljesebb országos szintű áttekintését adja, a szerző szakmai hozzáértése pedig vitathatatlan.[128] Ugyanakkor 2000-ben megjelent, terjedelmében némileg rövidebb, viszont tartalmilag letisztultabb és bővebb munkája, az eddig csak angol nyelven elérhető *Ties That Bind, Ties That Divide*, amely már a marxista terminológia elemei nélkül tekint a témára.[129] Több kutatás is vizsgálja a kivándoroltak életét és lehetőségeit az „Újvilágban". A 2000-es években megjelentek közül a nemrégiben elhunyt Várdy Béla munkáit érdemes kiemelni,[130] aki a jelenleg legfrissebb összefoglaló művet írta az amerikai magyarságról, mélyreható társadalomtörténeti elemzésre azonban ő sem vállalkozott. Összefoglaló kötete emiatt nem lép túl a kronologikus eseménytörténet, a közismert érdekességek, illetve – sajnos – elavult, vagy kutatásokkal nem igazolt információk újraközlésén.

A napjainkban is aktívan folyó kutatások közül kifejezetten érdekes kérdéseket feszeget például két kiváló néprajztudós, Balogh Balázs és Fejős Zoltán. Balogh Balázs több

---

[127] Tóth Heléna: E pluribus unum? A bevándorlástörténet és a migrációkutatás historiográfiája az Egyesült Államokban. *Múltunk Politikatörténeti Folyóirat* 2016/3. 4–51. [A továbbiakban: Tóth 2016.]

[128] Puskás 1982.

[129] Julianna Puskás: Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States. Holmes & Meier, MI, USA. 2000.

[130] Várdy Béla a Pittsburghben (PA) található Duquesne University oktatója volt, számos cikk és könyvrészlet jelent meg a tollából, melyekben a magyarok „újvilágbeli" életének jellemzőiről írt. Az ő nevéhez köthető a fent is említett mintegy 840 oldalas, olvasmányos, ismeretterjesztő jellegű szintézis az amerikai magyarok történetéről: *Várdy* 2004.

terjedelmes tanulmányban dolgozta fel az amerikai magyarság bizonyos fontosabb etnográfiai jellemzőjét. Fejős Zoltán esetében a legfontosabbként talán a chicagói magyarokkal kapcsolatos munkája említendő.[131] Emellett az utóbbi években igen aktív publikációs tevékenységet végzett az amerikások témakörében.[132] Szintén kiemelendő Frank Tibor tevékenysége, különös tekintettel a két világháború között és a második világháború alatt az Egyesült Államokba vándorolt magyarok alapos prozopográfiai elemzésére,[133] bár a jelen értekezés időkörével is foglalkozott, például az Osztrák-Magyar Monarchiából érkező bevándorlók amerikai megfigyelésével,[134] vagy az „új bevándorlól" antropometriai (azaz a bevándorlók testi jellemzőinek) vizsgálatával kapcsolatban.[135] Glant Tibor az amerikában különböző indokokkal járt utazók, küldöttek, politikusok és mások által írt utazási irodalomról, és az abból leszűrhető Amerika-képről írt átfogó elemzést, ami megvilágítja, hogy milyen kép alakulhatott ki Magyarországon az Egyesült Államokról az első világháborút megelőző időszakban.[136] Hadtörténeti szempontból pedig egyértelmű mérföldkő Vida István Kornél már említett hiánypótló, alapos kutatásokra épülő műve az amerikai polgárháború magyar katonáiról, vagy Szentkirályi Endre munkája a hidegháború idején szolgált amerikás magyarokról.

Jelen munka elsősorban nem ezek számát igyekszik gyarapítani, hanem a hadtörténet és a társadalomtörténet határvonalain egyensúlyozva arra tesz kísérletet, hogy az Amerikába emigrált magyar népesség egy szűkebb, eddig a magyar történetírásban még nem vizsgált szeletét, nevezetesen az első világháború alatti katonai szerepvállalást emelje elemzés tárgyává. Ennél fogva e historiográfiai áttekintés is elsősorban a bevándorlás hadtörténeti megközelítéseivel foglalkozó munkákra fókuszál. A magyar hadtörténetírásban ilyen jellegű munka – legjobb tudomásom szerint – még nem készült. Az amerikai történetírásban Nancy Gentile Ford foglalta össze igen alaposan a bevándorlók részvételét az USA első

---

[131] Fejős Zoltán, *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása* (Budapest: Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet, 1993).

[132] Néhány fontosabb példa: Fejős Zoltán, *Mert abban az időben lehetett vándorolni. A cigándi amerikások emlékezete* (Cigánd, 2017); Uő: *Kaper Kóntri: Magyar rézbányászok Amerikában*. (Budapest: Korall, 2020); Uő: *Amerikai magyar műtermi fényképészek az 1880-as évektől a második világháborúig* (Budapest: Néprajzi Múzeum, 2020).

[133] Tibor Frank, *Double Exile: Migrations of Jewish-Hungarian Professionals through Germany to the United States, 1919–1945* (Oxford: Peter Lang Publishing, 2009). A hiánypótló kötet később magyar nyelven is megjelent: Frank Tibor, *Kettős kivándorlás – Budapest – Berlin – New York 1919–1945* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2015).

[134] Frank Tibor: Ellis Island követei. Az osztrák–magyar kivándorlás titkos amerikai megfigyelése (1906–1907). *Valóság*, 35:7 (1992.). 77–90.

[135] Frank Tibor: Amerikai „új bevándorlók" antropometriai vizsgálata, 1908–1911. *Anthropológiai Közlemények*, 36. (1994.) 69–77.

[136] Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debreceni Egyetem, Debrecen. 2013.

világháborús haderejében az *Americans All* című könyvében.[137] Amint azt a kötet címe is mutatja, Ford elsődlegesen azt hangsúlyozza, hogy a számos különböző nemzetiségű, különböző országokból érkezett bevándorló végül, a közös háborús élmény révén egységessé tudott válni, azaz mind amerikaivá lett. Ford nagy hangsúlyt helyez a beilleszkedés elősegítésére és a hadseregen belüli nemzetiségi összetűzések kiküszöbölésére tett állami intézkedések (pl. Camp Gordon Plan) bemutatására.

David Laskin hasonló kérdésekkel foglalkozik *The Long Way Home* című könyvében, amelyben 12 bevándorló történetét dolgozta fel, akiket besoroztak az amerikai hadseregbe, és vissza is hajózták őket „haza", azaz Európába, frontszolgálatra, új hazájukért harcolva.[138] Laskin műve kiváló olvasmány jelen kutatás szempontjából, ám az általa kiemelt 12 személy között sajnos nincs magyar, az elemzés alá vett katonák olasz, lengyel, norvég, ukrán, orosz, szlovák és ír származásúak. Laskin narratívájának még a Fordénál is inkább központi eleme az a folyamat, ahogyan ez a 12 eltérő hátterű bevándorló a katonai szolgálaton keresztül amerikaivá vált.

Más szemszögből közelít a témához Christopher M. Sterba, aki 2003-ban megjelent *Good Americans* című könyvében New Yorkban letelepedett zsidó, illetve New Havenben (Connecticut állam) élt olasz bevándorlókkal foglalkozik az első világháború kitörése nyomán előállt helyzetük vonatkozásában.[139] Sterba könyvében is szerepet kap az „amerikaivá válás" ábrázolása, ám ő még nagyobb hangsúlyt fektet a vizsgálat alá vett társadalmi csoport háborús élményének megjelenítésére, akár a fronton szolgálatot teljesítőkről, akár a hátországban maradottakról van szó. Ilyen jellegű művek magyarokkal kapcsolatban még nem készültek, kutatómunkám során ezt a hiányosságot (is) korrigálni kívántam.

Van azonban pár olyan munka, ami – még ha nem is az első világháború vonatkozásában, de ékes példája annak, hogy az amerikai magyarság katonai történetével kapcsolatban is lehet (és kell is) érdemi kutatásokat végezni. A már korábban is említett Vida István Kornél óriási hiányt pótolt mind a magyar hadtörténetírás, mind a diaszpóra-kutatás területén, amikor 2008-ban közreadta Világostól Appomatoxig (sic!) című kötetét. Ebben az amerikai polgárháborúban (1861–1865) harcolt magyar katonák történetét tárta fel. A több éves levéltári kutatómunka mintegy 120 magyart igazolt, akik az Unió hadseregében

[137] Ford 2001.
[138] David Laskin: The Long Way Home. An American Journey from Ellis Island to the Great War. HarperCollins, New York, NY, USA. 2010. [A továbbiakban: Laskin 2010.]
[139] Christopher M. Sterba: Good Americans. Italian and Jewish Immigrants During the First World War. OUP, New York, NY, USA. 2003. [A továbbiakban: Sterba 2003.]

teljesítettek szolgálatot, illetve kb. ennek 10%-ának megfelelő katona harcolt a Konföderáció ügyéért.[140] Ez sokat pontosított a témával kapcsolatos korábbi ismereteinken, melyek szerint akár 800, sőt egyes vélemények szerint akár 5000 (!) fő is harcolhatott a polgárháborúban. Vida István Kornél tetemes levéltári anyag szakszerű és alapos elemzése után tisztázta ezt a kérdést, az általa megnevezett katonák minden kétséget kizáróan valóban harcoltak a háborúban.

A másik kiemelendő, hasonló jellegű példa a magyar történetírásban Szentkirályi Endre Cleveland magyar katonáiról szóló 2014-es munkája.[141] A Cold War to Warm Cooperation című könyv olyan Clevelandi magyarokról szól, akik 1950 és 2014 között szolgálatot teljesítettek az Egyesült Államok haderejében, illetve a békehadtestben. A szerző PhD-kutatását összegző, Magyarországon megjelent kétnyelvű (angol-magyar) kötet bemutatja a koreai és a vietnámi háborúkban harcolt magyarokat, végigköveti a túlélők sorsát a hidegháború végéig, és képet ad azokról a clevelandi magyarokról is, akik a Szovjetunió bukása után szolgáltak – esetleg ma is szolgálnak – az amerikai haderőkben. A szerző rengeteg terepmunkát végzett, oral history interjúkat készített, családi és levéltári forrásokat elemzett a kötet anyagának összeállításához. Ezek alapján állt össze az átfogó kép ezekről a Clevelandi magyar katonákról, akiknek mindenképp érdemes szerepelnie kollektív emlékezetünkben.

A fenti két példa rendkívül örömteli vállalkozás a magyar történetírásban, az első világháború idejéből azonban sajnos eddig még nem végeztek el ilyen, vagy egyáltalán hasonló kutatást. Ebben a munkában valami hasonlóra vállalkozom, megkísérlem megalkotni az első olyan tudományos igényű munkát, amely az első világháborús amerikai hadseregben szolgált magyarokkal foglalkozik. Nem a hadsereg szempontjából ugyan, de az amerikai magyarság első világháborús helyzetével is foglalkozik Glant Tibor 2008-ban megjelent *Kettős tükörben* című kötete.[142] A könyv egy átfogó kutatás eredményeit összegzi, amelynek részeredményei korábban már tanulmányok formájában megjelentek ugyan,[143] de összességében ez a kötet az, ami széles kontextusban ad áttekintést az amerikásokat a Nagy Háború alatt (és miatt) ért hatásokról. Glant elemzi a korabeli amerikai-magyar kapcsolatokat, a Wilson-adminisztráció háborús politikáját (és Wilson személyes nézeteit is)

---

[140] Vida 2008:

[141] Endre Szentkiralyi, *Cold War to Warm Cooperation. The Military Service of Cleveland Hungarians. Egy amerikai város magyar katonái 1950–2014* (Bp.: Zrínyi, 2014).

[142] Glant 2008.

[143] Sőt, frissebb munkák is napvilágot láttak azóta, pl. Glant Tibor: Az Amerikai Egyesült Államok kormányának elképzelései a Magyarországgal kötendő békével kapcsolatban. In: Hermann Róbert – Ligeti Dávid (szerk.): 1920. Kényszerpályán: A trianoni békediktátum ratifikálása. Országház, Bp. 2021. 89–105.

és a békekötésre irányuló tevékenységét. Ami e dolgozat szempontjából talán legfontosabb: kitér a Nagy Háború alatti amerikai kormánypropaganda és a cenzúra működésére is, ami esszenciális jelentőségű disszertációm sajtóelemző részének kontextualizálásához.

III. MAGYAROK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK HADAIBAN – TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Ebben a fejezetben a szakirodalom alapján összegzem az Amerikai Egyesült Államok hadtörténelmének magyar vonatkozásait a kezdetektől egészen az első világháborúig. Az első világháború vonatkozásában bővebben szólok az amerikai hadba lépés körülményeiről és a hadsereg létrehozása körül – elsősorban a nagy számú bevándorló lakosság miatt – kialakult problémákról és vitákról.

3. 1. A függetlenségi háborútól az első világháborúig

A Nagy Háborúban abból a szempontból nem volt semmi különleges, hogy magyar katonák is szolgáltak az amerikai hadseregben. Története során számos más esetben is harcoltak bevándorló, köztük magyar önkéntesek az Egyesült Államok hadseregében már a 20. század előtt is.

1. kép: Ellis Island, New York, NY[144]

A képen a New York partjainál lévő Ellis Island látható, ami tulajdonképpen az amerikai bevándorlás szimbóluma. Ez annak köszönhető, hogy a bevándorlókkal megrakott hajók legnagyobb része a csúcsidőszaknak számító 1890-es és 1900-as években ide futott be. 1892 januárjában nyitotta meg kapuit mint beléptetési pont, és 1954. november 12-én zárták be.

[144] A kép eredeti helye: https://www.familytree.com/wp-content/uploads/2017/04/ellis.png letöltés: 2020. okt. 22.

1892 előtt New Yorkban Castle Garden szolgált a bevándorlók fogadására. Ellis Island 1990 szeptembere óta bevándorlási múzeumként üzemel. A 21. század elején az Egyesült Államok lakosságának több mint 40%-a rendelkezett olyan felmenőkkel, akik Ellis Island-en keresztül érkeztek az országba. Bár más városokban például Bostonban (MA), Philadelphiában (PA), New Orleansben (LA), Galvestonban (TX) vagy San Franciscóban (CA) is voltak bevándorló-állomások, messze Ellis Island bonyolította a legnagyobb forgalmat.[145]

Az Egyesült Államokat köztudomásúlag telepesek, illetve bevándorlók alapították, majd pedig az állandó, koronként változó intenzitású bevándorlás látta el munkaerővel, ami folyamatosan hozzájárult a nemzet épüléséhez is.[146] A 19. század második felétől, de különösen annak utolsó évtizedeiben, illetve a 20. század elején a magyarok is szép számmal jelentek meg az ország partjainál letelepedési, de legalábbis munkavállalási szándékkal, egy jobb élet reményében. Sokan közülük azonban új hazájuk katonai erőfeszítéseiből is kivették részüket.

Elsőként tehát következzen az Egyesült Államok katonai történetének áttekintése és néhány alapvető információ az ország háborúiban részt vett magyarokat illetően. Az első, és leginkább meghatározó háború maga a függetlenségi háború volt, amely 1775-től 1783-ig tartott és végül az önálló, független Amerikai Egyesült Államok megszületését eredményezte. Ez a háború mind katonai, mind társadalomtörténeti szempontból is rendkívül nagy jelentőségű volt. Fontos megemlíteni ezzel kapcsolatban, hogy meglehetősen különbözött a szokványos európai háborúktól. Európában a háborúk elsősorban hatalmi harcok voltak: örökösödési háborúk, területszerző háborúk stb. Jellegét tekintve az amerikai függetlenségi háború esetében egy szabadságharcról volt szó, ám mégsem a szó klasszikus értelmében. Az amerikai kontinensre olyan európaiak érkeztek, akiknek elegük volt az óhazában fennálló viszonyokból. Elegük volt az uralkodókból, az uralkodóházakból, a nemességből, a feudális viszonyokból, és úgy érezték, itt a maguk urai lehetnek és többé senki sem kényszeríthet rájuk semmit. Az egyik ilyen, Európában természetesként elfogadott uralkodói kényszer az volt, hogy a lakosság egy jelentős részének különböző dinasztikus

[145] Carl L. Bankston III (szerk.): Encyclopedia of American Immigration. Salem Press, Pasadena, CA, USA. 2010. „Ellis Island" szócikk. 313–315.

[146] Egyes magyarázatok, mint például a már idézett Samuel Huntington álláspontja szerint nem helytálló az a megfogalmazás, mely szerint „bevándorlók alapították" az országot. Érvelése szerint „bevándorlókról" csak abban az esetben beszélhetünk, ha az Egyesült Államokat már létező, szuverén országként kezeljük. A koloniális időszakban még erről nem volt szó, így az 1776 előtt Észak-Amerikába vándorlókat még nem értelmezhetjük „bevándorlókként" (nem volt hova bevándorolniuk), a helyes kifejezés ezért esetükben a „telepes" (settler). A bevándorlás a szó szoros értelmében csak az ország létrejötte után indulhatott meg. Huntington 2005.

háborúkban kellett részt vennie, amelyeknek a hazájuk védelméhez vajmi kevés köze volt, viszont a sorkötelesség, vagy éppen az újoncozások miatt évente mégis tízezrek haltak meg mindössze azért, mert bizonyos uralkodóknak területi vagy örökösödési vitái voltak.[147] A függetlenségi háború bizonyos szempontból értelmezhető éppen olyan háborúként, melynek célja az volt, hogy az „Újvilágban" ne lehessen többé európai jellegű háborúkat folytatni. Mindezt azért fontos megjegyezni, mert segít annak a megértésében is, hogy hogyan működött az USA hadserege, amelynek az egyik legfontosabb ismérve az volt, hogy nem létezett kötelező sorkatonaság.[148] Ez pedig a függetlenségi háborúból és az alkotmányból ered. A sorkatonaság intézménye ugyanis ellentmond az egyéni szabadság eszméjének. A kötelező érvényű sorkatonaság korlátozza az állampolgárok alkotmányban garantált egyéni szabadságjogait, ami az amerikai jogfelfogás szerint a szövetségi kormány túlzott beavatkozását jelentené az emberek magánéletébe.[149] A katonai sorozás egy európai élmény. Ezek az emberek nem azért hagyták ott az egyeduralkodókkal teli Európát, hogy aztán új hazájukban is rájuk kényszerítsenek olyan dolgokat, amiket ők nem csak nem akarnak megtenni, de még közvetlen életveszélyt is jelentene rájuk. Az amerikai felfogás szerint a szövetségi kormány nem kényszerítheti az állampolgárokat semmire, főleg nem olyasmire, ami akár az életükbe is kerülhet. Ez az USA alkotmányos rendjének egyik fontos alapelve. Később több esetben is, elsőként a polgárháború idején, a szövetségi kormány kénytelen volt a sorozás intézményéhez folyamodni. Ezt a várakozásnak megfelelően természetesen óriási felháborodás övezte, több városban, pl. New Yorkban zavargásokhoz is vezetett – különösen azért, mert a gazdagabbak pénzzel még ki is válthatták a regisztrálási kötelezettségüket.[150] Állandó sorkatonaság azonban ezután sem létezett.

A fentiekből kiindulva megérthető, hogy a hadviselés teljesen önkéntes alapon zajlott szinte végig a 19. század folyamán. De miért jelentkeztek bevándorlók, köztük sok esetben magyarok is a hadseregbe, ha az nem volt kötelező? Ennek okai röviden két pontban foglalhatók össze. Az egyik egy ideológiai ok: sokan (nagy többséggel tisztek) úgy érezték, ebben a formában is harcolhatnak a szabadság és függetlenség eszméjéért (magyar, de főleg

---

[147] A 18. század háborúk szempontjából kifejezetten eseménydús évszázad volt: a spanyol örökösödési háború, a nagy északi háború, a lengyel örökösödési háború, az Oszmán Birodalom kiszorítása, az osztrák örökösödési háború, a hétéves háború, az orosz-török háború csak néhány a fontosabb katonai konfliktusok közül. Sok katonakorú férfi számára az is vonzóvá tette Amerikát, hogy jó eséllyel ott elkerülhető volt a kötelező katonai szolgálat is.

[148] Nancy Gentile Ford: Americans All! Foreign-born Soldiers in World War I. Texas A&M University Press, College Station, TX, USA. 2001. 45.

[149] Ford 2001: 46.

[150] Szócikk az Encyclopaedia Britannica weboldalán. https://www.britannica.com/event/Draft-Riot-of-1863 (utolsó letöltés: 2016. 09. 13.)

lengyel tisztek esetében ez talán különösen érthető álláspont). A másik egy sokkal prózaiabb ok: egyszerűen nem értettek semmi máshoz. Nem volt használható, piacképes szakmájuk, ami a megélhetést biztosíthatta volna számukra.

2. kép: Kováts Mihály (1724–1779)[151]

Az első ismert magyar tiszt, aki amerikai katonai szolgálatba állt, a képen látható Kováts Mihály[152] huszárezredes volt. Karcagon született 1724-ben, és a Dél-Karolina államban Charleston ostrománál esett el 1779-ben az amerikai függetlenségért folytatott harcban. Kováts – állítólag – még magával George Washingtonnal is találkozott, aki aztán a kiképzőtisztté való kinevezéséről szóló levelében Mr. Crowath-ként emlegette.[153] Személyének kiemelkedő a jelentősége az amerikai hadtörténelemben, mivel ő alkotta meg az amerikai lovasság (U.S. Cavalry) legelső szabályzatát, amelynek alapján a Függetlenségi

[151] A kép eredeti helye: https://sfkornyek.szabadsagharcos.org/Image51.gif letöltés: 2020. okt. 22.
[152] Személyének egy teljes kötetet szentelt Zachar József hadtörténész, aki egyébként számos, idegen hadakban szolgált magyar katonatiszt történetét megírta. Póka-Pivny Aladár – Zachar József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kováts Mihály ezredes élete 1724–1779. Zrínyi, Bp. 1982. A Pulaski-légióban betöltött szerepét külön is tárgyalja egy tanulmányban. Zachar József: Kováts Mihály és Kazimierz Pulawski. Magyar-lengyel fegyverbarátság az ó- és újvilágban. In: Besze Tibor–Miskei Antal (szerk.): A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Historiae. Líceum, Eger. 2007. 127–155.
[153] Vasváry 1988. 103.

Háború összes lovas egységét megszervezték és kiképezték. Halálának napja, május 11-e 1955 óta nemzeti emléknap az amerikaiak számára. Ő ékes példája annak, hogy európai tisztek fantáziát láttak az amerikai forradalomban, és katonai tudásukat az „elnyomó" monarchiák elleni küzdelem szolgálatába akarták állítani.

Általánosabb indok volt viszont a puszta megélhetés. Vida István Kornél Világostól Appomatoxig című könyvében szintén leírja, hogy például a '48-as menekült magyarok (a Kossuth-emigráció) zöme azzal szembesült, hogy gyakorlatilag éheznie kell, mert nem ért máshoz, csak a fegyverekhez, amikor viszont állásra jelentkeztek valahol, kinevették őket mondván, hogy annak a tudásnak semmiféle haszna nincs.[154] A bevándorlók száma az amerikai hadseregben az 1820-as évek során kezdett emelkedni, akkorra ugyanis az amerikai állampolgárok és a már ott született és szocializálódott korosztály számára nem volt vonzó a katonai pálya. A gyorsuló gazdasági növekedés már sokkal magasabb béreket kínált a szakmával – és persze anyanyelvi tudással – rendelkező született amerikaiaknak, amihez képest a katonai zsold igen alacsonynak bizonyult.[155]

Kiemelendő az ilyen – nem rossz értelemben vett – „megélhetési" katonatisztek közül Korponay Gábor százados, aki Kassán született 1809-ben, és Philadelphiában halt meg 1866-ban, a polgárháború idején. Vannak említések arról is, hogy West Pointban (az amerikai katonai akadémián) katonai stratégiát is oktatott, de erről nincs hiteles forrás, arról viszont van, hogy tánciskolát működtetett az Egyesült Államokban, valamint hogy a polgárháború során sokat tett a katonai morál javításáért tábori színházak és sportesemények szervezésével.[156] Az 1840-es évek elején érkezett Amerikába. Az 1846–48-as mexikói–amerikai háborúban lovassági századosként (kapitányként) szolgált, többek között sorozó tiszti beosztásban is. Fia, Korponay István szintén szolgált a polgárháborúban, a 28. pennsylvaniai gyalogezredben.[157]

1848 júliusában történt egy érdekes esemény, amely az ő nevéhez fűződik, és *Gabriel's Barbecue* néven vonult be az amerikai hadtörténelembe.[158] Santa Fe felé indítottak útnak egy lovassági századot, amelynek lábasjószágokat kellett egy erődből a városba eljuttatni.

---

[154] Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. (sic!) Magyarok az amerikai polgárháborúban. Akadémiai, Bp. 2011. 80–81.
[155] István Kornél Vida: Hungarian Americans. In: Alexander M. Bielakowski (szerk.): Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military. An Encyclopedia. I–II. ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, USA. 2013. Vol. I:A–L. 311.
[156] Vida 2011: 207–208.
[157] Vida 2011: 208–209.
[158] A történet leírása a Santa Fe „ösvény" történetének feldolgozásával, illetve hagyományőrzéssel foglalkozó alapítvány, a Santa Fe Trail Research Site internetes oldalán olvasható: http://www.santafetrailresearch.com/research/gabriels-barbeque.html letöltés: 2016. dec. 9.

Ezek közül viszont elkóborolt egy jelentős csoport, melynek keresésére Korponay lovassági egysége (1 db tarack típusú 6 fontos löveggel) azzal a paranccsal indult, hogy amennyiben indiánok kezére került az állomány, akkor erővel vegye azt vissza. A hosszas keresésben elfáradt egység az Arkansas folyó partján ütött tábort, és reggel vették észre, hogy a másik parton kb. 600 fős komancs csapat próbál átkelni, akik meghallva a hajnali ébresztő kürtszót, a lovas egység megtámadása mellett döntöttek. Kölcsönös lövöldözés kezdődött, de mivel a folyó másik partja erdős volt, így a komancsok élvezték a taktikai előnyt. Korponay ekkor utasítást adott a 6 fontos tarack bevetésére. Kartácstűzzel próbálkozott, ami a távolság miatt nem volt hatékony, ezután viszont előkerültek a 6 fontos ágyúgolyók, amelyeket általában nem szoktak élő erőkkel szemben alkalmazni. Arra azonban jó volt, hogy ráijesszen a komancsokra, majd néhány lövés után meg is futamította őket. Korponay lovasegysége átkelt a folyón és üldözőbe vette a komancsokat, közben több lövést is leadva a tarackkal. Utolérni ugyan nem sikerült őket, de a nyomukat követve ráakadtak a táborukra, ahol a reggelire főzött bölényhús érintetlenül hevert a kondérokban. Korponay kiadta az utasítást: élesszék fel a tüzet és fejezzék be az étel elkészítését, majd fogyasszák el. Ez az esemény tehát a Gabriel's Barbecue, vagyis magyarul „Gábor grillezése". A hősi halál „sajnos" nem adatott meg Korponaynak, mert egy súlyos sérülés miatt kényszerből le kellett szerelnie, majd 1866 februárjában, otthonában érte a halál.[159]

[159] Vida 2011: 208.

3. kép: Korponay Gábor (1809–1866)[160]

1849-ben, a magyar önvédelmi háború leverése után néhány évvel a már említett Kossuth-emigráció is megérkezett. 1850-ben az Egyesült Államokban élő magyarok 45%-ának nem ismert a foglalkozása, 1855-ben pedig a New Yorkban élő 331 magyar közül mindössze 26% (85 fő) rendelkezett állással.[161] Sok magyarnak tehát egészen a polgárháborúig kellett várnia arra, hogy tudását kamatoztathassa. Nyilvánvalóan a kb. 2.000 magyar menekült többsége nem volt katona, a polgárháborúban végül is dokumentálhatóan 120 magyar szolgált.[162] A magyar történetírásban sokáig tartotta magát – főleg Ács Tibornak[163] és Vasváry Ödönnek[164] köszönhetően – az a romantikus kép, hogy ezek a magyar katonák a szabadság eszméjéért és a rabszolgaság intézménye ellen küzdöttek, és ez motiválta részvételüket a polgárháborúban. Nincs azonban egyetlen olyan forrás egyik résztvevővel kapcsolatban sem, amely ezt igazolná. Sokkal inkább valószínű, hogy a rendszeres zsold mellett az amerikai demokratikus berendezkedés iránti rajongásuk lehetett

[160] A kép eredeti helye: http://photos.geni.com/p13/87/f8/a1/bc/5344484f0dc9cba9/gabriel-de-korponay-1024_original.jpg letöltés: 2020. okt. 22.
[161] Vida 2011: 46.
[162] Vida 2013: 312.
[163] Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861–65. Pannónia, Bp. 1964.
[164] Vasváry Ödön: Lincoln's Hungarian Heroes. The Participation of Hungarians in the Civil War, 1861–65. Washington D.C., USA. 1939.

a fő motiváló tényező.[165] Különösen annak fényében cáfolható a rabszolgaság eltörlése mint célkitűzés, hogy ezen magyarok mintegy 12%-a a Konföderáció soraiban szolgált, ami egyébként megfelelt a magyar lakosság északi és déli államok közötti megoszlásának.[166] Szintén sokáig élt a magyarok lelkes önkéntességével kapcsolatos mítosz is. Pivány Jenő[167] 1913-as munkájában azt állította, hogy a kb. 4.000 fős magyar lakosságból mintegy 800-an jelentkeztek harcolni a polgárháborúban, a már említett Ács Tivadar pedig egyenesen az elképzelhetetlen 5.000 főre tette a magyar résztvevők számát. A források azonban nem igazolják, hogy a magyarok száma meghaladta volna a nemzeti kisebbségek, bevándorlók körében átlagosnak tekinthető, 10% körüli arányt.[168]

A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni Pollereczky Jánost, a függetlenségi háború hősét, akiről egyébként szintén Zachar József hadtörténész írt remek tanulmányt a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain.[169] Szintén említésre méltó Mihalóczy Géza, a Lincoln Lövészei nevű gyalogosegység parancsnoka. De a témában rendszeresen felmerül István Béla ezredes neve is, aki az 1863-as bestseller, a *War Pictures from the South* szerzője. Ő egy különösen érdekes alakja a magyar–amerikai közös történelemnek, mivel kiderült róla, hogy nemzetközi csaló volt, aki önmagát nevezte ki ezredessé és a személyes meggazdagodás céljából lovagolta meg a polgárháborús hullámot. Minden valószínűség szerint még csak nem is magyar, hanem egy osztrák szerencselovag volt, akinek saját maga által felvázolt dicsőséges katonai pályafutása semmiféle dokumentummal nem igazolható. Állítása szerint nagyon nehezen tudott azonosulni a Konföderáció eszméivel, ugyanakkor alázatos levélben, a déliek sikereiben bízva kért engedélyt Jefferson Davistől[170] egy légió felállítására.[171]

Ritkán emlegetett téma a magyarok részvétele a Konföderáció hadseregében, ami szintén nem tartozik a korszak kutatóinak kedvelt kérdései közé annak kellemetlen vonatkozásai miatt. A déli államok oldalán – mint már említettem – a polgárháborúban részt vett magyar katonák 12%-a harcolt. Az eleve alacsony létszámuk miatt ezek természetesen nem jelentenek reprezentatív mintát.[172] Ugyanakkor több érdekes tendencia is megmutatkozik. Például az Unió oldalán harcoló magyarok a teljes létszámukhoz mérten

[165] Vida 2011: 75.
[166] Vida 2011: 93.
[167] Pivány Jenő: Hungarians in the American Civil War. Dongó, Cleveland. 1913.
[168] Vida 2011: 93.
[169] Zachar József: Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 27. (1980/2). 293–310.
[170] Jefferson Davis (1808–1889) az Amerikai Konföderációs Államok elnöke volt a polgárháború idején.
[171] Róla bővebben, alapos kutatásokkal alátámasztva lásd: Vida 2011: 141–159.
[172] Vida 2011: 109.

nagy arányban léptek be, és még nagyobb arányban szereltek le tiszti rangban, míg a Konföderáció magyar katonáinak többsége közlegényként fejezte be a háborút. A két legmagasabb rangot elért magyar a már említett István Béla és egy szintén ellentmondásos figura, Adler Adolf ezredes volt, aki katonai pályája alatt szintén többször állított valótlant magáról és érdemeiről (például a magyar szabadságharcban betöltött szerepéről), és a polgárháború alatt több ízben ült börtönben.[173] Érdekesebb példa még a Texas államban élő Galveston városában élő Benjamin Varga, akinek mind a négy fia végigharcolta a háborút különböző texasi ezredekben, és mindannyian közlegényként szereltek le.[174]

1870 és 1898 között összesen 178 magyart számolhatunk össze a fegyveres erőknél, ebből 11 volt, aki a haditengerészet kötelékében szolgált.[175] A századfordulón aztán a bevándorlás sosem látott felgyorsulásával törvényszerűen az önkéntesek száma is megnőtt: 1900 és 1914 között már kb. 1.500-ra tehető a magyar jelentkezők száma.[176] Ebben az időszakban (pontosabban 1900 és 1913 között) az amerikai bevándorlási statisztikák szerint több mint másfél millióan,[177] a hivatalos magyarországi statisztikák szerint pedig több mint 1,17 millióan[178] vándoroltak Magyarországról az Egyesült Államokba. Ezek alapján, ha az amerikai statisztikákhoz tartjuk magunkat, akkor a magyar kivándorlók 0,1%-a jelentkezett önkéntesként a hadseregbe.[179] Végül a felsorolásban elérkezünk az első világháború idejéhez, mely alatt több mint 3.000 magyar szolgált az amerikai hadseregben.[180] Erről részletesebben a következő fejezetben lesz szó.

A 20. század későbbi viharaiban továbbra is részt vállaltak magyarok az amerikai hadseregben. A második világháború során az amerikás magyarok ismét szembesültek – Puskás Julianna megfogalmazása szerint – a „megosztott szív" dilemmájával.[181] Természetes módon, főleg Jugoszlávia lerohanását követően, rendkívül érdekelte őket otthon maradt honfitársaik, családtagjaik, barátaik sorsa. Különösen igaz volt ez az első generációsokra. A háború előre haladásával, majd a magyarországi hadműveletek okozta

[173] Vida 2011: 198–200.
[174] Vida 2011: 109–112.
[175] Vida 2013: 314.
[176] Vida 2013: 314. A hivatkozott kötet forrásai nem világosak, ezért a „magyar"-ként megjelölt katonák számáról nehéz eldönteni, hogy magyar anyanyelvűeket vagy magyarországi születésűeket takar-e, illetve hogy magába foglal-e olyanokat, akik a Magyar Királyság területéről vándoroltak Amerikába, de anyanyelvük más volt.
[177] Puskás 1982: 445–446. Az amerikai bevándorlási statisztikák az Ellis Islanden felvett adatokon alapulnak, ami az érkezők saját bevallásával történt.
[178] Puskás 1982: 446.
[179] Ambrus László: Hungarian Soldiers In The U.S. Army During World War One. *Humanities & Social Sciences Review* 2017/7 (1). 95–104.
[180] Vida 2013: 315.
[181] Puskás 1982: 406.

pusztítás láttán pedig az amerikai magyar szervezetek szinte azonnal segélyakciókat szerveztek. Ezek keretében pénzt, gyógyszereket, élelmiszert, ruhaneműket és más tárgyakat küldtek a harcoló magyar katonáknak és a hátországnak egyaránt. De emellett az 1941 decembere óta hadviselő félnek számító Amerika felé is kifejezték lojalitásukat. Vásárolták a hadikötvényeket, rendszeresen adtak vért, adományoztak élelmiszert a hadseregnek. Mintegy 5.300 fő – zömében második vagy harmadik generációs immigráns – pedig katonai szolgálatot is teljesített.[182]

A magyarok jelenléte az amerikai katonai erők soraiban a Hidegháború során is folytatódott, illetve napjainkban is tart.

[182] Vida 2013: 316.

3. 2. Az első világháborús amerikai hadba lépés, a Selective Service System, és a bevándorló-probléma elmélyülése

Az Amerikai Egyesült Államok hadseregébe az első világháború ideje alatt besorozásra került, és szolgált is számtalan bevándorló kisebbség tagja, köztük természetesen magyarok is, akik ezzel igen ellentmondásos helyzetbe kerültek, mivel könnyedén fennállt annak a lehetősége, hogy saját szülőhazájuk ellen harcoljanak. Az amerikai expedíciós csapatok 1917 júniusában érkeztek Európába, majd innentől kezdve folyamatosan jöttek friss egységek Franciaországba. 1918 márciusáig ez összesen 318.000 amerikai katonát jelentett, ami az augusztusig felvonultatni tervezett 1,3 millió fő előhada volt.[183]

Hogyan kerülhetett sor hazánk fiainak amerikai, tehát a háborúba újonnan belépő, magyar szempontból ellenséges országbeli besorozására? Ez a kérdés különösen relevánsnak tűnik, tekintve, hogy az Amerikai Egyesült Államok szellemiségének alapvetően ellentmond a hadkötelezettség intézménye. A hadsereg fenntartása mindig fontos kérdése volt az amerikai közgondolkodásnak, ez a kérdés – illetve ennek ellentmondásossága – pedig, mint annyi minden, a gyarmati időkben gyökerezik. Két lényeges, a katonaságot illető alapgondolat nőtte ki magát az USA gyarmati tapasztalataiból, s ezek jelentették az ország hadseregről alkotott felfogásának alapját. Az egyik szerint helyi, lakossági önvédelmi egységekre van szükség; ezek polgári milíciák (citizen militias) formájában léteztek is. A másik gondolat annak felismeréséből eredt, hogy egy állandó, erős hadsereg létében mindig komoly veszély rejlik.[184] Ezt az európai monarchiák történetének ismeretében mondták ki: a telepesek még emlékeztek az anyaországaikban elszenvedett katonai elnyomásra. Emellett persze az amerikai felfogást alapjaiban meghatározó „egyén teljes szabadsága”[185] eszmével is szemben állt a kötelező katonai szolgálat fogalma. Ezen alapvető – ideológiai – problémán kívül olyan gyakorlati kérdések is megjelentek, mint például az állandó hadsereg fenntartási költségeinek terhe – természetesen az adófizetők dollárjaiból.[186]

A katonai sorozás intézménye mégis előfordult időnként az USA 19. századi történetében (bizonyos államokban), de korántsem volt általánosnak tekinthető. Ráadásul ezek során is előfordultak olyan kirívó események, amik szembementek azokkal a nemes eszmékkel, amelyeket az Alkotmány a „polgár-katonák” létével kapcsolatosan megfogalmazott. A sorozás alól ugyanis pénzzel kiválthatták magukat a tehetősebb

[183] Keegan 2010. 752.
[184] Ford 2001. 45.
[185] Ford 2001. 61–62.
[186] Ford 2001. 46.

családokból származó fiatalemberek, tehát előnyt élveztek a közép- és felsőbb társadalmi rétegek képviselői[187] – ez szintén olyan jelenség, ami alapvetően szemben áll az amerikai alkotmány szellemiségével. Ez a helyzet például 1863-ban, a polgárháború idején New York Cityben egészen a fegyveres felkelés kitöréséig fajult. Július 11-én, amikor a sorozandók összeírása kezdetét vette, a zömmel külföldi, főleg ír felmenőkkel rendelkező tömeg az utcára vonult és randalírozni kezdett. A négy napon át tartó lázadást a rendőrség csak a Gettysburg alól visszavont 7. gyalogezred segítségével tudta leverni. A vagyoni kár másfél millió dollárra rúgott.[188] A sorozás intézménye tehát nemcsak elvi szinten ment szembe az amerikaiak gondolkodásával, de konkrét események is bizonyították: az amerikai nemzet nem viseli jól ezt a fajta kényszerítő eljárást. Állandó sorkatonaság felállítására soha nem is került sor, általános sorozást pedig szintén nem alkalmaztak – egészen az első világháborúig.

Az Egyesült Államok első világháborús hadba lépését gyakran a Lusitania nevű, brit zászló alatt hajózó civil gőzös elsüllyesztésével kötik össze. A hajót persze valóban német U-Bootok süllyesztették el, valóban figyelmeztetés nélkül. Az is igaz, hogy a több mint 1200 áldozat között 128 amerikai állampolgár is volt, ami nagy felháborodást okozott az USA-ban. Persze emellett szállított 173 tonna hadianyagot is, ami máris más megvilágításba helyezte a Lusitania polgári mivoltát. Ez az eset ugyan még nem eredményezte az USA hadba lépését, viszont kétségtelenül hozzátett a német–amerikai viszony elmérgesedéséhez. Mindemellett az is árnyalja a képet, hogy az amerikai közvélemény nagy része ellenezte az Európa köré vont brit blokádot is. Sokan jogtalannak és felháborítónak tartották ugyanis, hogy a britek nélkülözésre kényszerítik a német népet, csak azért, mert a kormányaik éppen hadban állnak egymással. Az amerikaiak számára nehezen volt értelmezhető, hogy a hátországnak miért kell bűnhődnie a háborús események miatt.[189] Természetesen az USA (és Wilson elnök, aki második ciklusát a „He kept us out of the War", azaz „Ő tartott távol minket a háborútól" szlogennel nyerte meg) szerette volna a lehető legtovább megtartani a háború elején meghirdetett semlegességét. 1914-ben Edward M. House ezredes[190] még azt mondta Wilsonnak, hogy „Ennek a háborúnak semmilyen kedvező kimenetelét" nem látja, mivel ha az antant győz, Oroszország uralja majd Európát, a központi hatalmak győzelme

[187] Uo.
[188] Szócikk az Encyclopaedia Britannica weboldalán. https://www.britannica.com/event/Draft-Riot-of-1863 utolsó elérés: 2019. 09. 13.
[189] Akira Iriye: *The Cambridge History of American Foreign Relations. Vol. III. The Globalizing of America, 1913–1945*. Cambridge. 1993. 40.
[190] Edward M. House tiszteletbeli ezredes volt, katonaként nem szolgált. Wilson idején tanácsadóként dolgozott.

esetén pedig a német militarizmus évtizedei következnek.[191] Ám az elhúzódó háború által megnyitott gazdasági lehetőségek már 1915-ben kezdték az állásfoglalás irányába terelni.[192]

Két évvel később, 1917-ben az Egyesült Államok mégis belépett a háborúba, ez pedig főként saját érdekeinek és biztonságának veszélyeztetett helyzetbe kerülése miatt történt. Az amerikai hadba lépés okait röviden három pontban lehet összefoglalni. Elsőként 1917 januárjában Németország bejelentette a korlátlan tengeralattjáró-háborút. Természetesen ez már önmagában is az amerikai érdekek konkrét megsértése volt. Ráadásul nem sokkal később, februárban a titkosszolgálat birtokába került egy titkos diplomáciai levél, melyben Alfred Zimmermann német külügyminiszter szövetséget ajánlott Mexikónak az USA ellen: ha az Egyesült Államok belépne a háborúba, *„…együtt folytatjuk a háborút, és együtt kötjük meg a békét. Pénzügyi támogatást nyújtunk, s Mexikó visszakapja elvesztett területeit Új Mexikó, Texas és Arizona államokban…*”[193] Ennek a szövetségnek volt is realitása, mivel Wilson elnöksége alatt az USA több katonai beavatkozást is végrehajtott Mexikó területén, Venustiano Carranzát támogatva Victoriano Huertával szemben. A Zimmermann-táviratot maga Wilson hozta nyilvánosságra, hogy alátámassza a kereskedelmi hajók felfegyverzésének szükségességét a Kongresszus előtt.[194] Mindezek tetejébe márciusban még az orosz cári rendszer is megbukott. Ez volt az utolsó mozzanat, ami arra sarkallta Wilson elnököt, hogy az Egyesült Államok belépjen a háborúba, hiszen a felszínen akkor még úgy tűnt, hogy Oroszországban demokratikus rendszer van alakulóban, melynek védelmében – az autokratikus rendszerekkel szemben – felelősnek érezte magát.[195] Tovább borzolta a kedélyeket, hogy ezalatt – a korlátlan tengeralattjáró-háború szellemében – a németek több amerikai hajót is elsüllyesztettek.[196] Mindezek hatására Wilson 1917. április 2-án bejelentette a Kongresszus előtt a „német militarizmus” elleni hadba lépést azzal az indoklással, hogy az „fenyegeti a világ békéjét és magát a civilizációt” is.[197]

Michael S. Neiberg amerikai történész 2016-ban megjelent könyvében[198] kimerítően elemezte az amerikai társadalom háborúhoz való hozzáállását. Neiberg széles forrásbázisra támaszkodva írt munkájából kiderül, hogy az olyan események, mint például Belgium német

---

[191] Bihari Péter: *1914 – A nagy háború száz éve*. Pozsony 2014. 357.
[192] Glant 2017. 15.
[193] Idézi Bihari 2014. 358.
[194] Glant 2017. 17–18.
[195] Iriye 1993. 40–41.
[196] Paul Johnson: *Az amerikai nép története*. Bp. 2016. 638.
[197] Iriye 1993. 42.
[198] Michael S. Neiberg: *The Path to War. How the First World War Created Modern America*. Oxford University Press, New York, NY, USA. 2016. A kötetről írt recenzióm a Klió folyóiratban jelent meg: Ambrus László: Az első világháború és a modern Egyesült Államok születése. *Klió: Történettudományi Szemlélő Folyóirat* 28. (2019/1) 60–67.

lerohanása, az örmény népirtás, a lengyel bábállam létrehozása, a mexikói polgárháborúba való beavatkozás, a korlátlan tengeralattjáró-háború, a sorozatos szabotázsakciók amerikai földön és más hasonló cselekmények egyre több amerikai újságolvasó polgárt tereltek a háború támogatása felé. Az egyik, a sajtóban sokat sulykolt üzenet az volt, hogy az Egyesült Államok nem engedheti, hogy Németország és szövetségesei (köztük elsősorban Törökország) győztesen kerüljenek ki a konfliktusból. Ehhez hozzátartozott, hogy a közvélemény formálásában a brit propaganda végezte a legkimerítőbb munkát. Az Atlanti-óceánon át húzott kommunikációs kábeleket már a háború első évében elvágták, az interkontinentális hajózást pedig a brit flotta ellenőrizte. A brit kormány igyekezett gondoskodni arról, hogy az amerikai közvéleményhez csak a számukra megfelelő üzenetek jussanak el.[199] Végül, ennek betetőzéseként nyilvánosságra került az imént említett Zimmermann-levél is, amely konkrét katonai agresszióra buzdította Mexikót az Egyesült Államok ellen. Neiberg a források széles tárházára támaszkodva állítja, hogy az amerikai társadalom nem a kormány és a pénzügyi elit tudatlan bábjaként sétált bele a háborúba, hanem jelentős részük tudatosan figyelte a nemzetközi eseményeket. Neiberg szerint a háborúellenesség a nemzetközi események ismeretében, fokozatosan váltott át a hadba lépés támogatására. A háborúhoz való hozzáállás változását három pontban látja. Egyrészt felismerték, hogy a végtelennek tűnő háború tönkre fogja tenni Európát, ami ugyan „odaát" van, de mégis valamennyire mindannyiuk hazája. Másrészt sokan úgy érezték, hogy mivel nem volt részük a háború kirobbantásában, tulajdonképpen önvédelemből, és az emberiség tágabb értelemben vett érdekeinek védelmében lépnek be a „német imperializmus" ellen. Harmadrészt pedig széles egyetértés alakult ki abban, hogy saját etnikai identitásaik kevésbé számítanak nekik, mint a közös amerikai identitásuk. A háború oly mértékben felerősítette az asszimilációt, mint még azelőtt soha semmi.[200] Mindez azonban a sajtó alapján mondható el, ami viszont épp ezt a jól érthető üzenetet próbálta közvetíteni. Fontos volt a társadalom „győzködésében" a korábbi elnök, Theodore Roosevelt szerepe, ahogyan erre maga Neiberg és Glant Tibor is rámutat. Roosevelt egyenesen úgy fogalmazott, hogy gyakorlatilag Amerika semlegessége, ami „*visszatartotta az amerikaiakat attól, hogy tegyék a kötelességüket Mexikóban, a belgiumi gyalázatban és a Lusitania ügyben, lehetővé tette a törökök számára, hogy nőket és gyerekeket gyilkolhassanak.*"[201] Roosevelt és más közismert gondolkodók azt a nézetet igyekeztek terjeszteni, hogy annak, aki rendelkezik megfelelő

[199] Glant 2008. 105.
[200] Neiberg 2016. 235.
[201] Neiberg, i. m. 97.; fordítás tőlem: A. L.

erővel, kötelessége megvédeni a gyengéket azoktól, akik visszaélnek hatalmukkal. Kevés kétség fér hozzá, hogy Roosevelt szerette volna elérni, hogy az USA nagyhatalmi erejét végre a világpolitika porondján demonstrálja. A demokrata többségű kongresszust nehéz feladat volt meggyőzni a hadba lépés támogatásáról, hiszen még a kereskedelmi flotta felfegyverzését sem szavazták meg. A brit, illetve később az amerikai propaganda működését figyelembe véve Neiberg konklúzióinak jó része cáfolható. Ezek az okok együttvéve ugyanakkor hozzájárulhattak ahhoz, hogy az amerikai társadalomban nem volt látható egy széles társadalmi ellenállás a háborúba való belépéskor – annak ellenére, hogy egy évvel korábban még az épp pacificmusával kampányoló Wilsont újraválasztották.

A háborúban való részvételhez szükséges katonai erő felállítását általános sorozáson keresztül kívánták megvalósítani. A hadsereg feltöltése és korszerűsítése már a háború kitörése óta téma volt a kongresszusban és az amerikai közéletben is. Az úgynevezett „felkészülési mozgalom" elkerülhetetlennek tartotta, hogy az „európai háborús felhő" előbb vagy utóbb átterjedjen az amerikai kontinensre, ezért szorgalmazták a haditengerészet mint elsődleges, illetve a hadsereg mint másodlagos védelmi vonal megerősítését.[202] Wilson elnök teljes mellszélességgel kiállt az egyetemes szolgálati kötelezettség elve mellett. Ez igen meglepő volt, mivel egy évvel korábban még éppen ezen kérdésben tanúsított ellenállása miatt mondott le Lindley M. Garrison hadügyminiszter, aki több más politikussal és prominens személyiséggel (pl. Theodore Roosevelttel) együtt a kötelező sorkatonaságot és az ún. „kontinentális" típusú hadsereg szervezését javasolta.[203] Az amerikai politikai és társadalmi életben egyébként meglehetősen éles vita volt abban a kérdésben, hogy teljesen önkéntes vagy sorozásalapú hadsereget állítsanak-e fel. Sorozás esetén nagyszámú, de többségében számottevő katonai tapasztalat nélküli embertömeg állítható hadrendbe viszonylag gyorsan. Az önkéntesség mellett érvelők pedig úgy vélték, hogy ezen a módon bár lassabban, de valószínűleg ütőképesebb hadsereg lenne felállítható, mivel az önként jelentkezők között nagyobb számban lennének tapasztalattal rendelkező férfiak. „Uncle Sam" végül az érveket mérlegelve a sorozás mellett döntött, ahogyan azt a képen látható, 1917. április 12-én, a Washington Evening Starban megjelent karikatúra is mutatja.[204]

---

[202] Tóth Péter András: Az Amerikai Egyesült Államok I. világháborús részvétele és Európa-politikája. In: Németh István (szerk.): *Az első világháború, 1914–1918: Tanulmányok és dokumentumok*. L'Harmattan, Bp. 2014. 232.

[203] David M. Kennedy: *Over Here. The First World War and American Society*. New York, NY, USA. 1980. 17.

[204] The National Archives in Washington, DC. Record Group 46: Records of the U.S. Senate, 1789–2015. Berryman Poltical Cartoon Collection 1896–1949. Item: Untitled, 4/12/1917. Q-073 6011223. Online: https://catalog.archives.gov/id/6011223; a letöltés időpontja: 2018. január 25.

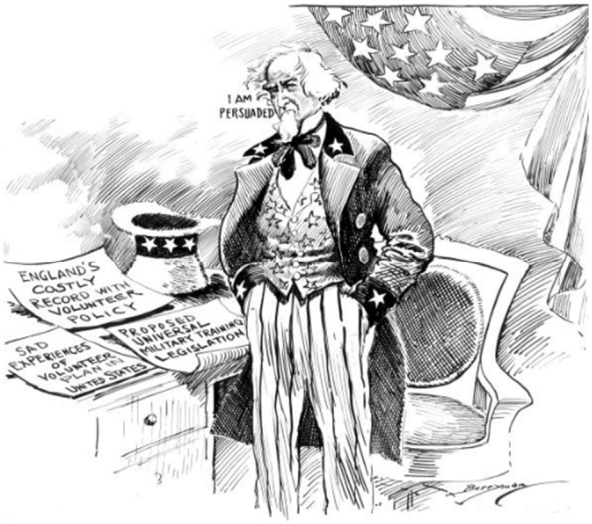

4. kép: Uncle Sam Is Persuaded – karikatúra a Washington Evening Starban[205]

A fontos kérdés az volt, hogy a társadalom vajon hogyan fog reagálni a kötelező regisztrációra. A kormányzati sajtópropaganda természetesen mindent megtett azért, hogy a közvéleménnyel el tudja fogadtatni a hadba lépés jogosságát és azon cél fontosságát, hogy a szabadság és függetlenség eszméit a nemzetközi porondon megvédelmezzék.[206] Ez olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy az akkoriban épp politikai eszközként elterjedőben lévő propaganda-plakátoknak köszönhetően a társadalom jelentős része elfogadta a sorozás tényét, sokan pedig még lelkessé is váltak iránta.[207] Nem kevésbé fontos kérdés volt – magyar szempontból sem –, hogy a bevándorlók tudnának-e, szándékoznának-e, vagy egyáltalán kellene-e nekik szolgálni a hadseregben, illetve hogyan lehetne meghatározni az erre való alkalmasságukat.

A Kongresszus rendszerint korlátozta a bevándorlók hadszolgálati jogait, ezekhez a korlátozásokhoz azonban esetenként (1812, 1862, 1898, vagy éppen 1917-ben) kivételeket adtak hozzá.[208] Wilson elnök 1917. április 6-án kibocsátotta az ún. „ellenséges idegen kiáltványt”,[209] amelynek értelmében olyan korlátozások léptek életbe az ellenséges országokból származókkal szemben, mint például a 100 yardos (91 és fél méter) távolságtartási kötelezettség minden kikötőtől, dokktól és mólótól. Az elnöki javaslat először csak a német származásúakra vonatkozott, majd kiterjesztették az „osztrák–magyarokra” és

[205] The National Archives in Washington, DC. Record Group 46: Records of the U.S. Senate, 1789–2015. Berryman Political Cartoon Collection 1896–1949. Item: Untitled, 4/12/1917. Q-073 6011223.
[206] Iriye 1993. 42.
[207] Peter Karsten (ed.): *Encyclopedia of War and American Society. Vol. I.* New York, NY, USA. 2006. 667.
[208] Ford 2001. 47–51.
[209] „Alien enemy proclamation”, egyébként „alien enemy act”-ként is ismert.

más ellenséges népekre is.[210] Később ezek az ellenséges idegenek mégis engedélyt kaptak a hadseregben való szolgálatra.

A hadba lépést követően a szövetségi kormány szinte azonnal igyekezett jelezni lojalitását a szövetségesek felé és még 1917 júniusában – szimbolikus gesztusként – egy 14.000 fős expedíciós haderőt küldött Franciaországba. Erre azért volt szükség, mert állandó, nagy létszámú amerikai hadsereg nem lévén, hosszú felkészülési időt vett igénybe a hadkiegészítés. (Ahogy később e disszertációban is fontos szerepet fog kapni, a tényleges amerikai hadműveletek csak 1917. október 23-án veszik majd kezdetüket.) A „megelőlegezett expedíciós katonákat Newton D. Baker hadügyminiszter két utasítással indította útnak: „*…az egyik, hogy menjenek Franciaországba, a másik, hogy jöjjenek haza*."[211] Mindez tehát csak arra szolgált, hogy az amerikai fél „felmutasson valamit" arra az időre, amíg a Selective Service rendszere nem biztosítja a megfelelő létszámú személyi állományt egy ütőképes hadsereg áthajózására Európába.

Az egyik leglényegesebb fogalom az USA első világháborús katonai részvételével – s persze annak magyar vonatkozásaival – kapcsolatban a Selective Service Act. Az 1917 májusában hozott törvény tulajdonképpen az Amerikai Egyesült Államok első világháborús hadba lépését alapvetően meghatározó törvény volt. Felhatalmazta a szövetségi kormányt, hogy újoncokat sorozzon be a hadseregbe, szabályozta a besorozandók körét, számát és minden más, a hadba lépéshez szükséges körülményt. A törvény által létrehozott Selective Service System már figyelembe vette az európai (francia és német) háborús tapasztalatokat és célul tűzte ki a besorozandó férfiak ésszerű, kvóták szerinti elosztását. Ezzel kívánták elkerülni, hogy a földeken és a gyárakban minőségi munkaerőhiány lépjen fel, és hogy emiatt esetleg később a frontról kelljen visszavonni magas harcértékű egységeket.[212]

A Selective Service Act négy csoportra osztotta a bevándorlókat. Ennek alapján megkülönböztettek „diplomatic", vagyis diplomáciai célból az országban tartózkodó, „declarant", azaz bevallott, más szóval letelepedési engedélyért folyamodott vagy azzal rendelkező, „nondeclarant", vagyis letelepedési engedéllyel nem rendelkező és „enemy", azaz ellenséges (országból származó) idegeneket.[213] A törvény magyarokat is érintő szakasza természetesen az ellenséges idegenekre vonatkozó rész volt. Ez alapján a magyarok „technikailag alkalmatlanok" voltak a katonai szolgálatra. Az ezzel kapcsolatban kialakult

[210] Report of the Acting Chief of the Militia Bureau relative to The National Guard and The United States Guards 1918. Washington Government Printing Office, Washington, DC. USA. 1918. 59–60.
[211] History of War Issue 39. – 1917: America Goes to War. (2017) 51.
[212] Karsten 2006. 774.
[213] Ford 2001. 52.

társadalmi diskurzus akörül forgott, hogy vajon helyes-e ez a megközelítés, vagy épp ellenkezőleg: az idegenek ne csak Amerika pozitívumait használhassák ki, hanem igenis kötelesek legyenek fegyverrel is védeni. A viták miatt a törvényt többször is módosították, kiegészítették. Nyáron a törvény már azt is kimondta, hogy ellenséges államokból származó bevándorlókat nem kényszeríthetnek (értsd: nem hívhatnak be) katonai szolgálatra, mivel ezáltal akár saját honfitársaik elleni harcra is kényszerülhetnének. Ez potenciálisan parancsmegtagadásra vagy akár árulásra is késztetné őket, a morált viszont mindenképpen rendkívül jelentősen csökkentené. Ennek megfelelően Wilson elnök – a hadsereg főparancsnoki minőségében – elrendelte, hogy az ellenséges országokból származó idegenek (vagy az országuk diplomáciai képviselői) kérhetik azonnali hatállyal való leszerelésüket, pusztán ellenséges idegen státuszukra kell hivatkozniuk.[214] Ugyan a törvény világosan határozta meg a kategóriákat, mégis számos probléma merült fel a gyakorlatba ültetése során. Ezek között a kvótarendszer egyenlőtlenségei és a semleges, illetve a szövetséges államokból származók behívása körüli diplomáciai aggályok mellett például az is megjelent, hogy számos „ellenséges idegen" jelentkezett önként, hogy az Egyesült Államok seregében szolgálhasson.[215] Ezek túlnyomó része természetesen az Osztrák-magyar Monarchia nemzetiségei közül került ki (lengyelek, csehek, szerbek stb.), akik szerettek volna részt venni származási országuk politikai vezetésének megdöntésében, népük „felszabadítása" érdekében. Egyébként amerikai nemzetiségi szervezeteik már a háború kitörése óta folytattak agitációs tevékenységet annak érdekében, hogy az USA mielőbb lépjen be a háborúba az antant oldalán, de sokan vissza is szándékoztak utazni Európába, hogy harcolhassanak valamelyik fronton. Erre, illetve az amerikai hadseregbe való önkéntes jelentkezésre egyébként az USA hadba lépése előtt még maga a Kongresszus is buzdította a bevándorlókat.[216] Emellett lehetőségük volt arra is, hogy a brit vagy a francia hadseregbe jelentkezzenek önkéntesnek, vagy az USA-ban (pl. maga Roosevelt által is) szervezett önkéntes alakulatokba is beléphettek. Ez utóbbiak viszont nem kerültek „odaátra".

A Monarchia egyéb népei közül viszont pl. csehek, szlovákok, horvátok lelkesen járultak a regisztrációs pultokhoz, hogy az „elnyomó" osztrák (és magyar) állam ellen fogjanak fegyvert az USA oldalán. Éppen emiatt volt fontos a szövetségi kormány számára, hogy különbséget tegyen a Monarchia népei között. A Selective Service rendszere eleinte minden ellenséges idegent azonnal kizárt volna a hadseregből, ezt azonban a már említett

[214] Ford 2001: 57.
[215] Ford 2001: 52.
[216] Ford 2001. 49.

kisebbségek (ill. azok szószólóinak) tiltakozására viszonylag hamar módosították.[217] Ilyen és hasonló indíttatásból egyébként sokan jelentkeztek önként is – még az amerikai hadba lépés előtt –, hogy valamilyen formában támogathassák az Antantot. Az igen jelentős amerikai német kisebbség természetesen az Egyesült Államok háborúból való kimaradását szerette volna elérni, hiszen jól tudták, hogy hadba lépés esetén az amerikaiak az Antant oldalán fognak harcolni. Az írek ugyanakkor, akiknek eredeti hazája ugyan nem a Központi hatalmak tagja volt, szintén sokáig reménykedtek abban, hogy az USA semleges fog maradni, mert számukra kedvező lett volna a Brit korona meggyengülése, s ezáltal az ír függetlenség megvalósulási esélyeinek javulása. A kisebbségek ún. nemzetiségi vezetői (ethnic leaders[218] pl. Tomáš Masaryk), segélyszervezetei és persze nemzetiségi újságai kiterjedt agitációs tevékenységet folytattak, érdekeiktől függően az egyik vagy a másik irányba.

Az amerikai társadalom, de még maga Wilson elnök is növekvő aggodalommal figyelte ezt az etnikai diverzitást és a bevándorló közösségek megosztottságát a háborúval kapcsolatban. A kormányzat és a társadalom nagy része is egyet értett abban, hogy az „idegenben születetteknek" meg kell hozniuk a döntést: korábbi hazájukhoz való hűségük a fontosabb számukra, vagy új hazájuk – ami boldogulási lehetőséget és általános szabadságot adott nekik – érdekeit tartják szem előtt, amikor állást foglalnak a háború kérdésében.[219]

Miután a frissen besorozott újoncok szolgálatra jelentkeztek a kijelölt kiképzőtáborokban, hamar kiderült, hogy jelentős arányú körükben az analfabetizmus. A vezérkari jelentés szerint az újoncok mintegy 25%-a képtelen volt arra, hogy olvassa és értelmezze az Egyesült Államok alkotmányát vagy akár csak egy amerikai napilapot, illetve arra is, hogy angol nyelven megírjon egy levelet. Szintén sokan voltak közöttük olyanok is, akik az olvasás készségét ugyan elsajátították általános iskolai tanulmányaik során, de leírni még a saját nevüket sem tudták. Megjegyzendő, hogy ez nem csak a bevándorlók, de időnként az amerikai születésű újoncok között is előfordult.[220]

---

[217] Ford 2001. 44.

[218] Az ethnic leader tulajdonképpen az a nemzetiségi szószóló, aki a nyilvánosság előtt képviselte az adott kisebbségi csoport érdekeit. Ismert ethnic leader volt a korszak Amerikájában a cseh Masaryk, aki például elérte, hogy az osztrák-magyar kisebbségeket ne tiltsák el az amerikai katonai szolgálattól. Magyar ethnic leaderként említhető például Cukor Mór ügyvéd, aki személyesen lobbizott Wilson elnöknél, hogy a magyar lelkészeket ne internálják. Az ethnic leaderekkel kapcsolatban a mai napig meghatározó John Higham munkássága, azon belül is az először 1979-ben megjelent szerkesztett kötete. John Higham (ed.): *Ethnic Leadership in America*. Johns Hopkins, Baltimore. 1979.

[219] Vought 2004: 99.

[220] Ford 2001: 67.

Összehasonlításképp érdekes lehet rápillantani a korabeli magyarországi adatokra. A kötelező népiskolai oktatás bevezetése ugyan már 1868-ban bekövetkezett, ennek hatásai viszont csak a századfordulón váltak érezhetővé. Az analfabetizmus, amely 1869-ben még 65% fölött volt a hat éven felüli lakosság körében, még 1890-ben is 47%-os volt, és az arány csak 1910-re csökkent egyharmadosra, azaz 33%-ra.[221] Egyébként az Egyesült Államokba 1898/99 és 1912/13 között kivándorolt magyarok (411.556 fő) közül 11,3% (41.442 fő) volt teljesen analfabéta, 0,1% (468 fő) pedig csak olvasni tudott.[222] Ennek természetesen generációs okai is voltak. A fiatalabb generációk már jóval nagyobb arányban járták ki az elemi iskolát és tanultak olvasni, mint a korábbi generációk.

A sorozás első köre után számos tiszt panaszkodott jelentéseiben arra, hogy a besorozott újoncok közül arányaiban százból csak egy képes az angol nyelvű parancsok értelmezésére. Az egyik legnagyobb arányú nem angol anyanyelvű újoncot kiképző tábor a Georgia állambeli Camp Gordon volt, ahol az újoncok több mint 75%-a egyáltalán nem tanult angolul. Csak a sorozás első köre egymagában több mint 76 ezer bevándorló katonát hozott a hadseregbe. A Camp Gordonban állomásozó 82. divízió katonáiból pedig mintegy 23.600-an szinte egyenesen Ellis Islandről érkeztek a kiképzőtáborba.[223] Természetes, hogy ezek a viszonyok kommunikációs zavarokat eredményeztek, ami a morál drasztikus romlásához vezetett. Emiatt a Hadügyminisztérium (War Department) komoly erőfeszítéseket tett, hogy megtalálja a helyzet kezelésének legjobb módját. Céljuk természetesen az volt, hogy az idegen országokban született, szerteágazó nyelvi-kulturális közegből érkezett, civil hátterű tömeget egységes, ütőképes hadsereggé szervezzék, és az angolul kevéssé beszélő katonákat is a „tábori gépezet" szerves részévé tegyék.[224]

Ennek érdekében a minisztérium létrehozott egy társadalomtudományi szakértőkből álló csoportot, amely azt a feladatot kapta, hogy tanulmányozza, milyen nehézségekkel kell szembenéznie az idegenben születetteknek, és hogyan lehet ezeken segíteni. A szakértői csoport interjúkat készített bevándorló katonákkal, statisztikai adatsorokat és menedzsment-technikákat elemzett, és ezek alapján racionális, gyakorlatias megoldásokat fejlesztett ki a bevándorlók problémáinak kezelésére. Ezt követően a katonai vezetők elméleti oktatásokat tartottak a táborparancsnokok és a kiképzőtisztek számára, melyeken elmagyarázták a bevezetendő új kiképzési technikákat, és megérttették velük, hogy az „idegen fajú" (foreign

[221] Romsics 2005: 42.
[222] Puskás 1982: 463.
[223] Cooke 1999: 17.
[224] Ford 2001: 68.

race) katonák általánosságban „*diákok, akik készen állnak a tanulásra és alkalmasak a gyors fejlődésre*."[225] Erről a disszertációban még bővebben szólok.

A társadalmi – és kormányzati – aggályok hatására megerősödtek az amerikanizálásra, ill. az amerikai identitás hangsúlyozására, erősítésére irányuló erőfeszítések. Ezek már a háború kitörése körüli hónapokban kiemelt jelentőséget kaptak. Bár a szövetségi kormány 1914 és 1915 folyamán egyelőre nem készült hadba lépésre, az „idegenben született" fiatal férfiak tömegeinek amerikanizálása egyre fontosabbá vált. Nem volt megengedhető, hogy a különböző nációk között széthúzás, ill. konfliktusok alakuljanak ki a társadalmon, később pedig a hadseregen belül. Az egységes kiállás a háború kérdésében, és az ütőképes hadsereg felállítása Wilson szerint csak úgy valósulhat meg, ha előbb az „idegenben születettek" is magukévá teszik az amerikai szellemiséget: *„… nem köteleződhetnek el Amerika felé, ha nem válnak önök is minden tekintetben és minden szándékukban teljes amerikaiakká. Nem válhatnak teljes amerikaiakká, ha különálló csoportokként tekintenek magukra*."[226]

Erősen megmutatkozott ez a fiúk iskolai képzésében is. A potenciális katonákat a háború éveiben igyekeztek hazafiasságra, az Egyesült Államok érdekeinek védelméért való kiállásra felkészíteni. Jól példázza ezt Samuel Price, a Massachusetts államelbeli Springfield rabbija, aki ezekkel a szavakkal buzdította a frissen érettségizett fiatalokat 1916 augusztusában: „*Önök többé nem lengyel, orosz, vagy akár zsidó nemzetiségűek. Emlékezzenek amerikai állampolgári kötelezettségeikre. Nem számít, hogy önök, vagy a szüleik honnan jöttek. Önök mindenkor és elsősorban amerikaiak. Mutassanak feltétel- és vég nélküli hűséget a zászlónak és az országnak, amely minden lehetőséget megadott önöknek, és az amerikai állampolgárság magasztos pozíciójába emelte önöket*."[227]

A War Department kísérlete a problémák megoldására: a Camp Gordon Plan

A fentebb vázolt okok miatt a hadba lépést és a sorozás megkezdését követően a vezérkar fontosnak tartotta, hogy felmérje a helyzetet és megtalálja a legjobb módszereket arra, hogy kezelje a rendkívüli kulturális és nyelvi diverzitásból adódó problémákat az újonnan összeálló hadseregben. Miután a már említett szakértői csoport elkészítette a jelentéseit, a War Department 1918 januárjában létrehozta az Idegen nyelvű Katonák Alosztályát (Foreign-speaking Soldier Subsection, FSS), amelynek feladata a bevándorló katonák kiképzésének támogatása volt. Az alosztály vizsgálni kezdte a legégetőbb nyelvi és

[225] Uo.
[226] Hahner 2017: 92.
[227] Neiberg 2016: 195.

kulturális akadályokat és azok elhárításának lehetőségeit, angol nyelvi kurzusokat indított, megkezdte a bevándorló katonák ezredeinek átszervezését és ellenpropaganda-anyagok gyártását. E feladatok felügyeletével Stanislaw A. Gutowski hadnagyot bízták meg, aki maga is naturalizált, azaz honosított, lengyel születésű katona volt. Gutowskinak már volt tapasztalata e téren. Megbízatása előtt nem sokkal az ő feladata volt jelentést készíteni a Massachusetts állambeli Camp Devensről, ahol a 76. hadosztály állomásozott, amelynek rekrutációs területe Maine, New Hampshire, Vermont, Massachusetts, Connecticut és Rhode Island államokra terjedt ki. Az itteni bevándorló katonák túlnyomó többsége nem beszélt angolul. Gutowski, aki származása révén kiválóan beszélt lengyelül és oroszul is, szakszerű és szemléletes jelentést készített. Ebben leírta, hogy a Camp Devens-beli katonák arra panaszkodtak, hogy elszigetelve érzik magukat, nem tudják problémáikat jelenteni feletteseik felé, a tisztek pedig sem a katonák nyelvét, sem pszichológiai szükségleteiket nem értik. Ezek miatt a kiképzés három hónapja időpocsékolásnak bizonyult, mert az újoncok többsége gyakorlatilag semmit nem tanult. Konklúziójában kifejtette, hogy „megfelelő befolyásoltság esetén" ezek a szláv katonák „nagyszerű harci morált" tudnának mutatni, ami „alapvető szükséglete lenne Nemzeti Hadseregünk sikerének".[228] A jelentés komoly visszhangra talált Washington DC-ben, a hadvezetés elégedettségét pedig az is mutatja, hogy a jelentés hatására Gutowskit azonnal kinevezték az FSS vizsgálatának élére.

Az FSS eredeti elképzelése az volt, hogy a bevándorlókat etnikailag-nemzetiségileg vegyes alakulatokba osztják, és megfelelő számú tolmácsot rendelnek majd ki melléjük. Hamar kiderült azonban, hogy a 46 különböző nemzetiségi csoport mellett rendkívül nehéz lenne elegendő számú tolmácsot találni úgy, hogy minden nemzetiség egyensúlyban legyen. Gutowski javaslatára ezért „etnikumspecifikus" csoportokra (például a csehek és a szlovákok egy egységbe kerülhettek, mert megértették egymás nyelvét) osztották a bevándorlókat, melléjük pedig vagy azonos etnikumból származó, vagy több nyelvet beszélő tiszteket neveztek ki.

Ezt a szerkezeti átrendezést először a Michigan állambeli Camp Custerben hajtották végre, majd pedig – annak sikerét látva – az FSS Georgia államba, Camp Gordonba küldte Gutowskit, hogy ott is vezesse be a korábban alkalmazott módszereket. A segítséget Eugene C. Bryan százados, Camp Gordon titkosszolgálati tisztje kérte, aki több alkalommal is „aggasztó problémákról" számolt be jelentéseiben. Camp Gordon különlegesnek számított a kiképzőtáborok között: feladata három hónapos intenzív gyalogsági kiképzés lebonyolítása

[228] Ford 2001: 70.

volt a katonák behajózása előtt. Ebből következően hatalmas, havi turnusonként 10 ezres nagyságrendű tömegek érkeztek, és hagyták el a tábort. Ez a vetésforgószerű körforgás rendkívül lelassult, amikor a bevándorló katonák kiképzése zajlott, mivel majdnem 75%-uk nem bírta megfelelő szinten az angol nyelvet. Bryan százados aggályosnak találta továbbá az újoncok lelki gondozásának elhanyagolását is. A legfőbb probléma, ami a morál csökkenését leginkább fokozta, a kommunikációs nehézségek elhanyagolása volt. Tovább rombolta a morált, hogy az idegen anyanyelvű katonák legtöbbjét – mivel a kiképzéssel nem, vagy csak nehezen haladtak – fizikai munkára, takarításra osztották be. A sokszor hosszú, unalomba fulladó, kétkezi munkával töltött hetek hamar megtörték a lelkesedését azoknak az újoncoknak, akik korábban eredeti hazájukban már letöltötték a kötelező katonai szolgálatot, vagyis rendelkeztek a szükséges alapismeretekkel és örömmel készültek a behajózásra, illetve az esetleges bevetésre „az istentelen hunok (németek), a megbízhatatlan osztrákok és a rettenetes törökök” ellen.[229] Ezek az emberek, közöttük csehek, lengyelek, szlovákok, de még magyarok is, harcra készen érkeztek a táborba, annak reményében, hogy az amerikai hadsereg katonáiként a népeiket ért vélt vagy valós sérelmek ellen harcolhatnak majd. Az egyre romló morál és a tétlenség okozta ellustulás fegyelmezetlenséghez és széthúzáshoz vezetett.

Camp Gordon tehát jellegéből adódóan kiválóan alkalmasnak tűnt arra, hogy a Gutowski-féle módszert „nagyban” is kipróbálhassák. Az újoncokat három zászlóaljtípus között osztották szét: kiképző zászlóaljak (development battalions), munkazászlóaljak (labor battalions), illetve nemharcoló zászlóaljak (noncombatant battalions). A „különösen hűtlennek” (really disloyal) nyilvánított bevándorló katonák a munkazászlóaljakba kerültek. Azokat, akik fizikálisan alkalmatlannak bizonyultak, de szakmával rendelkeztek, a nemharcoló zászlóaljakhoz osztották be. A mozgásukban korlátozott, illetve megbetegedett újoncokat kórházba szállították vagy esetenként le is szerelték. Mindenki mást a kiképző zászlóaljakba osztottak be.

Az így létrehozott „kísérleti” dandárba összesen 7.000, fizikailag alkalmas, angolul nem, vagy alig beszélő katona került be. Az FSS ezután anyanyelvek alapján kezdte századokba osztani a katonákat, a századok élére pedig az adott nyelven folyékonyan kommunikálni képes tiszteket nevezett ki. Elsőként a lengyel századok kerültek kialakításra, majd ezeket követték az olaszok, rövidesen pedig létrejöttek görög, orosz, zsidó és más „idegen légiók”. A kísérleti átszervezés után pár hónappal már arról érkeztek jelentések,

[229] Ford 2001. 76.

hogy a katonák morálja jelentős növekedést mutatott, lelkesedésük és körülményeikkel való elégedettségük szintén nőtt, a kiképzés hónapjainak végére pedig 92%-uk fejezte ki „lelkes hajlandóságát" a tengerentúli bevetésre. (A maradék 8% többsége német és magyar volt, akik csak azért utasították el az európai frontokon való bevetést, hogy elkerüljék saját hazájuk fiai ellen való harc lehetőségét.)[230]

A Camp Gordon Plan további pozitív hatása volt az is, hogy az amerikai állampolgárságért folyamodó bevándorló katonák száma is megnőtt. A 36 különböző, 1918 folyamán állampolgárságot nyert nációk között az oroszok voltak többségben.[231] A terv kivitelezése tehát nem csak növelte a morált és a harci kedvet, de – a külön-külön felkészített századok tagjai között megszervezett rendszeres „összetartások" révén – egységessé is tudta kovácsolni ezt a sokszínű hadsereget. További fontos eredmény volt, hogy sikerült erősíteni a katonákban az amerikai identitástudatot, ami elengedhetetlen volt ahhoz, hogy teljes „mellszélességgel" új hazájuk oldalán, „egy nemzet sokszínű családjában"[232] tudjanak harcolni Uncle Sam zászlaja alatt.

Az Egyesült Államok etnikai sokszínűségéből természetes módon következett, hogy az általános sorozáson alapuló hadseregszervezés számos nyelvi és etnikai problémát fog maga után vonni. E problémák megoldására tudatosan készült a vezérkar, így a bevezetett átszervezések sikeresnek bizonyultak: a morál javult, a hadsereg egységessé kovácsolódott, a sok különböző nemzetiségből származó katona pedig megerősítést nyert amerikai identitásában. A megoldási elképzelések közül a Camp Gordon Plan bizonyult leghatékonyabbnak, hiszen sikeresen számolta fel a nemzetiségi ellentéteket és a kommunikációs zavarokat a hadseregen belül, és növelte az amerikai állampolgárságért folyamodó bevándorlók számát. Ezáltal jelentősen hozzájárult az etnikai diverzitásból adódó problémák megoldásához és ahhoz, hogy a hadsereg valóban „fire under the melting pot", azaz az „olvasztótégely alatt égő tűz" lehessen.

Még egy igen lényeges dolgot fontos ezen a ponton kiemelni. A két kiváló történész, Nancy Gentile Ford és Christopher M. Sterba korábban idézett műveikben amellett érveltek, hogy az első világháború lehetővé tette az Egyesült Államokban élő nemzetiségeknek, hogy katonai szolgálatukkal bizonyítsák a többségi társadalom felé, hogy ők „mind amerikaiak",[233] vagy „jó amerikaiak".[234] Sok bevándorló – még inkább a bevándorlók

[230] Uo.
[231] Ford 2001. 77.
[232] Ford 2001. 16.
[233] Ford 2001. A kötet címe: Americans All!, azaz „Mind amerikaiak!"
[234] Sterba 2003. A kötet címe: Good Americans, azaz „Jó amerikaiak".

gyermekei – számára a háború elsősorban nem a szörnyű pusztítást, hanem az intézményi asszimilálódás lehetőségét jelentette. Sterba külön kiemeli, hogy ezek a fiatal bevándorlók – bár a törvény szerint megtehették, hogy felmentést kérnek „ellenséges idegen" státuszukra hivatkozva – önként vállalták a szolgálatot, a hadsereget pedig „*a bevándorló katonákkal való bánásmódot tekintve befogadó, ösztönző és tiszteletteljes*" jelzőkkel illették.[235] Ezen az élményen kívül az is vonzóvá tette a katonai szolgálatot, hogy e fiatalemberek az állampolgárság megszerzéséhez vezető rövidebb utat látták benne – azok számára, akik hajlandóak voltak „a magasabb tétekkel játszani." Mi több, a szövetségi kormány nem csak engedte, de szinte kérlelte az európai országokból származó, katonának állt idegeneket, hogy mielőbb folyamodjanak állampolgárságért, de számos példa volt arra is, hogy konkrétan megkövetelték az állampolgárság felvételét a háborúban részt vevő „idegen" katonáktól. A Kongresszus 1918 májusi határozata alapján az azonnali naturalizációhoz nem volt másra szükség, mint az aktív szolgálati viszony igazolására és két felettes tisztre, akik írásban tanúsítják a jelentkező lojalitását. [236] Ahogy Lucy E. Salyer *Baptism by Fire* című tanulmányában fogalmaz: „*A katonai szolgálat egyrészt erőteljes tesztje volt annak, hogy az illető alávetette-e magát annak a belső átalakulásnak, ami szükséges az igazi amerikaivá váláshoz, másrészt egyfajta nacionalizáló élményként is szolgált, hogy lazítsa a régi etnikai kötődéseket.*"[237] Ez később fontos lesz, hiszen egyrészt magyarázatot adhat az amerikai hadseregben való szolgálatot vállaló magyarok motivációira is, másrészt cáfol számos, az amerikai magyarokat a hadseregben ért kegyetlenkedésekről szóló sajtóhírt.

[235] Sterba 2003. 85.
[236] Lucy E. Salyer: Baptism by Fire: Race, Military Service, and U. S. Citizenship Policy, 1918–1935. *The Journal of American History* 91 (2004. december), 3. sz. 850.
[237] Salyer 2004. 852.

IV. AZ AMERIKAI MAGYARSÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Ebben a fejezetben egy átfogó képet szeretnék nyújtani az amerikai magyarokról az első világháború időszakából. Ehhez a korábbi fejezetekhez képest megpróbálom háttérbe szorítani a szakirodalmat és átadni a szót a primer forrásoknak. A korabeli amerikai, ill. amerikai magyar (valamint kisebb részben a hazai) sajtóból szemlézve megkísérlem megjeleníteni az amerikások háborúra adott reakcióit és azt, hogy mivel kellett szembenézniük választott hazájukban, ahol rövid időn belül gyanús, majd ellenséges idegenekké váltak. Szintén ebben a fejezetben kívánom ismertetni a korábbiakban bemutatott Selective Service System keretén belül készült Draft Registration Cardokat kitöltött magyarok köréből vett mintából felépített adatbázist és a belőle leszűrhető adatokat, megfigyeléseket. Ezzel is hozzájárulva a Nagy Háború idején élt amerikai magyarságról kialakult kép tovább árnyalásához. A fejezet egyik alapvető forrástípusa a korabeli napi- és hetilapokban megjelent cikkek anyaga. Ezek elsősorban nem fősodorbeli újságok, hanem kisebb példányszámú, regionálisan terjesztett lapok, pl. városi, megyei, esetleg állami sajtó termékei. A cikkek között magyar és angol nyelvűek is találhatók. A magyar nyelvűek között vannak Magyarországon kiadott újságokban megjelentek és az amerikai magyarok sajtójából származóak is, míg az angol nyelvűek értelemszerűen amerikai sajtótermékekben jelentek meg. Ahhoz, hogy általános képet tudjak formálni a sajtóban megjelent képről, igyekeztem átvizsgálni újságokat az USA minél több területéről. Ennek módszere a Kongresszusi Könyvtár sajtóarchívumában, ill. annak folyamatosan bővülő online adatbázisában végzett kulcsszavas keresés volt. A „Hungarian” szóra az 1914–1919 évkörön belül rákeresve kapott több ezer találatból szedtem össze az anyagot. Ugyanezzel a módszerrel dolgozva gyűjtöttem a korabeli magyarországi sajtóanyagot az adtplus.arcanum.hu oldalon is az „amerikai magyarok” ill. „amerikai magyarság” kulcsszavakkal és azonos évkörrel. Az amerikai magyar újságok esetében pedig – ezeket tartalmazó nagyobb online adatbázis egyelőre nem lévén – a forrásokat a Kongresszusi Könyvtár magyar nyelvű gyűjteménye mellett a Historical Society of Pennsylvania (Philadelphia), a Rutgers University Alexander Könyvtárának újságarchívumából és a Hungarian Heritage Center anyagából (New Brunswick) gyűjtöttem ki.

4. 1. Az amerikai magyar közösségek élete a háború idején – a sajtóanyagok és egyéb primer források tükrében

Az „amerikások" életét megnehezítette a háború kitörése. Ugyan az Egyesült Államok – katonai értelemben – kitartott a semlegesség mellett az első évek folyamán, de az elhúzódó háború és az antant által felhalmozott adósságok, nem mellesleg pedig a német tengeralattjárók tevékenysége, és a folyamatos Amerika elleni atrocitások (munkabeszüntetések, szabotázsakciók – elsősorban német vendégmunkások által) egyre inkább a hadba lépés felé sodorták az országot. A semlegesség ideje alatt is jellemző volt, hogy az USA ugyan Németországnak is szállított számos (nem csak katonai jellegű) terméket, az amerikai hadiipari termékek zömét mégiscsak az antanthatalmak vásárolták fel.[238] Ennek persze a brit flotta által fenntartott blokád volt a fő oka. A hadianyagokat gyártó üzemekben sok ezer magyar bevándorló vagy vendégmunkás is dolgozott. Emiatt ők mind a magyar, mind az amerikai háborús propaganda célkeresztjébe is bele kerültek. Az amerikai sajtóban – amint az a későbbi elemzésből remélhetően kiderül – kevésbé tűnt fel negatív színben a magyar bevándorló közösség, sok esetben pedig egészen pozitív kép kialakítására tett lépések figyelhetők meg. Ebben jelentős szerepe volt a Commitee on Public Information (CPI) nevű kormányzati szervnek, amit 1917. április 13-án alapított a Wilson-adminisztráció. A CPI a háború alatt gyakorlatilag az USA propagandaminisztériumaként működött. A szervezet hatása leginkább a mainstream sajtóban mérhető, ami a háború alatt csak a CPI által ellenőrzött cikkeket közölhetett le.[239] Ez gyakorlatilag háborús cenzúrának volt tekinthető. A Wilson-adminisztráció ezen keresztül tudta irányítani a közvéleményt, ezzel pedig a célja az volt, hogy a háborús időszakban fenntartsa a szövetségi kormány támogatottságát, és befolyásolja a lakosság háborúval kapcsolatos véleményét. A CPI külföldi és belföldi kampányokat egyaránt folytatott. E disszertáció témája szempontjából a belső kampánnyal érdemes foglalkozni. Mivel az USA számára a háborúban Németország volt a fő ellenfél, így a CPI is szinte kizárólag a németekre koncentrált. Jelentős németellenes kampányt folytattak, ugyanakkor ügyeltek arra, hogy a kormányt és a népet külön kezeljék. Persze még így is számos incidens történt az amerikai németek ellen. A CPI ellenőrizte a gyanúsnak tartott "ellenséges idegen" elemeket is. Bár a kampányai során az OMM háttérbe szorult, mégis azt kell mondani, hogy jelentősen súlyosbította az amerikás magyarok helyzetét azzal, hogy felélesztette a bevándorlóellenes hangulatot.[240] A helyzet még sokkal

[238] Iriye 1993. 21–22.
[239] Glant 2008. 162.
[240] Glant 2008. 164.

rosszabbá vált 1917 decemberében, amikor az USA és a Monarchia között is beállt a hadiállapot. Innentől kezdve a CPI az OMM-ból bevándoroltak amerikanizálását is célként tűzte ki. Külön bizottságokat hoztak létre ennek koordinálására, és a bevándorló nemzetek befolyásolásának céljából felállították a "hűségligákat", köztük – ahogy látni fogjuk – az amerikai magyarokét is. A CPI belföldi tevékenysége megszűnt a fegyverszünet megkötésekor, külföldi tevékenységét pedig 1919 júniusában szüntették be.[241]

Az Osztrák-Magyar Monarchia részéről több hullámban is fenyegetések érkeztek az amerikások felé, a magyar sajtó pedig az Egyesült Államokat próbálta minél sötétebb színben feltüntetni, az amerikás magyarok helyzetét pedig úgy mutatta be, mintha az folyamatos küzdelemből állna az amerikai elnyomás és háborús uszítással szemben. A következő oldalakon egyfajta „látleletet" próbálok nyújtani az amerikás magyarok helyzetéről a háború idején, különös tekintettel a befogadó társadalomhoz fűződő viszonyukra.

4. 1. 1. Látlelet az amerikások helyzetéről a Nagy Háború idején

Mielőtt ezt áttekintenénk, érdemes megvizsgálni, hogy milyen volt az amerikai sajtó helyzete az első világháború idején. Amikor a hadba lépés után, 1917. április 13-án létrehozták az imént említett Tömegtájékoztatási Bizottságot (CPI), egyik fő feladatát így jelölték ki: „publikálja a kormány híreit, információt szolgáltasson és fenntartsa a belföldi jó hangulatot, valamint hogy népszerűsítse Amerikát külföldön." Így fogalmaz az amerikai Nemzeti Levéltár honlapja a CPI forráscsoportját ismertető szövegben. Valójában tehát a CPI egy félhivatalos propagandaminisztériumként működött, amely a Külügyminisztérium, a Hadügyminisztérium és a Tengerészeti Minisztérium bevonásával működött. Élére egy George Creel nevű újságírót[242] neveztek ki. A CPI szóbeli, nyomtatott és filmes propagandával foglalkozott, ezáltal pedig a teljes amerikai hátországot ellenőrizte.[243]

Bár a belföldi propaganda kifejtése elsődlegesen a németekre irányult, a szervezet az amerikai magyarság körében is fejtett ki tevékenységet. A Bizottságon belül működött egy szekció, amely az „idegenben születettek körében" végzett munkára fókuszált. Ennek keretében összesen 23 hűségligát hoztak létre, köztük az Amerikai Magyar Hűségligát is,

[241] https://www.archives.gov/research/foreign-policy/related-records/rg-63 letöltve: 2023. jan. 28.
[242] George Creel (1876–1953) amerikai író és újságíró volt, aki az első világháború idején az amerikai háborús propaganda felelőse volt.
[243] Glant 2008. 162.

élén az amerikások körében nem túl népszerű Konta Sándorral.[244] Kontáról úgy tartották, hogy megbízható, lojális a szövetségi kormány felé. Frank Cobb, a New York World című magazin szerkesztője kezeskedett érte. Egy levelében azt írta Creel-nek, hogy igen megbízható informátornak bizonyult az „osztrák diplomáciai csoport piszkos játékairól", 100 százalékos hűségéhez pedig nem férhet kétség. Creel ezt elfogadta, így nem volt akadálya annak, hogy kijelölje Kontát „az országban élő magyarok szervezésére."[245] A Hűségliga azzal kecsegtette az amerikásokat, hogy aki belép, az elkerülheti a kormányzati és egyéb zaklatásokat, nem kell tartania attól, hogy negatív diszkriminációban lesz része. Az 1918. évi függetlenség napi ünnepségen kizárólag a Hűségliga képviselhette a magyarokat. Ennek célja az volt, hogy demonstrálja a sokféle etnikai csoport Amerika iránti hűségét.[246] A Hűségliga végül nem lett hosszú életű: 1918 januárja és szeptembere között működött, összességében csúfos kudarcnak bizonyult. Emellett még 1918 és 1919 fordulóján egy kongresszusi vizsgálat középpontjába is került.[247] Sokkal sikeresebb CPI projekt volt a sajtókampány. Creel úgy vélte, hogy az amerikai magyarok véleményét a sajtón keresztül lehet leginkább formálni. Jól látta, hogy a Hűségliga önmagában erre nem lesz elegendő, már csak Konta népszerűtlensége miatt sem.

A hadikötvények hirdetése mellett a sajtót tehát arra is használták, hogy „megdolgozzák" a magyar közvéleményt. Első lépésként az Amerikában élő, Amerika iránt hűséges magyarokat célozták meg. Emellett arra vonatkozó tervek is születtek, hogy a Monarchia hátországában zavargásokat, sztrájkokat fognak kirobbantani. Ez utóbbiaknak a gyakorlatban nem volt realitása. Viszont, ahogy a következő alfejezetben látható lesz, a sajtó keményen dolgozott azon, hogy az amerikás magyarok szimpátiáját megtartsa, és lehetőleg elősegítse egy németellenes hangulat kialakulását.

A háború (amerikai szempontból) első szakaszában az amerikaiak arra törekedtek, hogy a Monarchiával külön meg tudjanak egyezni, és különbékével kiléptessék a háborúból. Ennek az egyezkedésnek a keretein belül a Monarchia föderalizálása is felmerült mint lehetséges megoldás. 1918 nyarától – amikor már jól látszott, hogy az Ausztria-Magyarországgal kötendő különbéke teljesen esélytelen volt – a Monarchia feldarabolása is

[244] Konta Sándor, azaz Alexander Konta (1862–1930) amerikai magyar bankár volt, aki jó kapcsolatot tartott fenn az OMM ügynökeivel és a magyar kormánnyal. Emellett a Wilson-adminisztráció idején ő volt a Fehér Ház legfontosabb kapcsolata is a Monarchia tekintetében. Egyike volt azoknak a magyar üzletembereknek, akik a Dumba-ügy miatt gyűlést szerveztek New Yorkban, hogy az amerikai magyarok demonstrálhassák Amerika iránti hűségüket.
[245] Vasváry Gyűjtemény, K4_12-14.
[246] Glant 2008. 167.
[247] Glant 2008. 44.

terítékre került. Ez nem a szövetségi kormány hivatalos álláspontja volt, mindössze az amerikai sajtó cikkezett róla. Komoly politikaformáló ereje viszont a sajtónak ebben az időben nem volt.[248] Egyébként a War Department 1918 nyarán alapos „pszichológiai" jelentést készített az OMM-ról. Ebben is arra jutottak, hogy a Monarchiát azzal lehetne tárgyalásra kényszeríteni, hogy ha a csehszlovák és jugoszláv függetlenségi törekvéseket támogatnák. Emellett ugyanakkor azt is leszögezték a jelentésben, hogy a magyarok többsége demokrácia-párti és németellenes nézeteket vall. Tervet készítettek arra is, hogy a birodalom magyarjait is meg tudják nyerni, pl. azzal, hogy felajánlják az etnikai határokon belüli szuverenitást. Ehhez elsőként az Amerikában élő magyarokat akarták meggyőzni. De radikálisabb megoldásokat is kitaláltak, pl. zavargások, sztrájkok kirobbantását a Monarchiában.[249]

Az amerikás magyarok első világháborús történetét alapvetően két szakaszra oszthatjuk. Az első a háború kitörésétől, azaz 1914 július–augusztusától az amerikai hadba lépésig, vagyis 1917 áprilisáig tartott. A második szakasz a hadba lépéstől a háború végéig tartott, végpontjaként több dátumot is megjelölhetünk, de az egyszerűség kedvéért maradjunk a fegyverszünet megkötésénél, azaz 1918. november 11-nél, amikor a harci cselekmények befejeződtek. A szűk három évet kitevő első szakaszban az USA-ban élő magyarokat nem tekintették hivatalosan ellenségnek, de ez nem jelentette azt, hogy az életük zökkenőmentesen zajlott volna választott hazájukban. Ennek azonban nem csak az Egyesült Államok volt az okozója. Az osztrák-magyar kormányzat az amerikai magyar sajtó útján már a háború elején kihirdette, hogy a hadiüzemekben dolgozó magyar állampolgárok bűncselekményt követnek el Magyarország katonai érdekei ellen, tekintve, hogy a „birodalom ellenségei" számára gyártottak fegyvert és lőszert. Emiatt az anyaországbéli törvények szerint 10–20 évig terjedő börtönbüntetéssel, sőt akár még halálbüntetéssel is sújthatók voltak.[250] Az osztrák-magyar kormány egy bizonyos (és ennél bővebben meg nem nevezett) Hauser báró közvetítésével juttatta el a felszólításait az Egyesült Államokba. Ezt a fenyegetést egyébként elsőként a Porzsolt Ernő református lelkész által szerkesztett Johnstowni Híradó című amerikai magyar újság közölte.[251] Az egyre inkább kritikussá váló helyzetet egy Illinois államban élő magyar gyári munkás a következőképpen erősítette meg: „*… az itt dolgozók hetek óta félelemben élnek a szórványosan érkező hírek miatt, amik azt*

[248] Glant 1996. 37
[249] Glant 2008. 172–173.
[250] Szántó 1984. 63.
[251] Johnstowni Híradó, 1914. szeptember 9.

állítják, hogy ha nem hagyjuk abba a lőszergyártást a szövetségesek számára, börtönbe kerülünk, vagy árulóként ki is végezhetnek minket, ha valaha haza merünk térni."[252]

Az osztrák-magyar kormányzati fenyegetések, és az amerikai szövetségi kormány felől érkező buzdító hangok hatására az Egyesült Államokban élő magyarok nagy számban kezdtek amerikai állampolgárságért folyamodni, közöttük olyanok is, akik ugyan nem hadiüzemekben dolgoztak, de ennek ellenkezőjét – munkakönyv hiányában – nem tudták volna igazolni.[253] Ez persze nem jelentette azt, hogy ezután kevésbé éreztek volna felelősséget az otthoniak iránt. A segítségnyújtásnak több módja is létezett, melyek között a leggyakoribb az adománygyűjtés volt. Részben a fenyegetések hatására, részben pedig őszinte patrióta érzelmektől vezérelve „visszatartóztatott véreink" azáltal bizonyíthatták „rendületlen hazafiságukat, hogy tetemes összegű gyűjtést küldtek haza hadsegítő hivatalunknak verítékes keresetükből".[254] Az amerikai magyar szervezetek, segélyező egyletek valóban sokat tettek azért, hogy az „amerikások" kivehessék részüket az óhaza háborús erőfeszítéseiből: jótékonysági rendezvényeket, gyűjtéseket szerveztek, az összeszedett pénzt pedig orvosi eszközök vásárlására fordították. Ezeket aztán a Vöröskereszt segítségével a fronton harcoló magyar ezredekhez juttatták el. Rendszeresen vásároltak továbbá magyar hadikötvényeket is. Az anyagiak mellett a lelki támogatást is fontosnak tartották. Gyakran szerveztek imaesteket a magyar templomokban, melyeken az óhaza katonai győzelméért, a magyar katonák épségben való hazatéréséért, illetve a hátországban élők kitartásáért imádkoztak.[255] Ezek a (Magyarország felé) hazafias cselekedetek – érthető módon – gyanakvást, mi több, ellenszenvet is ébreszthettek amerikai születésű ismerőseik, szomszédjaik, munkatársaik körében. A mindennapi kapcsolatok terén ez persze nem jelentett széles körű diszkriminációt vagy kirekesztést, de hozzájárult a későbbi, idegenekkel szembeni háborús hisztéria kialakulásához.

Még inkább gyanússá váltak az amerikai magyarok az olyan incidensek hatására, mint amilyen például a Dumba-ügy volt. Konstantin Theodore Dumba (1856–1947), aki az utolsó osztrák–magyar nagykövet volt az USA-ban, azzal vált hírhedté, hogy egy, a brit haditengerészet által elfogott levélben arra vonatkozó tervet vázolt fel a magyar kormánynak, hogy szabotázsakciókkal és sztrájkokra való felbujtással lehetetlenítsék el a munkát az amerikai hadianyag-gyárakban, ahol osztrák és magyar bevándorlók is

[252] The Day Book, 1915. szeptember 14. 8. o.
[253] Szántó 1984. 63.
[254] Esztergom és Vidéke, 1915. augusztus 22. 1. o.
[255] Puskás 2000. 179.

dolgoznak.[256] Emellett javasolta magyar nyelvű újságok anyagi támogatását is az ezzel kapcsolatos propaganda terjesztésére. A Wilson-kormány nyilvánvaló módon felháborodását fejezte ki az üggyel kapcsolatban, melyet egy „kimagaslóan veszélyes támadásnak" tartottak az ország belbiztonsága ellen, és ami „kihasználja az Egyesült Államok társadalmának heterogén jellegét."[257] Az eset előtt Dumba viszonylagos népszerűségnek örvendett mind a magyar politikai elit, mind pedig az amerikai magyarság körében. Bukása előtt néhány hónappal még igen pozitívan írtak róla a hazai lapok, a Szegeden megjelenő Délmagyarországban például dicsérték a nagykövetként végzett kiváló munkáját, és idézték is néhány mondatát az Egyesült Államok semlegességének fontosságáról.[258] Egy másik magyar újság, az Esztergom és Vidéke szintén nagyra tartotta Dumbát, dicsérő szavakkal idézték a Ludwig Ernő, Ohio állam magyar konzuljának könyvéhez írt előszóját.[259] A Vossische Zeitung című német lapra hivatkozva a Délmagyarország 1915. október 26-án arról is beszámolt, hogy Ferenc József nemesi címet adományozott Dumbának, „kiváló diplomáciai munkájáért", aminek részét képezték a békéért tett fáradozásai is.[260]

[256] Puskás 2000. 180. o.
[257] Francis MacDonnel: *Insidious Foes. The Axis Fifth Column and the American Home Front*. New York, NY, USA. 1995. 18. o.
[258] Délmagyarország, 1915. február 23. 7. o.
[259] Esztergom és Vidéke, 1915. augusztus 22. 1. o.
[260] Délmagyarország, 1915. október 26. 5. o.

5. kép: Konstantin Theodore Dumba portréja[261]

Ironikus módon Dumba saját maga cáfolta meg ezeket a meglehetősen hízelgő újsághíreket, éppen nagykövetként tanúsított viselkedésével. Bár sokszor beszélt az Amerikai Egyesült Államok semlegességének fontosságáról, mégis éppen ő volt az, aki veszélyes, az USA potenciális háborúba sodródását is kockáztató szabotázsakciók szervezésében vett részt, ami akár casus belliként is szolgálhatott volna az amerikaiaknak az Osztrák-Magyar Monarchiával szemben. Az akció híre futótűzként terjedt a sajtóban, és természetesen rossz fényt vetett az Amerikában élő magyarokra is, akik segélyszervezeteiken keresztül igyekeztek elhatárolódni a nagykövettől. A Monarchia többi népének szervezetei azonban kapva kaptak az alkalmon, hogy felhasználják a Dumba-ügyet, hogy Amerika iránti lojalitásukat kifejezésre juttassák. Az amerikai szlovákok például szinte azonnal leveleket küldtek a fontosabb országos terjesztésű napilapoknak, amelyekben „elnyomó államnak" nevezték az Osztrák-Magyar Monarchiát, és határozottan elítélték Dumba tetteit.[262] De az amerikai magyarság részéről is történtek látványos akciók, amelyekben jelezni kívánták a többségi társadalom – és nem mellesleg a kormány – felé, hogy nem szeretnék, ha Dumbával emlegetnék őket egy lapon. Ilyen akció volt például a Pennsylvania állambeli South Bethlehemben, ahol osztrák és magyar bevándorlók, ill.

[261] A kép eredeti helye: William Seale: *The Imperial Season: America's Capital in the Time of the First Ambassadors (1893–1918)*. Smithsonian Books, Washington, DC. 2013. 199.
[262] Például: New York Tribune, 1915. szeptember 16. 6. o., vagy The Bridgeport Evening Farmer, 1915. szeptember 20. 4. o.

vendégmunkások vonultak az utcára és hosszasan, hangosan ünnepelték Dumba nagykövet menesztését, és kifejezésre juttatták efölötti megkönnyebbülésüket.[263] Dumba visszahívása után egyébként Ferenc József nem nevezett ki újabb nagykövetet Washingtonba, ezáltal a levitézlett diplomata töltötte be utoljára az osztrák-magyar diplomácia legmagasabb szintjét az Egyesült Államokban. Dumba 1932-ben megjelent memoárjában próbálta megvédeni 1915-ös tetteit, és saját szemszögéből is elmesélte a történetet.[264]

A Dumba-ügyhöz hasonló hatású eset volt még Dr. Heinrich Albert német kereskedelmi attasé elfogása is. Albert a Hamburg-Amerika hajótársaság manhattani irodájának munkatársa volt. A szövetségi ügynökök a New York-i metrón keresztüli, akciófilmbe illő üldözés után fogták el és tartóztatták le, és a nála lévő aktatáskát elkobozták. Az ebben talált iratokból számos német és osztrák-magyar akció terve feltárult, amelyek egytől egyig az amerikaiak háborús semlegességének aláaknázására irányultak. Az Alberten keresztül leleplezett szervezkedések között „szokványos", propagandaterjesztést célzó lapfelvásárlások, amerikai politikusok megvesztegetése, sztrájkok szervezése, ipari szabotázsok tervei szerepeltek. A dokumentumok alapján világosan kiderült továbbá az is, hogy Berlin és Bécs is azon dolgozik, hogy bombamerényleteket kövessenek el Bethlehem és Pittsburgh (Pennsylvania), Cincinnati (Ohio) városaiban, továbbá több New Jersey államelbeli gyárban. A megnevezett városok mind olyanok voltak, ahol nagyobb létszámú német, osztrák és magyar közösségek éltek, és épp olyan gyárakban dolgoztak, amelyekben a tervezett merényletek bekövetkeztek volna.[265]

A tény, hogy az amerikai magyarok anyagilag és szellemileg is támogatták az óhazát, kiegészülve a Dumba-ügyhöz hasonló esetekkel elegendő volt ahhoz, hogy kérdések merüljenek fel az amerikai magyar kisebbség hűségét illetően. Ezek az események arról árulkodtak, hogy az amerikások érzelmei szöges ellentétben álltak Wilson elnök – korábban már említett – „kötőjeles amerikaiakkal" kapcsolatos álláspontjával, mely szerint maguk mögött kellene hagyniuk eredeti nemzeti identitásukat, és ha már Amerikában élnek és dolgoznak, ideje lenne amerikaiakká is válniuk. A „kötőjelesek" milliónyian érkeztek Dél- és Kelet-Közép-Európából a Nagy Háború előtti évtizedek során, és rendszerint laza, de zárt enklávékban telepedtek le, amelyekben saját nyelvüket beszélték, saját nemzeti ételeiket ették, saját nemzeti újságaikat készítették és olvasták, és saját társadalmi védőhálót alakítottak ki maguknak segélyszervezeteik formájában. A magyar közösségre is jellemző

[263] The Day Book, 1915. szeptember 14. 8. o.
[264] Constantin Dumba: *Memoirs of a Diplomat*. Little, Brown Co., Boston. 1932.
[265] Neiberg 2014. 78–79.

volt az enklávék létrehozása, elég csak olyan nagyvárosokra gondolni, mint New York City, Bridgeport, Cleveland vagy éppen Detroit – ezek mindegyikében alakultak magyar telepek. Megjegyzendő, hogy természetesen az is igaz volt, hogy jelentős mértékben vettek át elemeket a befogadó kultúrából is.[266] Az amerikás magyarok nem vették ki a részüket az Egyesült Államok háborús részvételével kapcsolatos diskurzusból, legalábbis nem különösebben emeltek szót a kérdésben. Voltak sokkal hangosabb „békeharcos" kisebbségek: a National German-American Alliance (Nemzeti Német-Amerikai Szövetség) és az Irish Ancient Order of Hibernians (Hiberniaiak Ősi Ír Rendje) például ilyen volt. A két szervezet gyakorlatilag szövetséget kötött egymással a háború kitörését követően. Közös céljuk az volt, hogy szervezeti hálózataik és nemzetiségi újságaik egyesített erejével mindenáron törekedjenek az amerikai semlegesség megőrzésére. Céljuk közös volt ugyan, de motivációik különböztek: az amerikai németek el akarták kerülni, hogy az USA hadserege óhazájuk ellen belépjen a háborúba, az amerikai írek pedig azt nem akarták, hogy az USA az Egyesült Királyságot segítse katonailag – hiszen számukra az angolok esetleges veresége Írország újraegyesítésének lehetőségét hordozhatta volna magában.[267] Ez a fajta gondolkodás az amerikás magyarok körében is megjelent, viszont épp ellenkező előjellel: egyes vélemények szerint a „magyar ügyet" az amerikai hadba lépés segíthette volna, hiszen egy esetleges háborús vereséggel kiharcolható lett volna az Ausztriától való függetlenedés, ez azonban csak a „második szakaszban", az amerikai hadba lépést követően került elő. Erről a későbbiekben még lesz szó. Az „első szakaszra" inkább az volt jellemző, hogy az amerikás magyarok szószólói a semlegesség fenntartását szerették volna megőrizni és ezt hirdették nyilvános platformjaikon is.

Természetes módon a „belső ellenségtől" való félelem nagyon is jelen volt az amerikai társadalomban, úgy ahogyan a politikai elit és az állami adminisztráció körében is. 1917. április 6-a után a szövetségi kormány szigorú lépéseket tett az ellenséges országból származó bevándorlókkal szemben. Az Espionage and Sedition Act (Kémkedési és felbujtási törvény), az Enemy Alien Proclamation (Ellenséges idegenekről szóló proklamáció) és az Enemy Alien Act (Ellenséges idegen törvény) mind bizonyos szigorításokat és korlátozásokat vezetett be első sorban a német, de lényegében az összes központi hatalmakkal szövetséges állam polgáraival szemben. Az 1917. május 18-án életbe lépett Selective Service Act pedig

[266] Nancy Gentile Ford: *The Great War and America. Civil-Military Relations during World War I*. Praeger, Westport. 2008. 54.
[267] Uo.

részletesen szabályozta az ellenséges idegenek fogalmát és az ilyen besorolás alá eső emberek helyzetét. Erről a következő fejezetben bővebben is esik szó.

Mindezekkel együtt sem jelenthető ki, hogy az amerikás magyarok olyan széles körben lettek volna kirekesztés, vagy bármiféle hátrányos megkülönböztetés áldozatai a háború idején, mint a központi hatalmak más népei. A gyanakvás és az ezzel járó ellenséges hozzáállás leginkább az igen jelentős számú német, és a hozzájuk képest elenyésző számban jelen lévő török bevándorlók ellen irányult. Az Oszmán Birodalom az örmények elleni népirtással, Németország pedig a sorozatos szabotázsakciókkal,[268] ill. kifejezetten a Zimmermann-távirattal[269] igen sokat tett azért, hogy a szövetségi kormány és számos politikai, közéleti véleményvezér (például a korábbi elnök, Theodore Roosevelt) rendszeresen szót emeljen ellenük nem csak propagandaplakátok formájában, de beszédekben, újságcikkekben, hivatalos közleményekben is.[270]

Az amerikás magyarok nem álltak olyan szisztematikus támadások célkeresztjében, mint ami a németeket érte. A háború által okozott egyik legnagyobb fájdalom az volt, hogy elvesztették a rendszeres kapcsolattartás lehetőségét a magyarországi rokonokkal, barátokkal. Eseti jelleggel természetesen voltak atrocitások. Ezek között leginkább magyar tulajdonú üzletek elleni bojkott, munkaviszony indoklás nélküli, hirtelen megszüntetése, ritkább esetekben fizikai erőszak, verekedések fordultak elő.[271] A stratégiai fontosságú épületek közelében lakók esetében kilakoltatások is történhettek.[272] Természetesen az, hogy a németek ellenihez mérhető mennyiségben nem történtek magyarellenes atrocitások, nem jelenti azt, hogy ne fordultak volna elő súlyos esetek, magyarok esetében. Szemléletes lenyomata e korszaknak az 1911-ben kivándorolt Gondos család története.[273] A családfő, Gondos Viktor és bátyja, Gondos Sándor újságíró egy vesztegetési ügybe keveredett, mégis hamarosan – mivel osztrák-magyar állampolgárok voltak – egy Amerika ellenes

[268] Legfőképpen a New York és New Jersey államok kikötőiben, hadi üzemeiben végrehajtott robbantások, ill. a nemzetiségi újságok háborús propagandacélú felvásárlására tett gyakori kísérletekről volt szó. Ezzel kapcsolatban bővebben lásd: Tracie Provost: Spy Games: German Sabotage and Espionage in the United States, 1914–1916. *FCH Annals. Journal of the Florida Conference of Historians*, 18 (2015) 22. sz. 123–136.; illetve Heribert von Feilitzsch: Operation „Perez": The German Attempt to Own American Newspapers in World War I. Uo. 87–102.

[269] A Zimmermann-távirat Arthur Zimmermann német külügyminiszter levele volt, melyben felhatalmazta a mexikói német követet, hogy tárgyaljon Venustiano Carranza elnökkel, egy USA-ellenes szövetség megkötéséről. A táviratot a brit haditengerészet elfogta és átadta az amerikaiaknak, Wilson pedig felhasználta azt, hogy megszerezze a Kongresszus támogatását a hadba lépéshez.

[270] Neiberg 2016. 72. o.

[271] Puskás 2000. 180.

[272] Amerikai Magyar Népszava, 1917. április 13. 2. o.

[273] A Gondos családdal kapcsolatos forrásanyag feldolgozása Rakita Eszter munkája, segítségét ezúton is köszönöm.

összeesküvést és egy állítólagos bombamerényletet is megkíséreltek rájuk bizonyítani a titkosszolgálatok.[274] A Gondos fivérek minden valószínűség szerint ártatlanok voltak az összeesküvés kérdésében, az őket ezzel meggyanúsító amerikai magyar bankárt, Pirnitzer Gyulát azonban később éppen ilyen ügyben internálták. Pirnitzer a Transatlantic Trust Company nevű amerikai magyar illetőségű bank igazgatója volt. A bank székhelye New York Cityben volt, a feladata alapvetően a magyar elvándorlók pénzének kezelése volt.[275] Ezen a New Yorki székhelyen tartóztatták le Pirnitzert az amerikai hatóságok 1918 júliusában. A titkosszolgálat meggyőző bizonyítékok alapján kémkedéssel és Amerika-ellenes összeesküvésben való részvétellel vádolta a bankárt.[276]

Gondos Viktor kisebbik fia, Gondos Zoltán memoárjában például így emlékezett vissza az 1970-es években készült memoárjában a háború idején Amerikában töltött iskolai éveire[277]: „*A hazafias háborús buzgalom már-már hisztériával vetekedett néhány középnyugati közösségnél és minket, iskolás gyerekeket is befogtak hadikölcsön-bélyegeket árulni, illetve* »Öld meg a Kaisert«[278] *címmel esszéket is kellett írnunk. Én az ilyen feladatokat vonakodva, félszívvel csináltam meg, de úgy éreztem, hogy eleget kell tennem ennek, hogy ne hozzam kínos helyzetbe a családomat azáltal, hogy nem lelkesedem a háborús erőfeszítésekért.*”[279] Az ekkoriban tizenévessé vált Zoltán hiába tett meg mindent, hogy lelkesnek tűnjön a háború ügye iránt, mégis – pusztán neve miatt – gyanús külföldiként tekintettek rá iskolatársai. Erre vonatkozik a memoár egy másik pontján olvasható idézet: “*Mialatt a háború még zajlott, egy másodéves, aki előttem ült az osztályteremben, elkezdett gúnyolódni a Zoltán néven és arra célozgatott, hogy mennyire rosszul hangzik egy hazafias amerikai névhez képest. Csendben kellett tűrnöm csúfolódásait, de akkor és ott elhatároztam, hogy az első alkalommal, amint lehetőségem nyílik rá, meg fogom változtatni a nevem valami amerikai-hangzásúra*.”[280] Így is tett, pár év múlva felvette a Robert nevet, a Zoltánt pedig

---

[274] Bővebben: Rakita Eszter: Egy amerikai magyar család botránya és annak következményei az első világháború idején. *Vasváry Collection Newsletter* 66. (2021/2.)
Elérési link: http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/21dec/rakita_eszter_gondos.html

[275] Susan Glanz: Lives and Deaths of a Hungarian Bank in New York. Hungarian Journal of English and American Studies 20. (2014. tavasz) 131–155.

[276] The New York Times, 1918. július 13.

[277] A memoár első világháborús részéből származó szemléletes idézetek válogatása a Nagy Háború Blogon olvasható: Rakita Eszter: „Ellenséges idegenek” – Az első világháború Amerikája egy magyar bevándorló szemével. https://nagyhaboru.blog.hu/2021/02/25/_ellenseges_idegenek letöltve: 2021. jún. 12.

[278] A kéziratból nem teljesen világos, hogy melyik Kaiserről van szó. A háború alatt az amerikai közéleti diskurzusban a Kaiser szó alapvetően II. Vilmosra utalt, de a memoár szövegkörnyezetéből arra lehet következtetni, hogy Ferenc Józseffel kapcsolatos megjegyzések is megjelenhettek ilyen kontextusban.

[279] Robert Zoltan Gondos: *Recollections of My Early Youth, 1908–1921*. Kézirat. 1978. 53. o. HSP, Balch Institute for Ethnic Studies: 3082 – Gondos Family Papers, 7. doboz, 7. mappa. Az eredetileg angol nyelvű kézirat magyar fordítása Rakita Eszter munkája.

[280] Gondos 1977. 60. o.

középső névként, rövidítve használta. E visszaemlékezések betekintést engednek a „hazafias iskolai nevelés” folyamatába és felvillantanak apró foszlányokat a korabeli közhangulatból is.

Az egyéni példák alapján és általánosságban is az figyelhető meg, hogy konkrét diszkriminatív atrocitások ugyan ritkán érték a magyar közösségeket, de magyar bevándorlók is tapasztalhattak ellenséges megnyilvánulásokat az amerikai társadalom részéről. Ezek természetesen sem előfordulásuk gyakoriságában, sem intenzitásukban nem voltak mérhetőek a német születésű „sorstársaik” által átélt atrocitásokhoz, különösen 1917 áprilisa után.[281] Az Amerikai Magyar Szövetség (American Hungarian Federation) igyekezett megóvni a magyar közösségek jó hírét, amire jó példa az 1918. január 27-én, Clevelandben tartott nagygyűlés, melyen egy hűségnyilatkozatot is kibocsájtottak az amerikai nemzet felé.[282] Később, szintén 1918-ban – az amerikai társadalom részéről növekvő ellenségeskedés ellensúlyozására – létrehozták az amerikai magyar hűségligát is. Ez egyébként a közösségen belüli ellentéteket is kiélezte, mivel maga a hűségliga a szövetségi kormány ellenőrzése alatt működött.[283] Ennek ellenére sokan támogatták a hűségligát és az Amerikai Vöröskereszt számára is szerveztek gyűjtéseket. A legnagyobb magyar segélyező társaság, a Verhovay egylet 174., a Pennsylvania államelbeli Scrantonban még 1911-ben alakított osztályának[284] jegyzőkönyveiben több erre vonatkozó példát is olvashatunk. A havi bejegyzésekben visszatérő elem az Amerikai Vöröskeresztnek felajánlott 10 dollárnyi adomány megszavazása. Az 1918. április 8-i bejegyzésben pedig a hűségligáról is szavaznak, „*hogy bele egyeznek é a főtisztikar azon kívánságába hogy az egylet öszes tagjaival belépjenek az Amerikai magyar hűségligában mire vonatkozólag a gyűlés egyhangúlag azt határozta hogy a Verhovay egylet öszes tagjaival együt a főtiszti kar testülettileg beléphet.*”[285]

1918. július 4-én, az amerikai függetlenség napján Philadelphiában egy egész oldalas újsághirdetésben a Függetlenségi nyilatkozat mintájára húsz nemzetiség képviselői által aláírt kiáltványt közöltek. Az aláíró bevándorló csoportok képviselői ezzel kívánták kifejezni, hogy „*életüket, vagyonukat és szent becsületüket az Egyesült Államok támogatásának szentelik*”. Az eleve szövetséges népek (belgák, dánok, franciák, görögök,

[281] David M. Kennedy: *Over Here. The First World War and American Society* (New York, 1980). 67–68.
[282] Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 31. 2–3. o.
[283] Puskás 1982. 309.
[284] Puskás 1982. 526.
[285] HSP Small Collections 183: Verhovay Betegsegélyező Egylet, Branch 174 (Scranton, PA), Records 1911–1932. Minutes 1917–1931. 32.

hollandok, olaszok stb.) mellett a lettek, a litvánok, az oroszok, de még a németek is, ill. az Osztrák-Magyar Monarchia népei közül a csehek, a románok, az ukránok és az eddigiek alapján nem meglepő módon a magyarok is aláírták. Alig egy hónappal korábban egy hazafias parádét is tartottak New York Cityben. A tizenkét órás felvonuláson képviseltették magukat a magyar kisebbségi szervezetek is. A parádén részt vevő bevándorló közösségek képviselőinek az volt a szándéka, hogy széles körben hirdessék: a sok különböző kisebbség szeretne amerikai állampolgárrá válni, és egyesíti őket a „Kaiserizmus" elleni összefogás.[286]

4. 1. 2. A sajtó tükrében

Az amerikai magyar közösségek helyzetével kapcsolatban érdemes megvizsgálni, hogy milyen képet adtak az amerikai, ill. az amerikai magyar lapok a magyarokról, legyen szó akár az ott élő magyar közösségekről, akár a magyarországi belviszonyokról, vagy a magyar ezredek teljesítményéről a fronton.

Ezt a kérdést három részre lehet bontani.

- az első, hogy az amerikai magyar újságok hogyan írtak a háborúról és milyen képet próbáltak festeni Magyarország, és az amerikai magyarság szerepéről.
- A második, hogy az amerikai újságok hogyan ábrázolták Magyarországot és a magyarokat,
- A harmadik, hogy a magyarországi sajtó hogyan mutatta be az amerikai magyarok helyzetét és az amerikai társadalomhoz, ill. a szövetségi kormányhoz való viszonyát.

Ennek elemzése olvasható a következő oldalakon. Ehhez a korszakban megjelent másodvonalbeli sajtóanyagokat használom fel, pl. városi, megyei, vagy egyéb regionális lapokat. A legnagyobb országos terjesztésű újságok (mint pl. a Washington Post, a New York Times vagy a USA Today tehát kimaradnak ebből az elemzésből. Elsőként következzen néhány általánosabb megfigyelés. Mint ismeretes, az Osztrák-Magyar Monarchia és az Egyesült Államok között 1917. december 7-én állt be hivatalosan a hadiállapot. Az amerikai lapok ennek következtében már másnaptól kezdve elkezdtek a Monarchiával foglalkozni, cikkeikben pedig természetesen előkerült az Egyesült Államokban élő Ferenc József-alattvalók felsorolása, ismertetése is. Egy floridai lap, a The Pensacola Journal például december 17-én, azaz tíz nappal a hadüzenet után ezt a grafikont közölte:

[286] Ford 2001: 26.

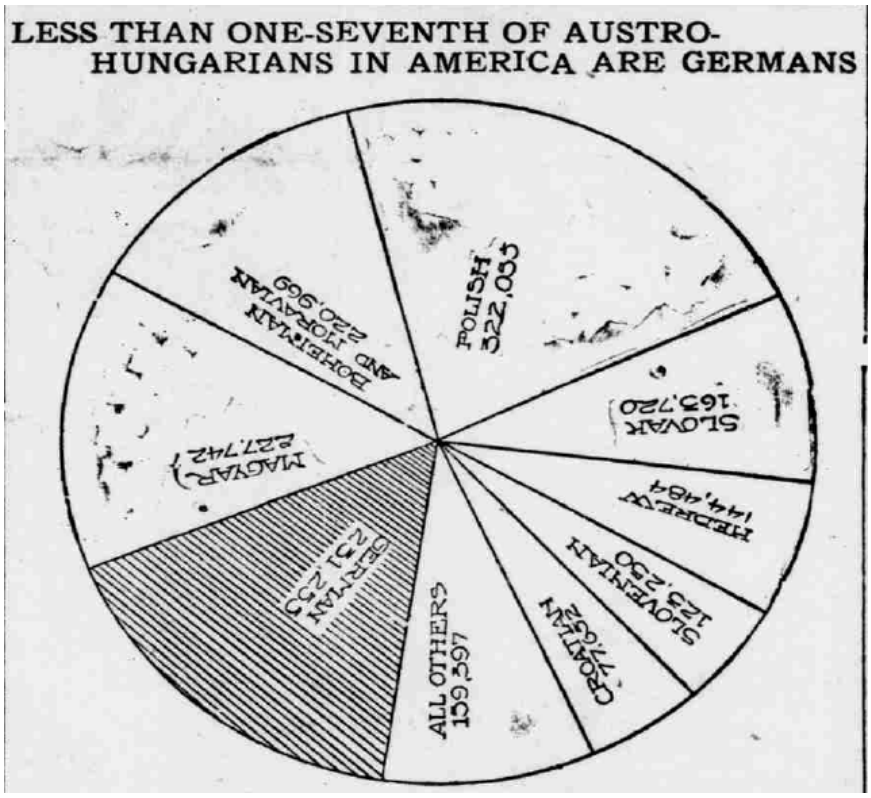

6. kép: Kördiagram az osztrák-magyar lakosság megoszlásáról Amerikában (The Pensacola Journal)

A cikkben megkísérelték tisztázni az Amerikában lakó osztrák-magyarok nemzetiségi összetételét. A cím („Amerikában az osztrák-magyaroknak kevesebb, mint egy hetede német") azt mutatja, hogy az amerikai lakosság szemében elsősorban a németek voltak az ellenségek a Nagy Háborúban. A Népszámlálási Hivatal statisztikáira hivatkozó cikkben leírják, hogy mintegy 1,67 millió ember élt az országban, aki Ausztria-Magyarország területéről érkezett. Ebből a németajkú osztrák-magyarok száma 1917 végén 231.255 volt. A többi lengyelek, magyarok, csehek (Bohemians), morvák, szlovákok, szlovének, horvátok, románok, rutének, oroszok, bolgárok, szerbek, olaszok, és görögök közül került ki. A magyar ajkúak számát 227.732 főre taksálták. A már Amerikában születettek, akiknek mindkét szülője magyar volt, összesen 826.635-en voltak, közülük 204.627 volt magyar. Ezután a cikk néhány további, bizonyos államokra (New York, New Jersey, Pennsylvania, Tennessee, Kentucky, Alabama, North Carolina) vonatkozó statisztikát is közöl.[287] A legkülönfélébb sajtótermékek szinte tele voltak a magyarok számát az adott városban, megyében, vagy államban ismertető cikkekkel, sokszor még csak nem is a háború apropóján. A Detroit Times című lap még 1914 végén például egy Chicagóban végzett felmérés adatait közli, és – szinte csak úgy mellékesen, a már több, mint két hónapja tomboló háborúban – ezek között a magyarok számát is ismerteti a városban: e szerint 1914 őszén 31.863 magyar

[287] The Pensacola Journal, 1917. december 17. 3. o.

élt Chicago városában. A rövid cikk szerint a számok közlésének célja, hogy szemléltesse „*az olvasztótégely működésének csodálatos képét*” („wonderful picture of the melting pot at work”). Emellett hangsúlyozza, hogy Wilson elnök nagyon bölcsen cselekszik, amikor kiáll Amerika semlegessége mellett, a lakosság szempontjából pedig a legfontosabb feladat az, hogy „*megértsük egymást és hangsúlyozzuk, hogy elsődlegesen Amerikához vagyunk hűek*” („we should understand each other and emphasize our loyalty to America first”).[288]

Az amerikai lapok széles körben azt igyekeztek sugallani, hogy Németország pusztán eszközként használja Ausztria-Magyarországot, és utóbbinak fontolóra kellene vennie a szövetség felmondását. Rendszeresen idézték Tisza István miniszterelnököt, aki, mint ismeretes, a háború kitörése elején aggályait fejezte ki a Magyarországra váró következmények miatt.[289] Ezzel persze némileg elvitatták a Monarchia önálló cselekvőképességét, de tulajdonképpen pozitív, időnként már-már áldozati szerepben tüntették fel Magyarországot és a magyarokat. Ennek oka az USA Monarchiához való hozzáállásában beállt változásban keresendő. 1918 tavaszán megjelent egy olyan vélemény terjesztése is, hogy az OMM-et fel kellene bontani. Ennek széles terjedése a nem mainstream sajtóban úgy mutatkozott meg, hogy konkrétan a Monarchia és Németország szembenállását ábrázolták. Eszerint Németország veresége hasznos lenne nekünk, magyaroknak, mert végre szuverén magyar államban élhetnénk etnikai határainkon belül, hiszen a Monarchia is felbomlana.[290]

Magyarország és a magyar hadsereg az amerikai magyar lapokban

Az Egyesült Államok lapkiadóinak országos szakszervezete által készített listája (United States Newspaper National Union List) alapján megismerhetjük az amerikai újságok országos és regionális statisztikáit is. Ebből kiderül, hogy pl. a későbbi elemzésekben fontossá váló New York Cityben összesen 14 magyar nyelvű újság jelent meg az „új bevándorlás” idején, (1880 és 1914 között). Az összesen 26, saját újsággal rendelkező ”új bevándorló” nemzetiség között ez viszonylag jónak számított. A spanyolajkú kisebbségnek 29, az olaszoknak 28, az oroszoknak 23, a kínaiaknak 16 anyanyelvi újságja volt ebben az időszakban, a magyar nyelvűeket mindössze csak ezek előzték meg a kiadott lapok számának tekintetében. Ha ide vesszük a „régi” bevándorlókat (például íreket, németeket, hollandokat) is, a nemzetiségek száma 39-re nő, vagyis például a 101 újsággal rendelkező

[288] The Detroit Times, 1914. szeptember 30.
[289] Gergely 2003. 528.
[290] Glant 2008. 172–173.

németek, a 32-vel rendelkező írek, és a 20-al rendelkező franciák is a magyarok előtt jelennek meg a listában.[291]

Nem csak New Yorkban voltak azonban „termékenyek" a magyar újságírók, Michigan államban például az „ethnic"-ként megjelölt újságok között 14 magyar nyelvűt találhatunk. 1978-ban végzett kutatási adatok alapján, Michiganben összesen 37 nemzetiség több mint 650 újságot működtetett az állam története során. Ezek között is a németek voltak a legaktívabbak, akiknek összesen 127 lapjuk volt. Itt a magyarok előtt a 92 afro-amerikai, 73 holland, 64 lengyel, 62 finn, 43 svéd, 36 francia, 18 ukrán, 17 native (amerikai őslakos), és 16 arab nemzetiségi újság jelent meg. A magyar nyelvű sajtó aránya tehát e példák alapján jól megfigyelhető, és kijelenthető, hogy ebből a szempontból a magyar diaszpórának egyáltalán nem lehetett oka panaszra a többi kisebbséghez képest.[292]

Az amerikai magyar sajtó történetének szempontjából sok igen jellemző problémára rámutat a legismertebb, legnagyobb példányszámban megjelent napilap, az Amerikai Magyar Népszava 1901. január 16-án közölt „Amerikai magyar lapok és előfizetők" című cikke. Ebben megfogalmazták az amerikás sajtóhelyzettel kapcsolatos bajokat: „*Ha visszapillantunk az amerikai magyar hírlapirodalom bármely időszakára nem találunk mást, mint a nagy küzdelmet, feláldozást és nélkülözést, mely osztályrészül jutott azoknak, akik itt az idegenben magyar lap szerkesztésével foglalkoznak.*" Az írásban a magyar irodalom nagyságáról olvashatunk, ami minden tekintetben megállja a helyét más nemzetek irodalmával összevetve is. A cikk szerzője arra panaszkodik, hogy ennek ellenére is több százezer amerikai magyarnak egyáltalán nincs lapelőfizetése. „*Miért van tehát az, hogy annak a nemzetnek fiai, akiknek elődei már a 16-ik században is irodalom terén kitünni igyekeztek, oly közönyösen viseltetnek itt az idegenben a magyar lapokkal szemben?*"[293] Az amerikai magyar sajtó történetében valóban kevés újság mondhatta el magáról, hogy hosszabb távon fent tudott maradni. Az 1891-ben alapított Amerikai Magyar Népszava ezen kevesek közé tartozott, hiszen tízezres előfizetői táborával stabil szószólója lehetett a korszak amerikás magyar diaszpórájának. A legtöbb magyar nyelvű sajtótermék viszont sajnos csak rövid ideig (néhány évig, de sok esetben csak hónapokig) tudta fenntartani

[291] Rakita Eszter: Az Egyesült Államokba vándorolt magyarok önképe és az óhazai hírekre adott reflexiói az Amerikai Magyar Népszavában a 20. század első évtizedében. In: *Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában*. Szerk. Ambrus László, Rakita Eszter. Líceum, Eger. 2019.
[292] Az adatokat közli: Frank Boles: Michigan Newspapers: A Two-Hundred-Year Review. *Michigan Historical Review* 36 (2010 tavasz). 65.
[293] Amerikai Magyar Népszava, 1901. január 16. 1. o.

magát, a megfelelő számú előfizető hiányában – vagy éppen belső viták, torzsalkodások eredményeképpen oszlottak fel.

A hadba lépés bejelentésekor az amerikai magyar sajtó a szövetségi kormány közleményeire hivatkozva igyekezett nyugalomra inteni a bevándorló magyarokat. Siettek a tudomásukra hozni, hogy „*az Egyesült Államok területén élő idegeneknek sem a vagyonukat, sem a személyes szabadságukat nem kell félteniök mindaddig amig ugy viselkednek, ahogy azt a törvény követeli*."[294] A kutatás során vizsgált amerikai magyar lapok általánosságban véve kettős hozzáállást mutattak a háborúhoz, pontosabban a háborúban részt vevő magyar (hangsúlyos, hogy nem az osztrák-magyar), és az amerikai hadseregekhez, a frontokon harcoló katonákhoz.[295] Ennek vizsgálatakor három részre kell osztanunk a harcoló feleket: a magyarokon és amerikaiakon kívül, különálló csoportként jelennek meg az osztrákok. Míg a magyar hadsereggel kapcsolatban szinte a magyarországi sajtóhoz hasonló pátoszos azonosulás és támogatás hangján szólalnak meg, addig Ausztriával kapcsolatban már egyáltalán nem ez figyelhető meg. Éppen ellenkezőleg. Az osztrákokat igyekeztek a németekkel egy kalap alá venni, a magyar érdekeket pedig minél inkább elhatárolni Ausztria hadi céljaitól és tevékenységétől. Az amerikai magyarok napi- és hetilapjai összességében „magyarpártiak" voltak, ami természetesen nem meglepő. Ennek több rétege is volt, és a jelenség értelmezéséhez a CPI tevékenységét mindenképp szükséges figyelembe vennünk. Egyrészt az óhaza iránti hűségük az Egyesült Államokban mindenképp problémás lehetett volna, emiatt úgy kellett „lavírozniuk" a titkosszolgálatok nyilvánvaló figyelme alatt, hogy ne keltsenek gyanút, amivel veszélybe sodornák az amerikában élő magyar közösségeket. Ehhez tulajdonképpen a kézenfekvő megoldás volt az, hogy egy olyan narratívát kreáljanak, amelyben a magyarokat elválasztják az osztrákoktól, úgy állítva be az egész háborús

[294] Amerikai Magyar Népszava, 1917. április 6. 1. o.

[295] A sajtóanyagokban történt – közel sem teljes körű – kutatás során a következő amerikai magyar újságok lapszámai kerültek elemzés alá: Amerikai Magyar Népszava (1914–1919), Amerikai Magyar Reformátusok Lapja (1914–1916), Johnstowni Híradó (1914–1919), Magyar Híradó (1917–1919), Magyar Hírnök (1915), Magyar Világ (1914–1919), Verhovayak Lapja (1918). Ezek alapján kialakult egy általános kép a sajtó háborús kommunikációjáról, nem állítható azonban, hogy ez tükrözi a teljes amerikai magyar sajtó hozzáállását a kérdéshez. A sajtótermékeket a következő helyekről sikerült gyűjteni: Library of Congress (Washington, DC), Historical Society of Pennsylvania (Philadelphia, PA), Alexander Library, Rutgers University, ill. American Hungarian Foundation Hungarian Heritage Center (New Brunswick, NJ). A vizsgálat aprólékos részleteit e helyütt nem ismertetem, csak a legfontosabb következtetések vázolására szorítkozom, amelyek a disszertáció témájához szorosan kapcsolódnak. A tetemes sajtóanyag feldolgozásában köszönöm Rakita Eszter segítségét.

konfliktust, hogy abból az amerikaiak számára az legyen kiolvasható, hogy abban a magyar fél passzív résztvevőként van jelen. Ezt a mellékelt karikatúra kiválóan szemlélteti.[296] Ezt a stratégiát egyébként az amerikai magyarok a második világháború folyamán is alkalmazták.[297] A narratíva szerint a magyarság akaratlanul is az osztrákok és németek közös pángermán céljait szolgálja, a háború pedig tulajdonképpen csak a németeknek jó, mindenki más számára szenvedés. Emellett 1917-től, az amerikai hadba lépés után már az is szándékolt volt a sajtó részéről, hogy azt sugallják mind az amerikás magyarok, mind az amerikai lakosság felé, hogy az „amerikai győzelem" – azaz az Antant győzelem – esetén Magyarország is jól járna, hiszen „felszabadulna" az osztrák befolyás alól.

7. kép: karikatúra a pángermán remények magyar vérrel való öntözéséről (Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 14.)

Ez a fajta egyensúlyozás a magyar olvasóközönség és az amerikai hatóságok figyelő tekintete között a háború 1914–1917 közötti, és az 1917 áprilisa utáni időszakára is jellemző volt. A Pirnitzer Gyulához, vagy éppen az általa börtönbe juttatott Gondos fivérekéhez hasonló esetek jól mutatták, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai nincsenek biztonságban, könnyen gyanússá válhatnak és internálhatják, vagy akár börtönbe is zárhatják őket. A sajtó feladata kiemelten fontos volt abban, hogy megpróbálja eloszlatni a magyarokkal kapcsolatos gyanakvás alapjait. Jól tükrözi az ezzel kapcsolatos álláspontot Harsányi László New Yorki református lelkész

[296] Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 14.
[297] Szilassy Sándor: Az amerikai magyarság a második világháborúban. *Nyelvünk és Kultúránk* 111. 2000. 48.

1917-es nyilatkozata: „*E veszélyes időben ne tüntetssünk saját külön hazafiságunkkal, hanem viselkedjünk csendesen, méltóságteljesen és higgadtan. […] Gondoljuk meg, hogy mi itt nem a mi saját országunkban, hanem idegen hazában vagyunk és ennek csak vendégjogait élvezzük.*”[298]

Ennél fontosabb azonban a CPI szerepe, ami ismételten kiemelendő. A lapok nem egyszerűen bizonyítani akarták a lojalitást, hanem a CPI ellenőrzése miatt konkrétan mást nem is nagyon tehettek volna. A hivatalban központilag meghatározták, mi jelenhetett meg és mi nem a magyar nyelvű újságokban. (Egyébként az angol nyelvűekben is.) Emiatt nem csak, hogy pozitívan „kellett” írni az Egyesült Államokról, hanem még a magyarokat ért atrocitásokról (sztrájkok, rendőrökkel való összecsapások, vagy egyének elleni kirekesztő támadások) sem volt lehetőségük beszámolni.

Puskás Julianna is megjegyzi,[299] hogy a neves amerikai szociológus, Robert E. Park közvetlenül a háború után kemény bírálatokat fogalmazott meg a magyar újságokkal szemben. Park szerint az amerikai magyar sajtó elmulasztotta annak lehetőségét, hogy megfelelően progresszív véleményformáló eszközzé tudjon válni még a háború előtt, ill. a háború alatt is. A szociológus úgy vélte, hogy az „emberanyag” nem volt megfelelő ehhez, ugyanis neves írók, újságírók nem dolgoztak az amerikás sajtó soraiban, helyettük tönkrement, lecsúszott középosztálybeliek vállalták az újságírói munkát.[300] Park kritikája az újságok asszimilációs hatásának elmaradására vonatkozott, ellentétben más népekkel, vegyük csak a lengyeleket például,[301] amelyek esetében az anyanyelvi sajtónak elévülhetetlen érdemei voltak az amerikai társadalomba történő sikeres integrációs folyamatban.

A vizsgált sajtóanyagokat tehát a fentiek fényében szükséges elemezni. A lapokban tükröződő képből az az érzet alakul ki az amerikai magyarságról, hogy hazafias érzelmeik két országhoz is kötötték őket; ráadásul ez a két ország ellentétes oldalon vett részt a harcokban. Egyrészt lojálisak voltak az Óhazához. A magyar hadseregre rendszerint „a mieink”-ként hivatkoztak, és „dicső”, vagy „vitéz” jelzőkkel illették, viszont a németeket, sőt számos cikkben az osztrákokat is (!) egyenesen ellenségnek tekintették. Elterjedt volt az általános vélekedés, hogy Magyarország és a magyar nép az osztrákok és a németek háborús játékaiba csak kényszerből került bele, úgymond, „belerángattak minket” a háború

[298] Amerikai Magyar Népszava, 1917. február 17.
[299] Puskás 1982: 300.
[300] Robert E. Park: The Immigrant Press and Its Control. 115–141.
[301] Jerzy Zubrzycky: The Role of Foreign-Language Press in Migrant Integration. *Population Studies* (1958, 12/1).

borzalmaiba. Gyakoriak voltak az osztrákoktól való elszakadást támogató hangok a sajtóban, mondván, ne folyjon több magyar vér német érdekekért – azaz ne öntözzék tovább magyar vérrel a pángermán reményeket, ahogy azt a már említett karikatúra is ábrázolja.[302] Itt ismét a CPI tevékenységére kell utalni, hiszen a korábbiakban már vázolt módon a hivatal igyezekett befolyásolni a közvéleményt. Ez a közvetített kép megfelelt a szövetségi kormány politikájának, melynek célja az Osztrák-Magyar Monarchia kiléptetése a háborúból, amit a németekkel szembeni hangulatkeltéssel, ill. akár az Ausztriával való szakítás útján is elérhetőnek tartottak.

A lapokból kitűnik az a vélemény is, hogy az amerikás magyarok lojálisak új hazájuk, az Egyesült Államok felé, mely befogadta és saját polgárainak tekintette őket. Ezért az amerikai hadicélokat teljes mellszélességgel támogatták, és azt sugallták, hogy Wilson a magyar függetlenség kivívását is elő fogja segíteni győzelem esetén. Számos cikkben nevezték sikernek az amerikai csapatok előrenyomulását, az amerikai katonákra pedig „embereink”-ként hivatkoztak és gyakorta illették „bátor”, vagy „hősies” jelzőkkel. Rosszalló véleménnyel voltak Németország bizonyos tetteiről, különösen a korlátlan tengeralattjáró-háborúról és a szabotázs-tevékenységről. Mindkettőről rendszeres híradások jelentek meg az amerikai magyar sajtóban.

Az amerikások lapjai 1917 őszétől kezdődően rendszeresen írtak az amerikai hadsereg harctéri tevékenységéről, de viszonylag ritkán számoltak be az abban részt vevő magyar katonákról. Amikor azonban igen – ahogy a VI. 2. fejezetben részletesen is olvasható lesz, akkor büszkén és őszintének tűnő lelkesedéssel. A városi és megyei lapok viszont rendszeresen közölték az adott helyről származó sebesültek és a harctéren elesettek névsorát, ilyen esetekben ha volt közöttük magyar, azt külön kiemelték.

[302] Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 14. 2. o.

Az amerikai lapok a „magyar kérdésről”

Ami az amerikai újságokat illeti, érdemes megvizsgálni azt is, hogy milyen formában ábrázolták az országban élő magyar, ill. osztrák-magyar kisebbséget a háború alatt. Ehhez az elemzéshez igyekeztem a lapok minél szélesebb körét lefedni, lehetőleg mind a 48 államból bevonni napi- és hetilapokat, hogy minél teljesebb képet kaphassak az ezekben megjelenő, amerikás magyarokról szóló hírekről. Az újságokat az 1914–1919-es évkörből, a Library of Congress állományából gyűjtöttem ki. Ennek két módja volt: egyrészt alkalmam volt két ízben (2018, 2021) személyesen kutatni a Newspaper Reading Roomban, ahol mikrofilmen tudtam hozzáférni az anyagokhoz. Másrészt a könyvtár által fenntartott online adattárban, a chroniclingamerica.loc.gov weboldalon, a „Hungarians”, ill. „Hungarian American” kulcsszavakra keresve gyűjtöttem ki a releváns korabeli lapokat.

A háború kitörésétől kezdődően megjelenő amerikai újságok az 1914-es év hátralévő részében több különböző témában is foglalkoztak Magyarországgal, de az amerikás magyarság viszonylag még ritkán került említésre. Foglalkoztak például Károlyi Mihály korábbi amerikai útjával,[303] megemlékeztek az aradi vértanúkról,[304] vagy éppen a magyar huszárok hősiességét méltatták.[305] Arra is akad példa, hogy egy vidéki lap „gyorstalpalót” adott olvasóinak magyar történelemből, egészen az államalapítástól kezdve.[306]

Közvetlenül a szarajevói merénylet után, 1914. június 29-én, a The New York Tribune című lap arról írt, hogy a New York Cityben élő magyar kolónia gyászolja a „királyi párt”, főként amiatt, hogy a merénylet „összetörte a magyar függetlenség reményét.” A cikkben leírt eszmefuttatás szerint, mivel a magyar törvények alapján Ferenc Ferdinánd trónra kerülése után felesége, Chotek Zsófia csak Magyarország királynéjaként lesz elismerve, a Habsburg-dinasztia iránti haragja miatt meg fogja győzni férjét, hogy adjon nagyobb szabadságot Magyarországnak a birodalmon belül, vagy akár a teljes önállóság is kilátásba kerülhet. Ez az álom szertefoszlott a trónörökös halálával. – legalábbis a cikkben vázolt, a helyi magyarok körében terjedő nézet szerint.[307] Kicsit később, októberben, az alig 100 kilométernyire lévő Bridgeportban (Connecticut) a helyi magyaroknak szinte minden napja félelemben telt. „*Mindenhol nagy érdeklődéssel figyelik a magyarok a folyó háborút. Folyamatosan fürkészik a lapokat otthoni hírek után kutatva. Figyelik a postát, hogy érkezik-e pár szó édesapától, fivértől, kedvestől. De sajnos ezek a levelek sosem érkeznek, és*

[303] The Perrysburg Journal, 1914. augusztus 6.
[304] Perth Amboy Evening News, 1914. szeptember 30.
[305] Harrisburg Telegraph, 1914. augusztus 26.
[306] The Hopkinsville Kentuckian, 1914. augusztus 18.
[307] The New York Tribune, 1914. június 29. 2. o.

magyarok százai halottként gyászolják családtagjaikat, mert tudják, hogy bizonyosan belekényszerültek a háborúba." Ezért, hogy támogassák egymást és közösen imádkozzanak az otthoniakért, tömeggyűlést szerveztek október 11, vasárnap estére, amelyen többek között Winter Károly New Yorki konzul[308] is felszólalt.[309] A magyarországi helyzetet azonban nem feltétlenül jól mérték fel az amerikai újságírók. Több lap is, például az Associated Presshez tartozó egyetlen Alaska államban napilap, a The Cordova Daily Times is arról számolt be 1914 végén, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása szinte biztosra vehető. Ahogy fogalmaztak, a magyar kormány méltatlannak találja, hogy Bécs magyar csapatokat használ arra, hogy a Németország elleni orosz támadások visszaverését támogassa. Emiatt az Bécs és Budapest közötti „*…törés már elérte azt a szakaszt, ahol már csak a (külön)béke akadályozhatja meg a polgárháborút*."[310]

A már korábban említett, 1915-ös Dumba-botránnyal kapcsolatban például megírta az Illinois államban megjelenő The Day Book, hogy a magyar kivándorlók levelet írtak Wilson elnöknek, amelyben biztosították hűségükről. A mintegy 12.000 aláírást tartalmazó levélben „bajkeverőnek" (meddler) nevezték Dumbát, az osztrák-magyar kormányzatról pedig azt írták, hogy „egy elnyomó kormány, amely elfordult országának népétől, akik ezért Amerika műhelyeiben dolgoztak".[311] Kérdés, hogy ebből a 12 ezer, a lap által Hungarian-nek nevezett aláíróból mennyien lehettek a ténylegesen magyar nemzetiségűek, és mekkora a magyarországi kisebbségek aránya. (Gyaníthatóan jelentősen nagyobb, mint a magyaroké.)

Az amerikai újságok siettek leközölni a korábbiakban már említett, kisebb szenzáció-számba menő halálos fenyegetést, amit az osztrák-magyar kormányzat intézett az USA-ban, fegyvergyártásban dolgozó állampolgáraihoz. Miután a Johnstowni Híradó közölte a hírt, az amerikai újságok is hamar átvették. Mind a nagyobb elérésű lapok (pl. New York Tribune, The Washington Times), mind pedig a kisebb vidéki lapok (pl. a texasi The Waxahachie Daily Light) szimpátiával írtak a becsületesen dolgozó, életveszélyben lévő magyarokról. Ez a szimpátia a későbbiek folyamán is megmaradt, még akkor sem csökkent, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat az Egyesült Államokkal. A meglepőnek tűnő szimpátiát az Amerikai Magyar Népszava is észrevette, szemlézték is az amerikai sajtót, és megállapították, hogy az „*feltünő rokonszenvet mutat Magyarország, a magyar nép és az amerikai magyarság iránt.*" A cikk írója örömmel

[308] http://www.hgkmovar.hu/mmel/?o=szc&c=k787 letöltés: 2021. ápr. 10.
[309] The Bridgeport Evening Farmer, 1914. október 9.
[310] The Cordova Daily Times, 1914. december 19. 1. o.
[311] The Day Book, 1915. szeptember 11. 11. o.

konstatálja, hogy a háborús helyzettel legalább azt sikerült végre elérni, hogy Magyarországot önálló entitásként értelmezzék az amerikaiak, és „*nem foglalják többé a magyar füleknek joggal ellenszenvesen hangzó »Ausztria« gyüjtőnév alá*."[312]

Ahogyan a The Pensacola Journal esetében is láthattuk, a szerkesztőségek igyekeztek megértetni a közép-európai politikai és demográfiai helyzettel mérsékelt ismeretekkel rendelkező amerikai olvasókkal, hogy nem minden osztrák-magyar állampolgár magyar nemzetiségű. Az amerikai lapok – némileg hasonlóan a korábban (az I. fejezetben) ismertetettekhez – eklektikusan használták a magyarokra vonatkozó jelzőket. Ennek a nemzetiségbeli különbségnek az érzékeltetésére viszont az újságírók a „Hungarian" jelzőt használták szélesebb kontextusban, és a „Magyar" szót megtartották a nemzetiségi („etnikai") magyarokra. A magyarok jellemzően nem „kaptak" olyan gúnyneveket sem, amilyenek a németekre jellemző volt a Nagy Háború idején. A német katonákat általában a „Hun", a „Kraut", vagy a „Boche" gúnynevekkel illették, de a vizsgált sajtóanyagokban egyáltalán nem találkozhatunk hasonló kifejezéseket a magyar katonákkal kapcsolatban.

A korabeli lapokat olvasva elsőre következetlenségnek tűnhet a jelzők használata, alaposan megfigyelve a szóhasználatot az a benyomás alakult ki, hogy többségében tudatosan fogalmaztak. Az amerikai hadba lépés után a lapok igyekeztek közölni Wilson elnök ellenséges idegenekkel kapcsolatos proklamációit. Számos lap, pl. a Washington, DC-ben megjelenő The Evening Star különálló cikket is szentelt annak, hogy elmagyarázza olvasóinak: nem minden osztrák-magyar állampolgár számít ellenségnek. „…*kézzelfogható különbség van a német ellenséges idegenek és Ausztria-Magyarország alattvalói és polgárai között […] Igazságtalan lenne megfosztani az osztrák-magyar lakosság teljes egészét a megélhetésétől és lakhatáshoz való jogától pusztán azért, mert közülük alig néhányan visszaélnek az Egyesült Államok vendégszeretetével és káros propagandát és tevékenységet végeznek*."[313] Mindemellett fontos azt is leszögezni, hogy a decemberi hadüzenetet követően a kisebb-nagyobb elérésű városi lapok országszerte igyekeztek nyilvánosságra hozni a helyben élő (osztrák-) magyarok számát. Így tett például a „A Föld leggazdagabb dombja" (Richest Hill on Earth) becenevet viselő, 1910-ben több, mint 100 ezer lakossal bíró[314] Montana állambeli Butte helyi újságja, a The Butte Daily Post is. A cikk szerint (amely a Draft Boardra hivatkozik) 432 naturalizálatlan osztrák-magyar regisztrált a sorozás első fordulójában, azaz ennyi a 21 és 31 év közötti férfi. Ebből arra következtettek, hogy kb. 3000

[312] Amerikai Magyar Népszava, 1917. április 17. 2. o.
[313] The Evening Star, 1917. december 13. 6. o.
[314] https://westernminninghistory.com/towns/montana/butte/ letöltés: 2020. nov. 10.

fő körül lehetett a városban az állampolgárságot meg nem szerzett osztrák-magyarok száma.[315]

Amikor az adott cikkekben nem volt komoly jelentősége a konkrét nemzetiségnek, akkor pedig a Monarchia lakosságára egyszerűen az osztrák (Austrian) jelzőt használták. „Osztrák”-nak számított tehát gyakorlatilag mindenki, aki a Monarchia területéről származott: magyarok, csehek, szlovákok, horvátok, románok stb., még úgy is, hogy e nemzetiségek többsége éppen a Monarchia gyengülésében, esetleg akár szétesésében volt érdekelt, hogy elhárulhasson az akadály saját nemzeti szuverenitási törekvései elől.

Már 1914 decemberében országszerte elkezdtek megjelenni olyan cikkek, amik az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását vizionálták. Ezekben az írásokban arról lehetett olvasni, hogy a magyarok elégedetlenek a háború miatt (noha ez Magyarországon 1914-ben még bizonyosan nem látszott[316]), és hogy azzal vádolják Bécset, hogy Magyarországot katonai védelem nélkül hagyják, csak hogy Németországot védjék az orosz inváziával szemben.[317] 1914 őszén a Connecticut államelbeli Bridgeportban élő magyar kolónia tömegrendezvényt szervezett, amelyen Magyarország háborúban betöltött szerepéről is szó volt. A helyi amerikai lapok, pl. a Bridgeport Evening Farmer is beszámolt az eseményről. „*Bridgeporti magyarok százai vesztették el rokonaikat a mostani háborúban. További százaknak rokonai a birodalomban élnek, akiknek hollétéről, vagy biztonságáról egyetlen szó sem jut el ide az óhazájuk által működtetett szigorú cenzúrán keresztül. […] magyarok százai gyászolják már halottként rokonaikat, akik a szövetségesek fegyverei által haltak meg […] (illetve azokat is,) akikről tudják, hogy bele fognak kényszerülni a háborúba.*”[318]

1917 szeptemberében, alig egy hónappal azelőtt, hogy az amerikai hadsereg aktív fronttevékenységét – éppen két magyar tüzér által leadott ágyúlövéssel – megkezdte volna, az amerikai újságokban ismét felerősödtek a magyarok Osztrák-Magyar Monarchiából való kiválásáról szóló híresztelések. Arról is írtak, hogy a magyarok fel akarják mondani a Német Császársággal kötött katonai szövetséget is. Ennek megvalósulására persze nem sok esély mutatkozott. Viszont az orosz különbéke – ami ekkoriban már a közbeszéd témája volt – példaként lebegett a háborúról szóló közéleti diskurzus során.

[315] The Butte Daily Post, 1917. december 7. 5. o.
[316] Tekintve, hogy 1914-ben még általános volt a lelkesedés a háború iránt, a gazdasági problémák pedig még nem jelentkeztek. Galántai 1980.
[317] The Cordova Daily Times, 1914. december 19. 1. o.
[318] The Bridgeport Evening Farmer, 1914. október 9. 11. o.

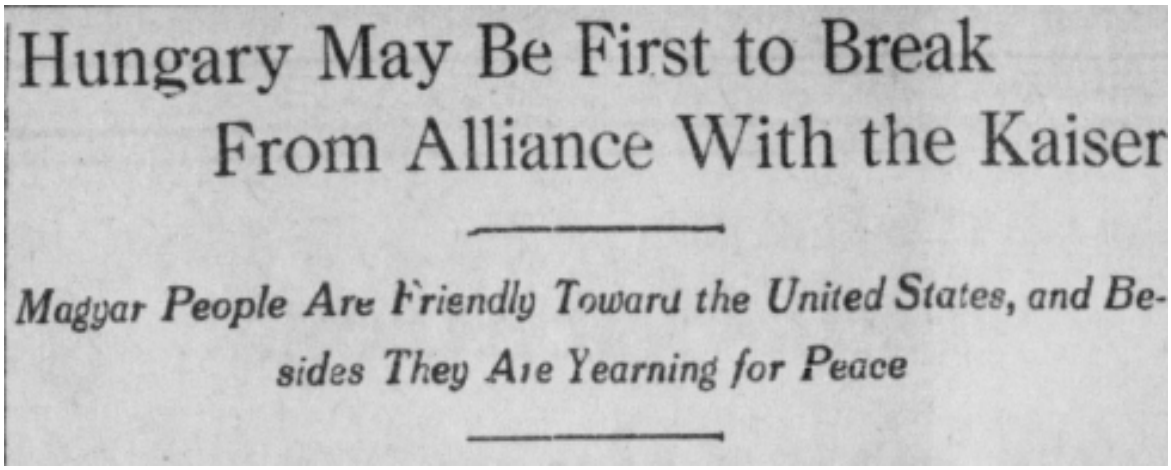

Hungary May Be First to Break From Alliance With the Kaiser

Magyar People Are Friendly Toward the United States, and Besides They Are Yearning for Peace

8. kép: A cikk eredeti címe és alcíme

„Magyarország lehet az első, ami kiválik a Kaiserrel kötött szövetségből" címmel és „a magyar nép barátságos az Egyesült Államokkal és emellett a békére is áhítozik" alcímmel jelent meg a képen látható újságcikk 1917. szeptember 24-én, egy Georgia államban kiadott lapban. A cikk szerint a magyarországi helyzet megérett a forradalomra, ám ezt a forradalmi lelkesedést némileg visszavetette az amerikai hadba lépés, mivel a magyarok ezután úgy gondolták, hogy így a hadviselő felek közelebb kerültek a békekötéshez. Azt is írják továbbá, hogy az amerikai magyarok azon a véleményen vannak, hogy az amerikai diplomáciának kellene valamilyen módon hatást gyakorolni, hogy Magyarországon forradalom törhessen ki (pl. nyilvánosan kilátásba helyezni az esetleges magyar függetlenség jövőbeni elismerését). A helyzetet az 1848–1849-es szabadságharc időszakához hasonlítják, felelevenítik Kossuth Lajos tevékenységét és amerikai útját is – ezek a tájékozottabb amerikai olvasóközönség számára ismerősen csengő dolgok voltak. Bár konkrét párhuzamot nem von a cikk, de Kossuth után közvetlenül Károlyi Mihály 1914-es amerikai útját emlegeti, amit akár úgy is értelmezhetünk, hogy bár a szerző ki nem mondja, de sugallni akarja a párhuzamot. Az írás hosszasan ecseteli a magyarországi politikai helyzetet és a nemzetiségi problémákat is. A magyar népet összességében pozitív színben igyekszik feltüntetni, mind az óhazában élőket, mind pedig az amerikai magyarokat az Egyesült Államok barátaiként ábrázolja.[319]

Az ellenséges idegen státusz, ami 1917 decemberétől kezdve sújtotta a magyarokat és velük együtt gyakorlatilag az Osztrák-Magyar Monarchia minden népcsoportját, gyakorlati következményekkel járt. Hivatali diszkrimináció és jogkorlátozás volt a leggyakoribb probléma, amivel a magyaroknak is szembe kellett nézniük. Gyakori szankció volt a szabad mozgás korlátozása. Külön engedély kellett például a lakóhely (város) elhagyásához.

[319] The Americus Times-Recorder, 1917. szeptember 24. 3. o.

Természetes módon az amerikai sajtóban is hamar híre ment ennek is, hiszen nem csak az amerikai lakosságot kellett e problémáról tájékoztatni, de az érintett ellenséges idegenekkel is közölni kellett, hogy hol és milyen módon tudják beszerezni a lakóhelyük elhagyásához szükséges engedélyt (permit). Az Alaszka állambeli Seward lapja például 1917. december 14-én, címlapon közölte, hogy minden osztrák-magyar állampolgárnak jelentkeznie kell engedélyért a U. S. Marshal irodájában, amennyiben azt tervezik, hogy elhagyják Seward városát. Az engedély beszerzése akár hat hetet is igénybe vehetett, tekintve, hogy minden esetben tájékoztatni kellett Washingtont is.[320]

„The German Government Is the Worst Foe of the Magyar Race" – azaz a német kormány a magyar faj legádázabb ellensége. Ezzel az alcímmel közölt cikket a New Yorkban megjelenő The Sun című lap 1917. december 17-én. A cikkben az amerikai magyar sajtót (különös tekintettel a Chicagói Magyar Figyelőre) szemlézték. Az összegző írásban kiemelték, hogy az amerikai magyarok úgy érzik, Amerika értük is vívja a háborút, amibe Németország sodorta bele mind a német, mind a magyar népet. Németország győzelme pedig annak a kormányzati rendszernek a győzelmét jelentené, amelyik belesodorta a világot a legszörnyűbb pokolba, azaz a háborúba. Az idézett cikk írója szerint ez egyben az elveszítését is jelentené mindennek, ami magyar: a magyar nemzetiség, a magyar államiság, és a szent (sacred) magyar nyelv is eltűnne német győzelem esetén. Amerika győzelme viszont az amerikai eszmeiség győzelmét is jelentené, amivel olyan életet adhatna a magyar nemzetnek is, amelyben szabadság és függetlenség várna rá, és alapja lehetne a „magyar nemzeti demokráciának". Egy másik idézett anyagban még a Herderi jóslat[321] felelevenítése is megjelent. A pángermánizmus rémét emlegetve fogalmaztak úgy, hogy a 90 milliós német tömeg egyszerűen bekebelezné a magyarságot, így a magyar nemzet sorsa az lenne, hogy felolvadna a német tengerben. Ettől csak egy valami mentheti meg a magyarságot: ha az Egyesült Államoknak sikerül kivívnia az Antant győzelmét.[322] „*Magyar amerikaiakként mi nem akarunk egy német békét; mi egy amerikai békét akarunk, mert az amerikai béke egyben magyar béke is lesz; az örökös szabadság születését fogja jelenteni*."[323]

„Magyarország csapást mér a Kaiser álmaira" – ezzel már egy másik lap, az Idaho államban kiadott Evening Capital News jelentetett meg cikket 1917. december 19-én. A cím

[320] The Seward Getaway (The Alaska Evening News), 1917. december 14. 1. o.
[321] Johann Gottfried Herder (1744–1803) német filozófus Magyarországon a szlávokkal és magyarokkal kapcsolatos „jóslata" révén lett széles körben ismert. Herder azt jósolta, hogy a szláv és német szorításban a magyar nyelv fel fog oldódni és előbb-utóbb elkerülhetetlenül, végleg el fog tűnni.
[322] The Sun, 1917. december 17. 6. o.
[323] Uo.

a pángermanizmusra utal, ill. arra, hogy Budapesten erősödnek az Ausztriától való függetlenség hangjai. A lap szerint megfigyelhető, hogy Magyarország nagy erőkkel készül az elszakadásra, ami nem csak az Osztrák-Magyar Monarchia, hanem a Mitteleuropa tervek végét is jelentené.[324]

A megjelent (mind magyar, mind pedig amerikai) cikkek hátterének és a szerzőik motivációinak jobb megértéséhez a szerkesztőségi iratanyagok vizsgálata tudna információt biztosítani – ez azonban már meghaladja e disszertáció kereteit, későbbi kutatásra viszont mindenképp érdemes téma. Ennek hiányában feltételezéseimet a CPI már az előzőek során ismertetett tevékenységére kell alapoznom. Már pusztán a cikkek tartalmából és megfogalmazásából feltételezhető, hogy e lapok szerzői azért is tanúsítottak ilyen kettős hozzáállást a háborúhoz, mert el akarták kerülni még a látszatát is annak, hogy ellenséges kémtevékenységet, vagy más aknamunkát végeznek. Emiatt meg kellett találniuk azt a középutat, amivel magyar érzelmű olvasóikat is meg tudják tartani és az amerikai hatóságokat sem haragítják magukra.

Az Egyesült Államok és az amerikai hadsereg képe a magyar nyelvű lapokban

Az amerikai hadsereggel kapcsolatban természetesen csak 1917 áprilisától, de még jellemzőbben az első amerikai expedíciós kontingens Európába érkezésétől, azaz 1917 júniusától kezdődően olvashatunk a lapokban. A legnagyobb példányszámú magyar napilapban, az Amerikai Magyar Népszavában – a fentebb vázoltak ismeretében teljesen világos motivációval – igen következetesen ábrázolták pozitívan az Egyesült Államokat és annak hadseregét, és alig, vagy egyáltalán nem illették kritikával a Wilson-adminisztráció döntéseit. A hadba lépés után egy hónappal helyeslő hangvételű cikket közöltek „Amerika nem köt különbékét" címmel. Ebben kifejezik egyetértésüket az amerikai álláspontal kapcsolatban és kritizálják az angolok és franciák által kidolgozott békefeltételeket is.[325] Hosszasan idézi Wilsont egy június közepi cikkben a lap, egyetértőleg ismételve el az elnök szavait: „*Amerika a világszabadságért harcol […] míg a porosz militarizmust le nem töri. Nem a német nép, hanem az autokrata kormány az ellenség. – A háborut Németország eröszakolta rá az Egyesült Államokra*." Ebben a cikkben is megjelenik az a vélemény, mely szerint Berlin szándéka az Osztrák-Magyar Monarchia uralása, Magyarország pedig valójában akarata ellenére vesz részt a háborúban, és minden magyar számára az lenne előnyös, ha az Antant megnyerné a háborút, az Egyesült Államok pedig a békefeltételek

[324] Evening Capital News, 1917. december 19. 6. o.
[325] Amerikai Magyar Népszava, 1917. május 12. 3. o.

kiszabásának élére állna.[326] Az ilyen, és ehhez hasonló cikkekből egyértelműen érződik a Wilson elnök politikájába vetett bizalom – illetve annak rendszeres sugallása. Ez a CPI cenzúrájának fényében nem is lehetett másként.

Jól megfigyelhető az amerikás magyarok sajtójában, hogy gyakorlatilag minden hadban álló országgal szemben kritikusak, olykor gúnyosak is, kivéve Magyarországot és az Egyesült Államokat. A leggyakrabban és talán a legerősebben Ausztriát és Németországot kritizálják, de nem „kímélik" Angliát, Franciaországot és időnként Oroszországot sem, habár mivel az utóbbi 1917-ben kilépett a háborúból, így ebben a kontextusban ezután kevesebb alkalommal kerül említésre.

„Egy amerikai magyar ember szenzációs találmánnyal kíván hozzájárulni Amerika győzelmének elősegítésére." Ezzel a címmel közölt cikket az Amerikai Magyar Népszava 1918. február 1-jén. A cikk szerint Veres József, aki az Indiana államban lévő Gary nevű településen lakik, feltalált egy torpedó-csapdát, ami kiválóan használható lesz a német U-Boot-ok elleni védekezés során. A találmányt állítólag már be is mutatta a haditengerészetnek, és „a szakkörök nagy elismeréssel nyilatkoznak" róla.[327] A Veres Józsefről és találmányáról szuperlatívuszokban szóló írás is egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy mutassa, hol áll az amerikai magyarok szimpátiája a háborúban. Ugyanebben a lapszámban írják, hogy az amerikai katonák vitézül helyt állnak a németekkel szemben a fronton. Hírt adnak az előző napi veszteségekről (két halott, négy sebesült, egy eltűnt), de nem mulasztják el megjegyezni azt sem, hogy „*az ellenségnek amerikai puskák s gépfegyverek által okozott veszteségei épp oly nagyok, ha nem nagyobbak voltak, mint a mieink*."[328]

Az 1918-as év folyamán már napi rendszerességűek a frontesemények szóló tájékoztató cikkek az amerikás magyar napilapokban. A gyakran „fiúk", vagy „katonáink" névvel illetett amerikai hadsereg teljesítményéről szinte kizárólag pozitívumokat olvashattak a korszak amerikásai, a magyar nyelvű újságok nem spóroltak a dícsérő jelzőkkel és a lelkesítő hírekkel, a veszteségekről, visszavonulásokról pedig meglehetősen gyászos hangnemben számoltak be ugyanezek a lapok. Az amerikai hadsereg Magyarország felszabaditásáért is harcol, amihez elsősorban Németország legyőzésén keresztül vezetne az út. „Ausztria-Magyarország le akarja rázni a német igát."[329]

---

[326] Amerikai Magyar Népszava, 1917. június 15. 1. o.
[327] Amerikai Magyar Népszava, 1918. február 1. 1. o.
[328] Uo. Kiemelés tőlem.
[329] Amerikai Magyar Népszava, 1918. február 3. 1. o.

Mai számunk 8 oldal. NEW YORK EDITION 8 Pages

AMERIKAI MAGYAR NÉPSZAVA

POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI NAPILAP THE OLDEST HUNGARIAN DAILY NEWSPAPER

VOL. XIX. ÉVFOLYAM, 37. SZÁM. NEW YORK, PITTSBURGH, CLEVELAND, DETROIT, CHICAGO, SZERDA, 1918 FEBRUAR 13. EGYES SZÁM ÁRA 2 CENT.

WILSON MEGMUTATTA A BÉKÉHEZ VEZETŐ UTAT

9. kép: Szalagcím az Amerikai Magyar Népszavából[330]

A különböző amerikás magyar sajtóttermékekben érdemes áttekinteni azt – az ilyen kiemelt példák mellett –, hogy összességében hogyan írtak a háborúban részt vevő magyar és amerikai (nem amerikai magyar!) katonákról. Ezzel kapcsolatban megkíséreltem egy átfogó áttekintést is készíteni. Ennek fontosabb eredményeit az alábbi táblázatban ismertetem:

Leggyakoribb kifejezések 1917 áprilisa és 1918 novembere között[331]

A vizsgált cikkek száma: 384 db.

Magyar katonák	Elemszám	Amerikai katonák	Elemszám
"fiaink"	62	"embereink"	44
"véreink"	53	"bátor"	54
"dicső"	65	"hősies"	51
"bátor"	39	"megállíthatatlan"	26
"vitéz"	36	"önzetlen"	12

1. táblázat: A szóhasználattal kapcsolatos vizsgálódás fő eredményei

A fenti táblázatban ábrázolt szóhasználat is mutatja, hogy az amerikai magyar lapok 1917 áprilisától gyakorlatilag nem mutattak különböző hozzáállást a két nemzet hadseregeihez. Mindkét esetben feltétel nélkül „szurkoltak” mind az amerikai, mind a magyar katonáknak. Az elemzés alá vett 535 lapszámban (vidéki, helyi kiadású napi- és hetilapok) összesen 384 olyan cikket találtam, amelyek a világháború katonai eseményeivel foglalkoztak. Ezek között természetesen számos ismétlés volt, hiszen több újság is beszámolt ugyanarról az eseményről, akár egymás utáni napokon is. Ez azonban a vizsgálat szempontjából irreleváns

[330] Amerikai Magyar Népszava, 1918. február 13.

[331] Az Amerikai Magyar Népszava, a Magyar Híradó, az Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, a Johnstowni Híradó, a Magyar Hírnök, a Magyar Világ, és a Verhovayak Lapja alapján. Az 1917 áprilisa és 1918 novembere között megjelent amerikai magyar napi- és hetilapok átolvasása során kigyűjtött, háborús témájú újságcikkek szövege került elemzés alá, az ezekben leggyakrabban használt, magyar hadsereget, ill. amerikai hadsereget leíró jelzőket gyűjtöttem ki a táblázatba. A sokszor sajnos igen hiányosan fennmaradt évfolyamokból (kivétel ezalól az egészen kiváló minőségben rendelkezésre álló Amerikai Magyar Népszava) összesen 535 lapszámot sikerült átvizsgálni a kutatás során.

volt, kizárólag magára a szóhasználatra voltam kíváncsi. Ennélfogva az összeszámolt kifejezések között sokszor szóismétlés is található, tekintve, hogy gyakori újságírói módszerként sokszor csak átvették az adott cikket egy másik sajtótermékből. A használt szavak összesítésekor viszont ennek sem volt jelentősége. Amint a táblázat is mutatja, a leggyakoribb kifejezések kivétel nélkül abszolút pozitívak, és mindkét hadsereg esetében kiemelendő, hogy a lapok megfogalmazása teljesen inkluzív. Eszerint mindkét hadsereget, mind az amerikai, mind a magyar katonákat a „magáénak tekinti" az amerikás magyarság – legalábbis a sajtóban tükröződő kép szerint mindenképp. Az olyan kifejezések használata, mint a magyarok esetében a „véreink" és az amerikaiak esetében az „embereink" tulajdonképpen egymás mellé helyezi a két nép katonáit, még ha bizonyos szintű minőségbeli különbség érzékelhető is a két szó között. A magyarokat testvéreiknek tartják, de az amerikaiakkal is sorsközösséget vállalnak, még ha ennek a közösségnek nincs is „vér" szerinti alapja. A magyar hadsereg esetében gyakran előkerült a „dicső" és a „vitéz", amelyek a magyar folklórban klasszikusan a katonákhoz kapcsolódó szavak. Az amerikaiakkal kapcsolatban viszont érdekes a „megállíthatatlan" és az „önzetlen" szavak használata. Mindkettő igen beszédes. A megállíthatatlan utal az amerikai gazdasági- és katonai erőre, amitől már a hadba lépéskor sokan azt várták, hogy el fogja dönteni a háború végkimenetelét. Utalhat ugyanakkor a több évnyi háború után kimerült európai hadseregekhez képest friss amerikaiakra, akiknek győztes ütközeteiről beszámoló cikkekben rendszeresen előfordult ez a szó. Az önzetlen egy kissé túlzóan pátoszos kifejezésnek tűnik, hiszen azt sugallja, hogy az amerikai hadsereg puszta szamaritánusi önzetlenségből vesz részt a harcokban (félretéve az ország érdekeit), hogy véget vessen a háborúnak és elhozza a világ számára a békét. Bár voltak erre való célozgatások és akadtak, akik komolyan vették e cél megvalósítását (még a legmagasabb politikai körökben is), mégis erős túlzás lenne azt állítani, hogy az Egyesült Államok kormánya minden érdek nélkül, puszta emberbaráti céllal lépett volna be a világháborúba. Mindenesetre a rendszeresen visszatérő „önzetlen" kifejezés használata arra enged következtetni, hogy a cikkek írói (és a kormánypropaganda) ezt kívánták sugallni. A „bátor" kifejezést mindkét ország katonáival kapcsolatban meglehetősen gyakran használták a lapok.

A gyűjtés jellegéből adódóan a szemléltetésre alkalmas eszköznek mutatkozik a szófelhő. A szófelhők alkalmasak szöveges adatok vizuális ábrázolására, ahol a vizsgált szövegkorpuszban leggyakrabban használt szavak és kifejezések az előfordulásaik számarányainak megfelelően jelenítődnek meg egy felhő-szerű ábrában. Az általam készített ábrákban a fentebb tárgyalt, gyakran használt kifejezéseket a gyakoriságuktól függő

mennyiségben és méretben jelenítettem meg. Az alábbiakban látható két különálló szófelhőben ábrázolom a magyar- és az amerikai hadsereggel, ill. katonákkal kapcsolatban használt kifejezéseket.

1. ábra: A magyar hadsereggel kapcsolatban használt jelzők szófelhőben ábrázolva[332]

2. ábra: Az amerikai hadsereggel kapcsolatban használt jelzők szófelhőben ábrázolva

Az ábrákon jól kiemelve láthatóak a leginkább jellemző kifejezések. A legnagyobb betűmérettel a leggyakrabban említett kifejezések szerepelnek, mint például a „dicső” és a „bátor”, a „fiaink”, a „véreink”, az „embereink”, a „hősies”, vagy éppen a

[332] Az ábrák megalkotásához a WordArt.com weboldal szerkesztő alkalmazását használtam. https://wordart.com/ letöltés: 2022. júl. 02.

„megállíthatatlan”. Mind a két szófelhőben van egy-egy látványosan kiemelkedő szó, a magyar hadsereg esetében ez a „dicső” (65 alkalom), az amerikaiak esetében pedig a „bátor” (54 alkalom). Érdemes röviden megvizsgálni a két szó jelentését. A magyar nyelv értelmező szótára így határozza meg a dicső fogalmát: „*Olyan <személy, közösség>, aki, amely nagy tettével v. nemes, gyak. hősies magatartásával rendkívüli tiszteletet és megbecsülést érdemelt ki*.”[333] A „bátor” szócikk alatt viszont a következőt olvashatjuk: „*Olyan <személy>, aki veszélyes helyzetben: bízva erejében, félelem nélkül, v. félelmét leküzdve cselekszik, s vállalja magatartásának következményeit*.”[334] A definíciókból jól látható, hogy a „dicső” jelentősen több érzelmi töltetet tartalmaz, mint a „bátor”. Az előbbihez a nemességgel, a becsülettel, a tisztességgel kapcsolatos képzettársítás tartozik. Az utóbbi némileg tárgyilagosabb, az erőhöz, a magabiztossághoz, a veszélyektől való félelem leküzdéséhez kapcsolódik. Jól köthető ide a szintén viszonylag gyakran előkerülő „megállíthatatlan”, ami ugyanígy az amerikai hadsereg méretére, felkészültségére, vagy akár felszereltségére is utalhat. Összességében is megfigyelhető, hogy a magyar katonákkal kapcsolatban több az érzelmileg töltött kifejezés (vitéz, méltó, fényes). Ezek némelyike az amerikaiakkal kapcsolatban is olvasható, bár alacsonyabb előfordulás-számmal. A gyakoribb kifejezések viszont kevésbé érzelmileg fűtöttek, ha az amerikai katonákról írtak (hatalmas, nagyszerű, önzetlen). Mindkét hadsereg katonáit dicsérik az amerikás lapok, de az összkép azt mutatja, hogy kis mértékben ugyan, de érzelmileg a magyarországi magyar katonákhoz kötődnek jobban – legalábbis a szóhasználat elemzéséből erre utaló jelek olvashatóak ki.

A szófelhőkben szereplő kifejezések valóban igen gyakran előfordultak, összességében mindkét hadsereggel kapcsolatban teljes mértékben pozitív, szinte dicsőítő kommentárral találkozhatott a korszak amerikai magyar újságolvasó. Ennek a „kettős játéknak” egészen gyakorlatias oka lehetett az, hogy a szerkesztőségeknek úgy kellett „lavírozniuk”, hogy ne sértsék meg a befogadó társadalom nemzeti érzését, és a magyar bevándorlók Magyarországhoz fűződő gyengéd érzéseit sem. Mindemellett nem csak „érdekből” történhetett ez, hiszen az amerikai magyarok jelentős része őszinte nagyrabecsüléssel viseltetett az amerikai társadalom, sőt még a kormány irányába is, így kézenfekvőnek tűnik, hogy nem „szurkoltak” az amerikai hadsereg ellen. Ez a fajta megfogalmazás, a használt

[333] https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/d-23F4B/dicso-246CD/ letöltés: 2022. júl. 08.
[334] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/bator-1-1F718/ letöltés: 2022. júl. 08.

kifejezés-rendszer beleilleszkedik a CPI már korábban felvázolt tevékenységébe.[335] Ahogy fentebb említettem, George Creel meglátása szerint az amerikai magyar közvéleményt a sajtón keresztül lehetett hatékonyan befolyásolni. Ennek ismeretében világosnak tűnik, hogy a két ország haderejéről való ilyen stílusú írás ezt a célt szolgálhatta. A legfontosabb persze amerikai és magyar szempontból is mindenképpen a két hadsereg fronton való találkozásának elkerülése volt – erre viszont persze a sajtónak egyáltalán nem lehetett ráhatása.

A későbbiekben (4. 2. fejezet) bővebben szólok néhány amerikai magyar katonáról, akik említésre méltó cselekedeteket hajtottak végre az Amerikai Expedíciós Erők kötelékében. Ács Sándor és Várady Lajos, az első amerikai lövést leadó tüzérek, ill. Dániel Sándor, az amerikaiak első ismert magyar hősi halottja alapvetően az amerikai magyar sajtó tanulmányozása közben került a kutatás látóterébe. Érdemes megnézni a sajtó szóhasználatát velük kapcsolatban is. Dániel Sándor esetéről például a pittsburgh-i Magyar Híradó c. hetilap számolt be. Vele kapcsolatban úgy fogalmaztak, hogy a *„világdemokrácia egyik hőse”*. A cikk szerzőjének megfogalmazása szerint Dániel tette büszkeséggel kell, hogy eltöltse az amerikai magyarságot, mert elmondhatják, hogy a magyarok is harcolnak és áldozatot hoznak a szabadság zászlaja alatt, amelyet „Uncle Sam lobogtat a kezében.” Éppen emiatt Dániel Sándor *„emlékére büszke lehet az amerikai magyarság is.”*[336] Az első amerikai ágyúlövést leadó magyar tüzérekről hasonlóképpen adnak hírt. Szintén a 4. 2.-es fejezetben lesz szó részletesen Ács Sándor (Alexander Arch) és Várady Lajos (Louis Varady) tüzérekről, akik a háború első amerikai ágyúlövéséért voltak felelősek. Szintén a Magyar Híradó írta meg az esetet 1918 elején, de csak Ácsról számolt be, izgalmas, érdekes hírként közölve az első lövés leadását. Ezt követően viszont szinte soha nem tértek vissza a témára a magyar nyelvű újságokban.

Érdekes megfigyelés tehát, hogy annak ellenére, hogy milyen lelkesedéssel írnak az amerikai hadsereg hősiességéről, időnként pedig benne akár néhány magyar teljesítményről is beszámolnak, mégis viszonylag kevés alkalommal említik ezeket a magyar vonatkozásokat. Arra irányuló szándék tehát nem mutatható ki, hogy az amerikás magyar közösségi vezetők és lapszerkesztők egyfajta pozitív propaganda céljára felhasználják ezeket, az amerikai háborús erőfeszítéseket egyébként jelentősen támogató, egyéni magyar katonai teljesítményeket. Ebből tehát nem profitálhatott a magyar közösség.

[335] Glant 2008. 164.
[336] Magyar Híradó, 1918. január 10.

Összesítve az eddig elmondottakat jól látszik, hogy az amerikai magyar közgondolkodásban mind a magyar, mind az amerikai hadsereg katonái a háború pozitív hőseiként jelentek meg. Ez tulajdonképpen nem is lehetne másképp, mivel ennek a milliós létszámú közösségnek mind a két ország a hazát jelentette – kinek-kinek különböző mértékben, más-más prioritással. Egy háborúban azonban szükség van ellenségre. Az amerikai magyarok számára meg kellett határozni, hogy kik ők ebben a háborúban, és meg kellett határozni azt is, hogy hol állnak ebben a háborúban. Ez az amerikai hadba lépés után különös fontosságúvá lépett elő. Más kérdés, hogy ez végső soron az amerikások érdekeinek is megfelelt. Két hazájuk szembenálló oldalon helyezkedett el, választani a kettő közül nem lehetett. Németország és a németek, illetve az osztrákok is kézenfekvőnek tűnik, hiszen az amerikai (wilsoni) politikát („a világot biztonságossá kell tenni a demokrácia számára") könnyedén össze lehetett kötni a magyar(os) szabadságvággyal, függetlenségi törekvésekkel. Az amerikai hadsereg győzelmében a magyar függetlenségi eszme lehetséges támogatását látták, ennek megfelelően az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását és az osztrákoktól való szabadulást tekintették a háború elsődleges céljának magyar szempontból. Ebben az tükröződik, hogy a CPI kiválóan átlátta a magyar gondolkodást, és pontosan tudta, mi az, amivel meg lehetett ragadni az amerikás magyarokat.

Magyarországi lapok az amerikás magyarok helyzetéről

Ahogy Puskás Julianna már többször idézett könyvében megfogalmazta: a háború évei alatt a magyar sajtó igyekezett az „óhazát" az igazság képviselőjeként beállítani, az ellenséges országokat pedig minél sötétebb színben feltüntetni.[337] Ennek megfelelően a magyarországi sajtóban az amerikaiak „magyarellenes" (valójában inkább idegenellenes) propagandája is némileg sötétebben jelent meg, mint amilyennek a valóságban tapasztalták azt az amerikás magyarok. Pirnitzer Gyula már korábban említett letartóztatásáról például úgy írt a Pesti Napló, hogy a cikk szövegéből egyértelműen kiolvasható Pirnitzer ártatlansága. Az esetről azt írták, „*nyilvánvalóan ama féktelen háborus izgatások következménye, amelynek az amerikai közvéleményben minden áron és minden eszközzel gyülöletet igyekeznek szitani a központi hatalmak alattvalói ellen*."[338] Ez azonban nem az egyetlen módja volt annak, hogy a magyarországi közvéleményt „kondícionálják" az amerikai háborús szituációval kapcsolatban. Sok különféle magyar újság adott többé-kevésbé rendszeres beszámolót az

[337] Puskás 1982. 303.
[338] Pesti Napló, 1918. július 14. 15. o.

amerikai magyarok helyzetéről a háborús helyzetben. Ennek megvizsgálásához a világháború teljes időszakának vonatkozásában 930, csak az amerikai háborús évekre (1917–1918) szűkítve pedig kereken 200 Magyarországon megjelent újságcikk szövegét elemeztem, amelyek említették az amerikásokat. Ezekben a cikkekben többnyire a közhangulatról, a magyarokat érintő legfrissebb kormány-intézkedésekről számoltak be, alkalmanként pedig Amerikából visszatért tudósítók beszámolóit, vagy azok részleteit közölték. Ez utóbbit tette Az Est 1917. május 30-i lapszáma is, amelyben azt írták, hogy a magyarokat egyelőre nem érte a németekhez hasonló diszkrimináció, az amerikaiak pedig nem tekintik őket „ellenséges alattvalóknak" (időzzünk el pár másodpercre ezen a szóhasználaton – az Egyesült Államokban ez természetesen fel sem merülhetett, esetleg ellenséges hatalom állampolgára, de semmiképpen nem alattvaló). A beszámoló írója szerint várhatóan nem is várható, hogy „bántódás éri őket", viszont névtelen feljelentések gyakran érkeznek „exponáltabb" magyarok ellen, internálára azonban ismeretei szerint nem került sor. A cikk szerzője „igen erős" visszavándorlást prognosztizál az amerikai hadba lépés miatt, a magyarok már teszik pénzzé a vagyonukat, adják el a házaikat, hogy nagyobb mennyiségű pénzzel tudjanak hazatérni. Megjegyzi azonban, hogy várhatóan „*sok visszavándorló hazajön, szétnéz és visszautazik.*"[339] Tömeges visszavándorlásról persze ebben az esetben szó sem volt. Épp ellenkezőleg: a háború alatt a magyarok nagy része vélhetően akkor sem vándorolt volna vissza nagyobb számban, ha az fizikailag lehetséges lett volna. Például valós jelenség volt az is, hogy a kötelező katonai szolgálatot elkerüljék, az Amerikában dolgozó magyar férfiak tömegei jellemzően inkább maradtak az USA-ban.[340]

„Hogyan vannak az amerikai magyarok?" – teszi fel a kérdést a Pesti Napló újságírója, Lendvay Károly Karl von Wiegandnak[341] 1917. június 3-án készült interjújában. A válasz szerint az Egyesült Államokban minden magyar (és osztrák) „*…szabadon járhat a hivatalába vagy végezheti iparát, mint azelőtt*." Wiegand elmondja, hogy az amerikaiak sem a magyarokat, sem pedig az osztrákokat nem tartják ellenségnek.[342] Alig három héttel később már egészen másképp értesülhetett a magyar újságolvasó közönség az amerikai eseményekről. A magyar sajtó a háborús helyzet katonai vonatkozásainak súlyosságát ugyanis meglehetősen túlzóan mutatta be. Ugyanígy a Pesti Naplóban jelent meg június 24-

[339] Az Est, 1918. május 30. 5. o.
[340] Szántó 1984.
[341] Karl Henry von Wiegand (1874–1961) német származású amerikai újságíró, haditudósító volt. Az idézett interjú a Stockholmban megrendezett szocialista békekonferencián készült, ahová a World című lap delegálta tudósítóként Wiegandot.
[342] Pesti Napló, 1917. június 17. 7. o.

én „Az amerikai magyarságot kényszerítik a katonai és hadiszolgálatra” című cikk. A lap kiküldött munkatársa az amerikai szocialista pártok képviselőivel készített interjúk alapján írt beszámolójában arról írt, hogy minden magyar (és német, osztrák stb.), aki „kivette első papírjait” azaz elindította az amerikai állampolgárság megszerzésére irányuló folyamatot, kötelezhető lesz katonai szolgálatra és hogy ennek megfelelően akár 10–15 millió (!) németet és magyart fognak besorozni és/vagy hadimunkára kötelezni.[343] Az amerikai közvéleménnyel kapcsolatban azt írta, hogy „mindenütt a kedvetlenség látható”, ami szintén valótlan állításnak tűnik, hiszen ahogy többen is, például Michael S. Neiberg kimutatta, hogy az amerikai társadalom nagy része nem mutatott különösebb ellenállást, amikor – alig pár hónappal azután, hogy „Ő tartott távol minket a háborútól” (He kept us out of the war) szlogenjével megnyerte a választásokat – Wilson bejelentette az USA hadba lépését. 1917-re az amerikai társadalom széles körben nem támogatta ugyan aktívan a hadba lépést, de a pattanásig feszült helyzetben a társadalom egy jelentős része megfigyelhetően arra várt, hogy „visszaüthessen”, azaz hogy Németország valami olyat tegyen, ami egyértelmű casus belliként szolgálhat.[344] Az európai országokban 1914 őszén tapasztalt háborús lelkesedés bizonyos fokig Amerikában is megjelent – noha csak közel 3 évvel később. A cikk szerzője azt viszont helyesen közölte, hogy az amerikai kormány kedvezményt biztosított azoknak a bevándorlóknak, akik hajlandóak voltak a katonai szolgálatra, hiszen az állampolgárság megszerzésére megszokott 3–5 év várakozási időt és a rengeteg papírmunkát jelentősen lecsökkentették a számukra. Szolgálatra kötelezésről azonban semmiképpen nem volt szó.

A Népszava 1917. december 9-én arról írt, hogy az amerikai kormány komoly dilemma elé néz, meg kell oldania az országban élő magyar és osztrák állampolgárok kérdését. Ahogy a cikk írja, valószínű, hogy „*a csehek és tótok különleges elbánásban fognak részesülni*” és ők nem fognak ellenséges idegennek számítani. Ebben, mint a 3.2. fejezetben láthattuk, volt igazság, a kormány valóban változtatott eredeti, ellenséges idegenekkel kapcsolatos szabályozásain a cseh és szlovák ethnic leaderek lobbijának köszönhetően. Ettől függetlenül viszont technikailag a csehek, szlovákok stb. továbbra is ellenséges idegennek számítottak, de a katonai szolgálat pl. indokolt esetben engedélyezve volt számukra. A cikkben azt is írják, hogy a magyarok (és osztrákok) „megrohanják” az amerikai hivatalokat, hogy állampolgárságért folyamodjanak, de azok elutasítják őket, mert „a háboru befejezéséig senkit sem vesznek föl az állampolgári kötelékbe.”[345] A hatóságok „megrohamozása”

[343] Pesti Napló, 1917. június 24. 3. o.
[344] Neiberg 2016. 222.
[345] Népszava, 1918. december 9. 4. o.

valóban igaz volt, sokan folyamodtak amerikai állampolgárságért – ismételten éppen azért, hogy ezzel is el tudják kerülni, hogy be kelljen vonulniuk az osztrák-magyar hadseregbe. Hamis viszont az állítás, mely szerint a háború végéig az amerikai állampolgárság megadását, hiszen – ahogy a 3.2. fejezetben is említve volt – az állampolgárság megszerzését kifejezetten megkönnyítették. Még olyan is előfordult, hogy a kiképzőtáborban tette le az állampolgársági esküt a fiatal bevándorló katona, mindössze két felettesének tanúskodása mellett. Szintén igen túlzó módon ecsetelték az amerikai közhangulatot azok az újsághírek, amelyek tömeges letartóztatásokról szóltak. A Vásárhelyi Reggeli Újságból például elszörnyedve tájékozódhattak a hódmezővásárhelyi olvasók, hogy több, mint egymillió magyar „ellenséges alattvaló" listára került és „*elfogatási parancsot adtak ki ellenük, internálják őket, ha nem bizonyítják be a hatóságoknak, hogy a vád alaptalan*."[346]

Ebben a fővárosi és az országostól a vidéki sajtó sem mutatott eltérést. Az Egri Újság 1918. februári cikke például így fogalmazott: *„A magyarokat besorozták Amerikában. (…) 1917. február 2. óta megszakadt a diplomáciai viszony Németország és az Unió között, márciusban velünk is hasonló lett a helyzet, amit a Németországnak küldött hadüzenet követett. (…) Behozták az általános védkötelezettséget. A magyarok is sorkötelesek Amerikában. 21–31 éves korig junius 1. és 5. között, az idősebbeket jul. 6-tól kezdték sorozni. Aki egészséges volt, azt tekintet nélkül polgári hovatartozására, besorozták. Szeptember 1 én kezdődött meg a bevonulás. Jelenleg mintegy hatvanezer magyart képeznek ki az Unio hadseregében. Ezek és a még be nem vonultak remélik, hogy nem viszik őket a harctérre, hanem belső szolgálatban kapnak alkalmazást."*[347] Igen szemléletes az Egri Újság cikke, hiszen rendkívül pontosan mutat rá a tárgyalt problémára. 1918 februárjára, amikor ez a lapszám megjelent, a Selective Service rendszere már felállt, az amerikai hadkiegészítés már működött, az amerikai hadsereg pedig már egyre nagyobb létszámban vett részt az európai harcokban. Mindezekből következően ekkorra már bizonyosan lehetett tudni, hogy az ellenséges államokból származó bevándorlókat nem csak, hogy nem kötelezték katonai szolgálatra, de jelentős részüket konkrétan eltanácsolták a hadseregtől – éppen származásukra hivatkozva. Az Egri Újság csak egy a sok példa közül erre a típusú „félretájékoztatásra". Némi igazságtartalmat azonban felfedezhetünk a katonakorú amerikai magyar férfiak nősülési szokásairól beszámoló, a Szeged és Vidéke című újságban megjelent cikkben. Az Ezrével nősülnek az amerikai magyarok című írásban arról tudósítanak, hogy tömegesen adnak fel hirdetéseket az amerikás férfiak, amelyben kifejezetten magyar

[346] Vásárhelyi Reggeli Újság, 1917. december 12. 1. o.
[347] Egri Újság 1918. február 9.

feleséget keresnek. Ennek elsődleges célja a katonai szolgálat elkerülése, másodlagos célja pedig természetesen a háború utáni visszavándorlás, amely során magyar feleséggel hazatérve alapíthatnak családot.[348] A házassági hirdetések tömegessé válására nem találtam nyomokat az amerikai magyar újságok tanulmányozásakor, annyi azonban igaz, hogy a behívás elkerülésének legjobb módja az volt, ha a regisztráltnak voltak eltartottai, például felesége, vagy 12 éven aluli gyermekei, amiről a következő fejezetben bővebben is lesz szó. Az ellenséges idegen státusz viszont ugyanannyira alkalmas indok volt a besorozás elkerülésére, mint a családi állapot, ennélfogva szükségtelen volt, hogy minden áron megházasodjanak a regisztrált férfiak. Emellett megjegyzendő, hogy a cikkben megfogalmazottak azt feltételezik (az Egri Újsághoz hasonlóan), hogy a magyarokat tömegesen akarták kötelezni a katonai szolgálatra az amerikai hatóságok, amiről természetesen szó sem volt.

A háború alatt több alkalommal is előkerült az amerikások visszacsábítása, lehetőleg visszatelepítése. Ezt mint a békekötés utáni egyik legfontosabb feladatot nevezték meg, bár nem teljesen világos, minek alapján merült fel, hogy tömegesen vándorolnának vissza a magyarok a háború után, tekintve, hogy a háború előtt sem mutatkozott semmilyen erre utaló jel. A Magyarország című lap több alkalommal is foglalkozott a visszavándorlással. 1918 januárjában pl. hosszú cikkben írtak arról, hogy a háborús veszteségek pótlásának legjobb módja az amerikai magyarok hazatelepítése lenne. Ennek megfelelően az elsődleges feladat a kormány számára, hogy már most elkezdje előkészíteni a visszavándorlást.[349] A cikk szerzője nem hiszi, hogy a háború után újraindulna a kivándorlás.[350] Márciusban a lap már arról értekezett, hogy hogyan kellene a kormánynak a háború utáni tömeges visszatelepítést megoldania. A cikkben azt írták, hogy nem csak a sajtó, hanem a hivatalos körök is komolyan foglalkoznak a problémával, egyes statisztikusok pedig úgy számolnak, hogy több százmillió dollárt fognak magukkal hozni a hazatelepülők. A szerző a helyzet elemzése és a lehetőségek latolgatása mellett azzal is foglalkozik, hogy a kormány részéről kit lenne érdemes a majdani óriási visszavándorlás szervezésének élére állítani.[351] Az elképzelésnek természetesen semmi realitása nem volt, tömeges visszavándorlásra nem került sor, a háborút követő „dübörgő” húszas évek során pedig az amerikai állampolgárságot olyan

[348] Szeged és Vidéke, 1918. január 29. 5. o.
[349] Magyarország, 1918. január 4. 5. o.
[350] Ebben végül igaza lett, de nem azért, mert a hajlandóság csökkent volna, hanem mert az 1921-ben, majd pedig 1924-ben elfogadott bevándorlási törvények drasztikusan korlátozták az évente beengedhető bevándorlók számát. Így még az újabb vándorlási hullám kibontakozása előtt elejét vették a nagyobb létszámú embertömeg Amerikába indulásának.
[351] Magyarország, 1918. március 7. 5–6. o.

magyarok tízezrei is felvették, akik korábban nem is terveztek ilyet.[352] A Magyarország viszont töretlenül készült a „nagy visszavándorlásra", 1918. április 4-i cikkük alapján úgy tűnhet az olvasónak, hogy az amerikai magyarok alig várják, hogy vége legyen a háborúnak, és tömegesen jöhessenek vissza Magyarországra. Igaz ugyan, hogy „*tán tízezrekre megy az olyan amerikai magyarok száma, akik a háborus kényszer befolyása alatt amerikai állampolgárokká lettek*", közülük sokan azonban szívükben nem lettek amerikaiakká, csak „*mindennapi kenyerük megszerzése, a foglalkozásuk űzése, vagy tán a háborus viszonyok kényszere miatt lettek azzá, de viszont hazatérésük után ujra jó és hasznos polgáraivá lennének ennek az országnak*."[353] Sokkal reálisabban látta a helyzetet a Magyar Gazdák Szemléje című lap 1918. február 1-jei cikke, amely így fogalmazott: „*Az amerikai magyarok visszavándorlására ne igen számítsunk! Nem valószinű, hogy Magyarországon a háború urán olyan boldog világ lenne, ami miatt elszakadt véreink visszakivánkozhatnának. Sőt attól lehet tartani, hogy a hosszú háború alatt vándorláshoz szokott, mozgékonnyá lett népünkben a háború után még inkább meg lesz a hajlam, hogy idegenben keresse boldogulását*."[354] Ez a megközelítés már sokkal közelebb állt a valósághoz, és józan helyzetértékelésről árulkodik a cikk szerzője, Reichenbach Béla részéről.

A Világ című lap olvasói jó híreket kaptak még 1918 áprilisában is, egy évvel az amerikai hadba lépés után. A közölt interjúban elhangzik, hogy „az amerikai magyarok sorsán egy cseppet sem kell aggódniuk", hiszen a kormányzat nem diszkriminálja őket, atrocitásokat nem kell elszenvedniük, ráadásul a háború okozta munkaerőhiány és a bérek emelkedése miatt még sokkal többet is keresnek, mint a hadba lépés előtti időszakban.[355] A Miskolczi Reggeli Hirlap 1918. május 28-án viszont az „Amerikai magyarok sanyargatása"-ról írt – igaz, csak az internáltakra vonatkozóan. A rövid beszámoló szerint az Egyesült Államokban az internált magyarokat (és osztrákokat, ill. németeket) igen kemény fizikai munkára, például útépítésekre, kőtörésre vezénylik ki, amelyek olyan kemény munkák, amikre még a fegyenceket sem kötelezik.[356]

Számos példát lehetne még kiemelni, de talán ennyi is elegendő a különböző kommentárok megjelenítésére. Összességében tehát elmondható, hogy a magyarországi lapok többsége negatívan ábrázolta az amerikai magyarok helyzetét. A cikkek szerint ez egyrészt az őket ért atrocitásokban, másrészt a tömeges katonai kényszer-szolgálatban

[352] Puskás 2000. 319.
[353] Magyarország, 1918. április 4. 3–4. o.
[354] Reichenbach Béla: Mezőgazdasági rokkantak telepítése. Magyar Gazdák Szemléje, 1918. február 1. 54. o.
[355] Világ, 1918. április 24. 6. o.
[356] Miskolczi Reggeli Hirlap, 1918. május 28. 1. o.

nyilvánult meg. Más alkalmakkor, jellemzően még az amerikai hadba lépést követő első néhány hónapban, viszont megnyugtató híreket közöltek, melyek szerint a magyaroknak nincs félnivalójuk az Egyesült Államokban sem a szövetségi kormány, sem pedig a társadalom szélesebb rétegei részéről.

A háború utáni tömeges visszavándorlás több esetben megjelent mint álomkép, de ennek egyáltalán semmi realitása nem volt. Az újabb elvándorlási hullám már készülőben volt, tulajdonképpen csak a békekötésre és a „kedélyek" lecsillapodására várt. A kivándorlási hajlandóság igazából nem szűnt meg, a háború tulajdonképpen mindössze félbeszakította azt. A több, mint négy évnyi pusztítás – majd később pedig a Trianon formájában bekövetkező szigorú büntetés pedig nem a Magyarországon maradás felé mozdította a lakosságot, hanem épphogy növelte az elvándorlási szándékot. Ahogy Puskás Julianna is megfogalmazta, a „*Magyarországról történő kivándorlás hirtelen esését 1924-től elsősorban nem a gazdasági és társadalmi viszonyok változásai idézték elő. Nem a nemzet iparosodása által ösztönzött oly mértékű belső vándorlás, amely természetes lecsitulását hozta volna a külső vándorlásnak, mint a nyugat-európai országokban, hanem az Egyesült Államok elzárkózása*."[357]

[357] Puskás 1982. 166.

4. 1. 3. Pillantás az amerikások helyzetére primer források segítségével

A sajtóban megjelenő általános kép mellett fontos kérdés, hogy a hétköznapi emberek, azaz az átlag amerikás magyarok hogyan viszonyultak a háborúhoz. Erre a kérdésre a sorozási regisztráció során keletkezett forrásokban kereshetünk válaszokat. Ismét az imént idézett Egri Újságból származó kijelentéseket vehetjük példaként:

„A magyarokat besorozták Amerikában. (…) Behozták az általános védkötelezettséget. A magyarok is sorkötelesek Amerikában. (…) Aki egészséges volt, azt tekintet nélkül polgári hovatartozására, besorozták. (…)”[358]

A kiemelt, meglehetősen túlzó kijelentések persze nyilvánvalóan nem véletlenül fogalmazódtak meg ebben a formában. A cikk természetesen propagandacéllal íródott, hiszen az Amerikai Egyesült Államok az Osztrák-Magyar Monarchia ellenségeként, az antant oldalán kapcsolódott be az első világháború harcaiba, a sajtó pedig, ahogy a korábbi fejezetrészben részletesen is elemzés alá igyekeztem venni: igyekezett minél sötétebb képet festeni az összes ellenséges oldalon harcoló országról. Ennek megfelelően ebben a cikkben is több csúsztatás, a tények eltúlzása szerepel, például a besorozottak számát, vagy a sorozás módját illetően, amelyekről az értekezés korábbi fejezeteiben már szintén szót ejtettem. Ennek ellenére a cikk alkalmas arra, hogy a kutatás egyik alapvető problémáját és a korszakban élt félreértéseket egyaránt jól szemléltesse.

A korábban ismertetett statisztikai adatok alapján az Egri Újság című lap 60 ezres becslése megközelítőleg akár még helyesnek is tűnhet, ha azt vesszük alapul, hogy 1917-ben valóban igaz lehetett, hogy 60 ezres mennyiségben éltek hadköteles korú (vagyis az első hullámban 18 és 31 év közötti) magyar férfiak az Egyesült Államokban, akik a törvénynek megfelelően regisztráltak is a sorozásra. Ennek akár duplája sem lenne túlzó becslés. Ám az újság azt mindenképpen hamisan állítja, hogy ezek az emberek besorozásra kerültek volna az amerikai hadseregbe. Erről ugyanis szó sem volt, mindössze regisztrálniuk volt kötelező, ez azonban csak a legritkább esetekben jelentett valós katonai szolgálatot. A törvény értelmében persze mindannyian kötelesek voltak eleget tenni a regisztrációs követelményeknek, de ez nem jelentette azt, hogy valóban be is kellett volna vonulniuk valamelyik kiképzőközpontba. Az Egri Újság idézett cikke úgy kezeli az összes draftra regisztráltat, mintha mindannyian valóban a kiképzőtáborokba kerültek volna a besorozásukat követően. A források és a vonatkozó szakirodalom tükrében ez nem is állhatna távolabb a valóságtól.

[358] Egri Újság 1918. február 9.

A korábban idézett adatokból láthattuk, hogy a több mint 24 millió regisztrált férfiból kicsit több mint 2 millióan kerültek tényleges besorozásra, ráadásul az amerikai kormányzat eleve nem is számolt 3 milliósnál nagyobb létszámú személyi állomány felszerelésével a háború idejére.[359] Mindemellett a szakirodalom alapján az is ismeretes, hogy – becslések szerint – az első világháború idején kb. 3.000 főnyi magyar származású katona teljesített szolgálatot az USA haderejének valamelyik fegyvernemében.[360] Ebbe természetesen beleszámítandóak az önkéntesek, illetve azok is, akik már a világháború kitörése előtt is, hivatásos katonaként szolgáltak. Mindezeknek fényében jól látható, hogy az Egri Újság meglehetősen barokkos túlzással élt, amikor 60 ezer kiképzőtáborokban sínylődő magyar honfitársunkról tudósított.

Érdemes röviden áttekinteni, hogyan keletkeztek a disszertációm egyik alapforrásaként felhasznált anyagok, a sorozási regisztrációs kártyák. Ezek az iratok a Selective Service System keretén belül, 1917 júniusától kezdve keletkeztek. A törvényben leírtak szerint a sorozási procedúrát nem központilag bonyolították, hanem helyi bizottságok végezték. Összesen kb. 4.000 sorozóbizottság (draft board) jött létre országszerte. A rendszer igen hatékonynak bizonyult. A hadsereg állományi létszáma az 1916-os 179.376 főről az USA háborús részvételének 18 hónapja alatt 3.685.000-re növekedett, amiből 2.810.296 főt a Selective Service rendszere biztosított.[361]

A sorozásra, vagy draftra való jelentkezés az úgynevezett „Draft Registration Cardok" kitöltésével zajlott. Mint azt láthattuk, a Selective Service Act hatalmazta fel a Wilson-adminisztrációt, hogy sorozással növelje meg az Egyesült Államok katonai erejét, ennek eredményeképp pedig minden 18 és 45 éves kor közötti férfi, aki az USA területén élt, köteles volt regisztrálni, függetlenül attól, hogy amerikai állampolgár volt-e vagy sem. Természetesen nem mindenki került besorozásra a regisztráltak közül, illetve akadtak, akik szolgáltak a hadseregben anélkül, hogy regisztráltak volna.[362] A regisztrációnak három szakasza volt.

- First Registration – az első regisztráció, amely 1917. június 5-én zajlott. Ekkor azon 21 és 31 év közötti férfiaknak kellett jelentkezniük, akik 1886. június 6. és 1896. június 5. között születtek.

[359] Iriye 1993. 39.
[360] Vida 2013. 311.
[361] Karsten 2006. 774.
[362] US National Archives and Records Administration (NARA) – az amerikai levéltári rendszer hivatalos honlapja. https://www.archives.gov/research/military/ww1/draft-registration; a letöltés időpontja: 2018. január 25.

- Second Registration – a második regisztráció. Ez 1918. június 5-én volt, azok számára, akik 1896. június 6. és 1897. június 5. között születtek. Azok, akik az első lehetőségnél elmulasztották a regisztrációt, és még nem álltak szolgálatban, ismét lehetőséget kaptak, büntetés nélkül. 1918. augusztus 24-én egy pótregisztrációs napot tartottak, ahol azok jelentkezhettek, akik június 5. óta betöltötték a 21-et.
- Third Registration – a harmadik regisztráció, amelyet 1918. szeptember 12-én tartottak. Itt a 18 és 21, valamint a 31 és 45 közötti férfiaknak kellett jelentkezniük, akik az 1872. szeptember 11. és 1900. szeptember 12. között születettek közül kerültek ki.[363]

10. kép: draft regisztrációs bizottság és regisztráló fiatalemberek New Yorkban[364]

Az eredeti dokumentumokat az amerikai nemzeti levéltárak East Point, Georgia államlbeli fióklevéltárában őrzik, de a többi intézményükben is elérhetőek mikrofilmeken, illetve javarészt digitalizálva is. Az Egyesült Államokban 1917 és 1918 között élő regisztráció-köteles férfiak kb. 98%-a töltötte ki a regisztrációs kártyákat.[365] A regisztrációt összességében 23.908.576 fő végezte el, a ténylegesen besorozottak száma pedig 1918 november 11-ig pontosan 2.758.542[366] fő volt. Az egyébként kb. 3,5 milliós amerikai haderő

[363] Uo.
[364] A kép eredeti helye: https://cdn.britannica.com/69/196669-004-594E9281.jpg letöltés: 2018. jan. 25.
[365] https://www.archives.gov/research/military/ww1/draft-registration letöltés: 2018. jan. 25.
[366] Ford 2001. 147.

fennmaradó részét önként jelentkezők képezték.[367] Ebből, a közel 24 milliós tömegből kell kiszűrnünk a draftra regisztrált magyarok halmazát.

A kutatás alapjául 1.198 magyar származású egyén pontos adatai szolgáltak, így a vizsgálat szempontjából releváns források száma is ennyi volt. Talán magyarázatra szorul, hogy hogyan „jött ki" ez az 1.198 fős szám. A magyarázat a források keresésére és szűrésére szolgáló digitális platform jellegéből adódik. Első alkalommal az amerikai nemzeti levéltárak New York Cityben lévő intézményében volt alkalmam a forrásokkal dolgozni, ahol a levéltár digitális adatbázis keresőjében a nemzetiségre vonatkozó szakaszban a „Hungarian" kulcsszót megadva a keresés pontosan 1.254 db regisztrációs lapot eredményezett. Ehhez további 50-et sikerült hozzáadni a „magyar" kulcsszó megadásával. Hamarosan kiderült, hogy az eredmény lényegében annak függvénye, hogy a digitalizációt végző munkatársak el tudták-e olvasni a regisztráló kézírását, illetve bejegyezték-e az digitális adatbázis megfelelő részébe. Ugyanezzel a problémával találkoztam a forrásokat elérhetővé tevő internetes adatbázisok (pl. ancestry.com) használata során is. Az 1.198 fő végül úgy alakult ki, hogy az anyag feldolgozása során több mint száz alanyt ki kellett szűrnöm, mert kiderült róluk, hogy nem magyar származásúak voltak, csak a digitalizálás során elkövetett hiba miatt lettek „Hungarianként" címkézve. Egy szembetűnő példa erre egy bizonyos Elwood A. Walton nevű fiatalember, akinek regisztrációs lapját ki kellett vennem a kutatásból. Mr. Walton ugyanis a 10. sorban, ahol a „fajára", azaz „race-re" kérdeztek rá, kissé nehezen olvashatóan azt írta: emberi faj, azaz „Human race". Ez az állítás biológiai értelemben ugyan helyes, a kérdezőbiztosok viszont inkább a nemzetiségére lettek volna kíváncsiak. A digitalizálást végző személy viszont véletlenül a Human race-t felületesen Hungarian-nek olvashatta, így ennek megfelelően címkézte a forrást. Szintén jellemző példa az az eset is, amikor ugyanennél a kérdésnél a „Hawaiian" szót írta be a regisztráló, majd a digitalizálás során ezt olvasta valaki Hungariannek, a metaadatokba ebben a formában került be, ezért az általam végzett keresésben is megjelent az adott személy. Természetesen ezeket a regisztrációs lapokat, amelyek helytelenül kerültek a találatok közé, kivettem az elemzésből.

Az anyag nagyságára való tekintettel egy disszertáció keretein belül persze (és talán egy élet munkája alatt is) lehetetlen lenne minden magyar származású alanyt megtalálni. Hosszabb távon a megoldás lehetne a draft regisztrációs anyag mikrofilmjeinek manuális áttekintése, amely – habár a mikrofilmolvasó eszköz digitalizációs funkciójának

[367] Ford 2001. 51.

köszönhetően bizonyos fokig felgyorsítható folyamat – több évnyi kutatómunkát és talán egy teljes kutatócsoportot is igényel az amerikai nemzeti levéltárak több különböző intézményében. Ez a sok tekintetben sziszifuszinak tűnő munka nem képezte e disszertáció részét, a vizsgálatban az ismertetett módon előkerült és összegződött, pontosan 1.198 fős minta áttekintésére törekedtem azzal a céllal, hogy megpróbáljak releváns információt nyerni belőlük a világháborús amerikai magyar diaszpóráról.

A sorozási regisztrációs lapok tehát biztosítottak egy alapvető adatsort, mivel számos életrajzi adattal szolgálnak az adott személyekről, akik így könnyen azonosíthatóvá váltak a további forrásokban (anyakönyvek, népszámlálások, utaslisták, honosítási anyagok stb.). A kártyák persze nem jelentik azt, hogy a rajtuk szereplő egyének részt is vettek harci cselekményekben, de még csak azt sem, hogy valóban sor került katonai szolgálatra az esetükben. A kitöltésükkel a vizsgálat alanyai még csak regisztráltak a draftra, azaz későbbi szelektáláson átmenve csak egy bizonyos, szűkebb részük került be a behívandó katonák sorába. A szelektálásban szerepet játszott életkoruk és fizikai állapotuk, de a hatóságok figyelembe vették a regisztráltak családi állapotát, eltartottainak számát, illetve azt is, hogy kérte-e a sorozás alóli felmentését és ha igen, milyen alapon. Mindezek mellett szempont volt, hogy „ellenséges" idegennek számított-e. Ez nem jelentett automatikus kizárást, de ebbe a kategóriába eső regisztráltakat nem soroztak be, ha az illető ez alapján felmentését kérte. Ugyanakkor a nemzetiségi vezetők általában azt tanácsolták honfitársaiknak, hogy ne kérjenek felmentést, mert azzal „igazolnák" ellenséges idegen mivoltukat.[368]

[368] Ford 2001. 59.

Form 1 REGISTRATION CARD No. _____

1	Name in full _____ (Given name) (Family name)	Age in Years
2	Home Address _____ (No.) (street) (city) (state)	
3	Date of birth _____ (month) (day) (year)	
4	Are you (1) a natural-born citizen, (2) a naturalized citizen, (3) an alien, (4) or have you declared your intention (specify which)? _____	
5	Where were you born? _____ (town) (state) (nation)	
6	If not a citizen, of what nation are you a citizen or subject? _____	
7	What is your present trade, occupation, or office? _____	
8	By whom employed? _____ Where employed? _____	
9	Have you a father, mother, wife, child under 12, or a sister or brother under 12, solely dependent on your for support (specify which)? _____	
10	Married or single (which)? _____ Race (specify which)? _____	
11	What military service have you had? Rank _____ branch _____ years _____ Nation or State _____	
12	Do you claim exemption from draft (specify grounds)? _____	

I affirm that I have verified above answers and that they are true.

_____

(Signature or Mark)

If person is of African descent, cut off this corner.

11. kép: 1917-es Draft registration card (minta)

Amint az talán a képen is látható, ezek az iratok igen gazdag adatforrások. Tartalmazzák a draftra regisztrált személyek nevét, korát, pontos lakcímét, születési helyét és idejét, az állampolgári státuszának megfelelő besorolását,[369] eredeti állampolgárságát, foglalkozását és munkáltatójának adatait, családi állapotát az esetleges gyermekek számával együtt, „faji" (nemzetiségi) származását, illetve adatokat korábbi katonai szolgálatra vonatkozóan. Ezeken kívül még az alanyok külsejének leírására is sor került, így a vizsgált személyek testalkatára, magasságára, szeme és haja színére vonatkozó információknak is birtokába jutunk általuk. Az adatlapokon arra vonatkozó kérdés is szerepel, hogy kérnek-e felmentést a sorozás alól és amennyiben igen, milyen alapon. Az is kiderül továbbá, hogy a delikvens tudott-e írni és olvasni, mivel ahogy már említésre került, az analfabéták esetén az aláírás helyére csak egy

[369] A törvény szerinti állampolgári státuszok: natural born citizen (született amerikai), naturalized citizen (honosított), declarant (állampolgárság szerzésére vonatkozó kérelmet nyújtott be, azaz „deklarálta" szándékát), illetve alien (idegen, letelepedési szándékáról még nem nyilatkozott bevándorló).

X jel került. Ennek az adatgazdagságnak köszönhetően igen széles körben felhasználhatóak lennének a társadalomtörténeti és a diaszpórakutatások számára egyaránt.

Az anyag alkalmas arra, hogy a regisztrációs kérdésekre adott válaszaik alapján információt gyűjthessünk az 1917–1918 során az Egyesült Államokban élt magyarokról (legalábbis a 18 és 45 év közötti férfiakról). Az alábbiakban néhány olyan elemzési szempont ismertetése következik, amelyek alapján a forrásanyag segítségével vizsgálódva ki tudjuk egészíteni az amerikások Nagy Háború alatti közösségeiről szerzett ismereteinket. Ezeket, a háborús helyzet által teremtett adatforrásokat átfogó jelleggel még nem használták társadalomtörténeti kutatásban (néhány alkalmankénti, adatforrásként való alkalmazástól eltekintve), így ebben a fejezetben az is célom, hogy precedenst teremtsek a sorozási regisztrációs lapok történészi-kutatói alkalmazására a magyar elvándorlók társadalomtörténeti vizsgálatában.

Néhány adat elemzése – mit tudhatunk meg a regisztrációs adatsorokból?

A sorozási regisztrációs lapok számos hasznos adatot tartalmaznak, amelyekbe – bár az anyag távol áll a teljességtől – érdemes belepillantani, mert szolgálnak tanulságos információkkal a regisztráltakról és rajtuk keresztül az amerikások szélesebb spektrumáról is. Az adatok nem reprezentatívak, így nem minden szempontból tudunk releváns információkat nyerni. Viszont új, izgalmas perspektívával bővíti ismereteinket az amerikai magyar társadalommal kapcsolatban és némiképp betekintést nyújt a háború alatti amerikás élet bizonyos aspektusaiba.

Származási helyek

Az anyag jellegéből adódóan a származási országok nem sokfélék: Magyarország és Ausztria-Magyarország volt az alanyok születési helye az esetek 99%-ában, néhány esetben pedig az Egyesült Államok szerepelt a regisztrációs lap 5. pontjában. A teljes vizsgált anyagból sajnos mindössze 412 főnek ismert a pontos származási helye (ország, vármegye, település), ez sajnos igen alacsony szám a teljes anyaghoz képest, mindössze egy harmadot tesz ki. Vármegyékre pontosan összesen 866 fő esetében sikerült meghatározni a születési helyet. Ezzel a 412 fős, településre pontos mintával nehéz a dolga a történésznek, ha következtetéseket próbál levonni. A települések között a vártnak megfelelően a falvak domináltak, városlakó viszonylag kevés volt a regisztráltak között. 326 regisztráló származott kistelepülésekről (falvak, községek), 86 fő pedig városlakó volt, többnyire

kisebb, vidéki városokból (Eger, Veszprém, Győr, Baja, Hódmezővásárhely, Arad stb.). A nagyobb elemszám miatt érdemes talán a megyei megoszlásra pillantani, ezt mutatja az alábbi oszlopdiagramon.

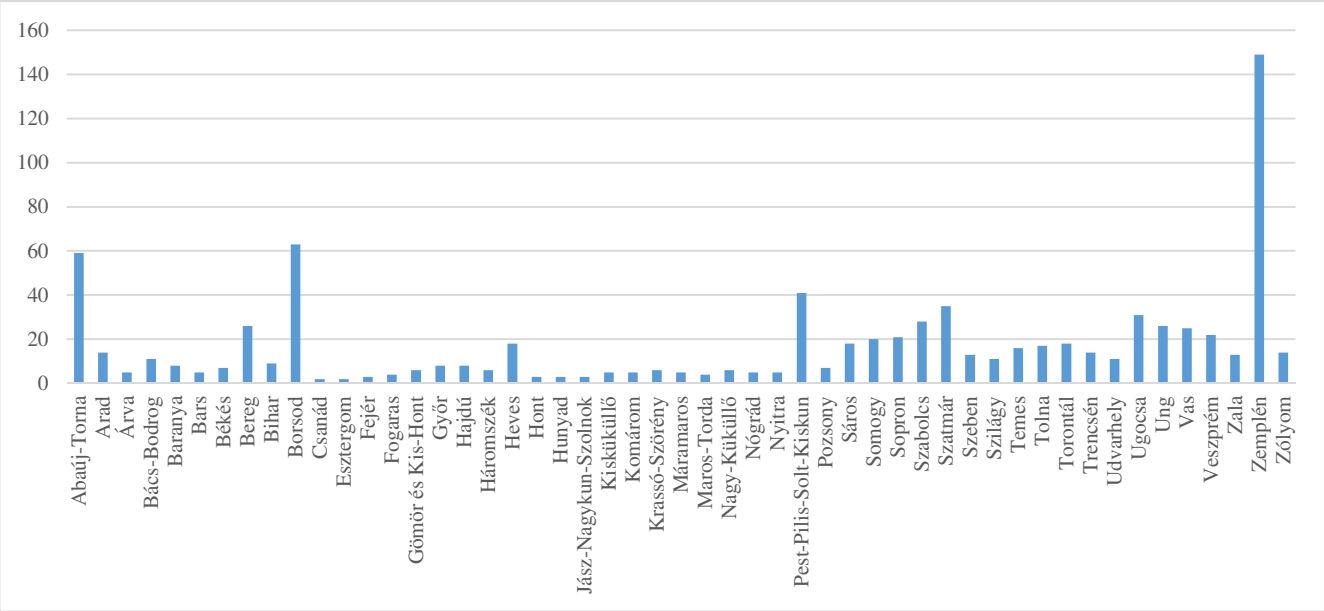

3. ábra: a regisztráltak származási megyéinek megoszlása

A regisztráltak származási vármegyéit vizsgálva látható, hogy a Trianon előtti Magyarország 63 vármegyéje közül 51 képviselteti magát az elemzett mintában. A legtöbbjükben igen kevés, 2 és 8 közötti számban születtek a regisztrálók. A magasabb számok az elvándorlásban is nagyobb mértékben érintett vármegyéknél olvashatóak. Az ábrán az is jól kivehető, hogy egyetlen kimagasló megye van, Zemplén, ahonnan 149 regisztráló származott. A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye térségéből került ki a második helyezett Borsod megye 63, illetve Abaúj-Torna megye is 59 regisztrálóval. A térség összességében 271 fő – az ismert születési helyűeknek ez 31%-a, a teljes mintának pedig több, mint 22,6%-a. 20 és 50 fő között származtak még Pest-Pilis-Solt-Kiskun (41), Szatmár (35), Ugocsa (31), Szabolcs (28), Bereg és Ung (26-26), Vas (25), Veszprém (22), Sopron (21) és Somogy (20) megyékből. Szorosan ezek mögött még ott találjuk Heves, Sáros és Torontál megyéket (mindegyik 18 fő) is. Az látható tehát az ismert adatokból, hogy többségében az ország észak-keleti része „küldte” a magyarokat az amerikai sorozóbizottságok asztalaihoz, ami megfelel eddigi ismereteinknek és tovább pontosítja azokat a korszak amerikás magyar társadalmáról.

Lakóhely szerinti megoszlás

A származási helyek után az Egyesült Államokon belüli lakóhelyek megoszlása a vizsgált mintában talán több releváns információval tud szolgálni. Ez azért is érdekes, mert ebből képet kaphatunk arra vonatkozólag, hogy az adott időszakban milyen arányban oszlottak meg a katonakorú magyar férfiak az USA államai között. Mindemellett alkalmat kínál arra is, hogy összevessük az országos, amerikás magyarok lakóhelyeit tartalmazó, népszámlálás-alapú statisztikákkal.

Állam	**Magyarok (%)**
Ohio	24,70%
Michigan	16,62%
Pennsylvania	15,85%
New York	10,37%
New Jersey	8,12%
Többi állam együtt	24,34%

2. táblázat: Az amerikai hadsereg sorozására regisztrált magyarok államok szerinti megoszlása[370]

A táblázatból leolvasható, hogy az első öt helyen szereplő államok: Ohio, Michigan, Pennsylvania, New York és New Jersey a regisztrált magyarok több mint 75%-át biztosították, Ohio pedig egymagában nagyobb arányú magyar regisztráltat adott a Selective Service Systemnek, mint a maradék 45 állam együtt. Ez persze döntően a magyarok államonkénti lakosságszámbeli arányának volt köszönhető, ám nem tükrözi pontosan a népszámlálási statisztikák adatait. Az összehasonlítás alapjául az 1917–1918-as időszakhoz legközelebbi, 1920-as népszámlálást választottam. Eszerint New York államban élt a legtöbb magyar, Ohio „csak" a második helyet foglalta el a maga 73.191 fős magyar lakosságával. Ez kicsit több mint 5.000 fővel maradt el New York államtól. A harmadik helyezett Pennsylvania volt, mindössze 2.000 fővel elmaradva Ohio mögött. A negyedik helyen álló New Jersey már jóval kisebb, 40 ezres magyar kolóniával rendelkezett, az ötödik pedig Illinois volt kicsit több mint 34 ezer fővel.[371] Összevetve tehát az adatbázis eredményeit az 1920-as népszámlálással, több eltérést is megfigyelhetünk. Az első öt állam között csak egy változás látható, az adatbázisban Illinois helyett Michigan szerepel, amely a népszámlálásban a 6. helyet foglalta el a maga 22 ezres magyar lakosságával.[372] Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek persze oka lehet a minta teljesen „randomizált" összeállítása.

[370] Forrás: adatbázis.
[371] Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population. Composition and Characteristics of the Population by States. 48.
[372] Uo.

Több eltérés tapasztalható viszont az államok sorrendjében, ahol Ohio átvette a vezetést New Yorktól, ami ahhoz képest, hogy a népszámlálásban a legnagyobb magyar lakosságot mutatta, a regisztráltaknak csak alig több, mint 10%-át adta. Persze nem szabad szó nélkül elmenni amellett, hogy az adatbázis mintája torzíthatja az eredményeket, és amellett sem, hogy a regisztráltak a 18 és 31 (kisebb részben 45) év közötti férfiakat tartalmazzák, míg a népszámlálások a teljes lakosságra terjedtek ki.

Ami a lakóhelyeket illeti, az adatbázis a várt eredményeket mutatja, azaz az alanyok egy jelentős része nagyvárosokban élt, nagyon sokan voltak viszont olyanok, akik kistelepüléseken laktak. Ennek magyarázata az, hogy az új bevándorlás évtizedeiben rengeteg kisebb bányászfalu létesült, amelyek tulajdonképpen munkástelepekből fejlődtek tovább hivatalosan bejegyzett településekké (vagyis incorporated-ek lettek). Sok ilyen falu, ill. város teljes egészében a bányát üzemeltető vállalatra támaszkodott. A vállalat birtokában volt a terület, a vállalat működtette a teljes infrastruktúrát, az üzleteket, a hivatalos és a szórakozóhelyeket, az iskolát stb. Emiatt e településtípust company town-nak, azaz vállalati városoknak nevezték.[373] Jellemzőjük volt, hogy jellegükből adódóan, amikor a vállalat valamilyen okból megszűnt, ezek a települések gyakran elnéptelenedtek. Az USA-ban ma is találhatunk olyan szellemvárosokat, amelyek valamikor company town-ok voltak. A vizsgált anyagban szintén számos példa akad company town-okban lakó magyarokra. Ilyen volt például Homestead (Pennsylvania), Gary (Indiana), Gary (West Virginia), Glenwillow (Ohio) vagy éppen a Pocahontas Coal Company által fenntartott West Virginia állambeli Jenkinjones.

Detroit	122
Highland Park	20
Cleveland	65
Lorain	72
Akron	51
NYC	68
Tonawanda	23

3. táblázat: A nagyobb városokban lakó magyar regisztrálók

A nagyvárosok közül kiemelkedik Detroit (MI), New York City (NY), Cleveland (OH), és Chicago (IL). Detroitban például létezett egy „Delray colony" nevű telep, ahol a detroiti magyarok közel fele élt. Volt azonban ezen kívül is egy úgynevezett „Magyar Negyed", amely a Medina és Barnes utcákat foglalta magába. További érdekesség, hogy ezt a

[373] https://socialwelfare.library.vcu.edu/programs/housing/company-towns-1890s-to-1935/ letöltés: 2021. szept. 12.

településrészt szinte teljesen Heves megyeiek, még pontosabban Sarud községből kivándoroltak lakták. Ez derül ki a detroiti kisebbségek szokásaival több könyvében is foglalkozó Erdmann Doane Beynon 1935-ben publikált szociológiai kutatásából.[374] Egy másik, 1937-es kutatás 1.850 fős reprezentatív minta alapján kimutatta, hogy 1930-ban Detroit teljes magyar lakosságának 10%-át Heves megyéből kivándoroltak adták.[375]

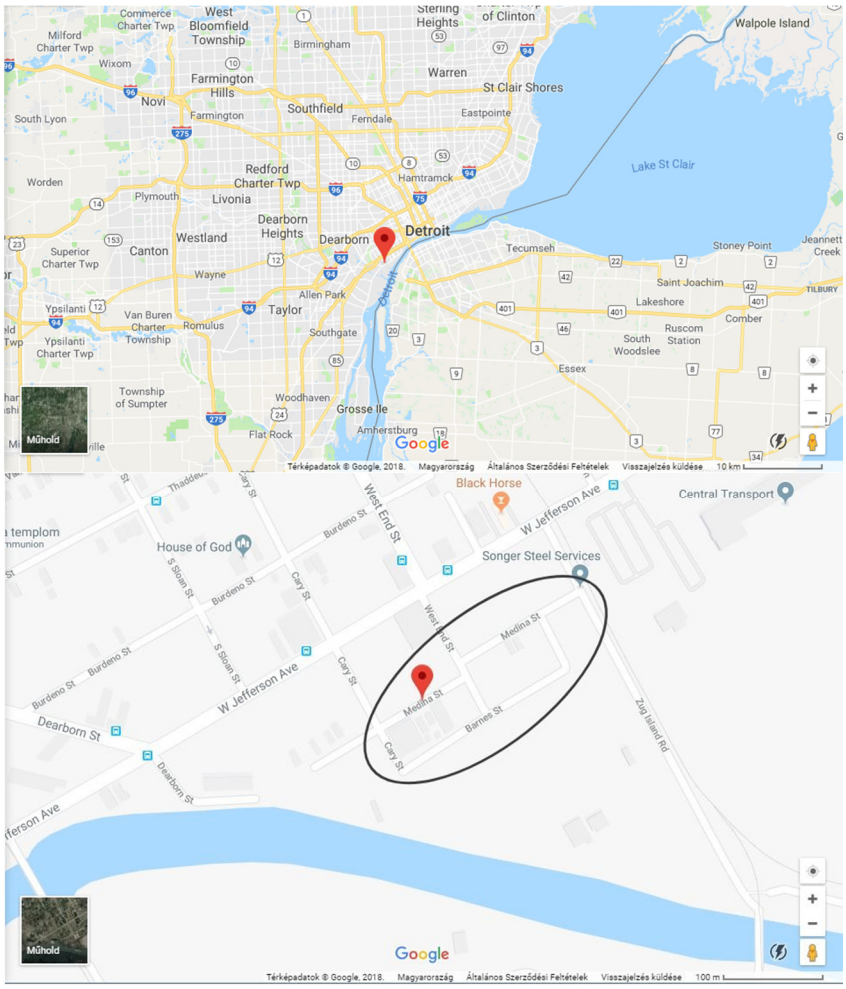

1. térkép: A detroiti „magyar negyed” mai Google-térképen ábrázolva

E szoros Heves megyei kapcsolatnak oka nem ismert, de valószínűleg láncmigrációról lehetett szó, azaz néhány kivándorló „pionír” vihette a város ezen részébe a saját, ill. a szomszédos Heves megyei falvak lakóit. Sok ilyen példa ismert a szakirodalomban, konkrétan Heves megyére vonatkozóan is. Ilyen volt például Kál községben Erberling

[374] Erdmann Doane Beynon: Crime and Custom of the Hungarians of Detroit. *Journal of Criminal Law and Criminology* 25. (1935. január–február). 756.
[375] Erdmann Doane Beynon: Migrations of Hungarian Peasants. *Geographical Review* 27/2. (1937. április) 227.

Ferenc[376], vagy a kompolti kivándorlás központi alakja, Steve Szűcs.[377] Az általam elemzett mintában is több Heves megyei elvándorló regisztrált ebből a „magyar negyedből", pl. Kömlő, Poroszló, Egerfarmos[378] településekről. Közülük ketten, Godó Miklós (Kömlő) és Polgár József (Egerfarmos) konkrétan szomszédok is voltak.[379]

Szóródás leginkább Pennsylvania államban mutatkozott. Itt a közel 200 regisztrált számos kisebb iparváros vagy bányatelepülés (vállalati település) között oszlott meg, a két legnagyobb városban (Pittsburgh és Philadelphia) alig találunk alanyokat. Helyette olyan településeket látunk a listában, mint Ambler, Arnold, Coatesville, Harrisburg, Homestead, Lebanon, South Bethlehem, Springdale, Wesleyville.

Az Ohio állambeli Cleveland szinte magától értetődik, hogy szerepel egy ilyen jellegű gyűjtésben, és nem különbözik ebben a tekintetben New York City sem. E két állam, és még szűkebben e két város a legnagyobb magyar kolóniáknak adott otthont, természetes, hogy a regisztrációt végzők mintájában is előkelő helyen kellett szerepelniük. Cleveland mindig előkelő helyet foglalt el az amerikai magyar történelemben. Az itt élt amerikások közül a diaszpóra számos prominens képviselője került ki. Innen indult az első amerikai magyar heti- majd napilap, a Szabadság,[380] és itt jött létre az első református közösség is Jurányi Gusztáv lelkész vezetésével.[381] New York államról pedig a disszertáció 4. 3-as fejezetében lesz szó bővebben.

Családi állapot

Az 1.198 fős mintából 603 fő volt nős. A regisztrációs kártyákon nem szerepelnek a házastársak nevei, de a házasságkötés ideje sem. Ezért a regisztráltakról ez alapján nem megállapítható, hogy a magyar nemzetiségen belül házasodtak-e, ahogyan az sem, hogy még Magyarországon vagy már Amerikában nősültek-e. Kivételt képeznek a második és harmadik regisztrációs szakaszban készült kártyák. Ezeken ugyanis a legközelebbi rokon nevét is meg kellett adni, a nős regisztráltak pedig ilyenkor rendszerint a feleségük nevét

[376] Horváth László: Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt. (Heves megyei kivándorlás I.) *Agria* 27–28. (*Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis*, 1991–1992). 262.
[377] Várkonyi 2018: 222.
[378] Egerfarmos itt kissé kakukktojás, mert csak jelenleg (az 1950-es megyerendezés óta) található Heves megyében, a vizsgált időszakban még hivatalosan Borsod vármegye egri járásához tartozott.
[379] A mintában szereplő Heves megyeiekről részletesebben is írtam ebben a tanulmányban: Ambrus László: Heves megyeiek az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt 1917-ben. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Historiae* 46. (2018.) 7–27.
[380] https://case.edu/ech/articles/s/szabadsag letöltés: 2022. jún. 10.
[381] Az alapításról és Jurányi szerepéről bővebben Rakita Eszter írt a Honismeret c. folyóiratban: Rakita Eszter: Jurányi Gusztáv az „amerikai Debrecen"-ben. *Honismeret* 49 (2021/1). 30–33.

írták be. Itt kapunk némi támpontot, de tekintve, hogy a feleségek a férjük családnevével szerepelnek, ebből sem tudunk meg sokkal többet a vegyes házasságok számát illetően. Ráadásul ezek száma elenyésző, mivel az alanyok több mint 95%-a az első hullámban, 1917. június 5-én regisztrált. A kiegészítő forrásokból ebben a kérdésben a népszámlálási ívek a leghasznosabbak, főleg azok, amelyekben már a válaszadók anyanyelvére (de még szüleik születési országára) is rákérdeztek. Sok esetben éppen ezek segítettek megállapítani, hogy az alany valóban magyar-e.

Ugyanígy kevés az adat a gyerekek számára nézve is. Az alapforrások ezt sem tartalmazzák, a kiegészítő forrásokból általában kiderül a leszármazottak száma, hiszen a 9. kérdés az eltartottak számára vonatkozik. Itt azonban kiemelik, hogy a regisztrált feleségén kívül a 12 éven aluli gyermekek vagy a szintén 12 éven aluli testvérek számát kellett megadni, feltéve, hogy a regisztráló felelt eltartásukért. Gyakran itt az eltartott, idős szülőket is feltüntették. Az 1918-ban készült regisztrációs lapokon már ez a kérdés nem szerepelt, feltüntették viszont a legközelebbi rokon nevét, leggyakoribb esetben ez az alany felesége, szülője, ritkább esetben testvére vagy gyermeke volt.

	Fő	**%**
Házas	673	56,2
Gyermek is van	433	36,1

4. táblázat: a házasok és a szülők százalékos aránya

A mintában szereplő alanyok több mint fele, 56,2% házas volt, ami nem meglepő, hiszen átlagéletkoruk alig érte el a 24 évet. 433 főnek volt legalább egy 12 év alatti gyermeke, ez 36,1%-ot tett ki. A 433 főnek összesen 855 gyermeke volt, tehát átlagosan 2 gyerek jutott egy regisztráltra. A legtöbb 12 év alatti gyermeke Frank Orosznak volt, neki összesen nyolc utódot kellett eltartania. A 28 éves, Lorain (OH) városában élt gyári munkás Orosz a National Tube Companynál dolgozott. A regisztrációs lapja szerint 1887. október 26-án született Magyarországon, egy „Majfalva” nevű településen. Ez valószínűleg Májfalva, ami Ugocsa vármegyében volt. Az 1920-as népszámlálási adatokban már „csak” öt gyermeket találunk vele egy háztartásban, akik 7, 5, 4, 2, és fél évesek, tehát ketten már 1917 után kellett, hogy szülessenek.[382] A 33 éves Orosznak és 25 éves feleségének kevéssé valószínű, hogy felnőtt korú gyermekei lettek volna, így feltételezhető, hogy nem csak a saját gyermekeire gondolt az eltartottak számának megadásakor, vagy Magyarországon is

[382] Forrás: adatbázis.

lehettek gyerekei. A sorozás elkerülése miatt akár túlozhatott is, bár ellenséges idegen státusza miatt erre nem volt szüksége – amiről vélhetően neki is tudnia kellett.

Foglalkozás szerinti megoszlás

A regisztráltak többségének foglalkozása megfelel az amerikai magyarokkal kapcsolatosan, a közismereti tudás részeként fennálló képpel. Többségük fizikai munkából élt, gyárakban, bányákban, kohászati üzemekben dolgozott. A regisztrációs kártyákra beírt foglalkozásokból mintegy kétszáz különböztethető meg, ezek külön táblában, egy-egy ID-vel ellátva kaptak helyet az adatbázisban. A foglalkozásokat a magyarországi népszámlálások foglalkozáskategóriáit alapul véve hat csoportba osztottam.[383] A csoportok és az ezeken belül megoszló foglalkozások elemszámai az alábbi táblázatban láthatók.

Kategória	**Elemszám**
Őstermelés	9
Ipar, bányászat, kohászat	152
Kereskedelem, pénzügy, közlekedés	24
Polgári foglalkozások	7
Hadsereg, közbiztonság	4
Egyéb	2

5. táblázat: A foglalkozáskategóriákba sorolt foglalkozástípusok elemszámai

Először is néhány mondatban érdemes szólni magukról a kategóriákról és azok tartalmáról. Az első csoport, az *őstermelés* általánosságban a földművelés, állattenyésztés és kertészet mellett az erdőgazdálkodással kapcsolatos foglalkozásokat is tartalmazza. Az *ipar és bányászat* természetesen a *kohászat*ot is tartalmazza, ami szintén sok magyarnak biztosított állást. Az *ipar* igen széles kategória, beletartozik a vas- és fémipar, a fa-, föld-, kő-, üveg-, bőr-, fonó-, szövő-, ruhaipar, a gépgyártás, az élelmiszer- és az élvezeti cikkek gyártása, a villamossági ipar, a közlekedési eszközök gyártása, hangszerek, műszerek, eszközök gyártása, az építőipar és a vegyészeti, illetve a nyomdaipar is. Ezek miatt az *ipar* a legnagyobb kategóriának számít. A *bányászat* elsősorban a kőszén- és barnaszénbányászatot jelenti, de a vas-, arany-, ezüst-, és az egyéb, nem nemes ércek, valamint a meg nem nevezett bányászat tartozik ide – egyébként esetünkben ez utóbbi a leggyakoribb. A felsoroltakon kívül a vaskohászat, egyéb fémkohászat, vasgyártás, vas- és acélöntés, illetve a szerszámgyártás került még a második számú csoportba. A *kereskedelem,*

[383] A kategóriák alapja: A magyar korona országainak 1900. évi Népszámlálása. II. Rész. A népesség foglakozása községenkint. Budapest, 1904. 1–9.

pénzügy, közlekedés kategóriába sorolódik mindenki, aki bármilyen kereskedelmi ágban, vagy pénzintézetekben, biztosítóknál, nyugdíj- vagy egészségpénztáraknál dolgozott, és azok, akik a közutak, vasutak, kikötők és hajózási társaságok, a szállodaipar, a vendéglátóipar, illetve az idegenforgalomban érdekelt vállalkozások alkalmazásában álltak. *Polgári foglalkozások*nak számítanak a törvényhozással, közigazgatással, igazságszolgáltatással kapcsolatos állások, a tanügy, a közegészségügy, a művészet és kultúra, az egyházi alkalmazás, a közérdekű egyletek, illetve a meg nem nevezett szabad foglalkozásúak. Az ötös számú kategória a *hadsereg és közbiztonság*, amibe a katonákon kívül a rendőrök, tűzoltók, fegyintézeti dolgozók is beleszámítanak. Az utolsó kategória az *egyéb* nevet kapta, ide magától értetődően azok kerültek, akik valamilyen okból az előző öt csoport egyikébe sem voltak besorolhatóak.

Ahogyan az a táblázatból is leolvasható, az ipar, bányászat, kohászat magasan a legtöbb foglalkozástípust tartalmazza, ami a forrásanyagban előfordul. Ezek között találjuk az összes bányász (miner), kohász (moulder) és a meglehetősen általános „munkás" (laborer) foglalkozást. A regisztrációs lapokon nagyon sokféle megfogalmazással találkozunk, ezeket csak minimális módosításokkal, kevés esetben egységesítettem, ezért többségüket eredeti formájukban meghagyva vettem fel az adatbázisba. Ezért például olyanok, mint a „coal worker" (szénmunkás) és a „coal miner" (szénbányász) két különböző foglalkozásként szerepelnek az anyagban, de a „coal shoveler" (szénlapátoló) és a „loading coal" (szénrakodás) már nem kapott külön ID-t az adatbázisban, hiszen ezek gyakorlatilag megfelelnek a szénmunkás foglalkozásnak, így egyszerűen szénmunkásként kerültek be az adatlapjukon ezt beírt személyek. Egy másik hasonló példa a „crane operator" (darukezelő) és a „craneman" (darus); ezek is egy foglalkozásnak számítanak az adatbázis szempontjából. Az öntészet és kohászat területén a leggyakoribb foglalkozás a „moulder", azaz a kohász megnevezés volt, de meglehetősen sokszor előfordult a „core maker" (magkészítő) is, ami a kohászaton belül egy speciálisabb munkakör, ezért külön ID-t kapott az adatbázisban.

Az őstermeléssel foglalkozók ehhez képest elenyésző számban voltak. A kategórián belül kilenc különböző foglalkozásra volt példa, ami az őstermelés alá besorolható volt. Ezek közül leginkább farmokhoz köthető munkákat végeztek (farmer, farm hand, ranch hand), de voltak kertészek (gardener), lovászok ill. istállóban dolgozók (stableman, mucker), és fakertészek (nurseryman) is.

Jóval több foglalkozást találunk a hármas számot kapott *kereskedelem, pénzügy, közlekedés* csoportban. Itt több alkategória is elkülöníthető lenne, például a vendéglátósoké: pincérek (waiter), bárpultosok (bartender), szakácsok (cook), kocsmárosok (saloon keeper)

vannak a mintában elsősorban, de még szállodai liftkezelő (elevator operator) is akad közöttük. Másik alcsoport lehetne az eladóké, pl. az élelmiszerboltosok (grocery man, clerk in grocery store, meat market man), vagy más eladóké (shoestore clerk, shop hand, toolseller, copper shop hand). De külön alcsoportot képezhetnének a szolgáltatói foglalkozások, ahová olyanok tartoznának, mint pl. a postás (mail carrier), a mosodások (laundry), a sofőrök (chauffeaur, driver), ékszerészek (jeweler), vagy borbélyok (barber). Az alcsoportok létrehozását és a foglalkozások további besorolását viszont az elemzés mélysége szempontjából nem tartom indokoltnak.

A polgári foglalkozásúak szintén egy igen szűk csoportot képeznek, mindössze 7 főt tudtam ide sorolni. Egyetlen orvos (physician) volt a mintában: Nicola Max Alter, aki 1886-ban született Budapesten, és Maryland államban, Baltimoreban lakott a háború idején. Művészeti foglalkozásból kettő volt, az egyik a zenész (musician), a másik a bővebben nem részletezett „művész" (artist). További polgári foglalkozások voltak még az utcaseprő (street cleaner), az irodai dolgozó (clerk), a fényképész (photographer) és a meg nem nevezett otthoni alkalmazott (home employed).

A *hadsereg, közbiztonság* viszonylag egyértelmű kategória, a hivatásos katonák és a rendőrök mellett a tűzoltók kerültek még bele (fireman, locomotive fireman, fire watchman). Az egyéb csoportba értelem szerűen ezúttal is azok a (nem csak) foglalkozások kerültek, amelyek nem besorolhatóak az előző öt egyikébe sem. Ilyen volt a tanuló (student), a komornyik (butler), illetve egy fő esetében az adatkártyán elmegyógyintézeti ápolt (patient in insane asylum) volt megadva foglalkozásként, ezért az adatbázisba is bekerült mint „foglalkozás" bár természetesen semmilyen szempont szerint nem számít annak.

A kategóriák kiterjedésének áttekintése után vethetünk egy pillantást azok tartalmára is. Az előbbiekben az egyes foglalkozáskategóriákba besorolt foglalkozások megoszlását igyekeztem ismertetni, amelyek a forrásokban szerepeltek. A következőkben már arra vethetünk néhány pillantást, hogy az egyes kategóriákba mennyi konkrét személy sorolható be, azaz kategóriánként hányan voltak az abba beilleszthető foglalkozást űző személyek. 1.198 fős mintában sajnos akadtak olyanok (bár szerencsére elenyésző számban), akiknek nem ismert a foglalkozása, ennek megfelelően néhányuk nem volt besorolható a fentebb vázolt kategóriákba, ők is az Egyéb kategóriát „erősítik". A következő táblázat tehát már a foglalkozáskategóriák szerinti megoszlást tartalmazza.

Kategória	Személyek
Őstermelés	96
Ipar, bányászat, kohászat	959
Kereskedelem, pénzügy, közlekedés	57
Polgári foglalkozások	32
Hadsereg, közbiztonság	19
Egyéb	35

6. táblázat: a foglalkozások tényleges számának megoszlása

A foglalkozások közül túlnyomó többségben a „laborer" azaz munkás megnevezést írták be, összesen 424 fő esetében. Ez a teljes mintának több mint 35%-a. A laborer igen tág fogalom, gyakorlatilag bármilyen (nehéz) ipari munkás foglalkozás ide sorolható a bányásztól a kohászon át a gyári munkásokig, de ritkábban még napszámosokat és egyéb mezőgazdasági kisegítő munkásokat is értettek alatta. Ez a magyar bevándorló munkások és vendégmunkások tömegeiről alkotott ismereteinknek megfelelő arány, az ipar, bányászat, kohászat kicsit több mint 80%-át adja a teljes létszámnak. Az országos adatok ismeretében azonban ez soknak tűnik, hiszen az ipar és a mezőgazdaság között általában nem mutatkozik ekkora különbség. Az alábbi táblázat tartalmazza a foglalkozási adatok összesítését az 1910-es népszámlálás alapján.[384]

Kategória	Személyek
Őstermelés	122.740
Ipar, bányászat, kohászat	177.324
Kereskedelem, pénzügy, közlekedés	1.324
Polgári foglalkozások	1.739
Egyéb	630

7. táblázat: a foglalkozások tényleges számai az 1910-es népszámlálás szerint

Az előző táblázathoz képest kimaradt egy sor, a hadsereg, közbiztonság kategória. Tekintve, hogy ez nem szerepel külön kategóriaként a népszámlálásokban, az ide tartozó foglalkozások az Egyéb sorba kerültek be, ami így is csak 630 főt tartalmazott. A döntő többséget az országos adatok szerint is az iparral kapcsolatos foglalkozások képviselték. Az összesen 303.757 fő közül, akik az adatok szerint rendelkeztek munkahellyel, 177.324 végzett az iparhoz köthető munkát, ami több mint 58%-os arány. A mezőgazdasági dolgozók pedig kicsit több mint 40%-ot tettek ki. Ezekhez képest elenyésző számban voltak a kereskedelem, pénzügy, közlekedés, ill. a polgári foglalkozást űzők. Ez volt tehát az általános kép 1910-ben. Nincs okunk feltételezni, hogy ezek az arányok a háború alatt sokat változtak volna, habár maguk a számadatok természetesen nagy mértékben növekedtek a

[384] Közli: Puskás 1982.

folyamatos bevándorlásnak köszönhetően (legalábbis 1914-ig). A regisztrációs lapokból származó minta ugyan nem felel meg ezeknek az arányoknak, így ebből az alanyszámból nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Ahogy látható volt, kiegészítő forrásként viszont igen jól alkalmazhatóak az amerikás magyar férfilakosság foglalkozási adatainak vizsgálata során is.

Felmentés a sorozás alól[385]

Az amerikai magyarok háborúval kapcsolatos álláspontjának kiváló lenyomatát adja – emellett asszimilációs és akkulturációs szempontból is igen érdekes részletekkel szolgál – annak vizsgálata, hogy milyen indokokkal kérték a magyarok a sorozás alóli felmentést. Az adatbázisból kiderül, hogy a vizsgálatban szereplő 1.198 főből mindössze 357-en válaszoltak igennel a 12-es számú „Do you claim exemption from draft?", azaz „Kér-e felmentést a sorozás alól?" kérdésre. Ez kis híján 30%-os arány (29,8%), azaz a magyar regisztrálók kevesebb mint egyharmada jelentette ki egyértelműen, hogy nem akar harcolni a világháborúban.[386] Ezt azért fontos így kiemelni, mert emellett is lehettek, akik annak tudatában regisztráltak, hogy nem kell majd bevonulniuk, így magukat biztonságban tudva egyszerűen nem írtak semmit a regisztrációs lap erre vonatkozó sorába. Mindemellett fontos azt is megjegyezni, hogy bár jogilag abszolút lehetséges volt az ellenséges országból származók számára, hogy kérvényezzék a felmentést, mégis a bejelentetlen (nondeclarant) ellenséges idegenek döntő többsége regisztrált és be is vonult, amennyiben behívták. Ennek oka kisebb mértékben lehetett az internálástól való félelem, de nagyobb a valószínűsége, hogy a többség számára az amerikai állampolgárság megszerzésének megkönnyítése volt a cél. Ezeken kívül valamennyire a háborús propaganda és az általános lelkesedés is szerepet játszhatott a bevonulási hajlandóságukban.[387] Az adatbázis alapján a felmentést kérők és nem kérők arányát az alábbi diagram illusztrálja.

[385] Ez a részelemzés lényegében változatlan formában jelent meg a Nagy Háború Blogon: https://nagyhaboru.blog.hu/2020/07/23/az_amerikas_magyarok_indokai_a_sorozas_elkerulesere_az_1917-es_regisztracio_idejen

[386] Forrás: adatbázis.

[387] Richard Slotkin: Lost Battalions. The Great War and the Crisis of American Nationality. New York, 2013.

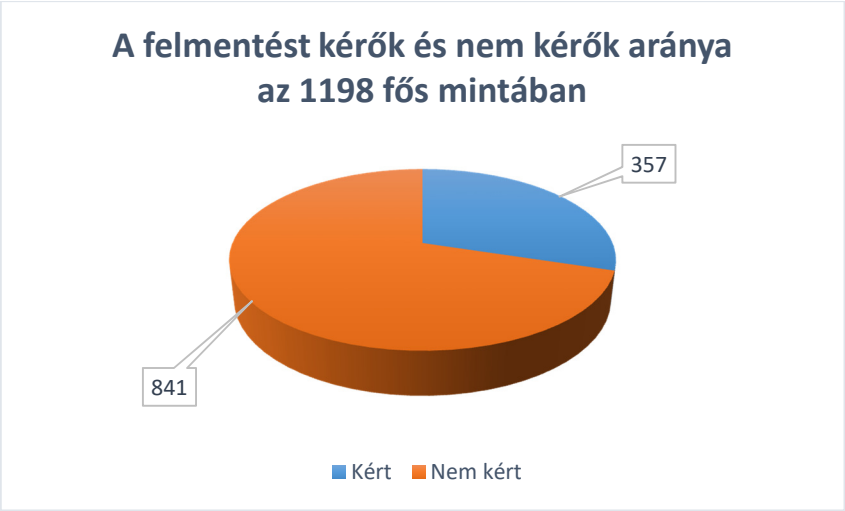

4. ábra: Felmentést kérők- és nem kérők a vizsgált anyagban

Az alábbi táblázatban ábrázolom azokat, akik jelezték felmentésre vonatkozó igényüket. A 357 személyt 8 kategóriára osztottam. A felmentéskérés indoklása alapvetően négy kategóriába sorolható: családi, egészségügyi, állampolgársággal kapcsolatos, illetve elvi, morális alapon megfogalmazott indokok. Az ezek közé valamiért nem egyértelműen besorolhatóknak egy „egyéb" kategória is szerepel. Ezek mellett voltak, akik több okot is megadtak, s voltak, akik nem indokolták a felmentéskérést, illetve néhány esetben sajnos olvashatatlan volt az indoklás. Ezek is egy-egy külön sorral szerepelnek a táblázatban.

Felmentést kérők hivatkozása	
Indok	**Elemszám**
Családi indok	250
Egészségügyi indok	24
Állampolgársági alap	14
Elvi alap	22
Több okot is megad	5
Olvashatatlan	8
Egyéb	5
Indoklás nélküli	29
Összesen	357

8. táblázat: a felmentést kérők megoszlása a vizsgált anyagban

Ahogy a táblázatból is megállapítható, döntő többségben (250 fő) vannak a családi okokból felmentést kérők, ami 70%-os arány. Ezek között a leggyakrabban a feleség (wife), a 12 éven aluli gyerekek (children under 12), vagy csak röviden a család (family) eltartását (szó szerint: támogatás, azaz support) írták be. „Support of family", „support my wife + children", „have to support family" a leggyakoribb kifejezések, de sokszor előfordul, hogy mindössze annyit írtak be, hogy „married man", azaz házas ember. Gyakori az is, hogy

egyszerűen a „dependents” vagy rossz helyesírással a „dependants” szó szerepel, ami az eltartottakra utal. Sokan vannak azok is, akik azért kérnek felmentést, mert egyik vagy mindkét szülőjüket kell támogatniuk (41 esetben), de olyanok is akadnak, akiknek testvéreikről is gondoskodniuk kell (4 esetben). Három felmentést kérő a „dependent relatives” kifejezést használja, ami eltartott rokonokat jelent, ők valószínűleg szintén nem a feleségükre és gyerekeikre céloznak ezzel. Egy esetet találunk, amikor a regisztráló a felmentést négy gyerekének, ill. saját anyjának eltartása miatt kérte.

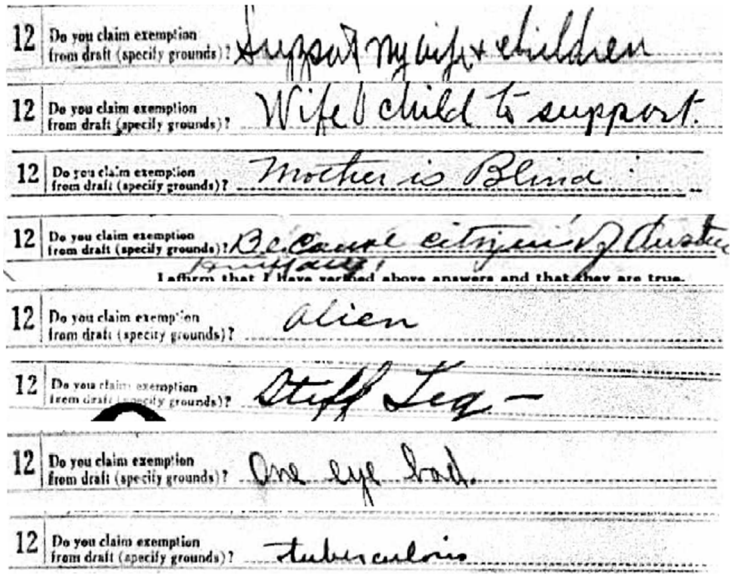
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? Support my wife + children
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? Wife & child to support.
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? Mother is Blind
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? Because citizen of Austria
I affirm that I have verified above answers and that they are true.
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? alien
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? Stiff Leg –
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? One eye bad.
12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? tuberculosis

12. kép: indokok a felmentésre 1

Az egészségügyi indokok 24 alkalommal szerepelnek a mintában, ez 6,7%-ot tesz ki. A bizottságoknak rendszerint orvos tagja is volt, így a lapok kitöltésekor egy rövid egészségügyi ellenőrzésen is részt vettek a regisztrálók. Egészségügyi problémára hivatkozni ezért csak valóban indokolt esetben volt ajánlatos, ami magyarázhatja is alacsony számukat. Egy fő mentális betegségre hivatkozott (nervous frustration), a többiek valamilyen fizikai problémára, többnyire végtagsérülést vagy hiányt (8), illetve látásproblémát (5) neveztek meg. Ezeken kívül akadt törés (rupture), fizikai gyengeség (physical weakness), meg nem nevezett testi fogyatékosság (physical disability), és két súlyosabb betegség is: asztma és tuberkulózis.

Állampolgársági alapon 14 fő kérte felmentését, ezek között 9 alkalommal az „alien”, azaz „idegen” szó szerepelt. Ezzel az ellenséges országból származó idegen státuszukat akarták kihasználni a sorozás elkerülésére. Erre minden joguk meg is volt, a szövetségi kormány ugyanis nem követelhette meg a katonai szolgálatot olyanoktól, akik valamely más hadviselő országból származtak. Eleinte (a Selective Service törvény első változatai szerint) az ellenséges idegeneknek nyilvánított bevándorlók számára kifejezetten tiltott volt a

regisztrálás és az önként jelentkezés, ám ezt – elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia népeit képviselő kisebbségi szószólók kérésére – később kivették a törvényből, hogy lehetőséget biztosítsanak az „elnyomott népek fiainak”, hogy „hazájuk felszabadításáért” harcoljanak.[388] Ezáltal az a kompromisszumos megoldás született, hogy a magyarok, az osztrákok, és a németek is sorozhatóvá váltak, de ellenséges idegen státuszukra hivatkozva felmentést kaphattak, ha ezt kérték. A mintában szereplők arányaira rápillantva viszont az látszik, hogy ezzel elenyészően kevesen éltek a magyarok közül.

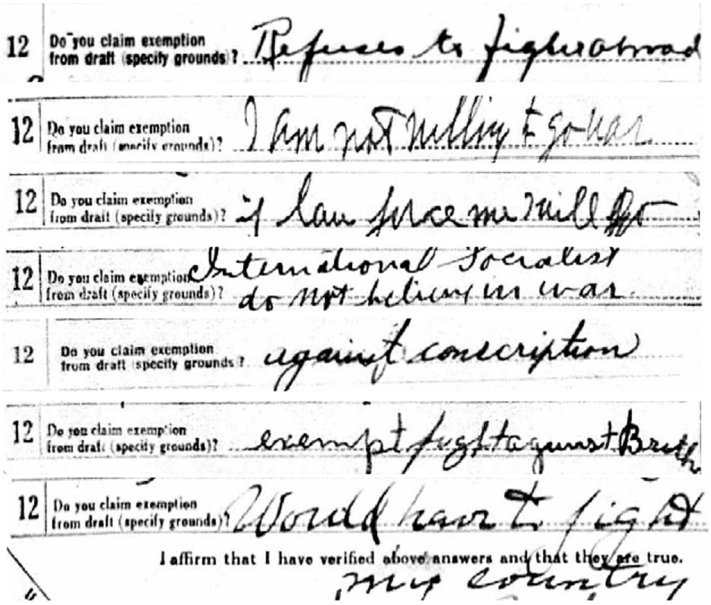

13. kép: indokok a felmentésre 2

A vizsgálat talán legérdekesebb részét az elvi, morális okokra hivatkozó felmentést kérők jelentik. Ilyen személy csak 22 volt a mintában, azaz az összes felmentéskérő 6%-a. Az alacsony szám ellenére azonban mégis itt kaphatunk leginkább bepillantást az alanyok gondolkodásába. Voltak, akik pacifizmusra hivatkoztak. Közöttük olyan kijelentések szerepelnek, mint Laszlo Bartháé („I am against war” – háborúellenes vagyok), Gabor Jankié („I am not willing to go war” sic! – nem vagyok hajlandó háborúba menni), vagy Nick Fochté („international socialist, do not believe in war” – internacionalista, nem hiszek a háborúban). De ilyen volt az is, amit a később neves újságíróvá vált tibolddaróci születésű Louis Stark[389] írt: „ethical grounds, against taking life” (etikai alapon, ellenzi az élet kioltását). Zsigmond Adler pedig, ha nem is feltétlenül a háborút, de a sorozást mindenképpen ellenezte („against conscription”). Olyanok is akadtak, akik nem a háborút magát ellenezték, csak személy szerint ők nem kívántak részt venni benne. Ide sorolható

[388] Ford 2001. 44.
[389] Róla külön cikket is közöltem a Honismeret folyóiratban: Ambrus László: A tibolddaróci barlanglakásból az Eighth Avenue-ra. A Pulitzer-díjas Louis Stark. *Honismeret* 48. (2020/1). 48–52.

például Steve Szaller („I am neutral” – semleges vagyok), Sandor Peto („dont intend to war” sic! – nem szándékozok háborúzni), és Samuel Hiber („refuse to fight abroad” – nem akarok külföldön harcolni) kijelentése.

Többen feltételeket szabtak bevonulásukhoz, ilyen volt Bertalan Gero, aki azt írta, „only for defence of America, not for offence in Europe”, vagyis csak akkor hajlandó bevonulni, ha Amerikát kell megvédeni, európai offenzív hadjáratban nem hajlandó részt venni. Hozzá hasonlóan vélekedett Daniel Toth is, aki így foglalt állást: „willing to defend the country” (hajlandó megvédeni az országot). Frank Jo nem szándékozott részt venni a háborúban, de megjegyezte, hogy ha a törvény erejével kényszerítik, akkor hajlandó lesz bevonulni („if law force me I will go” sic!). John Varga viszont nem kötötte bevonulását kényszerítő erőhöz, helyette a kormányra bízta a döntést azzal, hogy úgy nyilatkozott: hajlandó harcolni, de „csak ha szükséges” („only if it is necessary”).

A családi állapottal való összevetés talán adhat némi magyarázatot arra, hogy miért ilyen kevesen hivatkoztak elvi-morális kérdésekre a felmentéskéréskor. A 22 főből mindössze négyen voltak házasok, gyerekei pedig csak kettőnek voltak. A sorozás alóli mentesülés legbiztosabb módja az eltartottakra, főként a gyerekekre való hivatkozás volt. A nőtlen, gyermektelen fiatalemberek ehhez a megoldáshoz persze nem folyamodhattak, ha pedig még egészségügyi problémájuk sem volt, akkor állampolgárságuk vagy elveik maradtak számukra felmentési alapként. Megkockáztatható, hogy a családra hivatkozók között is lehettek olyanok, akik elvi alapon is el akarták kerülni a besorozást, de az eltartottak feltüntetését jobb esélynek ítélték a felmentés megszerzésére. A négy házas férfi között találjuk az internacionalista Nick Focht-ot, a sorozásellenes Zsigmond Adlert, valamint Joe Shultz-ot, aki egyszerűen csak a „morally” szót írta be, és Jozsef Zsrinszkit, aki pedig kijelentette, hogy „wants to fight for Hungary if called”, azaz ő Magyarországért akar harcolni, ha behívják.

Voltak még egyébként hozzá hasonlóak, akik addig ugyan nem merészkedtek, hogy kijelentsék, ők Magyarországért akarnak harcolni, de azt mindenesetre leírták, hogy nem kívánnak bevonulni, mert az potenciálisan azt jelenthetné, hogy saját honfitársaikkal kerülnének szembe. Ilyen volt például Joe Barber, aki azért kért felmentést, mert saját országa ellen kellene harcolnia („would have to fight my country”), vagy Joe Kardos, aki szintén felmentést kért, hogy ne kelljen [magyar] testvérei ellen harcolnia („exempt, fight against brother” sic!).

Öt olyan eset található a mintában, amikor a regisztráló több okot is megadott a felmentés indoklására. A beregkomlósi származású Izidor Mermelstein a család eltartását

jelölte meg, de zárójelben megjegyezte azt is, hogy ő egyébként nem hisz a háborúban: „support of family (does not believe in war). A Sopron vármegyéből érkezett Miklos Nemethnek apját kellett eltartania, emellett arra is hivatkozott, hogy ő nem amerikai állampolgár: „support my father, not a citizen”. Oszkar Steiner egy személyes és egy üzleti indokot is megadott, családja eltartását és a magánvállalkozása vezetését jelölte meg: „1 – on personal grounds: mother, wife, child under 12, 2 – on business grounds – managing one man business”. Julius Toth bevallása szerint számára vallási meggyőződése tiltja a háborút, emellett feleségét is el kell tartania: „my religion forbids war + have wife to support”. A Zemplén megyei Mike Tirpák pedig házasságára és gyenge fizikai állapotára is hivatkozva kérte a felmentést: „married & not physically fit”.

Az „Egyéb” kategóriába szintén öt személy került. A Nagytószegről származó Lajos Gréber azt írta, hogy ő korábban próbált önkéntesként belépni a hadseregbe, de elutasították lábgörcsök miatt: „tried to enlist and was rejected, cramps in leg”. A többiek, Andrew Hadok, John Molnar, Louis Sarkozy és Andrew Szemernyei nem tudták, vagy nem akarták pontosítani indoklásukat, helyette csak annyit írtak: „yes excuse” sic! (igen kivétel) vagy nemes egyszerűséggel: „cannot go” (nem tudok menni). A fennmaradó 37 esetben vagy olvashatatlan az indoklás, vagy teljesen hiányzik, azaz üresen hagyták a sort, vagy egy vonallal áthúzták.

A sorozási regisztrációs kártyák adataiból egy kisebb bepillantást kaphatunk a „magyar” Amerika világháborús helyzetébe. A regisztrációt elvégző fiatalemberekkel kapcsolatban megtudhatunk néhány részletet, ám természetesen messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le pusztán ennek az anyagnak az értelmezése alapján. Arra viszont mindenképpen alkalmas, hogy kisebb mértékben hozzátegyen ahhoz a képhez, ami e kutatás nyomán kialakulhat bennünk a magyar közösségek helyzetével kapcsolatban.

4. 2. Mikro-szint. Két férfi, egy eset: az első amerikai ágyúlövés

Az első világháborús Amerika magyar közösségeinek vizsgálatakor nem lehet megkerülni az újhazához való lojalitás kérdését. Ennek legfontosabb pontja egy háború alkalmával természetesen a haza szolgálata, azaz maga a katonai szolgálat. A Historical Society of Pennsylvania anyagában 2019-ben végzett kutatás során a magyar bevándorlók katonai szerepvállalásának szempontjából szimbolikus jelentőségű tényeket sikerült feltárnom. A forrásokból kiderült, hogy – a magyar és az amerikai hadtörténetírás előtt eddig ismeretlenül – az amerikai hadsereg legelső hadműveletében magyar katonák is részt vettek, sőt konkrétan a háború legelső amerikai tüzérségi lövése két magyar fiatalember nevéhez fűződik. Ezt az információt alapos kutatással sikerült igazolnom. Az esemény komoly hadtörténeti jelentőséggel (stratégiai értelemben) nem bírt, az amerikai magyar közösség Nagy Háborús helyzetének tárgyalásakor azonban nem mehetünk el szó nélkül mellette. Ebből az okból fontosnak tartom, hogy ebben a fejezetben részletesen foglalkozzak ezzel a két személlyel, Ács Sándorral és Várady Lajossal, ill. az amerikai magyarság korabeli életében betöltött szerepükkel. Mennyire volt ismert tettük a háború alatt és utána, volt-e valami befolyása az amerikai társadalom magyarokról alkotott képének alakulására? E kérdésekre próbáltam választ keresni.

Mielőtt Ács és Várady tettével és annak jelentőségével bővebben foglalkoznék, érdemes megemlíteni még egy személyt. Az amerikai hadba lépés első ismert magyar áldozata Dániel Sándor, a Pennsylvania államelbeli Homestead lakója volt. Szomorú sorsáról Thomas F. Coakley, az ezred tábori lelkészének leveléből tájékozódhatott a korabeli közvélemény. A lelkész ezt a levelet a Homesteadben élő bizonyos Boyle atyának küldte. Coakley leírása szerint a németek „gyilkos erejű, mérges gázokkal teli bombákat röpítettek" az amerikai frontra. Dániel azon szerencsétlenül járt katonák közé tartozott, akik nem viseltek gázmaszkot a támadás idején, így belélegezte a gázokat. Dániel Sándor már a kórházban haldoklott, mikor Coakley elküldte levelét. A levélben a tábori lelkész arra kéri a plébánost, hogy tudassa a fiú szüleivel a szomorú hírt. Azért nem közvetlenül a szülőknek írt, mert pontos címüket nem ismerte.[390] Ma azonban a forrásokból megtudhatjuk, amit a lelkész nem tudott: Dániel Sándor a Dickson street 526. szám alatt élt szüleivel, akik Ung vármegyéből, Nagykapuról vándoroltak ki Amerikába. 1916-ban, tehát még az általános sorozás előtt, önkénteseként lépett be a hadseregbe.[391] Az amerikai magyar sajtó úgy számolt be a szomorú

[390] Magyar Híradó, 1918. január 10.
[391] Forrás: adatbázis.

esetről, hogy „*ő az első magyar fiu, akiről tudjuk, hogy az amerikai hadseregben harcolt és megsebesült.*” A Pittsburghben megjelent Magyar Híradó című lap úgy fogalmaz Dániel Sándorral kapcsolatban, hogy „*ha elköltözött a fiatal Dániel Sándor a csatamezők förgetegéből, neve az amerikai hősöké között lesz, akik életüket adták ezen dicsö országért. A világdemokrácia egyik hőse Dániel Sándor, akinek emlékére büszke lehet az amerikai magyarság is. Büszkék lehetünk arra, hogy magyar vér is hull annak a kibontott zászlónak a nyomában, melyet Uncle Sam lobogtat a kezében.*”[392]

Sajnos többet nem sikerült kideríteni Dánielről, az amerikai hadsereg első magyar hősi halottjáról. A továbbiakban tehát megkísérlem ismertetni az első lövés leadásának pontos körülményeit, és az abban részt vett két magyar katona életútját.

Matthew J. Davenport az amerikaiak első csatáját feldolgozó, 2015-ben megjelent monográfiájában részletekbe menően leírja az első amerikai lövés leadásának pontos körülményeit. Az első tábori tüzérdandár, benne a 6. tábori tüzérezreddel, augusztus első napjaiban érkezett meg Franciaországba. A fiatal tiszteknek, közöttük Ácsnak is, egy 30 napos „gyorstalpaló” kiképzésen kellett részt venniük, hogy begyakorolják a modern 155 mm-es tarackok és francia 75 mm-es tábori lövegek (Canon de 75 modéle 1897) használatát, hiszen Amerikában nem ilyen modellekhez voltak szokva. Ezután a frontra kerülve feladatuk „általános megerősítés” volt, illetve hogy támogassák „a francia tüzérséget gyalogságunk lövészárkai mögött.”[393] Mikor elfoglalták állásaikat, az amerikai doughboyok szívélyes fogadtatásban részesültek, a franciákra igen lelkesítően hatott az amerikai lövegek látványa. Ezután pár napos csöndes időszak következett, melyet csak néhány, egymás lövészárkai felé megeresztett, kézifegyverekkel leadott kósza lövéssorozat szakított meg. Az újonnan érkezett, friss amerikai katonák lelkesen várták, mikor törhetik meg a csöndet ágyúikkal, ezért igyekeztek provokálni a németeket, hogy „okot teremtsenek a visszalövésre.” Végül a lövést, amely megtörte a csöndes időszakot *„…a huszonhárom éves, South Bend, indianai Alex Arch őrmester adta le, aki október 23-án, alig pár perccel 6 óra után meghúzta 75-öse zsinegjét, egy tizenhat fontos, három inch átmérőjű lövedéket – az első amerikai lövést a Világháborúban – röpítve a gyalogság feje fölött, át a senki földjén, az ellenség sorai közé.*”[394]

---

[392] Magyar Híradó, 1918. január 10.
[393] Matthew J. Davenport: *First Over There: The Attack on Cantigny, America's First Battle of World War I.* New York, NY, USA. 2015.
[394] Davenport 2015.

Az eset leírása természetesen a hatodik tábori tüzérezred történetét feldolgozó kötetben is olvasható. Itt az üteg személyzetének névsora is megtalálható: „Alex Arch őrmester, az 1. üteg lövegvezetője, aki a zsineget meghúzta; Robert Braley szakaszvezető, főtüzér; Louis Varady és John Wodarczak tűzmesterek."[395]

Amikor a lövést leadták, összesen húsz személy volt jelen, akik a sűrű köd miatt a röppályát nem tudták megfigyelni. Senki nem szólt semmi érdemlegeset, mivel a jelenlévők nem tudták minden kétséget kizáróan, hogy valóban ők-e azok akik az első lövésnek tanúi lehettek. Mindössze egyvalaki szólalt meg (a nevét nem tudjuk), aki ezt mondta: „Nos, ha ez lenne az első lövés, nagyon remélem, hogy az utolsó leadásakor is jelen lehetek."[396] Az eset hivatalos leírását az amerikai Hadügyminisztérium (Department of Defense) segédtisztje, C. H. Bridges vezérőrnagy[397] hivatali jelentésében találhatjuk meg. Ennek szövege szerint „… hivatalunk dokumentumai alapján az első lövés, mely az aktív amerikai részvétel kezdetét jelentette a Világháborúban, a 6. tábori tüzérezred C ütege által került leadásra 1917. október 23-án, hajnali 6 óra 5 perckor. A lövést (…) az Alex L. Arch őrmester parancsnoksága alatt álló üteg adta le."[398] A jelentés szövege aztán megjelent több helyi lapban is, például az Indianapolis Star 1918. június 10-i, és szeptember 16-i, vagy az Indianapolis News 1918. január 14-i, később a február 20-i

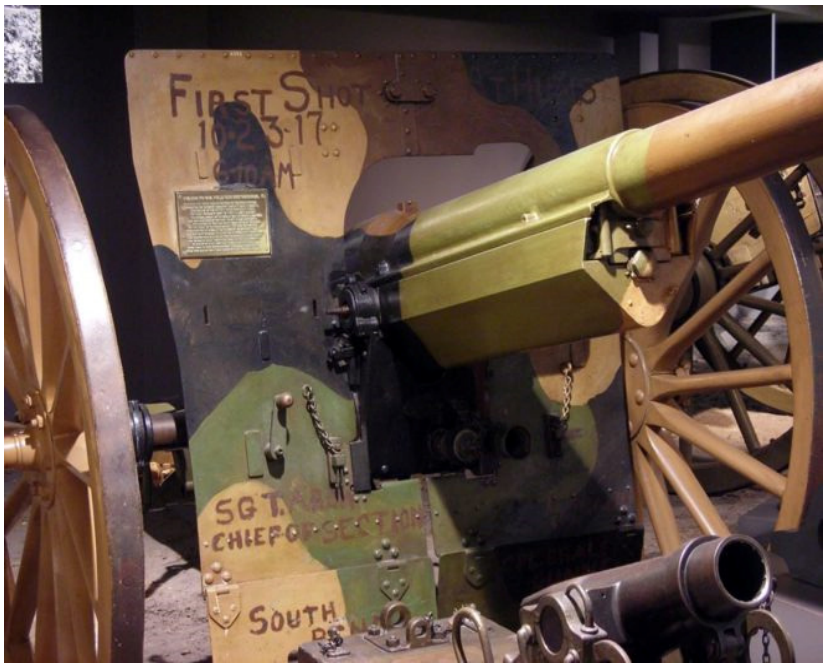

14. kép: a „Bridget" nevű löveg

[395] History of the Sixth Field Artillery, U. S. Army 1798–1932. (Edited by the U. S. Army Sixth Field Artillery) Fort Hoyle, MD, USA, 1933. 169. o.
[396] World War Records: U. S. Army A. E. F. 1917–1920. 1st Division. 14. kötet. 1921. 824. o.
[397] Charles Higbee Bridges 1893-ban végezte el a katonai akadémiát, 1899-ben már főhadnagyként, 1902-ben pedig a 15. gyalogezred századosaként szolgált. Harcolt San Juanban, Kubában és a Fülöp-szigeteken is. Az első világháborúban a 2. hadosztállyal utazott Franciaországba főszemlélőként. 1933-ban szerelt le 40 évnyi szolgálat után. http://www.arlingtoncemetery.net/chbridges.htm
[398] Idézi: *Rider* 1932.

számában is. A képen a francia 75-ös ágyú látható, amellyel a lövést leadták.[399] A Bridget nevű löveg ma a West Point katonai akadémia múzeumában tekinthető meg, rajta az üteg személyzetének neveivel. Jól kiolvashatóak a „Sgt. Arch, Chief of Section" ill. a „South Bend" feliratok. Az első lövés leadását az Amerikai Magyar Népszava öt nappal később írta meg, egyébként nem teljesen pontosan, hiszen az október 28-i szám címoldalán lévő „Amerikai csapatok a tűzvonalban" című cikkben úgy fogalmaznak, hogy „a tüzérség az első ágyulövést egyik legutóbbi napon" adta le. Alex Archról itt még nem történik említés,[400] másnap pedig azt írják, hogy „egy vereshajú khaki ruhába öltözött ír tüzér megrántotta a gyujtózsinórt s Uncle Sam előre küldött jegyzékeinek helyettese süvöltve utjára indult."[401]

4. 2. 1. Aki az ágyút elsütötte: Alex Arch (Ács Sándor)

Az első lövés leadásának magyar vonatkozásáról az amerikai magyar lapok közül az Amerikai Magyar Népszava már 1918. január 14-én hírt adott, azonban láthatóan ekkor még nem tudták, hogy Arch egy magyar fiú volt, hiszen ahogy a Magyar Híradó két nappal későbbi cikkében is olvashattuk, az őrmestert sokáig írnek gondolták. „Arch south bendi fiú és a menyasszonya egy south bendi magyar leány, Miss Szabó Vilma" – mutatja be a szűkszavú beszámoló a lövés leadásáért felelős őrmestert, mindössze annak menyasszonyát említve az eset egyetlen magyar vonatkozásaként.[402] Tíz nappal később, január 24-én a Pennsylvania államelbeli Pittsburgh hetilapjában, a Magyar Híradóban jelent meg az első lövés leírása, már a valóságnak megfelelően, a magyar tüzér megnevezésével: „*Mikor Pershing katonái kilőtték az első lövedéket a német sáncok felé a francia harctéren, sokat írtak az amerikai újságok is arról a vöröshajú tüzérről, a ki az ágyut elsütötte. Azt irták róla, hogy ájris [ír] származásu katona, most azonban kétségtelenül kiderült, hogy az illető nem ájris, de magyar fiu volt. A neve Arch Sándor, az indianai South Bendből való. A katona maga irta ezt meg menyasszonyának, egy Szabó Vilma nevü magyar leánynak South Bendbe. Hogy Arch állítása igaz, bizonyitja Hoyle tábornok egy beszéde, a melyben kijelentette, hogy az elsö lövést a hatodik tábori tüzérezred C zászlóaljának egy katonája tette. Az utána történt*

[399] A kép eredeti helye: https://www.guns.com/news/2017/10/24/west-point-celebrates-first-shot-wwi-field-gun-at-100-photos Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.
[400] Amerikai Magyar Népszava, 1917. október 28. 1. o.
[401] Amerikai Magyar Népszava, 1917. október 29. 1. o.
[402] Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 14. 3. o.

vizsgálat kideritette, hogy ebben az ütegben valóban Arch volt az egyetlen south bendi származású magyar katona."[403]

E felvezetés után kísérletet tehetünk arra, hogy mélyebben megvizsgáljuk, ki is ez a korábban írnek nézett, valójában magyar fiatalember, aki e történelmi tettet végrehajtotta, és mi történt vele a nevezetes tett végrehajtása után. A téma szempontjából a legfontosabb a magyar származás minden kétséget kizáró igazolása. Arch Sándor, pontosabban Alex Louis Arch őrmester a Sopron vármegyében, Soprontól kb. 30 kilométerre lévő Röjtökön (ma Röjtökmuzsaj) született 1894. március 19-én, Ács Sándor néven.[404] Szüleit Ács Istvánnak és Pusztai Teréziának hívták. Apja úrmajori béres volt. Születési anyakönyvi bejegyzése, illetve az a tény, hogy anyanyelveként a népszámlálási kérdőíveken „Hungarian" szerepel, minden kétséget kizáróan igazolja, hogy valóban magyar emberről van szó.

Az apa, Ács István először 1899-ben, 41 éves korában utazott az Egyesült Államokba nagyobbik fia, a 14 éves Máté társaságában a Southwark nevű hajó fedélzetén. Október 28-án hajóztak ki Antwerpen kikötőjéből és november 9-én érkeztek Ellis Islandre. Úti célként már ekkor az Indiana államban South Bendet jelölte meg.[405] A kisebbik fia, Sándor és Ilona nevű lánya 1903. május 21-én érkeztek az országba.[406] „Szót Bend", azaz South Bend igen népszerű úti cél volt a század elején. A lazább állampolgársági szabályok miatt Indiana államba szívesen mentek a magyarok (is), hiszen elég volt az „első papírokat" kikérni, és már teljes jogú polgárnak számítottak. Az első magyarok 1882-ben érkeztek ide, főleg a Dunántúlról. Az elsők között épp soproni bevándorlók jöttek a városba, talán emiatt lehetett, hogy a Sopron vármegyeiek száma kiemelkedő volt a későbbi bevándorlók között is. Emiatt South Bendet az „Amerikai Sopron" névvel is illették. A szintén Sopron vármegyei Ács család is az ide irányuló láncmigráció részeként választhatta épp ezt a települést. South Bendben épült fel az első Magyar Ház, 1913-ra pedig már több, mint 6.000 főt számlált a magyar kolónia, a magyarok pedig a város vezetésében is jelen voltak.[407]

---

[403] Magyar Híradó, 1918. január 24. A hetilap mikrofilmjeit a philadelphiai Historical Society of Pennsylvania levéltára bocsátotta rendelkezésemre. Levéltári jelzet: HSP, Collection of the Balch Institute for Ethnic Studies, Reel 296-1.

[404] Röjtök község római katolikus anyakönyve. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-MH9H-L?i=421&cc=1743180&personaUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AX2CN-845 Utolsó letöltés: 2019. nov. 30. A pontosításban köszönöm a segítséget a Nagy Háború Blogon megjelent írásom egy hozzászólójának, Békefi Miklósnak.

[405] https://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiMTAzNDY3MDMwMzI4Ijs=/czo4OiJtYW5pZmVzdCI7 Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.

[406] https://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiMTAyNjQ5MDYwNzY0Ijs=/czo4OiJtYW5pZmVzdCI7 Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.

[407] Tezla 1987. I. 405–420.

A család 1903 júniusában érkezett Indiana államba. Az Arch-családnévvel kapcsolatban valószínű, hogy egy feltehetőleg még Ellis Island-en, az amerikai fül számára a hasonló hangzás miatt (a dél- és kelet-közép-európai bevándorlók esetében egyébként is gyakran) bekövetkezett névváltozás eredménye lehetett. Emellett az is igaz volt, hogy számos Kovács, Szabó, vagy más gyakori vezetéknévvel rendelkező magyar néhány hónapnyi Amerikában töltött idő után Smithként és Taylorként kezdett bemutatkozni. Különösen igaz ez a honosítottakra. Ács Istvánról a forrásokból mindössze annyi derül ki, hogy munkás (laborer) volt, feltehetően valamilyen gyárban dolgozott. Érdekesség, hogy felesége a röjtöki anyakönyvek szerint 1900. január 18-án kislánynak adott életet. Az anyakönyvi bejegyzésben az apa, Ács István lakhelyeként „Amerika (Sond Bend)" van megadva.[408]

15. kép: Alex Arch (Ács Sándor) portréja

Ács Sándor még a háború előtt lépett be a hadseregbe, 1913. június 21-én. Az ezt követő négy évben a mexikói határon teljesített szolgálatot. 1916. augusztus 3-án „Private First Class", azaz tizedesi, november 15-én „Corporal", vagyis szakaszvezetői, 1917. június 6-án pedig „Sergeant", azaz őrmesteri rendfokozatot kapott. Az Egyesült Államok hadba lépése után rövidesen a 6. tábori tüzérezredhez került. Tengerentúli szolgálata 1917. július 27-től 1919. szeptember 5-ig tartott, minek során részt vett többek között a montdidier-noyon-i (1918. június 9–13), a második marne-i (1918. július 15–augusztus 6.), a saint mihiel-i (1918. szeptember 12–16.) csatákban, illetve ott volt a szeptember 26-án indított Meuse-Argonne offenzívában is, amit az amerikai hadtörténetírás az ország legnagyobb csatájaként tart számon a Nagy Háborúban. Két alkalommal került tábori kórházba, 1918. április 1-jén (gáztámadás után) és május 28-án (repesztalálat).[409] Az ezredével együtt 1919. augusztus 26-án indult vissza az Egyesült Államokba és szeptember 5-én érkezett meg a New Jersey államban lévő Hoboken

[408] Röjtök község polgári születési anyakönyve. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TVG-VSR?i=114 Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.
[409] Rider 1932.

kikötőjébe,[410] leszerelésére pedig 1920. június 20-án került sor. Szolgálataiért az Ezüstcsillag kitüntetést vehette át. A mellékelt 3. számú kép valószínűleg már a leszerelés után, 1920-ban készülhetett.[411]

Ha Ács leszerelését követő életútját kíséreljük meg rekonstruálni, kevés forrás áll rendelkezésünkre, melyek életének csak egy-egy pillanatképét villantják fel. Ami az amerikai sajtóanyagokból rögtön szembetűnik az az, hogy Ács egy kisebbfajta híresség státuszába került Indiana államban az 1918 és 1921 közötti években. Elhíresült tette után nem sokkal megyéjében, az indianai St. Joe Countyban az állam Alex Arch nevével kezdte el hirdetni a hadikölcsönöket (Liberty Loan). A South Bend News-Times, az Indiana Daily Times, a The Richmond Palladium és sok más regionális lap rendszeresen írt olyanokat, mint pl. „*Alex Arch és a többi St. Joe megyei fiú »Odaát« tudni szeretné, hogy te mit fogsz tenni? (…) Légy önkéntes vásárlója a 4. szabadságkölcsönnek!*”[412]

A leszerelést követően a sajtó, és különböző állami és városi vezetők egytől egyig hősként kezdték kezelni a hazatérő fiatal katonát, rendezvényekre hívták meg, kitüntetéseket, díszpolgári címeket adományoztak neki. A katonák hazatérésének megünneplésére nagy hangsúlyt kívántak fektetni, különösen igaz volt ez South Bend városára, ahol Alex Arch őrmester érkezésének alkalmából meg kívánták rendezni „a legnagyobb hazatérési ünnepélyt, amit ez az ország valaha látott”. Ennek okán magát Pershing tábornokot hívták meg, hogy tartson köszöntő beszédet, a főparancsnok azonban nem fogadta el a felkérést egyéb elfoglaltságra hivatkozva. A South Bend News-Times című újság idézi Dr. C. A. Lippincott, a rendezvény egyik főszervezőjének szavait, melyek szerint az Alex Arch hazatérésére rendezendő eseménynek „egyedülállónak kell lennie e háborúnak a történetében.”[413] Emiatt egy újabb telegramban, Franklin R. Carson polgármester hivatalos támogatásával együtt nyomatékosan megismételte Pershing felé intézett kérést, hogy gondolja át még egyszer a részvétel lehetőségét. A szervezőbizottság Ács Sándor magyar származásával is tisztában volt, ennek jelentőségét mutatja, hogy külön magyar bizottságot is létre hoztak (Hungarian Committee) az ünnepély szervezésére. Ennek tagjai John P. Kovatch, Louis Segety, D. D. Nemeth, Louis E. Kovatch, John Madarasz, Stephen Molnar, George Toth, Frank Lassu, Andrew Rokop és Vendel Hajdu voltak.[414] A tábornok

---

[410] Records of the Office of the Quartermaster General 1774–1985. Lists of Incoming Passengers, 1917-1938. Textual records. NAI: 6234465. Record Group 92.
[411] A kép eredeti helye: https://images.findagrave.com/photos/2011/176/45538328_130908387717.jpg letöltés: 2019. nov. 30.
[412] South Bend News-Times, 1918. szeptember 18. 18. o.
[413] South Bend News-Times, 1919. szeptember 23. 2. o.
[414] Uo.

meggyőzésében Indiana állam két Washington, DC-ben tartózkodó szenátora, James Eli Watson és Harry Stewart New is igyekezett közben járni. Watson viszont telegramjában azt írta, hogy nem csak Pershing, de még Ács részvétele is kétséges, tekintve, hogy az ünnepség időpontjáig nem biztos, hogy lezárul leszerelési folyamata. A szenátor ígéretet tett arra, hogy ha Ács leszerelése pár napon belül nem kezdődik el, meg fog próbálni kijárni számára egy két-három hetes eltávozást, hogy hazalátogathasson Camp Taylorból az ünnepségre.[415]

Pershing tábornok végül nem változtatott időbeosztásán, hogy részt tudjon venni Ács köszöntésén South Bendben – amint az egy pár nappal későbbi „*Talán Pershing tábornok azért marad távol, hogy esélyt adjon Arch-nak?*" című újságcikkből kiderül. A kifejezetten gúnyos hangvételű írás szerzője amiatt élcelődik tábornokon, hogy egy washingtoni ünnepi eseményen egy fiatal nő megpróbálta megcsókolni Pershinget. A nőt azonnal kivezették a teremből, az eset mégis arra késztetheti az elnökségért való indulást is fontolgató tábornokot, hogy távol tartsa magát olyan eseményektől, ahol ilyen incidensek előfordulhatnak. „Talán a lányok – és a tábornok saját – érdekében bölcs döntés volt (a távolmaradás) South Bend esetében is. Hadd csókolják csak meg (a lányok) Alex Arch-ot."[416]

Nem mindenki osztotta az Ács iránti lelkesedést maradéktalanul. Voltak olyan vélemények is, melyek szerint nem kellene ekkora felhajtás közepette ünnepelni az első lövést leadó katonát. Egy a South Bend melletti Mishawaka nevű kisváros lakójától érkezett olvasói levél szerint az Ács köré szőtt hőskultusz már túlzás. A szeptember 29-én kelt levelét W. E. W. monogrammal aláíró illető úgy véli, hogy „*vélhetően rendben lévő és helyénvaló, hogy South Bend meg akarja ünnepelni Alex Arch-ot (…) de ugyanakkor szerintem ezt a hős-dolgot el kellene engednie az újságoknak.*" Rosszalló véleményét azzal igyekszik indokolni, hogy saját városába két fiú is épp a napokban tért haza a háborúból, egyikük öt hónapot szenvedett végig német hadifogságban, a másik pedig elvesztette a karját miközben feltartóztatott egy német rajt, akik egy éjjel a lövészárkába próbáltak behatolni – megmentve ezzel alvó katonatársait. Ez a két fiú semmiféle ünnepélyes fogadtatásban nem részesült, és csak megmosolyogják, hogy „micsoda elképesztő tettet hajtott végre aki az első amerikai lövést leadta, ami, és ezt biztos forrásból tudom, legalább öt mérfölddel elhibázta a célpontját. Az isten szerelmére hagyjanak már minket békén vele!" A levélíró azzal az állítással zárja sorait, hogy véleményét ezernél is több, Mishawakában élő előfizető is osztja, ezért reméli, hogy közölni fogják.[417] A levél hangvétele az első sorok visszafogottsága után

[415] South Bend News-Times, 1919. szeptember 25. 1. o.
[416] South Bend News-Times, 1919. szeptember 28. Szerk. o.
[417] South Bend News-Times, 1919. október 1. 4. o.

egyre gúnyosabbá válik, a végén pedig már dühösen jelenti ki, hogy Ács tette nem említhető egy lapon az igazi hősökével.

A kritizáló hangokra kicsit több mint két héttel később – szintén olvasói levél formájában – érkezett válasz. „Egy háborús anya írja" címmel közölték a levelet, melyben egy South Bend-i édesanya reagál „az Alex Arch köszöntő ünnepségét illető kritikákra igazi South Bend-i és hű indianaiként." Kérdőre vonja a bíráló levél íróját, hogy miért kell ellenséges hangot megütni, miért nem lehet örülni annak, hogy Indiana állam adhatta e történelmi tett végrehajtóját az amerikai hadseregnek? „*Igen, bevallhatjuk, hogy a véletlen hozhatta, hogy épp Alex Arch sütötte el az első ágyút, és lehetett volna a te fiad, vagy az én fiam, vagy sok másik fiú is, de úgy esett, hogy Arch lehetett az első. (…) Az én fiam nem tért vissza. Ezt csak azért írom le, hogy lásd, attól, hogy nem én vagyok a büszke és boldog anya, aki itthon üdvözölheti fiát, még tudtára adhatom (Arch) anyjának október 29-én, hogy én is együtt örülök vele és fiával*." A levél további részében dicséretekkel halmozza el az amerikai katonákat önfeláldozásuk és helytállásuk miatt, és biztosítja őket, hogy a negatív felhangok ellenére a többség mindegyikükre büszke és hálás a szolgálataikért.[418] A két olvasói levél szövegének összevetése alapján úgy tűnik, hogy a köztük feszülő ellentét több lehetett egyszerű véleménykülönbségnél. Anélkül, hogy túlzásokba esnénk, megkockáztatható, hogy két szomszédos település, South Bend és Mishawaka rivalizálása érhető tetten az Ács Sándor megünneplése körül kialakult vitában. Az első levél sértett hangvétele és a sorról-sorra erősödő maró gúny fakadhatott bizonyos fokú irigységből is, amiért Mishawaka hősei helyett South Bend került az érdeklődés középpontjába Ács tette miatt – ami (noha Ács is megsebesült a fronton) súlyosságát tekintve valóban nem egyenlő a bajtársait karja elvesztésének árán megmentő katonáéval. A válaszlevél ellenben békülékeny hangvételű, és megpróbálja az elégedetlenkedőket is bevonni az ünneplésbe, közös sikernek tekintve, hogy Indiana állam adta Ácsot az amerikai hadseregnek. Kérdés azonban, hogy vajon akkor is ezen a véleményen lenne-e a levélíró anyuka, ha Mishawaka lakója lett volna a neves katona. Beszédes lehet továbbá az is, hogy a lap szerkesztősége a – gyaníthatóan szép számmal érkező – válaszlevelek közül egy fiát a fronton elveszítő anyukáét választotta közlésre. Lehetséges, hogy az így kiváltott szimpátiát is fel kívánták használni, hogy a nagyszabású ünnepélyt ellenző hangokat letörjék. Nem tudjuk, hogy a kialakult „botrány" milyen mértékig eszkalálódott, annyi azonban biztos, hogy október 1-jét követően a helyi sajtóban kicsit háttérbe szorult Ács nevének használata, helyette az ünnepéllyel kapcsolatban olyan

[418] South Bend News-Times, 1919. október 19. 2. o.

címmel jelentek meg cikkek, mint például a „Minden veteránunk előtt tisztelgünk október 29-én.”[419]

A köszöntő ünnepségre tehát 1919. október 29-én, szerdán este 9:15-ös kezdéssel került sor. Minden jel arra utal, hogy „Amerika seregeinek büszkesége”,[420] megkapta az eltávozási engedélyt, amelyről Watson szenátor beszélt, hiszen október 22-én és 23-án is tartott egy „meet and greet” eseményt, melynek keretében lehetőség nyílt kezet rázni és néhány szót váltani vele – legalábbis a lakosság szerencsésebb részének, hiszen ahogy a hirdetményben fogalmaznak, „… az őrmester 11-től 11-ig áll rendelkezésre. Ne próbáljanak ezért 8 órakor bejutni, mert ezrével fogják önöket elutasítani.”[421] Ezek szerint tömeges érdeklődés övezte Ácsot és a vele való kézfogás lehetőségét.

A napi- és hetilapok beszámolói, hírközlései, hirdetései mellett a legkülönfélébb tematikájú sajtótermékekben is találkozhatunk Alex Arch nevével, minden esetben hálás, ill. dicsérő szavak kíséretében. Az American Thresherman and Farm Power című magazin (Amerikai Cséplőmunkások és Mezőgazdasági Munkagépek magazinja) 1920. decemberi számában például egy cséplőmunkások számára létrehozott érdekvédelmi szervezet, az Indiana Brotherhood of Treshermen fogadással és felvonulással egybekötött találkozójának beharangozója olvasható. Innen származik a mellékelt kép is. Már maga a cikk címe is beszédes, hiszen „Találkozz Alex-szel Indianapolisban” címmel jelent meg. Ebben például az alábbiakat olvashatjuk: „Alex Arch az az ember, aki elsütötte az első amerikai ágyút a Németország elleni nemrég lezárult háborúban.” Itt egy rövid ismertető következik Ács katonai pályafutásáról, majd így folytatja: „Nem túlzás azt állítani, hogy Indiana állam nagyon büszke erre a katonára. Rendkívüli nagyrabecsüléssel tartozunk neki. De ezen felül is, Indiana államnak több mint

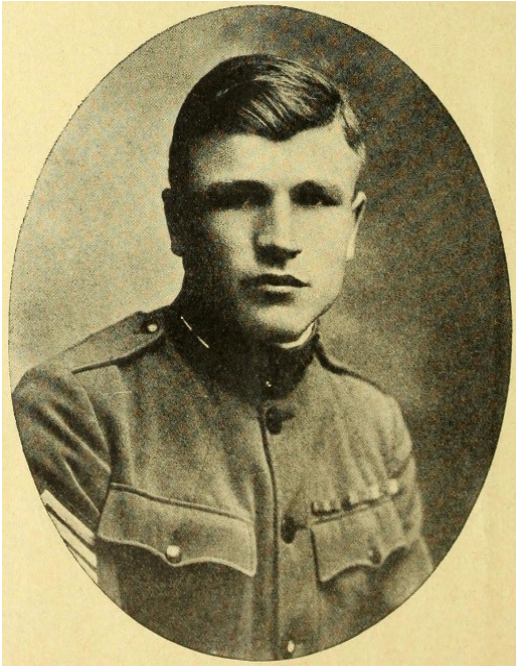

16. kép: Alex Arch (Ács Sándor) képe az American Thresherman and Farm Power c. magazinban

[419] South Bend News-Times, 1919. október 15. 4. o.
[420] South Bend News-Times, 1919. október 21. 12. o.
[421] Uo.

büszkének kellene lennie arra, hogy ő biztosíthatta az első amerikai katonát hadseregünknek, aki lövést adott le zászlónk védelmében."[422]

Az 1921 január 13-án, az indianapolisi Tomlinsson Hallban lebonyolított eseményről az egyik nagyobb állami napilap, az Indiana Daily Times is beszámolt. A lap egyenesen az est attrakciójának nevezi Alex Arch őrmester megjelenését, aki részt vett a „hazafias parádén", melyen az Egyesült Államok hadtörténetének kiemelkedő pontjait jelenítették meg, 1776-ig visszamenőleg.[423] Nem sokkal később, a fegyverszünet megkötésének évfordulója alkalmából, 1921. november 11-én ő képviselhette Indiana államot a Washington, DC melletti Arlington Nemzeti Temetőben rendezett ceremónián, melynek keretében sor került az Ismeretlen Katona ünnepélyes eltemetésére.[424] Az Ismeretlen Katona sírja, illetve a sírnál történő őrségváltás a mai napig a Washington DC-be látogató turisták egyik kedvelt látványossága. Alig egy évvel ezután, 1922 szeptemberében New York Cityben kapott új megbízatást. Korábbi egysége, a 6. tábori tüzérezred toborzótisztjévé nevezték ki.[425]

[422] "Meet Alex at Indianapolis." American Thresherman and Farm Power, 1920. decemberi lapszám. 20. o.
[423] Indiana Daily Times, 1921. január 14.
[424] *Rider* 1932.
[425] The Indianapolis Times, 1922. szeptember 22. 1. o.

Az 1930-as népszámlálásban a 36 éves veteránt már családfőként találjuk meg. Feleségével, Juliával és három gyerekükkel: a 4 éves Maryvel, a 3 éves Alexszel, és a fél éves Yolandával élt egy háztartásban, továbbra is az Indiana államban szülelett South Bendben.[426] Felesége leánykori neve egyébként Julia Rebics volt, családneve alapján akár magyar származású is lehetett, de ő Sándorral ellentétben már Indiana államban született. Sándor autógyári munkásként dolgozott a Studebaker Automobile Company alkalmazásában. Ez a cég egyébként 1852-ben alakult South Bend városában, és egészen 1967-ig működött. Az 5. kép 1930-ban készült Ácsról és három gyermekéről, a The Indianapolis Times című újság közölte 1930 szeptemberében.[427]

17. kép: Ács és gyermekei 1930-ban

Az 1940-es népszámlálás adatai némileg bővítik ismereteinket a családról. Kiderül belőle, hogy Julia borbélyüzletben dolgozott, a család pedig bővült még egy kislánnyal, az 1940-ben 8 éves Margarettel.[428] Ezen kívül több változás nem történt az 1930-as állapothoz képest.

[426] United States of America, Bureau of the Census, Fifteenth Census of the United States, 1930. Year: 1930; Census Place: South Bend, St Joseph, Indiana; Page: 6A; Enumeration District: 0040; FHL microfilm: 2340362
[427] The Indianapolis Times, 1930. szeptember 27. 2. o.
[428] USABC Sixteenth Census of the United States, 1940. Year: 1940; Census Place: South Bend, St Joseph, Indiana; Roll: m-t0627-01135; Page: 29B.

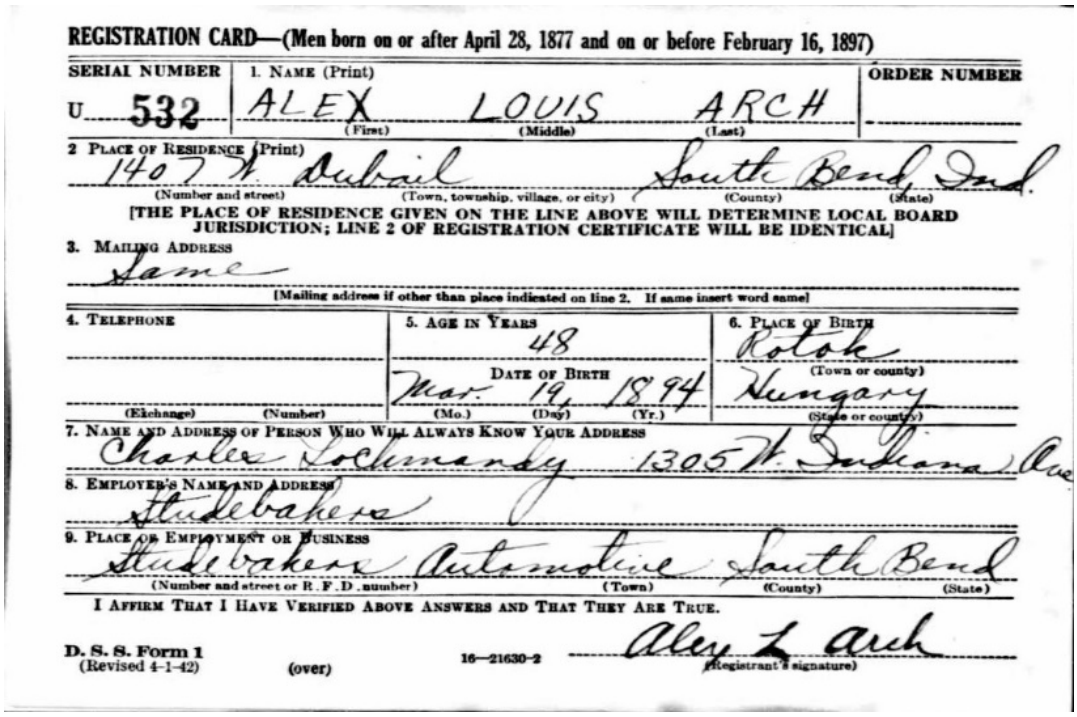

REGISTRATION CARD—(Men born on or after April 28, 1877 and on or before February 16, 1897)

SERIAL NUMBER U 532 | 1. NAME (Print) ALEX (First) LOUIS (Middle) ARCH (Last) | ORDER NUMBER

2 PLACE OF RESIDENCE (Print) 1407 N. Dubail (Number and street) South Bend (Town, township, village, or city) Ind. (County) (State)

[THE PLACE OF RESIDENCE GIVEN ON THE LINE ABOVE WILL DETERMINE LOCAL BOARD JURISDICTION; LINE 2 OF REGISTRATION CERTIFICATE WILL BE IDENTICAL]

3. MAILING ADDRESS Same

[Mailing address if other than place indicated on line 2. If same insert word same]

4. TELEPHONE (Exchange) (Number)

5. AGE IN YEARS 48

DATE OF BIRTH Mar. 19, 1894 (Mo.) (Day) (Yr.)

6. PLACE OF BIRTH Rotok (Town or county) Hungary (State or country)

7. NAME AND ADDRESS OF PERSON WHO WILL ALWAYS KNOW YOUR ADDRESS Charles Lochmandy 1305 N. Indiana Ave

8. EMPLOYER'S NAME AND ADDRESS Studebakers

9. PLACE OF EMPLOYMENT OR BUSINESS Studebakers Automotive (Number and street or R. F. D. number) South Bend (Town) (County) (State)

I AFFIRM THAT I HAVE VERIFIED ABOVE ANSWERS AND THAT THEY ARE TRUE.

Alex L. Arch (Registrant's signature)

D. S. S. Form 1 (Revised 4-1-42) (over) 16—21630-2

18. kép: Ács második világháborús sorozási regisztrációs lapja

Két évvel később, a 6. képen is látható második világháborús sorozási lapján lévő adatok megerősítik, hogy valóban a mi Ács Sándorunkról van szó, a születési hely és idő, ill. a munkahely is megfelel a többi forrásban találtaknak.[429] Mivel 48 éves korára való tekintettel nem kellett bevonulnia, ezért második világháborús szolgálat-teljesítéshez kapcsolódó forrás nem található, így itt ki is fogyunk az életpálya-rekonstrukcióhoz szükséges adatokból.

Sajnos a következő, egyben utolsó forrás már alanyunk halálhírét közli. A nehezen olvasható dokumentumból azt tudjuk meg, hogy egy Alex L. Arch nevű, magyarországi születésű, South Benden élt, nyugalmazott autóipari dolgozó, akinek apját „Stephennek", anyját „Theresiának", feleségét pedig Juliának hívták, 1979. december 9-én, 85 évesen tüdőgyulladásban elhunyt.[430] Nem kétséges, hogy ő az az Ács Sándor, aki az első amerikai ágyúlövést leadta. A 7. képen látható sírja[431] a Chapel Hill Memorial Gardens temetőben található, ami a South Bend melletti, Osceola nevű kis faluban fekszik. Feltételezhető, hogy nyugdíjba vonulásuk után a házaspár ebbe a faluba költözött ki a városból.

[429] NARA United States Selective Service System. Selective Service Registration Cards, World War II: Fourth Registration. Records of the Selective Service System, Record Group Number 147.

[430] NARA Indiana State Board of Health. Death Certificates, 1900–2011. Microfilm. Death Certificates; Year: 1979; Roll: 17

[431] A sírfeliratot ábrázoló kép helye: https://images.findagrave.com/photos/2012/24/45538328_132752060767.jpg Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.

19. kép: Ács Sándor sírfelirata a Chapel Hill Memorial Gardens temetőben

A primer forrásokkal kiegészített kutatás tehát bizonyítani látszik a Magyar Híradó hetilap cikkének állításait. Alex Arch, vagyis Ács Sándor valóban az Indiana államban South Bendben lakott, ott is élte le egész életét. Valóban Magyarországon született, anyanyelve magyar volt, de mire katonai szolgálatát megkezdte, már az angolt is tökéletesen elsajátította. Levelét, melyben történelmi tettéről beszámolt akkori menyasszonyának, Szabó Vilmának, sajnos eddig nem sikerült megtalálnom. Nagyon valószínű, hogy a levél már nem is létezik, tekintve hogy a két fiatal útjai elváltak, Sándor végül egy Julia Rebics nevű lányt vett feleségül, akivel négy közös gyermeke született. Unokái, például fia, az ifjabbik Alex Arch gyerekei közül többen ma is élnek, e sorok szerzőjének szándéka a későbbiekben felkutatni a leszármazottakat és oral history interjúk keretében többet is megtudni tőlük Ács Sándorról és emlékezetéről.

4. 2. 2. Aki az ágyút megtöltötte: Louis Varady (Várady Lajos)

A nagy tett végrehajtásának idején szintén az Indiana államban South Bend lakója volt az Ács Sándor tüzérütegében szolgáló Várady Lajos szakaszvezető. Eszerint a Magyar Híradó korábban idézett cikke tévedett, amikor Ács Sándort nevezte az üteg egyetlen South Bendben lakó magyar származású katonájának.[432] A korabeli sajtó úgy hivatkozott rá mint „a férfi, aki megtöltötte az ágyút, mely az első amerikai lövést leadta."[433] A Várady Lajosról szerzett információim legnagyobb részét unokahúgával, Diane Varady-Thompsonnal online készített interjúból, ill. a tőle kapott dokumentumokból szereztem, élettörténetét ezek alapján próbálom meg rekonstruálni. [434]

[432] Magyar Híradó, 1918. január 24.
[433] South Bend News-Times, 1919. szeptember 25.
[434] Online interjú Diane Varady-Thompsonnal és férjével, Luther M. Thompson Jr, nyugalmazott tüzértiszttel: 2019. nov. 25. Diane Lajos öccsének, Várady Imrének a lánya, azaz ő Lajos unokahúga. A továbbiakban: Thompson-interjú.

Várady Lajos 1897. május 9-én született Magyarországon, Tiszadob községben. 1904. augusztus 30-án, 7 évesen érkezett az Egyesült Államokba a Kaiser Wilhelm II fedélzetén édesanyjával, a 29 éves Teréziával és nővérével, a 8 éves Eszterrel. A családfő, Várady Imre ekkor már Amerikában, pontosabban az Illinois állambeli East St. Louisban élt, hozzá utazott ki a család.[435] 1909-ben született Joseph nevű öccse, 1917-ben pedig újabb fiúval, Alexszel bővült a család.[436] A szomszédos Indiana államba költözés idejét nem tudjuk, a teljes család nem is költözött át, amire az 1920-as népszámlálási ív is utal, mely szerint az akkor 23 éves Várady Lajos „boarder"-ként, azaz albérlőként élt South Bendben Gaál Julianna házában.[437] A család többi tagja továbbra is Illinois államban élt, Lajos bérlőtársait a négy tagú Varga család alkotta. A népszámlálási ívből kiderül még, hogy Lajos gyári munkásként dolgozott a városban, de ennél pontosabb adatot foglalkozásáról innen nem tudunk meg. Tudjuk viszont, hogy leszerelést követően Louis Varady a Studebaker gyárban kapott munkát, ahol Ács Sándor is dolgozott.

20. kép: Várady Lajos portréja (Diane Varady-Thompson gyűjteményéből)

Ácshoz hasonlóan Várady sem az általános sorozással, hanem önkéntesként lépett be az amerikai hadseregbe, viszont ő már az USA hadba lépését követően, 1917. május 5-én jelentkezett önkéntesnek.[438] 1918-ban viszont szomorú esemény történt, betegségben meghalt Eszter nevű nővére.[439] A 8. képen egyenruhában látható az ekkor 20 éves Várady Lajos.[440] A hadsereg kötelékébe lépés után a húsz éves önkéntes hamarosan a tüzérséghez került, az első divízió 6. tábori tüzérezredének C ütegéhez, azaz mint azt már tudjuk, Ács Sándor őrmester mellé

[435] NARA Record Group 36. *Passenger Lists of Vessels Arriving at New York, New York, 1820-1897.* Microfilm Publication M237. Elérhető online: https://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiMTAyNTYyMDQwNDg0Ijs=/czo4OiJtYW5pZmVzdCI7 letöltés: 2019. nov. 30.
[436] Thompson-interjú.
[437] USABC Fourteenth Census of the United States, 1920. Year: 1920; Census Place: South Bend, St Joseph, Indiana; HIÁNYOS
[438] US Army Enlistment Records, Louis Varady. Book 1967, nr. 498.
[439] Thompson-interjú.
[440] A fotó a családi archívumból származik.

osztották be. A 9. számú képen hátul bal oldalt Ács Sándor, jobb oldalon pedig Várady Lajos áll.[441]

21. kép: Csoportkép, hátul balról Ács Sándor, jobbról Várady Lajos (Diane Varady-Thompson gyűjteményéből)

1924. szeptember 11-én került sor honosítására. Az erről szóló dokumentum „Certificate no." azaz „Igazolás száma" pontjában ez áll: „P-3390 (Soldier)", azaz vélhetően Várady katonakönyvére hivatkozik. Megtudjuk belőle akkori pontos címét is (902 W. Napier St, South Bend), de bővebb információ ebben a dokumentumban nem szerepel.[442] Még ebben az évben viszont visszatért Illinois államba, East St. Louis városába, ahol az Aluminum Company of America (röviden Alcoa) nevű cégnél kezdett dolgozni. Innen is vonult nyugdíjba 1967-ben. Ebből az alkalomból az egyik Illinois állambeli regionális újság egész oldalas portrét is közölt róla, melyben őt magát is sikerült megszólaltatni.[443] Egyébként a háborús élményeivel kapcsolatban olyannyira szűkszavú volt, hogy még az Alcoa-nál dolgozó munkatársai is csak a cég belső hírlevelének egyik 1931-es számából értesültek arról, hogy egyáltalán részt vett a háborúban.[444]

Várady nem csupán azzal tüntette ki magát a háborúban, hogy részt vett az első lövés leadásában. Ácshoz hasonlóan ő is végigharcolta a háborút, hősiességért számos kitüntetést kapott. Ezek között megtalálható a Médaille de la Marne, a Médaille D'Argonne et de Vauquois, a World War I Victory Medal (a Várady által megjárt nagyobb ütközeteket nevesítő csíkozással), az Occupation of Germany Medal, illetve a Silver Star, azaz az

[441] A fotó a családi archívumból származik.
[442] NARA microfilm publication M1285, Illinois, Northern District Naturalization Index, 1840–1950, elérhető online: https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPQQ-WFD3?cc=1838804&wc=M6T9-9WR%3A165822001 Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.
[443] Metro-East Magazine, 1967. november 12. 3. o.
[444] The Alcoa News, 1931. október 19.

Ezüstcsillag, de felterjesztették a Distinguished Service Crossra (DSC) is, ami az amerikai hadsereg második legmagasabb rangú kitüntetése.

Az Ezüstcsillag az amerikai hadseregben adható harmadik legmagasabb kitüntetés, melyet harc közbeni hősies helytállásért, illetve önfeláldozó magatartásért szoktak odaítélni. Diane Várady férje, Luther M. Thompson nyugalmazott tüzértiszt szerint a kitüntetés dokumentációja elkeveredett a War Departmentben a háború utáni években. A kitüntetést első világháborús cselekedeteik miatt átvevőkről nem állnak rendelkezésre források személyenkénti bontásban,[445] viszont adatközlőim birtokában van az Ezüstcsillagot kísérő díszoklevél is, melynek tanúsága szerint 1967. március 20-án ítélték meg a kitüntetést Louis Varadynak, mégpedig 1918. október 5-én tanúsított hősies magatartása miatt.[446] A hősies cselekedet parancsnokának, Idus McLendon százados életének megmentése volt. A megnevezett napon zajló ütközet során, miután ütegüket kilőtték a németek, Várady észlelte, hogy a százados a földön fekszik, arccsontja szétroncsolódott, viszont még lélegzik. Ekkor vállára vette és biztonságos helyre vitte, majd visszament és még egy társát kimenekítette az üteg roncsai alól. Erre a napra később egyébként élete legrosszabb napjaként emlékezett vissza.[447]

22. kép: Louis Varady Silver Star medálja és az azt tartalmazó doboz (Diane Varady-Thompson gyűjteményéből)

[445] https://homeofheroes.com/silver-star/silver-star-world-war-i/ Utolsó letöltés: 2019. nov. 30.
[446] Silver Star Citation with First Oak Leaf Cluster Awarded to PFC Louis Varady for Gallantry in Action. Diane Varady-Thompson gyűjteményéből.
[447] Thompson-interjú.

Diane Varady-Thompson elmondása szerint nagybátyja igen szűkszavú ember volt – legalábbis ami a háborús tapasztalatait illette. Nagyon ritkán beszélt a frontélményeiről. Diane, a testvérei és unokatestvérei sokáig nem is tudták, hogy bácsikájuk háborús hősnek számított, de még csak azt sem, hogy egyáltalán szolgált a hadseregben. Egy másik unokaöcs, Tim Varady, aki maga is háborús veterán (Vietnámban szolgált), később lelkesen összegyűjtötte nagybátyja első világháborús emlékeit: a kitüntetéseket, okleveleket, róla szóló újságcikkeket stb., ezekről fotókat, másolatokat készített és terjesztette a családtagok között. Diane Thompson is így jutott hozzá az anyagok nagy részéhez, melyeket kérésemre volt szíves rendelkezésemre bocsájtani. A gyűjteményben szép számmal találhatóak újságkivágások is, melyek egy-egy Várady Lajost méltató cikket vagy róla készült fotót tartalmaznak – legtöbbjük sajnos a lap címe és a megjelenés dátuma nélkül. Az egyik ilyenben – ami vélhetően 1917–1918-ban jelenhetett meg South Bendben – olvashatjuk, hogy „[Várady] szülei magyarok, és az egész itteni magyar kolónia büszke arra, hogy több mint százan közülük már szolgálatba léptek."[448] A kutatás során e magyar kolónia katonái életrajzi adatainak adatbázisba rendezése is a jövőbeli feladatok közé tartozik.

Várady Lajos 1970. május 30-án, nem sokkal 73. születésnapja után halt meg az Illinois állambeli O'Fallonban. Saját gyermekük nem lévén, meghagyta feleségének, hogy halála után unokaöccse, Joseph Varady örökölje első világháborús ereklyéit: köztük az egységének címerét, az ezred szabálykönyvét és az ezredtörténet egy példányát, illetve egy személyre szóló elismerést is, melyet Pershing tábornoktól kapott. Ma már ezek a tárgyak is a Thompson-család birtokában vannak. A család a mai napig rendkívül büszke (extremely proud) arra, hogy Louis Varady ilyen fontos tett végrehajtásában vett részt. Máig igazi háborús hősként tekintenek rá, emlékét és hátrahagyott ereklyéit féltve őrzik. Ennek az amerikai családnak tehát nagy becsben tartott felmenője ez a magyar katona.

4. 2. 3. Ami az esetből következik

A két ismertetett életpálya kiemelkedő jelentőségű. Az első világháború első amerikai harci cselekményét éppen két magyar fiatalember hajtotta végre, azaz két olyan személy, akik az ellenséges Osztrák-Magyar Monarchia magyar területén születtek, anyanyelvükként bírták az ellenséges ország nyelvét, szüleik magyarok voltak. Mindkét fiatalember önként úgy döntött – Ács még a háború előtt, Várady már a háború alatt ugyan, de még az amerikai hadba lépés előtt –, hogy nem szülőhazájukat, hanem választott hazájukat, az Egyesült

[448] Újságcikk cím és dátum nélkül, Diane Varady-Thompson gyűjteményéből.

Államokat kívánják szolgálni azzal, hogy önként belépnek annak hadseregébe. Ezáltal akarva, vagy akaratlanul, de mindkét ország hadtörténetének fontos szereplőjévé váltak. Az amerikás magyar diaszpóra háborús helyzetének elemzése során fontos dilemmák felszínre kerülését példázza Ács és Várady esete. A Puskás Julianna által plasztikusan megfogalmazott „megosztott szív dilemmája" komoly fejtörést okozhatott rengeteg Amerikában élő hazánkfiának. Ahogyan Puskás is említi, az első generációsok – mind a két világháború esetében – jóval szorosabban kötődtek az óhazához, mint utódaik, számukra sokkal fájdalmasabb lehetett a háború kitörése és az ezzel kapcsolatos belső feszültség is erősebben jelentkezhetett. A második generációsok, akik bár nem Amerikában születtek, de még kisgyermekként vándoroltak ki szüleikkel, már egészen másképp állhattak hozzá ehhez a kérdéshez. Számukra az Egyesült Államok már a hazát jelentette, a katonai szolgálat – főleg egy háború esetén – természetesnek tűnhetett.

Több oka lehetett egy ellenséges országból származó fiatalembernek arra, hogy csatlakozzon az amerikai hadsereghez. Ezek között lehetett bizonyítási vágy mellett egyszerű gyakorlati tényező is, azaz például az állampolgárság könnyített megszerzése. Ács és Várady azonban nem illeszkedett ebbe a sémába, esetükben sokkal inkább az teljes asszimiláció húzódhatott a háttérben. Arthur Mann négy asszimilációs kategóriát határozott meg az amerikai bevándorlók kutatása során. Mann első kategóriája a saját etnikai közösségükkel *teljes mértékben azonosuló* (total identifiers) bevándorlóké volt, ők voltak azok, akik elkülönültek a befogadó társadalomtól. A második csoport az eredeti etnicitásukkal *részlegesen azonosulók* (partial identifiers) akik bizonyos mértékig asszimilálódnak, de megőriznek szoros kapcsolatokat a saját eredeti származásukkal, pl. kisebbségi közösségükbe jártak szórakozni, templomba stb. A harmadik kategória az *elszakadóké* (disaffiliates), akik – általában értelmiségiek – akik semmiféle kapcsolatot nem ápolnak az eredeti etnikumukkal. A negyedik a *hibridek* csoportja (hybrids), akik számára ez az identitásbeli kérdés fel sem merül, maga az etnicitás mint koncepció is nehezen értelmezhető. Ők tekinthetőek az identitás szempontjából teljes mértékben „amerikaiaknak".[449] Ács és Várady két kategóriába is beilleszthető. A második, vagyis a részleges azonosulóké, ill. az utolsó, a hibrideké is illik rájuk, sajnos azonban nem tudunk eleget a szokásaikról, hogy egyértelmű megállapításra juthassunk. Számukra eredeti (magyar) nemzeti identitásuk vélhetően nem jelentett központi kérdést, ők elsősorban amerikainak tarthatták magukat, és csak másodsorban magyar származásúnak. Másként

[449] Arthur Mann: From Immigration to Acculturation. In: Uő: *Making America. The Society and Culture of the United States*. USIA, Washington, DC. 1988. 78.

fogalmazva, tulajdonképpen ők lehettek az „olvasztótégely termékei” – amerikanizálódtak, a haza fogalmát az Egyesült Államok jelentette számukra (ebben az esetben talán a hibridek kategóriájához állhattak közelebb).

Ács esetében azt láthattuk, hogy kisebb közszereplővé vált a nevezetes lövés leadása után. A korszakban tehát szövetségi, állami, de helyi szinteken is felismerték az esemény PR-értékét és a sajtó útján igyekeztek minél nagyobb publicitást generálni. Felhasználták Ács nevét és képét a hadikötvények népszerűsítésére (szimbolikusan az Uncle Sam karakterrel gyakorlatilag egy szintre hozva ezzel a magyar fiatalembert – legalábbis Indiana államban), hazatéréséből nyilvános eseményeket szerveztek, díszvendégként katonai parádékon, közönségtalálkozókon vett részt, meghívták az Ismeretlen Katona sírjának felavatására. Még bő egy évtizeddel a háború után is megemlékezett róla az Indiana állami helyi sajtó, de ekkor már puszta érdekességként foglalkoztak vele. A második világháború során megjelent anyagok között nem találkoztam a nevével a kutatás során, tehát arra vonatkozóan nincs információ, hogy felhasználták-e Ács nevét és a hozzá kapcsolódó eseményeket pl. toborzási, vagy hadikötvény-népszerűsítési célzattal. Várady Lajos egészen más pályát futott be a háború után. Ő szinte teljesen titokban tudta tartani – még a család bizonyos tagjai előtt is – nem csak a nevezetes eseményben való részvételét, de még magát a tényt is, hogy katonaként szolgált a tengerentúlon. Igaz, könnyebb dolga is volt, mint Ácsnak, hiszen nem kellett részt vennie a fentebb sorolt eseményeken, nem közölték képeit és nevét a lapok, nem építettek rá PR-kampányokat. A nyilvánosság előtt olybá tűnt, mintha ott sem lett volna a lövés leadásakor. Mindez (a személyes titkolózással egybekötve) akár azt a benyomást is keltheti, hogy szándékosan kívánta titokban tartani háborús részvételét és ennek akár az is oka lehetett, hogy magyarként szégyellhette azt, hogy az amerikai hadsereg katonájaként harcolt a háborúban. Erre azonban bizonyíték nincs, tudható viszont, hogy élete legrosszabb időszakának tartotta a fronton töltött hónapjait. Valószínűbb, hogy a háborús trauma, a PTSD nála erősebb lehetett, ez a személyes indok vezérelte, amikor inkább elhallgatta katonai múltját, nem szívesen nyilatkozott róla, s talán ez magyarázhatja azt is, hogy miért nem jelent meg nyilvános eseményeken sem, amelyeken Ács rendszerint részt vett. Úgy tűnik, ez saját döntésére történhetett.

Bírhatott-e a két amerikai magyar katona tette valamiféle jelentőséggel az amerikás közösségek megítélésére vonatkozóan? Az egyszerű válasz: nem valószínű. Alapvetően elmondható, hogy egy olyan bevándorló közösség számára, amelynek anyaországával a befogadó ország éppen hadban áll, mindenképpen pozitív irányba módosíthatta az imázsát egy ilyen jelentős (és nagy hírértékű) eseményben való részvétel. Mégis, nem látszik nyoma

annak, hogy szélesebb körben a zászlójukra tűzték volna a korabeli amerikások közösségi vezetői, hogy „sulykolják” a lojalitás eme ékes bizonyítékát a többségi társadalom köztudatába. Ennek persze lehetett egy jól felfogott indoka: az eset ugyanis visszás érzéseket kelthetett az Ausztria-Magyarország felé szorosabban elkötelezett amerikások körében. Emellett nyilván az anyaországiak szimpátiáját sem szerették volna elveszíteni.

A két magyar tüzér közül Várady nem jelent meg a széles nyilvánosság előtt. Ács ugyan igen, de az ő esetében nem találkoztam olyan lapokkal, plakátokkal, vagy bármi más nyilvánosságra került sajtótermékkel, amelyben ki lett volna hangsúlyozva magyar származása. A hirdetmények zömében Indiana államhoz tartozó származása igen nagy jelentőséget kapott, de a magyar kötődésre csak néhány helyi, városi (South Bend News-Times) újságban olvashatunk utaló jeleket: pl. amikor kiemelik, hogy a helyi hazatérési ünnepségnek külön magyar szervezőbizottsága is van. Összességében azonban nem adhatunk leegyszerűsítő választ egy ilyen komplex kérdésre. Az amerikai magyar sajtóban elsőként a Pittsburgh-ben kiadott Magyar Híradó már 1918 januárjában megírta az esetet, Ács (Arch) Sándort megnevezve az ágyút elsütő tüzérként. Ezután még 10 hónap hátra volt a háborúból, ezalatt a magyar közösségek köreiben bőven volt ideje elterjedni a hírnek, amit felhasználhattak volna a helyi magyarok Amerika iránti lojalitásának ékes példájaként. Azonban erre utaló jeleket alig, vagy egyáltalán nem találtam sem a sajtóanyagokban, sem az áttekintett egyéb magyar nyelvű forrásokban. Egy újság kitűnik ebből a szempontból, az internacionalista beállítottságú Előre, amelyben 1919 októberében[450] jelent meg Ácsot méltató, igazi hősnek nevező cikk, amely szerint „minden amerikai fiu előtt példaképen állhat”. Viszont baloldali lap lévén az Előre kemény kritikával illette az amerikai újságokat, amelyek dicsőítik Ácsot és általánosságban a hadsereget. Ahogy írják, a „demokrácia védelme”, amire az amerikai lapok hivatkoznak egy hamis jelszó, és az „Ácsok” igazából a „tőkések érdekeiért” harcoltak „odaát”, nem pedig a demokráciáért. Vagyis nem mondható, hogy az amerikás magyar sajtó különösebben sietett volna lelkesen beszámolni az amerikai háborús részvételnek erről a fontos magyar vonatkozásáról – de amikor megtette, az akkor sem feltétlenül a legpozitívabb módon történt. Összességében úgy tűnik, hogy az amerikai magyar sajtó nem használta ki az Ácsban és Váradyban rejlő lehetőséget olyan módon, ahogyan azt például megtette az Indiana állam és annak számos intézménye, ahol a sajtóban éveken át előtérben volt Ács Sándor mint amerikai háborús hős. Az Amerikai Magyar Szövetség és más amerikás szervezetek nem követték ezt a példát, sajtójukban alig került szóba az eset. Hasznos

[450] Előre. Az amerikai magyar szocialisták lapja, 1919. október 7. 5. o.

„ütőkártya” lehetett volna az amerikás magyarság számára egy ilyen eset szélesebb körben való terjesztése, rendszeres ismételgetése, a többségi társadalom közvéleményébe való „sulykolása”. Ácsékat pajzsként emelhette volna maga elé bármelyik amerikai magyar, akit valamilyen atrocitás ért származása miatt akár munkahelyén, akár valamely hivatali szerv, akár az amerikai társadalom bármely tagja részéről. Ennek ellenére Ács alig, Várady pedig egyáltalán nem jelent meg az amerikás nyilvánosság előtt. A szerkesztőségi iratokba e kézirat leadásáig egyik újság esetében nem volt alkalmam betekinteni, ez egy későbbi kutatási feladat lehet. Viszont ezek tanulmányozásából talán választ kaphatnánk arra a kérdésre, hogy tudatosan nem hangoztatták az amerikai magyar lapok Ács és Várady esetét, vagy esetleg nem voltak széles körben ismertek az első ágyúlövés leadásának körülményei. A ma történészének nem feladata a korabeli amerikás szervezetek vezetőinek, a lapok szerkesztőinek fejével gondolkodni. Ám ha mégis megpróbálkozunk ezzel, akkor feltételezhető, hogy mérlegelték az esettel kapcsolatos hírverésből várható pozitív és negatív eredményeket is. Ebben az esetben könnyen juthattak arra, hogy nem érné meg az esetleges népszerűség emelkedés az amerikai társadalom körében, ha a Magyarország irányából érkező ellenszenv esetleg nagyobb mértékű lenne. Mindemellett könnyen elképzelhető, hogy az amerikai magyarság körében sem volt kifejezetten népszerű elképzelés, hogy az óhaza hadi céljainak elérését éppen magyar katonák akadályozzák az amerikai hadsereg kötelékében harcolva – még annak ellenére sem, hogy – amint a 4.1-es fejezetben láthattuk, a sajtó kifejezetten azt sugallta, hogy hiába Antant-szövetséges az USA, az amerikai és a magyar hadicélok végeredményében megegyeznek. Fontos ismét leszögezni, hogy megfelelő források hiányában ez egyelőre nem több spekulációnál, de a logika szabályait követve nagyon is elképzelhető szituáció. A vizsgálódásnak ezt az irányvonalát éppen emiatt mindenképp folytatásra érdemesnek tartom további amerikai levéltári kutatásokkal, de már e disszertáció vállalásain túlmutatva.

A magyarországi sajtó[451] talán érthető módon semmit nem említ a Magyarországról származó amerikai tüzérről. Hazai szempontból semmi ok nem lehetett arra, hogy az ellenséges oldalon harcoló hazánkfiairól beszámoljanak, tehát ez lehetett tudatos szerkesztői

[451] Ebben az esetben is az ADT Plus szolgáltatását hívtam segítségül, ahol a jelentősebb korabeli országos és helyi napilapok szövegeiben (Pesti Hírlap, Pesti Napló, Délmagyarország, Dunántúl, Az Est, Budapesti Hírlap, Szeged és Vidéke stb.) 1917. október 24. és 1918. november 1. közötti évkörrel végzett kulcsszavas keresések alapján vontam le a fenti következtetést. A keresésekben a következő kulcsszavakat használtam: „Ács Sándor”, „Alex Arch”, „Várady Lajos”, „Louis Varady”, „első amerikai lövés”, „amerikaiak első lövése”, „amerikai hadsereg”. Az ezekre kapott találatokat átvizsgálva nem találtam olyan újságot, ami beszámolt volna az esetről, illetve annak magyar vonatkozásáról. Az általánosságban levont következtetések ellenére természetesen előfordulhatott, hogy valamilyen magyar sajtótermékben megjelent a hír 1918–1919 folyamán, de e kutatás ideje alatt ilyennel nem találkoztam.

döntés eredménye. Ismét a logika vonalán haladva feltételezhető, hogy bizonyos mértékű negatív hatással lehetett volna mind a hátország, mind pedig a hadsereg moráljára (különösen az 1917-es és 1918-as, háborús kimerültséggel teli években), ha a hírekben arról kell olvasniuk, hogy már magyar katonák is lőnek az ellenséges oldalról – még ha nem is magyar, hanem német vonalakra. Az mindenesetre kevéssé valószínű, hogy a magyarországi sajtó ne értesült volna egy ilyen hírről.

4. 3. Makro-szint: New York állam, a kiemelt példa

Az amerikai hadseregben szolgált teljes magyar állomány életrajzi adatainak feltárása – habár e sorok szerzője a kutatás kezdetén még más véleményen volt – meglehetősen nagy feladat, amely túlmutat egy doktori disszertáció keretein. A forrásfeltárás az Egyesült Államok teljes területére kiterjedő kutatást igényelne, amire idő- és persze anyagi jellegű korlátok miatt eddig nem volt lehetőség. A kutatás távlati céljai között azonban mindenképpen szerepel a teljes életrajzi adattár összeállítása. E helyütt egy kiválasztott állam, New York adatainak közlésére vállalkozom. New York kiválasztása nem véletlenszerűen történt, hiszen a népszámlálási adatok alapján, a háború idején legnagyobb magyar lakossággal rendelkező államról van szó. Érdemes tehát ezt az államot vizsgálni, hiszen minden valószínűség szerint a legtöbb katonát is New York adhatta a hadseregnek. A fejezetben tehát a New York államból sorozott (ill. jelentkezett vagy behívott) magyar katonák összetételével, társadalmi jellemzőivel, kiemelkedő példáival foglalkozom.

4. 3. 1. Források és módszerek

A munkának ebben a szakaszában olyan New York államban élt magyar bevándorlókkal foglalkozom, akik minden kétséget kizáróan szolgáltak az amerikai hadsereg kötelékében az első világháborúban. A kutatásban az volt a célom, hogy egy biográfiai adattárat hozzak létre ezekről az amerikai magyar New Yorkerekről. Vida István Kornél korábban már idézett számítása szerint az amerikai hadseregnek kb. 3.000 magyar katonája lehetett a háborúban.[452] A munka távlati célja ennek igazolása, illetve pontosítása. A kutatás alapján az a hipotézis állítható fel, hogy ha Vidának igaza van a 3.000 főnyi magyar katonával kapcsolatban, akkor ennek a számnak közel az egyharmada New York állam „amerikásai" közül került ki. Kutatásom további célja lesz az életrajzi adatbázis bővítése és finomítása, illetve a vizsgálódás kiterjesztése a többi amerikai állam területére. Ebben a fejezetben az ezzel kapcsolatos kutatás eddigi eredményeit, illetve az eredményekkel kapcsolatos néhány megfigyelést szeretnék közreadni.

A kutatás alapvető forrásai az *Abstracts of World War I Military Service, 1917-1919* forráscsoportban található adatkártyák, amelyeket a New York állam fővárosában, Albanyben lévő állami levéltárban őriznek. Az anyag minden olyan férfi és nő adatait tartalmazza, akik New York állam lakóiként katonai szolgálatot teljesítettek. Egy részük sorozás útján került be (enlisted), másokat, akik korábbi katonai tapasztalattal rendelkeztek,

[452] Vida 2013.

behívtak (inducted), kisebb részüket, általában tiszteket, akik már nyugállományba vonultak, reaktiválták (called active), néhányukat pedig még aktív hivatásos katonákként jelölték ki bizonyos pozíciókba (appointed) a hadba lépés után. A források 1920-ban készültek, de 1935-ben számos javításon, korrekción mentek keresztül, amikor kijavították az 1920-as átírások során keletkezett hibákat.[453] Ezek közül kulcsszavas kereséssel szűrtem ki a magyarországi születésűeket az amerikai levéltárak és az ancestry.com együttműködésének eredményeként létrejött digitális adatbázisból.[454] A keresés 1.456 találatot adott, melyek mindegyikét háttértárba mentettem, majd Microsoft Access adatbázisba rendeztem a róluk leolvasott összes használható adatot. Ezt követően a kiegészítő források segítségével kiszűrtem azokat, akikről teljes bizonyossággal cáfolható volt a magyar nemzetiség, így a teljes létszám 888 főre módosult.[455] Az adatbázist ezzel a létszámmal dolgozva bővítettem tovább. Az elsődleges kiegészítő források a kutatásban szereplő, azonosítható származási helyű személyek születési anyakönyvei. Ezeket a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárának digitális gyűjteményéből gyűjtöttem ki az MNL Heves Megyei Levéltár adatbazisok.hu hozzáférésén, ill. a familysearch.org weboldalon keresztül. Az anyakönyvek mellett Passenger List-ekről, azaz a tengerentúli kivándorlást lehetővé tett hajókon készült utaslistákról, magyar- és amerikai népszámlálásokból, házassági és halotti anyakönyvekből, amerikai mustrakönyvekből, I. és II. világháborús regisztrációs kártyákról, gyászjelentésekből és sírfeliratokról származó adatok egészítik ki az adatbázist.[456] E források jelentős részét szintén internetes adattárakból (familysearch.org, ancestry.com, findagrave.com, libertyellisfoundation.org) gyűjtöttem, más részüket magyar és amerikai kollégák bocsátották rendelkezésemre.[457]

---

[453] A New York Állami Levéltár hivatalos weboldala: https://iarchives.nysed.gov/xtf/view?docId=ead/findingaids/B0808.xml

[454] A digitalizált és metaadatolt forrásanyagok az ancestry.com oldalán keresztül érhetőek el. Az eléréshez előfizetés szükséges. Az anyag egy részéhez a National Archives at New York City adatbázisán keresztül fértem hozzá, másik részét, ill. bizonyos kiegészítő forrásokat saját előfizetés után gyűjtöttem össze.

[455] A listából eltávolítottam azokat, akik a kiegészítő források alapján egyértelműen az Osztrák-Magyar Monarchia valamely nemzetiségéhez tartoztak (szlovákok, csehek, románok, horvátok stb.), akiknek nem magyar volt az anyanyelve, illetve akik – a draft regisztrációs kártyáknál tárgyaltakhoz hasonló módon – valamilyen hiba folytán kerültek „Hungarian" besorolás alá. Ennek a sokszor idegőrlő munkának eredményeként a létszám majdnem megfeleződött, az így kialakult lista viszont szinte teljes bizonyossággal kizárólag magyar katonákat tartalmaz.

[456] A felsorolt források használata eseti jellegű, vagyis nem minden alany esetében található közülük mindegyik. Vannak, akiknél több forrásból is sikerült adatot gyűjteni, de vannak közöttük olyanok is, akiknél kizárólag az adatkártyákra tudtam hagyatkozni. Mivel azonban folyamatosan bővülő adatbázisról van szó, a további kutatás minden valószínűség szerint további adatokkal bővíti az anyagot.

[457] Itt kell megjegyeznem, hogy az anyag összegyűjtése és rendszerezése nem valósulhatott volna meg Rakita Eszter, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tudományos segédmunkatársa, Kenneth Nyirady, a Library of Congress European Reading Room igazgatója, dr. Daniel N. Rolph, a Historical Society of Pennsylvania kutatási vezetője, Melissa Katko Pepin, az American Hungarian Foundation igazgatója, és dr. James P. Niessen, a Rutgers University könyvtára kelet-európai történeti referensének szíves segítsége nélkül.

Az alapforrások tehát a katonai szolgálat főbb adatait összefoglaló absztraktok. Ezek nagy többsége tartalmazza a katonák nevét, lakcímét, születési országát (szerencsés esetben a megyét és a települést is) besorozásának/behívásának, ill. reaktiválásának dátumát, a besorozás/behívás/reaktiválás helyszínét, valamint a katona születési dátumát vagy az életkorát a szolgálatba lépéskor. A dokumentumok felsorolják továbbá a katona rendfokozatait, azok megszerzésének dátumát, és tartalmazzák azon egységek felsorolását, amelyeknél a katona szolgálatot teljesített. Ha a katona szolgált „tengerentúlon", akkor ennek kezdő és befejező dátumát, sebesülés esetén pedig ennek dátumát és mértékét is feltüntették. Az absztraktkártyák általában a leszerelés dátumával, annak okával és módjával zárulnak, esetenként azt is említik, hogy a katonának a leszerelés időpontjában volt-e valamilyen sérülése, ill. testi fogyatékossága. Az egyik alapvető probléma ezekkel a forrásokkal, hogy sajnos a többségében nincs pontosan megadva az alanyok születési ideje, helyette csak annyi szerepel, hogy a hadsereg kötelékébe lépés időpontjában mennyi idősek voltak (pl. 20 éves és 8 hónapos). Ez jelentősen megnehezíti beazonosításukat az anyakönyvekben, utaslistákon és egyéb forrásokban. Számos olyan példát sikerült találnom, amikor az adott személynél megvan a születési anyakönyvi adat. Az ilyenek mindegyikénél összevetettem a születési dátumot az absztraktkártyán megadott életkorral. Minden ilyen eset megfigyelése alapján az derült ki, hogy az állományba vételből vonták ki a születési dátumot, és az így kapott hónap/nap életkort írták a kártyára. Ez megfigyelésem alapján nem feltétlenül volt napra pontos, tehát pl. ha az adott személy az állományba vétel hónapjában született, akkor már a következő életévet írták be.

A kutatás alapvető módszere ebben az esetben is az adatbázis-építés és adatbázisban történő munka: rekordok létrehozása személyekhez kapcsolódó egyedi azonosítókkal (ID), a rekordok bővítése minden új adat hozzákapcsolásával az adott ID-khez, majd pedig lekérdezések készítése és azok elemzése.

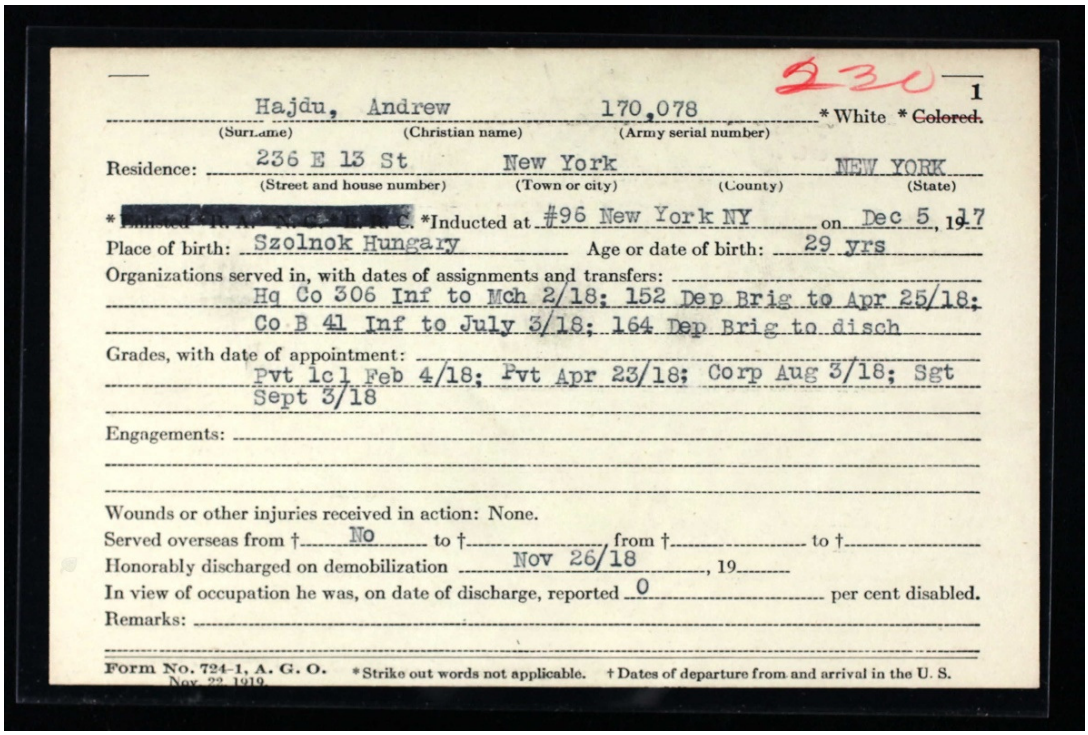

230 1

Hajdu, Andrew 170,078 * White * ~~Colored.~~
(Surname) (Christian name) (Army serial number)

Residence: 236 E 13 St New York NEW YORK
(Street and house number) (Town or city) (County) (State)

* [redacted] C. *Inducted at #96 New York NY on Dec 5, 1917

Place of birth: Szolnok Hungary Age or date of birth: 29 yrs

Organizations served in, with dates of assignments and transfers:
Hq Co 306 Inf to Mch 2/18; 152 Dep Brig to Apr 25/18;
Co B 41 Inf to July 3/18; 164 Dep Brig to disch

Grades, with date of appointment:
Pvt 1cl Feb 4/18; Pvt Apr 23/18; Corp Aug 3/18; Sgt
Sept 3/18

Engagements:

Wounds or other injuries received in action: None.

Served overseas from † No to †, from †, to †

Honorably discharged on demobilization Nov 26/18, 19

In view of occupation he was, on date of discharge, reported 0 per cent disabled.

Remarks:

Form No. 724-1, A. G. O. Nov. 22, 1919. *Strike out words not applicable. † Dates of departure from and arrival in the U. S.

23. kép: Hajdu András szolgálati absztraktja

A forrásanyagban többségében egyáltalán nem magyar hangzású nevekkel találkozunk. Akadnak persze egyértelműen magyar(nak tűnő) nevek is, mint például Pataky, Salata, Fekete, Hajdu, Fenyves, Sipos, vagy Szabo, de a legtöbb esetben ez nem árulkodó tényező. A születési hely minden esetben magyarországi, ez kizárja a második generációs bevándorlókat, hiszen ők már az Egyesült Államokban születtek volna. Honnan tudható, hogy egy adott személy valóban magyar volt-e, ha nincs olyan forrás, ami ezt száz százalékos bizonyossággal alátámasztaná? Szerencsés esetben, azaz ha megvan a pontos születési hely, és még a vezetéknév is magyarnak tűnik, valószínűsíthető a magyar nemzetiség. Ilyen például az adatbázisban a 38-as ID-vel jelölt Andrew Hajdu, aki Szolnokon született. Esetében talán nem túlzó azzal a feltevéssel élni, hogy magyar nemzetiségű volt, és megkockáztatható, hogy magyar volt az anyanyelve is. A példa kedvéért, hogy bemutassam az adatok pontosításának folyamatát, Hajduról egy kicsit bővebben is szólok. A kiegészítő források megerősítik, hogy Szolnokon született. Ahogyan a fentebb mellékelt képen látszik, az absztraktjáról nem derül ki születési dátuma, mindössze annyi, hogy a 29. életévét már betöltötte, amikor szolgálatba lépett. Ezt az információt Hajdu esetében egy 1921-es útlevélkérelem alapján sikerült pontosítani. A dokumentumból kiderült – amellett, hogy Amerikába 1910 júniusában vándorolt ki –, hogy pontos születési dátuma 1887. december 22. volt. A mellékelt kép, ami 34 éves korában ábrázolja Hajdut, szintén e kérelemből

származik.[458] Rápillantva az absztraktra, valóban igazolható, hogy szolgálatba lépésekor, 1917. december 5-én még tényleg nem töltötte be a 30-at, bár közel járt hozzá. Ez alapján valószínűsíthető, hogy a forrásokban precízen figyeltek arra, hogy az életkort helyesen jelöljék meg – bár kissé bosszantó kérdés, hogy ha már ezt az erőfeszítést megtették, miért nem vették a fáradságot, hogy a pontos születési dátumokat felvegyék, keserves extra munkaóráktól megkímélve a jövő történészét. Arra a feltevésre vonatkozóan pedig, hogy anyanyelve magyar volt, az 1920-as népszámlálási ívek adnak megnyugtató választ, hiszen ebben a cenzusban már nem csak a születési országra, hanem az anyanyelvre is rákérdeztek. Ebben Andrew Hajdunál azt olvashatjuk, hogy neki és mindkét szülőjének is magyar volt az anyanyelve. Emellett az is kiderül még, hogy továbbra is New Yorkban élt, és ekkoriban favágóként kereste a kenyerét.[459] Ezen adatok birtokában minden kétséget kizáróan igazolható, hogy Andrew Hajdu magyar volt, akinek nem csak valamikori felmenői származhattak Magyarországról, hanem ő maga is itt született és magyarul beszélt. Ez persze a szerencsésebb eset, számos alany szerepel az adatbázisban, akiről sajnos ennek csak a töredéke érhető el, az ő életrajzi adataik szinte csak az absztraktokból származnak. A következő fejezetben az adatbázis kiértékelésének eredményeit fogom – pontokba szedve – ismertetni. Ennek során helyenként egy-egy személy életútját esettanulmányszerűen kiemelve, részletekbe menően is közölni fogom – hasonlóan ahhoz, ahogy az imént Andrew Hajdu esetében tettem. Értelem szerűen ezek olyan személyek lesznek, akikről legalább annyi, vagy még több adat van, mint Hajduról. Sokszor tehát éppen az adatok mennyisége az, ami alkalmassá teszi az adott alanyt arra, hogy valamilyen szempontból szemléletes esettanulmányként bemutathassam a tárgyalt témakörben.

24. kép: Hajdu András arcképe 1921-ből

A forrásanyag gyűjtése során tapasztaltakból, illetve a források jellegéből adódóan kézenfekvőnek tűnt a prozopográfia módszerének alkalmazása. A prozopográfia, azaz a csoportos életrajz nem csupán életrajzi adattár, vagy annak összeállítására irányuló törekvés, hanem az adattárra támaszkodó szociológiai vagy társadalomtörténeti vizsgálat, illetve

[458] NARA Record Group 59. U.S. Passport Applications 1906–1925. Microfilm Publication M1490.
[459] Forrás: adatbázis.

ennek nyomán létrejövő elemzés.[460] A biográfiával ellentétben, ahol csak egy személy életéről gyűjtünk minden részletre kiterjedő adatokat, a prozopográfia egy jól definiált csoport minden egyes tagjára kiterjeszti a vizsgálatot, bizonyos előre meghatározott tulajdonságokra koncentrálva. Mindemellett a prozopográfia elsősorban nem elbeszélő műfaj. Paksa Rudolf meghatározása szerint „*személyek egy jól meghatározott csoportjának kollektív, statisztikai alapú vizsgálata*".[461] A személyek jól meghatározott csoportja tehát adott: a vizsgálat első szakaszában olyan magyar származású, Magyarországról kivándorolt férfiak, akik az első világháború folyamán New York államban éltek és aktív szolgálatot teljesítettek az Egyesült Államok hadseregében. A későbbiek folyamán, az adatbázis növekedésével és a vizsgálati lehetőségek kibővülésével teljeskörű adattárat fogok felépíteni mindazokról, akik katonai szolgálatot teljesítettek az amerikai hadsereg bármely fegyvernemében az első világháború alatt.

A prozopográfiai adatbázis lényege abban rejlik, hogy a kollektív életrajzok segítségével együttesen, de akár egyénenként is vizsgálhatóvá válik az amerikai hadseregben szolgált (jelen esetben New York állambeli) magyarok közössége. Az alapforrást a katonai szolgálatot leíró absztraktkártyák képezik. Az adatbázisban minden egyes alany egyedi ID-vel rendelkezik, amely alapján azonosíthatóvá válik az adatbázisban, és az adott személy minden más forrásból származó adata is ehhez az ID-hez rendelődik hozzá. Az absztraktkártyákról minden adat fölkerült az ID-k alapján létrehozott személyes adatlapokra. Ez elegendő információt biztosít ahhoz, hogy az egyének beazonosíthatóak legyenek más forrásokban is, az egyes hajók utaslistái, az Ellis Islanden készült regisztrációs listák, magyarországi és amerikai felekezeti és állami anyakönyvek, amerikai és magyar népszámlálási anyagok, magyarországi adó- és birtokstatisztikai adatforrások, gyászjelentések, második világháborús regisztrációs lapok, állampolgársági kérvények, honosítási dokumentációk, útlevéllel kapcsolatos iratok, korabeli újságcikkek és más egyéb források. Az adatbázis tehát bármikor tovább bővíthető volt, amikor újabb személyekről kerültek elő források, vagy a már meglévőekkel kapcsolatban gyarapodtak az anyagok. Az adatlapokhoz egy gombnyomással újabb források rendelhetők hozzá, amelyekről az egyénhez tartozó új adatok felvihetők az adatbázis megfelelő oszlopába, így pontosan megjelölhető az is, hogy melyik adat milyen forrástípusból származik. A folyamatosan

[460] Paksa Rudolf: Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés" (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata). In: Ballabás Dániel (szerk.): Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII.: Módszertani tanulmányok. 2013: 7–8.
[461] Paksa 2013: 9–10.

bővülő, szerteágazó forrás- és adattípusokkal dolgozó adatbázis részletes elemzések elvégzését teszi lehetővé bármilyen szempont alapján kijelölt csoportok vagy akár egyének esetében is.

Az adatbázis alapján szépen kirajzolódnak egyéni és csoportos életpályák, amelyek segítségével esetenként viszonylag részletesen lemodellezhetővé válik akár az is, hogy mi lett ezeknek az embereknek a sorsa a háború után. A kutatás során tekintélyes mennyiségű és igen sokrétű adategyüttes gyűlt össze, ezért kézenfekvőnek tűnt a klaszterelemzés eljárásának alkalmazása a kvantitatív vizsgálat során. Ekkora adatmennyiség kezelése ugyanis manuálisan lehetetlen vállalkozásnak tűnik.[462] A vizsgálat alkalmas arra, hogy láthassuk, voltak-e tendenciák vagy valamilyen mintázatok ezekben az életpályákban. A prozopográfiai kutatásokra általánosságban jellemző vizsgálati módszerek mellett, az adatok részletgazdagsága egészen speciális kérdések megválaszolását is lehetővé teszi. Az egyik legizgalmasabb ilyen kérdés például, hogy a hadat viselt, illetve katonai kiképzésen átesett magyarok közül voltak-e olyanok, akik a háború végét követően továbbszolgálóként is a hadsereg kötelékében maradtak. Az is érdekes tapasztalatokat hozhat, ha megpróbáljuk kideríteni, hogy ezek a katonák a leszerelésük után milyen életpályákat írtak le. Hazatértek-e valaha Magyarországra, milyen foglalkozást űztek, netán az 1920-as évek Amerikájának gengszter-világában viseltek valamilyen szerepet. Érdemes arra is figyelmet fordítani, hogy milyen volt a háború után ezeknek az embereknek az ötven amerikai állam között való megoszlása, letelepedési szokásai, vagy a már említett mobilizációs hajlandósága és annak jellemzői. „Szóródtak”-e az államok között, vagy inkább a New Yorkban maradás volt rájuk a jellemző? Ezek a szempontok bizonyos része e disszertáció keretein túlmutat, de a kutatás későbbi szakaszaiban fontos szerepet nyernek majd. Mindazonáltal igyekeztem mindegyik jelentős vizsgálati elemet megjeleníteni a munkában.

[462] Az amerikai magyarsággal kapcsolatban már készült prozopográfiai munka, igaz, nem a hadsereggel kapcsolatban. Frank Tibor a két világháború közötti értelmiségi elvándorlást dolgozta fel ezzel a módszerrel. Frank 2009, ill. Frank 2015. Adatbázis-építést mint módszert azonban Frank professzor nem alkalmazott. Más témakörben, de hasonló jellegűek Pap József tanulmányai, amelyekben már az adatbázis alapos használata is megjelenik, pl. a következő kötetben: Pap József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai, Bp. 2014.

4. 3. 2. New York állam magyar katonái – eredmények, megfigyelések, következtetések

Ahogy a korábbi fejezetben már említettem, New York államban élt a legtöbb magyar az 1920-as népszámlálás adatai szerint, pontosan 78.374 fő. Ennek alapján akár logikusnak is tűnhet, hogy ez az állam adta a legtöbb magyar nemzetiségű katonát is az első világháborús amerikai hadseregnek. Ennek megvizsgálása, és a szolgálatot ténylegesen teljesített magyar New Yorkerek adattárából leszűrt megfigyelések publikálása e fejezet fő célja.

2. térkép: New York állam térképe[463]

A 19–20. század fordulóján már több, mint 37 ezer magyarországi születésű bevándorló, ill. vendégmunkás élt New York állam területén, legtöbben közülük természetesen New York Cityben.[464] 1910-re ez a szám közel megháromszorozódott, ekkor már több mint 96 ezer magyart (nem feltétlenül magyar anyanyelvűt) találunk az államban, 1920-ban pedig, amikor már az anyanyelvre is rákérdeztek a népszámlálásokban, közel 46 ezren nevezték meg a magyart anyanyelvként.[465] New York az Egyesült Államok elsődleges bevándorlási

[463] A kép eredeti helye: https://www.nationsonline.org/maps/USA/New_York_map.jpg letöltés: 2020. nov. 12.
[464] Twelfth Census of the United States of America Taken in the Year 1900. Table 34. – Foreign Born Population, Distributed According to Country of Birth, by Counties: 1900. 773.
[465] Puskás 2000. 110.

központja volt. Castle Garden, majd később Ellis Island közel 30 millió bevándorlót fogadott az első világháború előtt. Csak New York City lakossága a 19. század folyamán 80 ezerről 2 milliósra duzzadt, 1900-ban pedig a lakosság mintegy 35%-a nem az Egyesült Államok területén született.[466] Az óriási idegenben született lakosságszám miatt az általános sorozás bevezetésekor New York államban különleges intézkedéseket is bevezettek, hogy a bevándorlók és vendégmunkások problémáit „előrelátással, pártatlanul, intelligensen" kezeljék. Erre hozták létre az ún. „idegen osztályt", amely 24 órás nyitvatartással állt a külföldiek rendelkezésére, és segítette őket a munkakeresésben, amennyiben származásuk miatt elbocsátották őket aktuális munkahelyükről. Az osztály elsődlegesen a német és a magyar munkavállalók (16 és 64 éves kor közötti férfiak és nők is!) segítésére kívánt fókuszálni.[467]

Cleveland után – ahol a legnagyobb összefüggő magyar kolónia alakult ki – New York City volt a leginkább pezsgő amerikás magyar közéletnek otthont adó város. Itt alapították 1899-ben az amerikai magyarság egyik legnagyobb, talán legjelentősebb napilapját, az Amerikai Magyar Népszavát, rendszeresek voltak a magyar kulturális rendezvények, egymást érték a városban a diaszpórát látogató magyarországi politikusok és közéleti személyiségek, itt telepedett le és dolgozott Pulitzer József, Harry Houdini, és Bartók Béla is. New York magyar lakosságszáma a század elején már elegendőnek bizonyult ahhoz is, hogy az itteni magyar segélyező egylet saját (katolikus) egyházközséget is alapítson. A városban élő magyarok 1901. szeptember 13-án kelt levelükben kérték Samassa József egri érseket, hogy küldjön nekik plébánost. A levélben húszezer magyar ajkú római katolikus hívő nevében szólva „esedeznek" kérésük meghallgatásáért. Leírják, hogy harminc év mulasztását pótolva alapították meg a Szent István királyról elnevezett templomi és betegsegélyező egyletet New Yorkban, fő céljuk pedig egy saját templom felépítése, ami „az egész amerikai katholikus magyarságnak erős vára lesz." Ennek előmozdítására – miután New York érseke[468] erre engedélyt adott – azt kérték Samassa érsektől, hogy egy Perényi László nevű Heves vármegyei plébánost küldjön ki hozzájuk New Yorkba. Az új plébános aztán sok nehézség, és a New York-i magyar közösséggel való összetűzések közepette, több éves munkával felépítette az első magyar katolikus templomot New Yorkban, az East 14. utca 420-as szám alatt. Az avató ünnepségre 1905. szeptember 3-án került sor. Az 1900-as

[466] Ross J. Wilson: *New York and the First World War. Shaping an American City.* Ashgate Publishing, New York. 2014. 23.
[467] Amerikai Magyar Népszava, 1918. április 13. 2. o.
[468] A levél Michael Augustine Corrigan érsekre utal, aki New York harmadik érseke volt és 1885-től 1902-ig töltötte be a pozíciót.

évek első éveiben már pezsgő magyar élet zajlott New Yorkban, amire Perényi László izgalmas, politikai aktivitástól sem mentes tevékenysége is kitűnő példa. A magyar országgyűlés 1906. februári feloszlatásának és a Parlament fegyveres megszállásának hírére például február 19-én a New Yorki Magyar Önképző Kör gyűlést tartott, ahol az eseményekről történt beszámoló után a falon lévő Ferenc József képet széttépték és helyére Theodore Roosevelt portréját helyezték ki. A tiltakozásból Perényi is ki kívánta venni a részét. Másnap estére össze is hívott egy gyűlést, felhívásában kiemelte, hogy „valláskülönbségre való tekintet nélkül jelenjenek meg a katholikus templom emeleti termében." A gyűlésen a Himnusz eléneklése után támogató telegramot fogalmaztak Kossuth Ferencnek, megkezdték a pénzgyűjtést a „szervezkedés költségeire". Arról is elhatározás született, hogy tömeges tiltakozó gyűlést szerveznek a Madison Square Gardenbe.[469] Perényi László New Yorkban töltött mozgalmas éveivel és a magyar katolikus egyházmegye megszervezésével, illetve azzal, hogy egyáltalán miért éppen Perényire esett a magyar „New Yorkerek" választása, egy 2021-ben megjelent, Rakita Eszterrel közösen írt tanulmányban részletesebben is foglalkoztam.[470] Perényi amerikai működéséből és a körülötte kialakuló ügyekből tulajdonképpen egy ablak nyílik előttünk New York jelentős lélekszámú magyar közösségének aktív közéletére is.

Ebből a meglehetősen magas létszámú magyar lakosságból és az igen mozgalmas közéleti tevékenységből egyértelmű választásnak tűnik New York világháborús adatait feldolgozni. A lakosságszám arra is következtetni enged, hogy New York adhatta a legtöbb magyar katonát is az amerikai hadseregnek. Az állam háborús részvételét illetően a legalapvetőbb forrás a New York, US, Abstracts of World War I Military Service nevű, a New York Állami Levéltárban őrzött iratanyag, ami 514.859 tételt tartalmaz. Az esetenként előforduló redundanciát és egyéb hibákat is figyelembe véve kijelenthető, hogy az állam legalább félmillió katonát adott az amerikai hadseregnek. Ez a szám természetesen sok mindent magába foglal, tartalmazza a frontszolgálatot teljesítő katonák mellett a tartalékosokat, a kiképzőtáborok tisztjeit, a nemzeti gárda tagjait, vagy éppen a tábori nővéreket is. A New York Állami Katonai Múzeum és Veterán Kutatóközpont (New York State Military Museum and Veteran Research Center) adatbázisa szerint 13.876 New York-i lakos vesztette életét az első világháborúban.[471]

---

[469] Pesti Hírlap, 1906. március 7. 10. o.
[470] Ambrus László, Rakita Eszter, „A világ város mulatós zajába Egyházközséget alapítani" – Perényi László Heves megyei pap New Yorkban töltött évei in *Akit Clio elbűvölt. In honorem Romsics Ignác*, szerk. Pap József és Verók Attila (Eger: Líceum, 2021.), 9–23.
[471] https://dmna.ny.gov/historic/reghist/wwi/HonorList/ letöltés: 2020. nov. 12.

Mivel innentől kezdve övék a „főszerep” a dolgozatban, így ezen a ponton talán érdemes néhány fontosabb tudnivalót megemlíteni az Amerikai Expedíciós Haderőről (AEF), azaz az első világháborúban ténylegesen harcoló amerikai hadseregről. „Odaát” (over there) a tengerentúlon, azaz főként Franciaországban döntő többségben a hadsereg (US Army) alakulatai, kisebb számban tengerészgyalogosok (marines) harcoltak. A hadsereg szervezete a következőképpen alakult ki: 9–17 közlegény (soldier) alkotott egy rajt (squad), élén általában egy tizedessel (corporal), vagy őrmesterrel (sergeant). 4–5 rajból állt egy szakasz (platoon). Ez kb. 60 katonát jelentett, a szakasz élén általában egy hadnagy (lieutenant) állt. Négy szakaszból, átlagosan 250 katonából állt egy század (company), élén egy századossal (captain), négy század pedig egy zászlóaljat (battalion) alkotott, ami átlagban 1030 katonát tett ki, a zászlóaljak élén pedig már törzstiszt, pl. őrnagy (major), vagy alezredes (lieutenant colonel) állt. Három zászlóalj tett ki egy ezredet (regiment), élén egy ezredessel (colonel), benne pedig általában 3700 katonával. Két gyalogezred már egy dandárnak (brigade) felelt meg, élén a dandártábornok (brigadier general) állt, aki maximum 8400 katonának parancsolt. Két dandár, kiegészülve egy tábori tüzérdandárral (field artillery brigade), egy utászezreddel (engineers regiment), egy géppuskás zászlóaljjal (machinegun battalion), ill. egy híradósszázaddal (signal corps company) együtt alkotott egy hadosztályt (division), kb. 28000 fős állománnyal. A hadosztály élén a vezérőrnagy (major general) állt. 2–6 hadosztályból állt egy hadtest (corps), és 3–5 hadtest tett ki egy hadsereget (army). A hadtestek élén altábornagyok (lieutenant general), a hadseregek élén általában tábornokok (general), vagy vezérezredesek (colonel general) álltak.[472] A továbbiakban, a hadseregben szolgált magyarok katonai rendfokozatainak tárgyalásakor e felosztás szerint fogom őket megnevezni.

New York állam magyar katonáinak néhány statisztikai jellemzője

A korábban említett 888 főt számláló adatbázisban szereplő amerikás magyar katonák között mindössze egy van, akinek lakóhelye ismeretlen. Két esetben fordult elő, hogy a szolgálatba lépés időpontjában éppen nem New York államban éltek, az egyik ilyen alany Los Angelesben (CA), a másik pedig Philadelphiában (PA) lakott. A többi 886 főnek New York

[472] Matthew J. Davenport: *First Over There. The Attack on Cantigny, America's First Battle of World War I.* New York, 2005.

államban volt a lakóhelye. Az államon belüli, települések közötti megoszlásra vonatkozóan az alábbi diagram nyújt tájékoztatást.

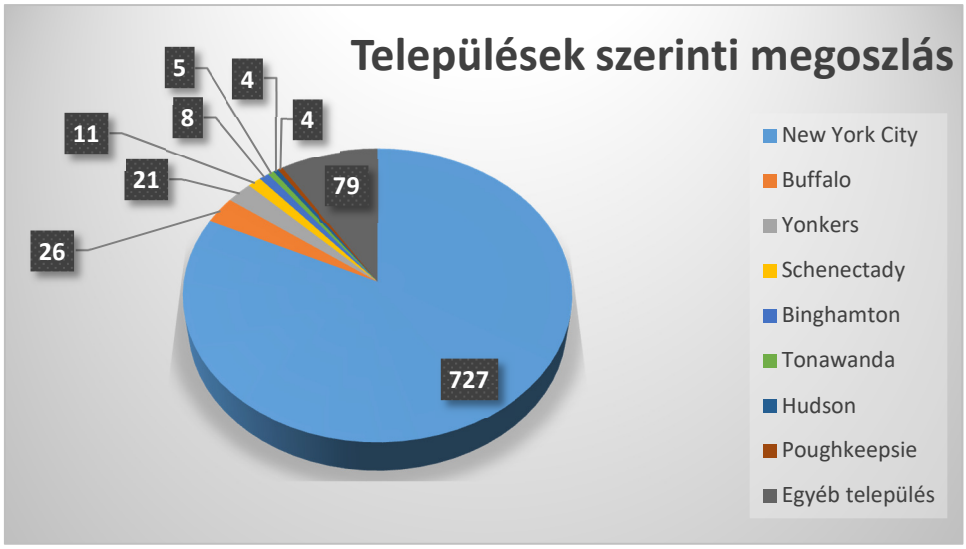

5. ábra: A magyar katonák lakóhelyei New York államon belül

Ahogyan látható, természetes módon New York City volt a lakóhelye a magyar katonák döntő többségének. A 727 fő a városon belül is tovább osztható városrészenként: Manhattanben 611-en, Brooklynban 93-an, a Bronxban 18-an, Long Islanden pedig 5-en laktak. A Cityn kívül a legtöbben, 26-an Buffalo városában laktak, 21-en éltek Yonkersben, 11-en pedig Schenectady-ban. A többi településen már 10-nél kevesebben laktak, Binghamtonban 8-an, Tonawandában 5-en, Hudsonban és Poughkeepsie-ben 4–4-en. A maradék 79 fő számos kisebb-nagyobb község és város között oszlott meg, Rochester, Lackawanna és Johnstown 3–3, Far Rockaway, Niagara Falls, New Rochelle, Middleport, Syracuse, Beacon, Kingston, Arverne, illetve az állam fővárosa, Albany 2–2 magyar katonával büszkélkedhetett. A fennmaradó 55 fő pedig mind más-más, általában faluméretű, vagy még annál is kisebb településen lakott a háború idején.

A katonák származási helyeit tekintve sajnos már sokkal nehezebb helyzetben vagyunk. Az alanyok mintegy felénél nem kapunk információt a születési helyről az alapforrásokból. Mindössze 443 főnél, tehát szinte pontosan a teljes névsor felénél van település születési helyként megadva, további 85 esetben csak a megye van megadva. További források bevonásával ezek közel mindegyikében sikerült a települést is megállapítani, emellett további személyek születési helyét is sikerült megtalálni, elsősorban anyakönyvi adatok, sorozási regisztrációs lapok vagy honosítási dokumentumok alapján. Összességében a számos különféle kiegészítő forrás segítségével 613 esetben sikerült megállapítani a pontos születési helyet. Néhány esetben (12) sajnos nem beazonosítható a településnév, mert bár jól

olvasható az írógéppel írt szó, mégsem voltam képes azonosítani egyik magyarországi település nevével sem. Ennek egyik oka lehet, hogy magyarul nem tudó személy jegyezhette le az adatot, aki az amerikai angol nyelv fonetikai szabályai alapján próbálta meg leírni, s ebből utólag visszafejthetetlen szó keletkezett. Szintén lehetséges, hogy az eredeti forráson lévő kézírás volt olvashatatlan, amit a géppel írt adatkártyákra átvezető személy nem tudott helyesen kiolvasni. A két lehetőség közül az első tűnik valószínűbbnek, de a problémás esetek alacsony száma miatt ez a kérdés nem igényel alaposabb utánajárást. Fontos még megjegyezni, hogy a születési helyek nem feltétlenül egyeznek meg a kivándorlás előtti lakhellyel (sőt!), a forrásanyagból viszont leggyakrabban csak ezeket tudjuk megismerni, azaz a származási helyek vizsgálatakor is ezeket veszem alapul. A 613 fő megoszlása az alább láthatóak szerint alakult.

Csak az ország ismert	253
Megyére pontos	22
Településre pontos	613
Összesen	888

9. táblázat: A születési helyek pontossága a 888 fő New Yorki magyar katona esetében

Amint az a táblázatban látható, az összesen 888 fő 69%-ának, 613 főnek ismert a pontos születési helye, 22-nél nem sikerült a vármegyénél közelebbi meghatározást találni, 253 esetében pedig sajnos csak annyi ismeretes, hogy a születési helye valahol Magyarország területén volt. A továbbiakban néhány ábra segítségével a Magyarországon belüli, települések, ill. vármegyék szerinti szóródást kísérlem meg ábrázolni, lehetőség szerint összevetve az országos elvándorlási adatokkal, mintázatokkal.

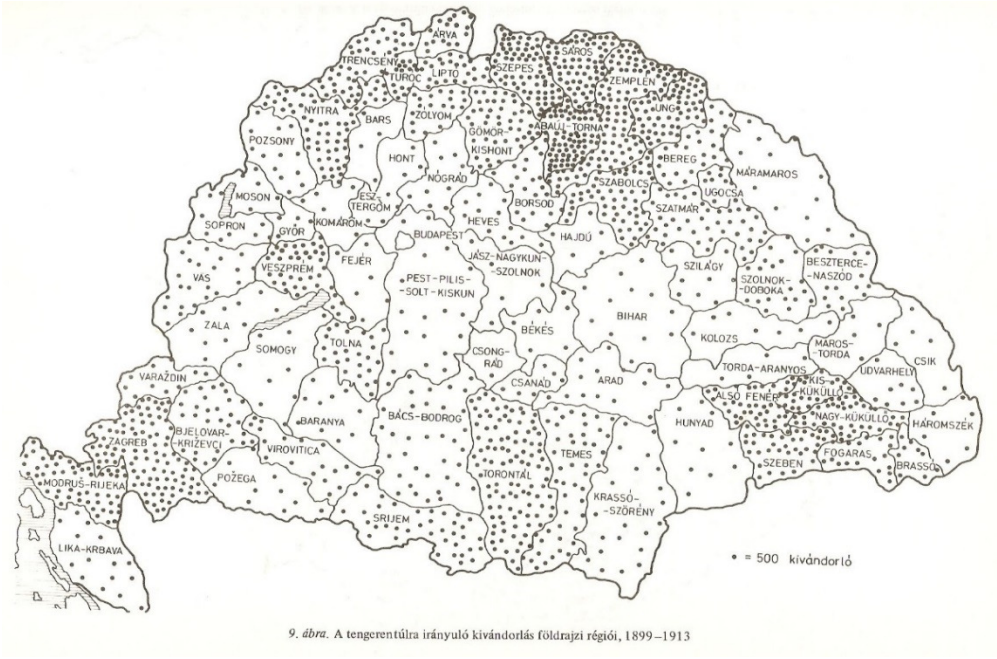

9. *ábra.* A tengerentúlra irányuló kivándorlás földrajzi régiói, 1899–1913

3. térkép: Az elvándorlók szóródása vármegyék szerint, Puskás Julianna munkája alapján[473]

A térkép Puskás Julianna 1982-ben megjelent monográfiájából származik, és igen szemléletesen ábrázolja a Magyar Királyság elvándorlásban leginkább érintett térségeit. Az adatbázisban készült lekérdezések alapján az alábbiak mutathatók ki a származási helyeket illetően. Az ábrán egy sötét pötty 500 elvándorlót jelöl. A legsűrűbben pöttyözött térségek Felső-Magyarországon, valamint az ország déli és délkeleti részében találhatóak. Kiemelkedik azon nyolc északkeleti vármegye, amelyből a tömeges kivándorlás időszakában az USA-ba vándorlók megközelítőleg egyharmada (29,2%) származott.[474] Ez a nyolc vármegye Sáros, Szepes, Zemplén, Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör-Kishont, Ung volt. Ezek többsége, Abaúj, Bereg, Borsod, Sáros és Zemplén megjelenik az adatbázisban is a legtöbb katonát adó megyék listájában. A felsorolt megyék az adatbázisban nem mutatnak kifejezetten magas számokat, de a többi vármegyéhez képest aránylag valóban észrevehetően több főt adtak az amerikai hadseregnek. Érdekes eltérés az országos statisztikákhoz képest a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyeiek és a Budapestiek nagy aránya. A következő tortadiagramon azt próbálom ábrázolni, hogy milyen volt a születési vármegyék megoszlása, kiemelve azokat a megyéket, amelyekben húsznál több katona született.

[473] Puskás 1982: 99.
[474] Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 98–101.

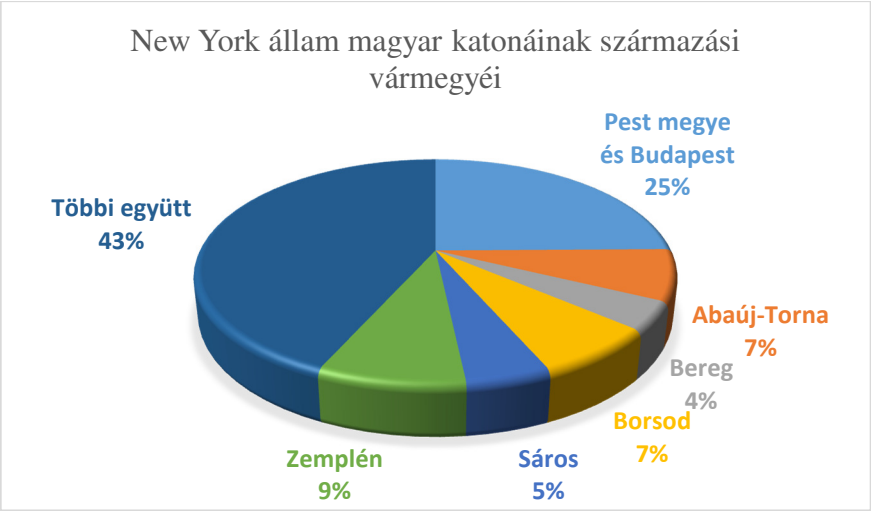

6. ábra: New York állam ismert származási helyű magyar katonáinak származási megoszlása vármegyék szerint

Amint a fenti diagramon jól látható, a New York állam területén élt magyar katonáknak több mint a fele, pontosan 57%-a mindössze hat vármegyéből származott. Érdekes, hogy az ismert származási helyűek egynegyedét egy olyan vármegye adta, amely nem rendelkezett kimagasló elvándorlási mutatókkal. Ez volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, ahonnan összesen 152 katona származott a 888-ból, ami az egésznek 17%-a, az ismert származási helyűeknek pedig 25%-a. Ebbe a számba Budapest is beletartozik. A további hat vármegye már tipikusabb „kivándorló megye", amely mind az ország északi és északkeleti részében található: Abaúj-Torna (45 fő), Bereg (25 fő), Borsod (44 fő), Sáros (30 fő), illetve Zemplén (52 fő). Pest (és Budapest) után tehát Zemplén vármegye „küldte" a legtöbb katonát New York államnak. Zemplén megye jelentősége a „küldő" vármegyék sorában tehát vitathatatlan, ám ez kétes dicsőség. A környező megyékhez hasonlóan országos szinten a legmostohább természeti viszonyok, alacsonyabb gazdálkodási szint és a népesség gyengébb önellátási lehetőségei jellemezték. A Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat Zemplén vármegyéről szóló kötete így fogalmaz a kivándorlás súlyosságával kapcsolatban: „*A mit mégis a legfájdalmasabb volt látni itthon: az az Amerikába való tömeges népvándorlás, mely ellen nyakra-főre intézte föliratait a kormányhoz a vármegye, de a baj nem gyógyult.*"[475] Ez a térség tehát országos szinten kimagasló arányban „küldte" az elvándorlókat Amerikába, és ahogy látható, az arányok kimutathatóak a New York államban élt, katonai szolgálatot teljesített magyar bevándorlók adataiból is. A teljes megoszlást az alábbi táblázat tartalmazza:

[475] Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye. In: Uő (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Online: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/21.html (utolsó letöltés: 2019. március 3.)

Születés megyéje	Elemszám	Születés megyéje	Elemszám
Abaúj-Torna	45	N/A	275
Alsó-Fehér	4	Nagy-Küküllő	3
Arad	5	Nógrád	4
Bács-Bodrog	7	Nyitra	9
Baranya	5	Pest (Budapesttel)	47 (152)
Békés	5	Pozsony	9
Bereg	25	Sáros	30
Beszterce-Naszód	3	Somogy	4
Bihar	3	Sopron	5
Borsod	44	Szabolcs	16
Csanád	3	Szatmár	10
Csongrád	5	Szeben	3
Esztergom	3	Szepes	12
Fejér	3	Szilágy	3
Gömör és Kis-Hont	4	Szolnok	4
Győr	6	Temes	14
Hajdú	7	Torda-Aranyos	3
Heves	9	Torontál	9
Hont	3	Trencsén	11
Hunyad	3	Turóc	4
Jász-Nagykun-Szolnok	6	Ugocsa	5
Komárom	3	Ung	15
Krassó-Szörény	3	Veszprém	5
Liptó	6	Zala	4
Máramaros	7	Zemplén	52
Moson	5	Zólyom	5

10. táblázat: a szolgálatot teljesített New Yorki magyarok születési vármegyéi

Ahogyan a táblázatból leolvasható, a fentebb ábrázolt vármegyéken kívül aránylag nagyobb számú katona származott Szabolcs (16 fő), Ung (15 fő), Temes (14 fő), Szepes (12 fő), Trencsén (11 fő) és Szatmár (10 fő) vármegyékből. A többi megye tíz alatti számú katonát adott New York államnak. Az országos elvándorlási statisztikai adatokkal való összevetésben a megnevezett vármegyék szinte teljes mértékben megfelelnek az általános ismereteinknek. Az északi-, északkeleti vármegyék dominálnak, emellett kiemelkedik Pest-Pilis-Solt-Kiskun mint a legmagasabb számot hozó megye, ugyanakkor ez a kiemelkedés Budapestnek köszönhető. Országos szinten ugyan a főváros nem számított jelentős „küldő" településnek, hiszen az elvándorlási hajlandóság általában az ország legszegényebb, legrosszabb megélhetési kondíciókat mutató vármegyéiben volt a legmagasabb. New York esetében mégis nagy számú budapesti születésű katonát találunk. A budapesti munkás

kivándorlók számára vonzóbb lehetett a nagyvárosi lét, ami indokolhatta, hogy körükben nagyobb volt a letelepedési hajlandóság New York Cityben.

7. ábra: a szolgálatot teljesített New Yorki magyarok származási helyei: városok, ill. falusiak

Amint az ábrán látható, a katonák több mint egyharmada volt városi születésű, többségük (a 227-ből 105-en) Budapestről származott. További városok, amelyek egy főnél több bevándorló katonát adtak az amerikai hadseregnek: Beregszász (5 fő), Debrecen (4 fő), Eger (2 fő), Eperjes (4 fő), Kisvárda (5 fő), Lőcse (3 fő), Miskolc (8 fő), Munkács (3 fő), Pozsony (4 fő), Szeged (2 fő), Temesvár (6 fő), Ungvár (8 fő), Veszprém (2 fő).

A katonák életkorát illetően a 888 főből 885 esetében, tehát csaknem 100%-osan rendelkezésre állnak az adatok. A módszertani áttekintésben közölteknek megfelelően, az alanyok életkora az elemzésben úgy értelmezendő, hogy pontosan mennyi idős volt, amikor a hadsereg kötelékébe lépett. Utólagos számítással ezeket az amerikai hadba lépéshez igazítottam, azaz a továbbiakban az életkort úgy kell érteni, hogy a katona ennyi idős volt 1917-ben. Az egységesítéshez minden életkor esetében azt a számot adtam meg, amelyik évet az illető 1917 áprilisában betöltötte. Ebből a szempontból a legfiatalabb New Yorki magyar, aki szolgálatot teljesített, 17 éves volt, összesen 3 fő: Kovach Imre (Emery), Csizek Gusztáv (Gustave) és Lakatos Kalman. A legidősebb az 52 éves, főhadnagyi rendfokozatban szolgált Moschkowitz Viktor volt. A 885 ismert korú katona átlagos életkora 24,8 év volt. A következő oszlopdiagramon a korcsoportok szerinti megoszlást kíséreltem meg átláthatóan ábrázolni.

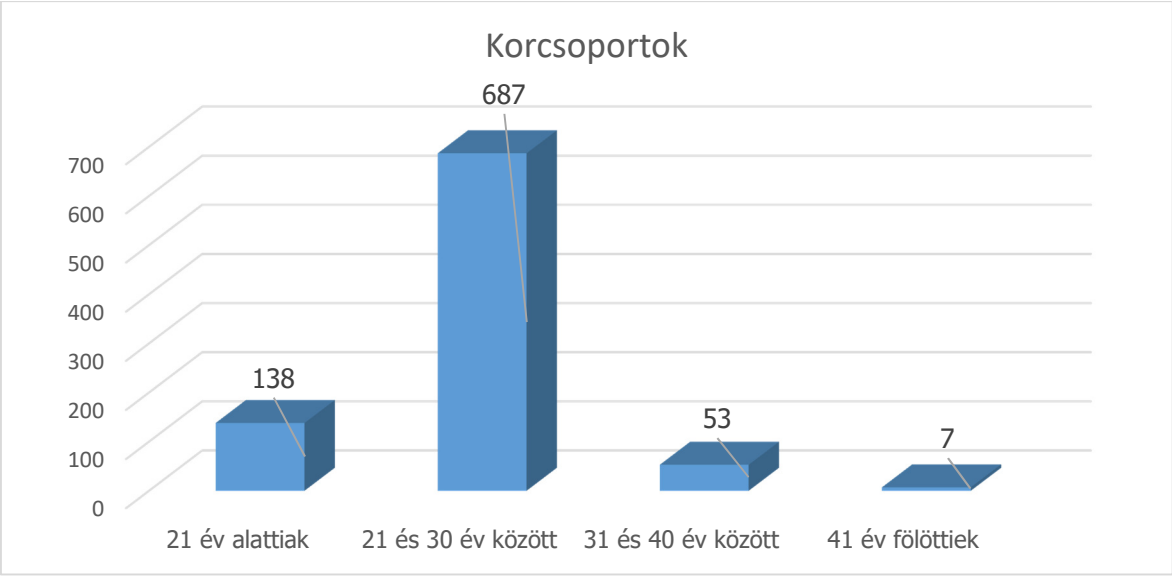

8. ábra: a New Yorki magyar katonák korcsoportok szerinti megoszlása

Kitűnően látszik a fenti oszlopdiagramból, hogy a szolgálatot teljesítettek döntő többsége a 21 és 30 közötti korcsoportból került ki. Ez 687 főt, azaz az ismert életkorúak 77,3, a teljes létszámnak pedig 77,6%-át jelentette. Az arány országos összevetésben is megfelel a besorozottak többségének.[476] A 21 éven alattiak 138-an voltak, ez 15,6%, ami szintén nem szokatlan, ha a teljes hadsereg életkori statisztikáit vesszük alapul. A 138 fő 21 év alatti között viszont nem a 18 évesek voltak a legfiatalabbak, tekintve, hogy volt 3 fő, akik még csak a 17. életévükben jártak. Az „idősebb" korosztályok képviselői már az eddigiekhez képest elenyésző létszámban voltak. 31 és 40 éves kor között 53 fő volt, ez a létszám kicsit kevesebb, mint 6%-a. 41 év fölött pedig mindössze heten voltak. Nem meglepő módon tiszteket, törzstiszteket is találunk közöttük: a hét főből kettő hadnagy, egy százados, kettő pedig őrnagyi rendfokozatban szolgált.

[476] American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics. 8.

Frontszolgálat és hátországbeli szolgálat a New Yorki magyarok körében

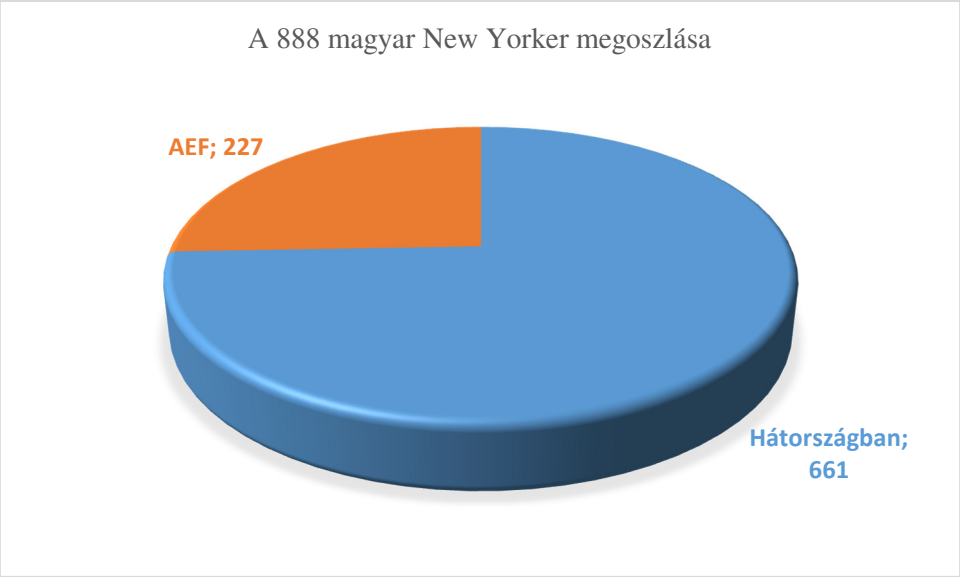

9. ábra: a fronton, ill. a hátországban szolgáltak megoszlásának aránya

A kutatásban magyarországi születésűként azonosított összesen 888 fő közül mindössze alig több mint egynegyed rész, 227 fő teljesített szolgálatot a „tengerentúlon", vagyis ők voltak azok, akiket Európába hajóztak az AEF katonáiként. A többség, 663 fő, az Egyesült Államok területén maradt a háború teljes ideje alatt, vagy hátországbeli szolgálatot teljesítve (pl. kiképzőtáborokban, a parti őrségben szolgálva stb.), vagy pedig tartalékosként. Közülük legtöbben, 178-an szereltek le a hagyományos módon, azaz a demobilizálás során. 15 fő volt továbbszolgáló: hatan automatikus újraszolgálóként folytatták az aktív szolgálatot, kilencen pedig tartalékos állományba kerültek. Ez utóbbiak egészen addig maradtak tartalékosok, amíg hivatalosan meg nem szűntették az állandó reguláris hadsereg tartalékos állományát. Ez 1920. június 4-én következett be, tehát az esetükben ez a leszerelés dátuma.

Sajnos a 227 fő kevesebb, mint felének, mindössze 91 főnek ismert a születési helye, közöttük viszont ebben a szűkös mintában szintén megfigyelhetőek az országos elvándorlási statisztikák visszatükröződései. Jelentős számban Magyarország északkeleti részéből származtak: Abaúj-Torna, Borsod, Heves, Nógrád, Sáros, Trencsén, Zemplén vármegyékből összesen 30 fő. Budapest, illetve Pest megye majdnem ugyanennyit, 29 főt adott az Amerikai Expedíciós Erőknek.

Kérdésként merülhet fel a fentiek után, hogy következtethetünk-e valamiféle összefüggésre a magyarországi származási hely és az amerikai hadseregben való szolgálatra hajlandóság között. Kik lehettek azok, akik erősebb késztetést éreztek arra, hogy amerikai katonákként térjenek vissza Európába a központi hatalmak ellen harcolni? E kérdésekre az

ismert adatok alapján nehéz választ adni. A peremterületek nemzetiségi bevándorlóinak – szlovákok, csehek, románok, szerbek – esetében a válasz egyértelműen igen. Számukra az amerikai hadsereg a nemzetállami törekvéseik sikerének zálogát jelenthette. A vizsgált anyagban azonban magyarok (magyar nemzetiségűek, anyanyelvűek) találhatóak. Esetükben vélhetően nincs olyan indok – származzanak bárhonnan is a Magyar Királyság területéről – ami miatt jobban vagy éppen kevésbé lettek volna hajlamosak katonai szolgálatot vállalni az Egyesült Államokban. A korábban (4. 1. fejezetben) elemzett amerikai magyar sajtóból megismert elmélet – mely szerint a központi hatalmak esetleges veresége Magyarország önállósulását jelentené – találhatott híveket magának az amerikások között, akik akár emiatt is vállalkozhattak a katonai szolgálatra. Ennek azonban nem találtam nyomát semmilyen forrásban, és – bár néhány egyéni esetben előfordulhatott – nincs ok annak feltételezésére, hogy ez széles körben harcra sarkallta volna az amerikai magyarokat. A 4. 1. 3. részben vizsgált felmentéskérések viszonylag alacsony számára sem tűnik ez kielégítő magyarázatnak, sokkal valószínűbb, hogy azért nem kértek sokan felmentést, mert tudatában voltak annak, hogy nem lesz rá szükségük – családi állapotuk miatt kevéssé volt valószínű a behívásuk, annak esetén pedig még mindig azonnal mentesülhettek ellenséges idegen státuszukra való hivatkozással.

Halálozások, sebesülések

New York állam összesen 40.222 katonát veszített el a háború során (ez egyébként a legmagasabb szám az amerikai államok közül), amiben a halálos áldozatok mellett persze benne vannak a sebesültek és az ütközetben eltűntek, fogságba esettek, vagy bármi más módon szolgálatra alkalmatlanná váltak is.[477] Jelen kutatás lehetőséget biztosít arra, hogy megtudjuk, mennyi volt az áldozatok közül a magyar származású. Az adatbázisban helyet kapott 227 főnyi, tengerentúlon szolgált magyar közül 39-en szenvedtek könnyebb, vagy súlyosabb (akár halálos) sebesülést. A következő táblázatban látható e 39 fő megoszlása a sebesülés súlyossága alapján. A sebesülést szenvedettek között találjuk az elhunytakat is (kivéve a betegeket és egy öngyilkost), függetlenül attól, hogy ütközet során, vagy azon kívül szerezték-e a sebesülést.

[477] American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics. 32.

Sebesültek	
Enyhe	15
Súlyos	16
Halálos	6
Ismeretlen	2
Összesen	39

11. táblázat: a sebesülést szerzett New York-i magyarok

A 39 főnyi, bevetés közben sebesülést szenvedett katonából 15-en enyhén (slightly), 16-an súlyosan (severely) sérültek meg. Mindössze négy fő volt, akit ütközetben megöltek (killed in action): a Tiszaeszlárról származó Klein Lajos, a Pozsonyi születésű Henry Miller, az ismeretlen születési helyű Louis Rosenfeld, és a Mezőtúri Charles Fenster. Ketten voltak, akik ütközetben szerzett sebesüléseikbe belehaltak, John Mozes (születési helye nem ismert) és a munkácsi születésű David Klein. Szintén csak két esetet találhatunk, amelyben nem ismert a sebesülés foka (degree undetermined). A teljes adatbázisban egyébként összesen 10 halottat találunk, az ütközet következtében elhunytakon kívül vannak, akiknél betegség volt a halál oka, egy esetben pedig öngyilkosság is előfordult, róluk érdemes bővebben is szólni. A tíz elhalálozott New York-i magyar katona fontosabb adatai az alábbi táblázatban összefoglalva láthatóak.

Név	**Születési hely**	**Lakóhely**	**Halál oka**
Louis A. Klein	Tiszaeszlár	NYC	ütközetben elesett
Lajos L Gross	Kistelek	NYC	tüdőgyulladás
Louis Rosenfeld	N/A	Bronx (NYC)	ütközetben elesett
Antony Gauland	Törökbálint	NYC	tüdőgyulladás
John Mozes	N/A	Lackawanna	lőtt seb
Henry Miller	Pozsony	NYC	ütközetben elesett
David Klein	Munkács	NYC	ütközetben szerzett sebesülés
Ernest Gellert	N/A	NYC	öngyilkosság
Charles Fenster	Mezőtúr	NYC	ütközetben elesett
David Farkas	Eger	NYC	influenza és tüdőgyulladás

12. táblázat: a szolgálat közben életét vesztett New York-i magyarok

Ugyan nem ütközetben ölték meg, de a frontszolgálat közben, tüdőgyulladás (lobar pneumonia) következtében vesztette életét a kisteleki származású Louis L. Gross, a törökbálinti Antony Gauland, ill. az egri születésű David Farkas. Utóbbi halálának oka a tüdőgyulladás mellett influenza is volt, időpontja pedig 1919. február 5. Ez arra is enged következtetni, hogy a spanyolinfluenza-járvány vihette el. David Farkas, azaz Farkas Dávid 1891. december 20-án született Egerben. A népes Farkas család szerepel az 1910-es szövetségi népszámlálási dokumentumokban. A családfő, Benjamin Farkas, 56 éves volt ekkor. Bevándorlásának időpontjaként 1906 szerepel a forrásban. Foglalkozása

borkereskedő (wine merchant) volt, és a saját vállalkozásában (own place) dolgozott.[478] 1913. január 27-én nyújtotta be kérvényét az amerikai állampolgárság megszerzésére, amit meg is kapott, 1917. június 5-én, a kötelező katonai sorozásra kitöltött regisztrációs lapján már amerikai állampolgárként tünteti fel magát. Az 1915-ös New York állami népszámlálásból is sokat megtudunk a Farkas családról. Ebben az évben a családfő, Benjamin már 62 éves volt, hat gyermekével élt egy háztartásban. Ő maga nem dolgozott (no occupation), viszont a hat gyerek közül négyen igen. A legidősebb lány, a 28 éves Helen vezette a háztartást (housework). A 26 éves Mary divattervezőként (designer) dolgozott, a legidősebb fiú, Bela pedig gépkezelő (machinist) volt. A 21 éves David foglalkozása műszaki rajzoló (draughtsman) volt, a 18 éves Louis eladóként (salesman) dolgozott, a legkisebb testvér, a 16 éves Pauline pedig még tanult. Mindannyian amerikai állampolgárok voltak. Kiderül az is, hogy Benjamin 11 éve, vagyis 1904 óta élt az Egyesült Államokban. Őt elsőként Mary lánya követte, nála 10 év szerepel az USA-ban töltött évek számát jelző rubrikában. Az összes többi gyerek 9 éve élt az országban, tehát ők 1906-ban vándorolhattak ki.[479] David Farkas 1917. december 7-én került besorozásra és a 152. számú kiképző „depot" dandárban kezdte meg az alaki képzést Camp Uptonban, New York államban. 1918 márciusában vezényelték a tengerentúlra – azaz Európába – a 302. gyalogezred „D" századának közlegényeként, ahol az ezredzenekar tagja volt. Az adatok alapján Farkas lehetett az egyetlen olyan magyar katona, aki szolgált az AEF-ben és vélhetően a spanyolnáthának esett áldozatául.

A táblázatból kiemelendő még az egyedüli öngyilkosként megnevezett Gellért Ernő, akinek különös esetével talán érdemes bővebben foglalkozni. Ő volt az egyetlen az egész anyagban (tehát nem csak az aktívan szolgálók között), akinél öngyilkosság volt a halál oka. Ernest Gellert 1895. január 12-én született. Az amerikai hadba lépés és a sorozás idején 22 éves volt. A kötelező regisztráción részt vett ugyan, de harcolni semmi esetre sem szándékozott, ugyanis lelkes szocialista volt. A szolgálati adatlapja szerint 1917. október 10-én rukkolt be, majd alaki kiképzése után a parti tüzérséghez került, de mint utólag kiderült, rendszeresen megtagadta az aktív szolgálatot pacifista nézeteire hivatkozva. Az adatlapról annyi derül ki, hogy 1918. április 8-án lövés ejtette halálos sebesülés miatt elhunyt. A halál okaként az öngyilkosságot írták be. A halál esetén értesítendő legközelebbi rokonaként

[478] Thirteenth Census of the United States, 1910 (NARA microfilm publication T624, 1,178 rolls). Records of the Bureau of the Census, Record Group 29. National Archives, Washington, D.C. Roll: T624_1039; Page: 7A; Enumeration District: 1038; FHL microfilm: 1375052.
[479] New York State Archives; Albany, New York; State Population Census Schedules, 1915; Election District: 01; Assembly District: 26; City: New York; County: New York; Page: 06

édesapja, Mr. Hugo Gellert szerepel, aki New York Cityben, a 165. utcában lakott. Volt azonban egy két évvel idősebb bátyja is, aki újságíróként tevékenykedett. A család nem nyugodott bele az öngyilkosságba, állításuk szerint Ernő jellemével teljesen ellentétes lett volna, hogy önkezével vessen véget életének. Gyanússá tette a körülményeket az is, hogy április 8-án, azaz éppen halála napján adott fel egy levelezőlapot családjának, melyen a következőket írta: „*Fort Hancock, április 8. Jó szerencse mindenkinek. Ha irtok, kérlek, irjatok egyszerü levelezőlapon és ne említsétek a nevemet. Kitünően érzem magam. Tisztelek és csókolok mindenkit. Ernő*."[480]

A halála után megjelent sajtóanyagokból kiderül, hogy a család ügyvédje, aki képviselte a fiatalembert a hadbíróság előtt, levélben követelte a War Departmenttől a nyilvános és teljes vizsgálatot a halál körülményeire vonatkozóan, valamint a jogot, hogy ő is kihallgathasson minden tanút. Akik ismerték, öntudatos, komoly, de gyengéd jellemű, elkötelezett pacifistának és szocialistának írták le Gellértet. Ennek köszönhetően behívása óta – parancsmegtagadás miatt – többször is bajba keveredett, ennek köszönhette a hadbírósági ügyét is. Habár a hadügyminiszter rendelete értelmében az „öntudatos ellenállókat" nem volt szabad megbüntetni szolgálatmegtagadás miatt, a tárgyalást mégis lefolytatták. A halálos lövés a New Jersey államelbeli Camp Hancockban lévő börtönben érte. Az ügyben felállított vizsgálóbizottság a helyszíni bizonyítékok alapján az alábbi jelentést adta közre: *„Gellért egy töltetlen fegyvert vett le a polcról és megtöltötte azt. Halálát önmaga által okozott lőseb okozta. A golyó a mell baloldalán hatolt be a testbe és a bal váll alatt jött ki a hátán. […] A bizonyítékok szerint Gellért ágyán ült és a ravaszt egy kis bot segélyével huzta meg."*

A fiatal közlegény tehát szokatlan módját választotta az öngyilkosságnak, olyannyira, hogy nem is csodálkozhatunk a család gyanakvásában. A vizsgálat szerint búcsúlevelet is hagyott, melynek szövege az alábbi volt: *„Attól félek, hogy a hatóságokat nem győztem meg arról, hogy a háboruban való részvétel elleni aggodalmaim komolyak. Ugy érzem, hogy csakis halálom által menthetek meg másokat azoktól a szellemi kinzásoktól, amelyeken nekem kellett keresztülesnem. Ha ez sikerül, akkor én szivesen halok meg. A háborura vonatkozó álláspontom saját lelkismereti meggyőződésemből eredt és nem mások rábeszélésének folyománya volt."*

A család nem fogadta el a jelentést, és soha nem nyugodott bele, hogy Ernő öngyilkossághoz folyamodott volna. A kételkedés egyik alapja a két nappal korábbi levél és

[480] Előre. A Szocialista Párt Magyar Szövetségének hivatalos közlönye, 1918. április 13. 2. o.

a fiatalember általános jó kedélyű természete, a másik pedig a lőtt seb a mellkason, ami inkább utalt idegenkezűségre, semmint öngyilkosságra. Ernő bátyja, a népszámlálásokban csak „művész”-ként feltüntetett Hugó az Amerikai Magyar Szó című lap munkatársa volt. 1977-ben, majd’ hatvan évvel a szörnyű eset után írt cikkében így fogalmazott: *„Megtagadott mindennemű katonai szolgálatot. Még a kórházat is visszautasította, mondván: »Ha vállalnám az ápolást, akkor egy másik személyt szabadítanék fel, akit a tűzvonalba küldenek.« És bátran vallotta, hogy ő szocialista.* […]

(Besorozás után) két hét múlva hazajött két napos szabadságra. Mikor visszament, magával vitte a hegedűjét, »hogy legyen mivel szórakoztatni a fiúkat« és egy néhány könyvet is, »hogyha dutyiba kerülök, legyen olvasnivalóm«.

Vasárnap délután, 1918 március 8.-án adta elő a Műkedvelő Kör Wilde Oscar-nak »The Importance of Being Ernest« című színjátékát, természetesen magyar fordításban. Egy, vagy két nappal később kaptuk az értesítést, hogy ugyanazon a délutánon Ernő meghalt Fort Hancock katonai fogházában.”[481]

Ismét érdekes adalékot kapunk ebből az újságcikkből, bár természetesen elfogult állásponttal van dolgunk, hiszen a szerző az elhunyt bátyja. Ebből a leírásból ismét úgy tűnik, hogy Gellért Ernőnek jó hangulatban kellett lennie, hiszen két nappal halála előtt még színielőadást tartott. Az öngyilkosság körülményei is kérdéseket vetnek fel, a testvér 1977-es írásából kitűnik, hogy még ennyi év után sem adott hitelt a vizsgálóbizottság által közölt jelentés eredményének. *„Mikor hazahozták, mellén puskalövés volt. De a karabély hosszú csöve lehetetlenné teszi a ravasz elsütését, a kar nem elég hosszú, hogy a kéz azt elérhesse, ha a fegyvert valaki maga ellen fordítja. Erre azt mondták, hogy a ravaszt bottal sütötte el. Csak elfelejtették megmondani, hogyan jut bothoz valaki, mikor fogságban van? Aztán kinek a fegyverét sütötte el? Neki nem volt fegyvere. Hol vette hozzá a löveget*[482]*? És, ami a legfontosabb, nem olyan fából faragták, hogy öngyilkos legyen.”*[483]

Valószínű, hogy már sosem tudjuk meg száz százalékos bizonyossággal, hogy mi történhetett valójában abban a New Jersey-i börtöncellában 1918. április 8-án. Annyi bizonyos, hogy egy 22 éves magyar-amerikai fiatalember különös körülmények között életét vesztette. Gellért Ernő esete az egyik legszomorúbb, emellett az egyik legérdekesebb történet az amerikai hadseregben szolgált magyarok közül.

---

[481] *Gellért Hugó*: Visszapillantás című cikke. Amerikai Magyar Szó, 1977. november 10. 11. o.
[482] Értsd: a lövedéket.
[483] Uo.

25. kép: Gellért Ernő sírja New York City Queens városrészében[484]

Az öngyilkosság tehát egyedi eset volt a hadseregben szolgált New York-i magyarok körében. Mindössze egy fő tett ilyet, és ahogy az eset leírásából láthattuk, valószínűleg pszichológiai probléma állhatott a háttérben, de az sem teljesen biztos, hogy tényleg öngyilkosság történt volna. Az első világháború idején az amerikai hadseregen belül 100.000 főre 21 fő jutott 1917-ben, és még ennél is kevesebb, mindössze 15–17 fő 1918-ban[485], ezek egyike volt Gellért is. Az öngyilkosság tehát nem volt gyakori a háború alatt, Gellért gyanús körülmények között bekövetkezett halála beilleszkedik az amerikai hadsereg általános statisztikáiba is.

A hátországban szolgáltak

A 888 főből 661-en a hátországban maradtak és szolgáltak hosszabb-rövidebb ideig a háború időszaka alatt, illetve sokan már 1914 előtt is. A korábban már ismertetett 1917-es Selective Service Act következtében ellenséges idegennek minősített személyek a „kormányzat kényelme érdekében” felmentést kaptak a szolgálat alól, és azonnali hatállyal leszerelhettek.

[484] https://www.findagrave.com/memorial/68746851/ernest-gellert letöltés: 2021. febr. 20.
[485] Jeffrey Allen Smith et al, A Historical Examination of Military Records of US Army Suicide, 1819 to 2017, Jama Network Open 2019 December. https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2757484

A 661 fő közül 119-en éltek ezzel, ők folyamatosan szereltek le 1917 és 1918 folyamán is, a legkésőbb 1918. december 9-én. Érdekes, hogy mindössze négyen voltak, akik enemy alienként szereltek le 1917-ben, a többiek mind 1918-ban tették ezt. A hadsereg kötelékében maradt 542 főt összeadva az AEF-ban szolgált 227 fővel, bizonyosnak tűnik, hogy ez a 769 fő az a létszám, amelyről kétség kívül kimondható, hogy Amerika szolgálatára elkötelezett katonákról volt szó. Habár – amint látni fogjuk – később akadtak közöttük dezertőrök, de mégis összességében ezek azok a katonák, akik nem használták ki a felmentést lehetővé tevő hivatalos módokat. A hátországban maradt 542 fő jelentős része (465) a kiképzőtáborokban töltötte a háború nagy részét, tartalékos állományban. A többiek között konyhai és kórházi dolgozókat, gépészeket, zenészeket, illetve a parti őrségben (New York mellett New Jersey államban) szolgálókat találunk. Ebből a „tömegből" nehéz kiemelni bárkit is. Egy „kakukktojásként" talán érdemes megemlíteni, az adatbázisban szereplő állomány egyetlen női tagját, Helen Friedmant. Friedman 1890. november 1-jén született Budapesten, 1907 körül vándorolt ki Amerikába. Egészségügyi dolgozóként önkéntesnek jelentkezett, amikor az USA hadba lépett, de csak a háború vége előtt nem sokkal, 1918. október 30-án kapta meg a behívólevelét aktív szolgálatra. Frontra természetesen nem került, igen valószínű, hogy a hazaérkező sebesültek ápolásához szükséges kapacitás növelése okán hívhatták be. 1919. június 30-án visszakerült tartalékos állományba, de nem szerelt le, még a demobilizációkor sem. Friedman nővér ezáltal egyetlen magyar nőként a kevés továbbszolgáló egyike volt.

Más okból érdemes említésre egy másik, kizárólag a hátországban szolgált közlegény, Guttman Adolf. Ő a Zemplén vármegyei Kiscigándon született 1892. június 10-én. Fejős Zoltán néprajztudós *„Mert abban az időben lehetett vándorolni" – A cigándi amerikások emlékezete* című könyvében nemcsak feldolgozta a település elvándorlás-történetét, de a függelékben közölte az összes Cigándról elvándorolt ember adatait is az utaslisták alapján, ennek megfelelően természetesen Guttman Adolf neve is megtalálható a kiváló kötetben. Innen is tudható, hogy 1910. augusztus 8-án, 18 éves korában érkezett Ellis Islandre a Lapland nevű hajó fedélzetén, melyre Antwerpenben szállt fel.[486]

[486] Fejős 2017. 314.

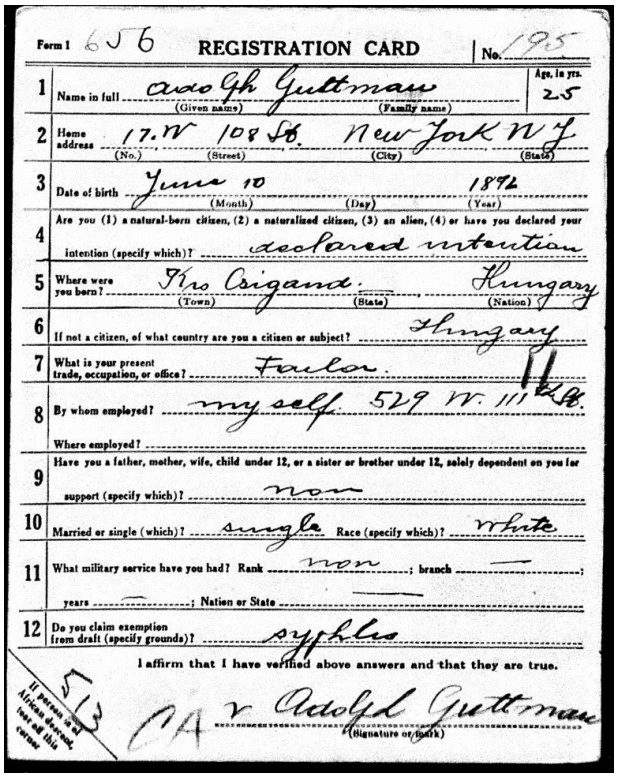

Form 1 656 REGISTRATION CARD No. 195

1 Name in full Adolph Guttman (Given names) (Family name) Age, in yrs. 25

2 Home address 17 W 108 St. (No.) (Street) New York (City) N Y (State)

3 Date of birth June 10 (Month) (Day) 1892 (Year)

4 Are you (1) a natural-born citizen, (2) a naturalized citizen, (3) an alien, (4) or have you declared your intention (specify which)? declared intention

5 Where were you born? Kis Cigand (Town) — (State) Hungary (Nation)

6 If not a citizen, of what country are you a citizen or subject? Hungary

7 What is your present trade, occupation, or office? Tailor.

8 By whom employed? myself 529 W. 111 St.

Where employed?

9 Have you a father, mother, wife, child under 12, or a sister or brother under 12, solely dependent on you for support (specify which)? non

10 Married or single (which)? single Race (specify which)? white

11 What military service have you had? Rank non; branch —; years —; Nation or State —

12 Do you claim exemption from draft (specify grounds)? syphlis

I affirm that I have verified above answers and that they are true.

If person is an African descent, insert all this center

CA r Adolph Guttman (Signature or mark)

26. kép: Guttman Adolf sorozási regisztrációs lapja, 1917

Az amerikai hadseregbe sorozással került be. Sorozási regisztrációs adatlapja szerint 1917 júniusában már rendelkezett az „első papírokkal”, azaz folyamodott az amerikai állampolgárságért. Erre vonatkozó szándékát már 1910. október 3-án, azaz Amerikába érkezése után alig két hónappal jelezte a New York-i városi bíróságon. Egyedülálló volt, magánvállalkozóként kereskedelemmel foglalkozott. A sorozás alól betegségre, pontosan szifiliszre hivatkozva kérte a felmentést. Azon kevesek közé tartozott, akiket ennek ellenére is behívtak. 1917. november 22-én kezdődött aktív szolgálata, melynek során a 308. és a 36. gyalogezredben, a 153. tartalékos dandárban és a 24-es számú utász században is szolgált, de mindvégig az Egyesült Államokban maradva.[487] 1918. augusztus 11-én kapta meg leszerelési papírjait, ellenséges idegen státuszára való hivatkozással – ebben az esetben egyébként nem járt az „honorable” státusz.

Guttman esetében is elmondható, hogy személye nem konkrétan a rövid katonai pályafutása okán tarthat számot érdeklődésre, hanem a háború utáni életútja miatt. Eddigi ismereteim szerint ugyanis ő volt az egyetlen visszavándorló a teljes 888 fős névsorból. A Magyarországra való visszatérésének dátuma nem ismert, annyi viszont bizonyos, hogy végzetes döntésnek bizonyult. A kisvárdai Jaross-lista szerint ugyanis Guttman Adolf 1944. július 15-én halt meg Auschwitzban. A történet még szomorúbb része viszont az, hogy a

[487] Forrás: adatbázis.

listában közvetlenül őt követi felesége, Guttman Adolfné, született Feldmann Zseni, valamint két leányuk: a 15 éves Eszter és a 10 éves Lili is.[488] Mindez annak tudatában különösen tragikus, hogy az első világháborús szolgálat könnyített formában tette lehetővé a bevándoroltak számára az állampolgárság megszerzését.[489] A szövetségi kormány nemcsak engedte, de még kapacitálta is az európai országokból származó, katonának állt idegeneket, hogy mielőbb folyamodjanak állampolgárságért, de számos példa volt arra is, hogy konkrétan megkövetelték az állampolgárság felvételét a háborúban részt vevő „idegen" katonáktól. Tudjuk, hogy Guttman kérte is a honosítást, erről tanúskodik az általa kitöltött és aláírt Declaration of Intention, amit szinte azonnal New Yorkba érkezése után be is nyújtott. Tehát kétség kívül meg akarta szerezni az amerikai állampolgárságot, és minden valószínűség szerint meg is kellett volna kapnia azt. Ennek ellenére a második világháború idején mégis Magyarországon találjuk. Ha az Egyesült Államokban maradt volna, ő és családja biztonságban átvészelhette volna a második világháborút és így a Holokausztot is. Sajnos eddig nem derült ki, hogy mikor – és főleg miért – tért mégis haza Magyarországra, az viszont látható, hogy a vizsgált személyek közül ő volt az egyetlen, aki ezt a (számára végzetes) döntést hozta.

A New Yorkba történő zsidó bevándorlás az 1880-as évektől vett nagyobb lendületet, a 20. század elején szinte szárnyalásba kezdett, majd 1950 körül érte el a csúcsát, amikor kb. 2 millió zsidó élt a városban, mintegy egynegyedét adva New York lakosságának.[490] Ennek megfelelően megszerveződött a városban a zsidó kulturális és szociális intézményrendszer, és kialakultak a nagyobb közösségek is a Lower East Side-on, vagy épp Brooklynban.[491] Maga Guttman 1910-ben, tehát épp ebben a szárnyaló időszakban érkezett Amerikába. Rajta kívül azonban nem mutatkozik az adatbázisban szereplő katonák körében a zsidó származásnak bármily jelentősége, és maga Gutmann esetében is a holokauszt miatt válik e szempont relevánssá.

---

[488] A kisvárdai Jaross lista MS Excel táblázat formájában elérhető a Nyíregyházi Zsidó Hitközség honlapján található Soá adatbázis részeként. http://sofar-ujsag.hu/?page_id=548 letöltve 2021. már. 12.
[489] Ford 2001. 63.
[490] Prepuk Anikó: A betegsegélyező egyletek és az önképzőkörök szerepe a magyar zsidó kivándorlók integrációjában New York Cityben a 20. század első felében. In: Horváth Zita és Sz. Halász Dorottya (szerk.): Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában – Interpretációk egy témára. Miskolc. 2015. 185.
[491] Prepuk 2015. 187.

Az aktív szolgálat elhagyása

A szolgálat elhagyásának számos módja létezett. Alapvetően ilyen volt az általános leszerelés (demobilization), a szolgálati idő lejárta vagy a szolgálat okafogyottá válása. Minden ilyen esetben a katonák zöme honorable discharge-ban részesült, azaz „nem méltatlanságból" szerelt le. Dishonorably, vagyis méltatlanság miatt aránylag kevesen szereltek le, általában olyanok, akik valamilyen bűncselekményt követtek el szolgálatteljesítés közben. A magyarok esetében az „enemy alien" státuszra való hivatkozással is sokan szereltek le. A törvény szerint[492] ők nem részesültek honorable discharge-ban. Voltak olyanok is, akik azonnali továbbszolgálat (immediate re-enlistment) mellett szereltek le. Az SCD (Service-Connected Disability) is gyakori leszerelési okként tűnt fel, különösen a frontszolgálatot teljesítettek körében. Ők szolgálat közben szenvedett sebesülés miatt szereztek valamilyen testi fogyatékosságot. Természetesen nekik járt az honorable discharge. Sokakat az aktív szolgálatból tartalékos állományba helyeztek (furloughed to reserve). Ők vagy továbbszolgálók maradtak, vagy a tartalékos szolgálat eltörlése után, egységesen 1920. június 4-én kapták meg leszerelési papírjaikat. Néhány fő leszerelésére családi ok miatt került sor, ilyen esetben a „dependency" szót írták az absztraktkártyára. Ennek magyarázata az, hogy a Selective Service törvény szerint felmentést kaphatott a szolgálat alól az, akinek eltartandó (dependent) családtagjai voltak, ez pedig nem csak a frissen regisztrálókra, hanem akár az aktív szolgálatos katonákra is vonatkozhatott, pl. ha idő közben gyerekük született. Kisebb számban történt még leszerelés lejárt szolgálati idő (Expiration of Term of Service, azaz ETS) vagy hadbírósági végzés miatt (General Court-Martial Order, azaz GCMO), dezertálással, ezen kívül természetesen akkor, ha a katona életét vesztette (killed in action, azaz KIA, vagy egyszerűen csak death).

Az anyagban 12 személy volt, aki 1917 és 1919 között dezertált. Ezek a személyek mind közlegények voltak (Private, vagy Private 1st Class), ketten közülük emellett szakácsok. Egyikük sem harcolt Európában, azaz kizárólag a hátországban szolgált katonákról van szó. 1917 folyamán 6 fő, 1918 folyamán pedig 3 fő dezertált, de az 1919-es évre, tehát már a fegyverszünet megkötése utánra is jutott két dezertőr. Érdekesség, hogy ketten ugyanazon a napon, 1917. május 7-én dezertáltak, a Szolnok-Doboka vármegyei Kecskésről származó Janowic Miklós és az ismeretlen születési helyű Mattias (Mátyás?) Nándor.

[492] The Uniform Code of Military Justice (UCMJ) az a jogi keretrendszer, amely a mindenkori amerikai hadsereg működését, szervezetét – ezekkel együtt a leszerelés menetét, és annak dokumentálási szabályait is meghatározza.

További öt fő volt, aki GCMO, azaz hadbírósági végzés miatt fejezte be pályafutását a hadseregnél. Közülük egy fő, (Peter Gehl) az AEF kötelékében szolgált, a többiek a hátországban. Esetükben a vizsgált anyagokból sajnos nem derült ki, hogy milyen okból kerültek hadbíróság elé, erre az amerikai Nemzeti Levéltár 153-as jelzetű Court-Martial Case Files forráscsoportjában[493] találhatunk választ, ez viszont nem képezte részét e kutatásnak.

Tisztek, törzstisztek

Az anyagban vizsgált 888 főből összesen 131 volt, aki eljutott az őrmesteri rendfokozatig, ebből 39 az AEF-ban, 92-en pedig a hátországban. Húszan szolgáltak tiszti rendfokozatban (hadnagyok és főhadnagyok, azaz 2nd és 1st Lieutenant), két magyar katona pedig törzstiszt, egész pontosan őrnagy (Major) volt. Mindenképpen érdemes bővebben foglalkozni ezzel a huszonkét fővel. Az alábbi táblázat tartalmazza a tisztek megoszlását és a hozzájuk kapcsolódó néhány fontosabb információt.

Alany_vezetéknév	Alany_keresztnév	Rendfokozat	Születés	Tengerentúlon
Feher	*Anthony*	hadnagy	1883.11.22	
Kazamek	*George*	hadnagy	1883.2.28	igen
Niedenfuhr	*Francis William*	hadnagy	1885.3.29	
Regula	*Albert Stephen*	hadnagy	1892.12.21	igen
Vida	*Frank Jr*	hadnagy	1894.3.4	igen
Weiss	*Julius*	hadnagy	1879.3.21	igen
Zacsovics	*Tibor*	hadnagy	1881.4.13	igen
Davis	Eugene	főhadnagy	1886.12.3	
Falk	Henry Charles	főhadnagy	1889.1.4	
Gerendasy	Julius	főhadnagy	1892.6.16	
Reinert	*Joseph Charles*	főhadnagy	1894.6.2	
Tirman	Samuel	főhadnagy	1879.4.25	
Bellony	Alexander M	százados	1878.9.5	
Gyulich	*Ladislaus*	százados	1894.6.16	
Kaba	John	százados	1883.2.15	igen
Katz	Henry	százados	1891.9.3	igen
Kremer	Geza	százados	1872.2.20	
Maguth	*John*	százados	1869.4.21	
Mika	*Geza Henry*	százados	1891.11.4	igen
Weiss	Bernath	százados	1886.12.15	igen
Altman	Emil	őrnagy	1872.1.1	
Moschcowitz	Alexis Victor	őrnagy	1865.4.25	

13. táblázat: tiszti és törzstiszti rendfokozatban szolgáltak

[493] NARA, Record Group 153: Office of the Judge Advocate General of the Army, Court-Martial Case Files, 1809-1917. ID 5916762.

A 20 tiszti állományú fő közül heten hadnagyi, öten főhadnagyi, nyolcan pedig századosi rangban szolgáltak. Megjegyzendő, hogy nem mindenki ebben a rendfokozatban szolgálta végig a háborút. Akadtak közöttük pl. olyanok, akiket tartalékos állományból hadnagyként aktiváltak, de már századosként szereltek le. A kinevezések, beosztások időnként változtak, volt például, akit hadnagyként való aktiválása után szinte azonnal századosi kinevezésbe helyeztek. Tizenegy volt közöttük olyan, akinek korábbi katonai tapasztalata volt, illetve aktívan szolgált már a hadba lépés, vagy akár a háború kezdete előtt is. Őket kijelölték a világháborús szolgálatra (appointed), ennélfogva a már meglévő helyett kaptak új feladatot a háború alatt. Neveik a táblázatban kurziváltan szerepelnek. A legidősebb közöttük a Szepes vármegyei Iglón 1869. április 4-én született John Maguth százados volt, a legfiatalabb pedig az 1894. június 16-án, Budapesten született Ladis[laus] Gyulich. A többieket iskolai végzettségüknek megfelelően hívták be tisztekként, mint például Bernath Weisst és Emil Altmant, akik orvosok voltak.

Kilenc tiszt került a tengerentúlra, öten hadnagyi, négyen századosi rendfokozatban. A hadnagyok közül Frank Vida Jr-ról Vasváry Ödön feljegyzései között is található információ. Vida 1894. március 4-én született Magyarországon. 1916. június 19-én lépett be az amerikai hadseregbe önkéntesként, és később egészen az őrnagyi rendfokozatig jutott. Szolgálataiért megkapta a bíborszívet (Purple Heart)[494] és a „kiemelkedő szolgálat keresztjét" (Distinguished Service Cross)[495] is.[496] Vida azon kevesek közé tartozott az adatbázisban szereplő katonákon belül, akik hivatásos katonaként szolgáltak. Az 1942-es Army Registerben olvasható adatai szerint 1920 júliusában főhadnaggyá, 1925 januárjában századossá, 1935 augusztusában őrnaggyá léptették elő.[497] Az 1930-as népszámlálási adatok szerint a katonatisztként dolgozó Vida továbbra is New Yorkban élt, négy gyermeke volt, felesége Mississippi államból származott. Anyanyelvként a magyart adta meg.[498]

A két őrnagyról, Emil Altmanról (más forrásban Altmann Emil), és Alexis Victor Moschcowitzről (más forrásban Moskovics Viktor/Győző) pár életrajzi adaton kívül nem sok derül ki az eddig fellelt forrásokból. Egyikük sem szolgált a tengerentúlon, korábbi katonai tapasztalataik furcsamód nem ismertek, ill. a továbbszolgálók között sem találkozhatunk a nevükkel.

---

[494] A Purple Heartot bármilyen ellenséges erő elleni harci cselekményben szerzett sebesülésért, vagy posztumusz módon, halálesetért ítélik oda.
[495] A Distinguished Service Cross-t a katona ellenséges fegyveres összecsapás során tanúsított kiemelkedő bátorságáért és élete kockáztatásáért ítélik oda.
[496] Vasváry-gyűjtemény, Somogyi Könyvtár, Szeged. V2:54.
[497] U.S. Army Register 1941. 892.
[498] Forrás: adatbázis.

Az AEF-ben szolgált tisztek sorából kiemelendő Bernath Weiss százados. Róla sokkal többet tudhatunk meg, mint például Frank Vidáról, legfőképpen a háborút követően teljesített fontos feladatai miatt. Érdemes róla bővebben is szólni. Weiss Bereg vármegyében, Nagylucskán született 1886. december 15-én.[499] Az Egyesült Államokba 1908 áprilisában vándorolt be, ahol kezdettől fogva New Yorkban, azon belül is Brooklynban élt. 1915. május 1-jén szerezte meg az amerikai állampolgárságot. Ugyanebben az évben fejezte be az Albany Medical College orvosi képzését. Sorozási regisztrációs lapja szerint 1917. június 5-én még nőtlen volt, New York Cityben dolgozott orvosként (physician). 1918. január 15-én aktív szolgálatba helyezték, főhadnagyi rendfokozatban. Elsőként a Georgia államban található Fort Oglethorpe-ban állomásozott, majd átkerült az Ohio állambeli Camp Shermanbe, végül New Jersey államban, a Camp Merrittben tartózkodott addig, amíg az AEF-hez nem vezényelték. Június 8-án hajózták be, egy héttel később, 15-én Liverpoolba érkezése után kezdődött meg tengerentúli szolgálata. Tevékenységéről nem sokat lehet tudni, orvos lévén ütközetben nem vett részt (absztraktján üres az „engagements" szakasz), vélhetően tábori kórházakban szolgált, méghozzá a 330., majd később a 332. gyalogezred kötelékében, azaz minden valószínűség szerint az olasz fronton is szolgált a háború utolsó hónapjaiban.[500] 1919. január 20-án sürgősségi útlevélkérelmet nyújtott be a párizsi amerikai nagykövetséghez, amelyben az szerepel, hogy pillanatnyilag nincs útlevele, mivel az AEF hadnagyaként utazott Európába, így nem volt szüksége rá. A sürgősségi útlevelet franciaországi indulással, Belgium, Svájc, Olaszország, Hollandia, Dánia, Norvégia, Svédország, Szerbia és Görögország érintésével történő körútra kérte. Utazásának hivatalos célja volt: az amerikai kormány megbízásából teljesített hivatalos futári feladatot. 1919. május 17-én századossá léptették elő, nem sokkal később, szeptember 8-án pedig leszerelt (honorably), azzal az indoklással, hogy a kormánynak nincs már szüksége a szolgálataira. Ezalatt, még májusban – ha hitelt adhatunk Krausz Simon visszaemlékezésének – sikerült közreműködnie a Tanácsköztársaság egy jelentős összeggel való megrövidítésében. Május 2-án ugyanis a bécsi magyar emigránsok (az Antibolsevista Comitét támogató tisztek) „kirabolták" a magyar követséget,[501] amelynek pótlására Fenyő Andor gazdasági megbízottnak 47 millió koronát kellett volna elvinnie Bécsbe. Krausz

[499] Megjegyzendő, hogy Nagylucska Kárpátalján található, lakosságának jelentős része pedig 1910-ben ruszin volt, a magyarok száma elenyésző. Bernath Weiss e kevés magyar egyike volt, amiről az 1920-as amerikai népszámlálás is tanúskodik, amelynek kérdőívén anyanyelveként a magyart adta meg.
[500] A főként Ohio államból kiegészített 332. gyalogezred volt az egyetlen amerikai egység, amely az olasz fronton szolgált. A 332-esekről és a soraikban szolgált magyar és magyar származású katonákról ebben a tanulmányban foglalkoztam bővebben: Ambrus 2019.
[501] Az eset a bankgassei puccs néven vált ismertté.

Simon, a Magyar Bank igazgatója viszont nem szerette volna, hogy ez az összeg eljusson a Tanácsköztársaság külképviseletéhez, ezért „*felkereste Bernath Weiss amerikai kapitányt, aki kérésére személyesen járt közben Coolidge-nál,*[502] *hogy foglaltassa le a pénzt. A határnál Fenyőt az osztrák pénzügyi kirendeltségen több magas állású rendőrtiszten kívül Coolidge megbízásából Roosevelt kapitány is várta.*" A pénzt elkobozták, így az antant támogatásával sikerült megakadályozni a 47 milliós összeg célba juttatását.[503] A Bernath Weiss századosra „kapitányként" történő hivatkozásból az következik, hogy az esetnek május 17. után kellett történnie. A frissen kinevezett százados tehát úgy tűnik, kisebb mértékben hatással volt szülőhazája történetére is. Mindemellett hírszerzési jelentéseket is írt Washington számára, például a Tanácsköztársaság és az antanthatalmak közötti – Kun Béla tudtával és beleegyezésével zajlott –, a tanácsrendszer átalakításáról szóló tárgyalásokról is.[504] Maga a jelentés 1919. július 10-én kelt. A szövegből világosan kitűnik, hogy Weiss személyesen is tárgyalt Kun Bélával az antanthatalmak csapatainak békés bevonulásának lehetőségéről Budapestre. A jelentésben Weiss képet ad a magyarországi viszonyokról, a Vörös Hadsereg állapotáról és azt is megjegyzi, hogy a proletárdiktatúrának különösebben széles társadalmi támogatottsága nincs.[505] Weiss százados ezekben a hetekben a Halstead-misszió tagjaként végezte munkáját.[506] Valószínűsíthetjük, hogy magyar nyelvtudása és országismerete miatt kerülhetett be a misszióba. Magyarics Tamás 1997-es tanulmánya említi ugyan Weiss nevét, de magyar származását nem, sőt nevét is Bernardként szerepelteti, Bernath helyett. Azt írja, Weiss a Halstead-misszió legjelentősebb magyarországi hírforrásának számított.[507]

---

[502] Itt Archibald Cary Coolidge-ról, a Coolidge-misszió vezetőjéről van szó. A missziót azzal a céllal indították az amerikaiak, hogy a szövevényes közép-európai térségről pontosabb képet alkothassanak, és ne kelljen csak a brit, vagy a francia szövetségesektől származó információkra támaszkodniuk. Bővebben: Peterecz Zoltán: 100 éve történt: A magyarországi és erdélyi helyzet amerikai szemszögből - 1919. január-február. *Aetas* 34. (2019) 1. sz. 54–66.

[503] Gábor Sándorné: A német-osztrák köztársaság és a magyar tanácshatalom államközi gazdasági kapcsolatairól. Történelmi Szemle 9. (1966.) 347.

[504] A tárgyalásokról bővebben: Eva S. Balogh: A Böhm–Cuninghame tárgyalások 1919 júliusában. Történelmi Szemle 22. (1979) 1. sz. Weiss szerepe a 98. oldalon kerül említésre.

[505] A jelentés szövege olvasható az USA külügyminisztériumának hivatalos történészi weboldalán (Office of the Historian): https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv12/d235 letöltés: 2021. jan. 19.

[506] A Halstead-misszió az Albert Halstead-vezette hivatalos amerikai külügyi delegáció volt, ami a májusban visszahívott Coolidge-missziót váltotta. Célja a magyarországi helyzet feltárása, a békekötés előkészítése volt. Kitűnően foglalja össze a témát Magyarics Tamás: Amerikai missziók a Magyar Tanácsköztársaság idején. *Múltunk* 42. (1997) 4. sz. 3–38.; illetve Glant Tibor: Segélyezés és politika. A kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben. *Századok* 154. (2020) 3. sz. 495–518.

[507] Magyarics 1997. 34–35.

27. kép: Bernath Weiss arcképe[508]

Újabb útlevélkérelmet november 12-én nyújtott be, ezúttal a prágai amerikai képviseletre, ekkor már hazatérés céljából. Csehszlovákiából indulva Ausztrián, Svájcon, Franciaországon, Belgiumon, Hollandián, Jugoszlávián és Olaszországon keresztül utazott az Egyesült Államokba. December 19-én érkezett vissza New Yorkba. Házassági anyakönyve szerint 1922. szeptember 26-án vette feleségül az akkor 21 éves Lillian Hornt, aki Budapesten született Frank és Margaret Halmi gyermekeként. Az 1930-as népszámlálás adatlapja szerint az ekkor 43 éves Bernath már családos ember, felesége Lillian 29 éves, anyanyelve szintén magyar volt. Három gyermekük született, Thomas, Susan és Margit. Orvosi praxisa minden bizonnyal jövedelmezően működött. Az 1940-es népszámlálásban családtagjai mellett a háztartásukban élt két neki dolgozó ápolónő, illetve egy szolgáló is. Bár ebben a népszámlálásban már a jövedelmeket is feltüntették, sajnos Weiss orvosi praxisának éves jövedelmét nem tudjuk meg belőle, mert nem bér (salary) formájában kapta, tekintve, hogy a praxis magánvállalkozásként működött. Ezt megerősíti az 1942-es sorozási regisztrációs lapja, amelyen szintén szerepel, hogy magánorvosként dolgozott. A háborúból való visszatérése után általános orvosként és sebészként dolgozott Queensben. Emellett a New Yorki gyakorlókórházban (New York Postgraduate Hospital) is tanított szülészeti- és nőgyógyászati ismereteket. Több mint ötven évnyi praktizálás után nyugdíjba vonult, majd 87 éves korában, 1973. március 31-én halt meg.[509] Sírja a Mount Hebron temetőben található New York City Queens városrészében.

---

[508] A kép eredeti helye: https://www.geni.com/people/Bernath-Weiss/6000000032789811918 letöltés: 2021. jan. 20.

[509] Dr. Bernath Weiss gyászjelentése, The New York Times, 1973. április 1. 79. https://www.nytimes.com/1973/04/01/archives/dr-bernath-weiss.html letöltés: 2021. jan. 19.

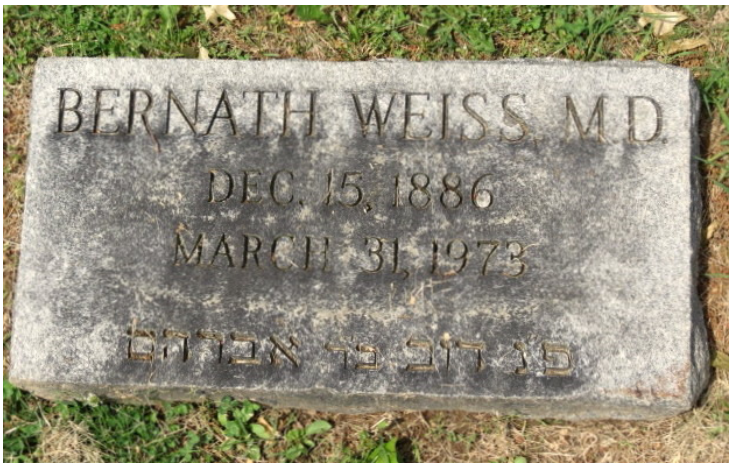

28. kép: Bernath Weiss sírköve[510]

Weiss százados tehát igen hasznos tagja volt az Amerikai Expedíciós Erőknek, viszont nem harctéri teljesítményével, mint inkább a háború utáni tevékenységével tudott igazán kitűnni, szolgálva új hazáját, de közvetett módon az óhaza számára is haszonnal tudott működni. Weiss életpályája egy olyan elvándorló példája, aki a tömegből kiemelkedve elismerést tudott kivívni az Egyesült Államokban. Egyrészről orvosként hasznos tagja volt a befogadó társadalomnak, másrészről pedig abban a kivételes helyzetben volt, hogy lehetősége nyílt a történelem kerekét is kisebb mértékben előre lendíteni, szerepet vállalva a háború utáni rendezés lebonyolításában.

Ha Bernath Weiss századost egy minden szempontból pozitív példaként kiemeljük, érdemes egy kevésbé „dicső" életutat is megismerni. Zacsovics Tibor hadnagy egy olyan elvándorló-példa, amit kevésbé szívesen „tesz ki az ablakba" a történetírás. Ismert közhely, hogy a Nagy Háborút megelőző időszakban sokan nem a jobb élet reményében, hanem a hatóságok elől menekültek Amerikába, hogy a büntetést elkerülve ott próbáljanak meg új életet kezdeni. Zacsovics Tibor, az Amerikai Expedíciós Erők hadnagya valami hasonlót cselekedett, amikor az USA-ba vándorolt.

Az 1881. április 13-án, Budapesten született Zacsovics kivándorlása – jobban mondva kimenekülése – előtt Budapesten, a Magyar Földhitelintézet ügyintézőjeként dolgozott, lakóhelye Újpesten, a József u. 26. szám alatt volt.[511] Az Egyesült Államokba tartó, a Cunard hajótársasághoz tartozó Ivernia nevű hajóra 1910. július 19-én szállt fel Liverpoolban és július 28-án ért partot Ellis Islanden. Honosítására 1916. április 2-án került sor Bostonban. 1917. június 5-én, kortársaihoz hasonlóan, regisztrált az általános sorozásra, majd 1917.

[510] A kép eredeti helye: https://www.findagrave.com/memorial/111304613/bernath-weiss#view-photo=81294600 letöltés: 2021. jan. 20.
[511] Budapest Főváros Levéltára. Okiratok, közjegyzői iratok. A jogszolgáltatás területi szervei. Jakab Géza közjegyző iratai. HU BFL – VII.222.a – 1905 – 0497.

november 30-án meg is kapta behívóját. A New Jersey államban lévő Camp Dixonban kapta meg alaki kiképzését és itt is teljesített szolgálatot, egészen 1919. május 28-ig. Ekkor kapta meg a tengerentúli szolgálatra vonatkozó parancsát, majd csatlakozott az AEF-hez, ahol a 17. tábori tüzérezred hadnagyaként (2nd Lieutenant) érkezett a nyugati frontra, Franciaországba. Frontszolgálata rövid ideig tartott, 1919. augusztus 12-én már vissza is tért az Egyesült Államokba, ahol 29-én kapta meg leszerelési papírjait. Leszerelése „honorable” volt, azaz „nem méltatlanságból” történt, annak indoklása pedig: „a kormány kényelme érdekében – szolgálatára a továbbiakban nincs szükség”.[512]

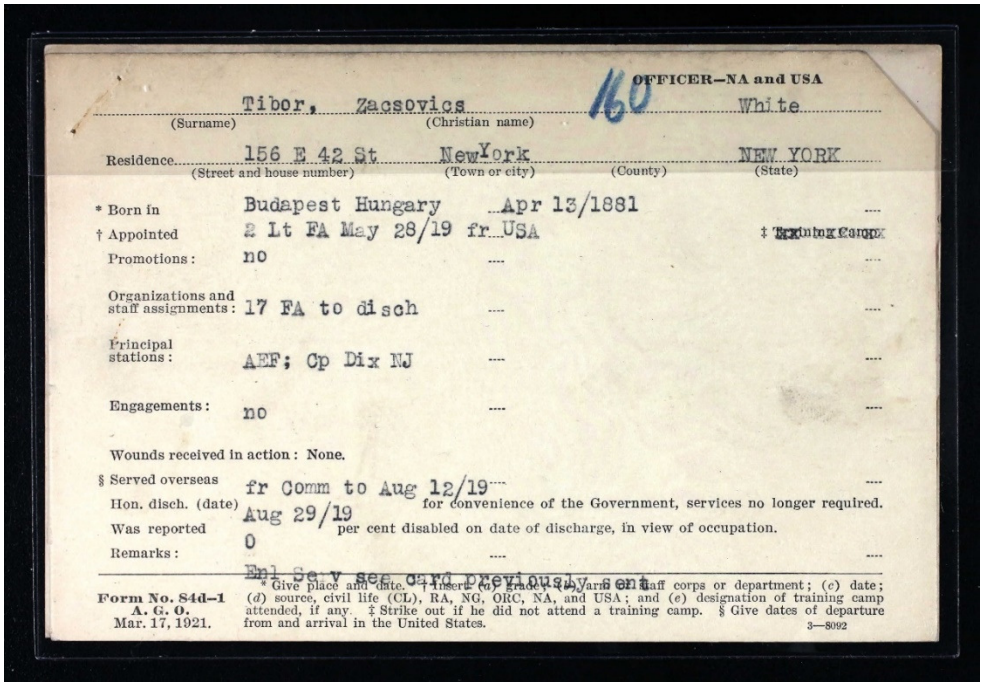

OFFICER—NA and USA

160

Tibor, Zacsovics White
(Surname) (Christian name)

Residence 156 E 42 St New York NEW YORK
(Street and house number) (Town or city) (County) (State)

* Born in Budapest Hungary Apr 13/1881 ----

† Appointed 2 Lt FA May 28/19 fr USA ‡ ~~Entered Camp~~

Promotions: no ---- ----

Organizations and staff assignments: 17 FA to disch ---- ----

Principal stations: AEF; Cp Dix NJ ---- ----

Engagements: no ---- ----

Wounds received in action: None.

§ Served overseas fr Comm to Aug 12/19 ---- ----

Hon. disch. (date) Aug 29/19 for convenience of the Government, services no longer required.

Was reported 0 per cent disabled on date of discharge, in view of occupation.

Remarks: ---- ----

Enl Serv see card previously sent

Form No. S4d–1 A. G. O. Mar. 17, 1921.

* Give place and date. † Insert (a) grade, (b) arm or staff corps or department; (c) date; (d) source, civil life (CL), RA, NG, ORC, NA, and USA; and (e) designation of training camp attended, if any. ‡ Strike out if he did not attend a training camp. § Give dates of departure from and arrival in the United States.

3—8092

29. kép: Zacsovics Tibor szolgálati absztraktja

Amint az a képen is látható, Zacsovics Tibor katonai rekordja tiszta, „jó katonának” számított. Nem vett részt ütközetben (szolgálati absztraktján üres az „engagements” rész), és nem volt aktív részese a háborút követő eseményeknek sem. Személye tehát nem a katonai szolgálata, hanem az érdekes, ugyanakkor meglehetősen bosszantó, nagy összegű csalási ügye miatt érdemel említést. Minden valószínűség szerint az Egyesült Államokba való kijutásának oka is ez a bűncselekmény, illetve a büntetés elől menekülés lehetősége volt, és ez az, ami érdekessé teszi számunkra Zacsovics történetét.

A Népszava 1910. október 5-i lapszámában megjelent *Félmilliós szélhámosság* című cikkben a következőket olvashatjuk:

[512] Forrás: adatbázis.

"Nem mindennapi ravaszsággal kieszelt csalás foglalkoztatja már napok óta a budapesti rendőrséget. Egy fiatalember, akit tönkretettek az uri passziói, százezrekig követett szélhámosságokat és ami a legkülönösebb a dologban – a károsult eddig még nem jelentkezett. Ennek oka az, hogy a becsapottak várnak, mert azt remélik, hogy nem az ő zsebükre, hanem a másik becsapott zsebére megy a játék. […] Zacsovics Tibor, a Földintézet volt tisztviselője, aki Dósa Albertnek, Károlyi László gróf jószágkormányzósága főpénztárnokának, a mostohafia, a mult évi október hó 1-én kijelentette a mostohaanyja előtt, hogy Apponyi Henrik gróf, Károlyi László gróf sógora, ötvenezer korona sürgős kölcsön megszerzésével bizta meg őt. Erre vonatkozó táviratot is mutatott Dósának, aki, mint a Károlyi-család bizalmas embere, végre késznek nyilatkozott a közbenjárásra […] (Dósa) mostohafiát elvezette Sonnenberg Imréhez, a Schenker és Társa-cég főnökéhez, aki Dósa számára 1909. évi október 5-én át is adta az 50.000 korona kölcsönt Apponyi Henrik részére Zacsovics kezéhez, aki egy fölhatalmazást is fölmutatott. Egy hónap mulva, november 5-én Zacsovics ujra megjelent Sonnenbergnél és Apponyi Henrik gróf nevében visszafizette az 50.000 koronát. Ennek az évnek az elején azután Sonnenberg Imre Berlinből, Apponyi Henrik grófnak az előbbi ügyletből ismert aláírásával levelet kapott, amelyben a gróf ügyeinek rendezése céljából százezer korona kölcsönt kér. Időközben Zacsovics is megjelent mostohaatyjánál, akinek megmutatta ujabb fölhatalmazását, amely a pénz átvételére jogosítja. Sonnenberg minden aggodalom nélkül teljesítette a gróf kívánságát és az ujabb 100.000 koronát kifizette *Zacsovics kezéhez."*

Ezt a pénzt azonban főhősünk már nem fizette vissza, hovatovább ettől a naptól kezdve a cikk megjelenéséig, azaz október 5-ig nem is látták. Zacsovics eltűnt – a százezer koronával együtt. Az imént idézett cikkből kiderül, hogy természetesen az Apponyi Henrik-féle megbízólevelek és a távirat is hamisítvány volt, ráadásul Zacsovicsot idő közben „rendetlenség és hivatali hanyagság" miatt a Földhitelintézettől is elbocsátották. A kicsalt összegből fényűző életmódját kívánta fenntartani, amit hivatalnoki fizetéséből természetesen nem tudott megfelelően finanszírozni. A cikk szerint ez „bírta rá a szédelgésre". Nem ez volt azonban az egyetlen nagy összegű csalás, amit a későbbi amerikás hadnagy elkövetett. A cikk ugyanis így folytatódik: *„Gróf Károlyi Lászlónak a Szentkirályi-utca 22–24. szám alatt hatalmas bérháza van. Zacsovics Tibor ezt a házat hamisított okmányok és mostohaapjának a fiókjából ellopott bélyegzők segítségével eladta Sonnenberg Imrének: 1910 november 1-én történő átadás kötelezettségével. Sonnenberg erre a házra, amelynek vételárárát 510.000 koronában állapították meg, összesen 180.000 korona előleget adott át Zacsovicsnak, aki junius havában, amikor a Földhitelintézettől is megkapta*

végkielégítését, megszökött Budapestről. A szélhámos üzelmeiről Dósa Albert értesítette a rendőrséget, ahol most Zacsovics bűntársait nyomozzák."[513]

Zacsovics Tibor, a Magyar Földhitel-intézet volt hivatalnoka, a ki több nagyobb csalás elkövetése után megszökött Budapestről. A bűnös uton szerzett pénzt — a mely meghaladja a kétszázezer koronát — tőzsdespekulációkba ölte.

30. kép: Zacsovics Tibor arcképe a Tolnai Világlapjában, 1910[514]

A korabeli budapesti sajtóanyagok alapján rekonstruálva az eseményeket láthatjuk, hogy Zacsovics Tibor 1909 novemberében (legalább) az egyik nagy összegű csalást elkövette és 1910 júniusáig, azaz Földhitelintézettől való elbocsátásáig minden bizonnyal a másik ügyletet is lebonyolította. A cikk szerint a pénz megszerzése után megszökött Budapestről. Amint azt az Ivernia hajó utaslistája alapján tudjuk, 1910 júliusában már partra is szállt New Yorkban, tehát nem csak Budapestet, de az egész kontinenst elhagyta. Mindezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy jó előre kitervelt csalással van dolgunk, aminek a végleges amerikai letelepedés is a céljai között szerepelhetett. Az idézett cikk után a Népszava másnap megjelent lapszáma újra írt hősünkről, ekkor már láthatóan tudnak Amerikába távozásáról. *Az uri betyár dolga* című rövid írás azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy Zacsovics valahol a tengerentúlon él „a ravaszul szerzett pénzen". Budapesten viszont a csalások miatt éppen nagy botrány készülődik. Sonnenberg Imre ugyanis követelné vissza a Károlyi grófnak kölcsönadott pénzt – amiről aláírt elismervénye van – Károlyinak viszont természetesen eszében sincs visszafizetni azt, hiszen a nevében felvett kölcsönről neki tudomása sem volt. „A vihar majd akkor tör ki"- írja a cikk, amikor november 1-jén elérkezik a Szentkirályi utcában levő ház átadásának ideje. Sonnenbergék kifizettek a csalónak 180.000 korona

[513] Népszava, 1910. október 5. 7–8. o.
[514] Tolnai Világlapja, 1910. október 16. 2368. o.

előleget, ebből viszont Károlyiék egy fillért sem láttak – így a botrányos pereskedés szinte borítékolható. De mi a helyzet Zacsoviccsal és az ügyben szintén érintett mostohaapjával? *„Az elvitorlozott* [sic!] *szélhámosról különben kiderült, hogy másokat is becsapott. Így többek között panaszt tett ellene Weisz Benő férfiszabó, akitől ugyancsak a Károlyi grófok nevében huszezer koronát csalt ki. A kivitel itt is az volt, mint a Sonnenberg-esetben. Eleinte visszafizette a kölcsönöket, mikor azonban nagyobb összeget sikerült kicsalnia, nem jelentkezett többet. A szédelgő mostohaapját, Dósa Albertet, aki a Károlyi-uradalom főpénztárosa, ágybadöntötte az izgalom. Előreláthatólag ő lesz a legnagyobb áldozata az uri betyár gazságainak."*[515]

Egy másik lap, a Friss Újság szerint még június folyamán Zacsovics beállított mostohaapjához, ahol a következőt közölte vele: „*Apám, én tönkretettelek benneteket. Bocsássatok meg, én most megyek, majd megtudtok mindent*." Ez az állítólagos látogatás eltűnése előtti napon történt.[516] A másnapi lapszámban további információkat kapunk a csaló személyes ügyeivel kapcsolatban. Korábbi főbérlője azt állította róla, hogy már az első találkozáskor gyanította, hogy csaló lehet, hiszen „*kinyitotta a felöltőjét s kabátja szélét is elhuzta, hogy vastag arany óraláncát látni lehessen*." Ezen kívül azt is megtudjuk, hogy 1909 decemberében Monte Carloban járt, nagy bőröndökkel utazott el, viszont januári visszatérésekor poggyász nélkül érkezett – ami gyanúra adott okot. A lapnak nyilatkozó főbérlőtől májusban költözött el Újpestre, a József utcába.[517] Weisz Benő felesége pár nappal később levelet kapott a csalótól – derül ki a Délmagyarország című lap október 11-i cikkéből. A rendőrséghez Weisz Benőné által eljuttatott levélben a csaló azt követeli, hogy álljanak el a feljelentéstől, „*ne tegyék tönkre a terveit*", ugyanis ő meg akar nősülni. Emellett ígéretet tesz az okozott károk megfizetésére, és kilátásba helyezi, hogy ha a rendőrség kezére kerül, öngyilkosságot fog elkövetni. A levelet nem tudták lenyomozni, mivel nem postai úton érkezett.[518] A feljelentés egyébként október 8-án történt meg. „*A feljelentő Hartmann Mór Alsóerdősor-utczai mészáros, a kitől Zacsovics négyezer koronát csalt ki Károlyi Lászlóné grófné hamisított levelei alapján. A feljelentés következtében a rendőrség elrendelte a nagystílű csaló körözését.*"[519]

További információmorzsákat csíphetünk fel a Népszava másfél héttel későbbi, *Az uri szélhámos nyomában* című cikkéből: *„Zacsovics Tibornak, az uri szélhámosnak a viselt*

[515] Népszava, 1910. október 6. 8. o.
[516] Friss Ujság, 1910. október 5. 2. o.
[517] Friss Ujság, 1910. október 4. 6. o.
[518] Délmagyarország, 1910. október 11. 10. o.
[519] Magyarország, 1910. október 8. 8. o.

dolgaival többször foglalkoztunk. […] Most, ugylátszik, hogy a rendőrség nyomába került a megugrott szélhámosnak. A szökevény öccse, Zacsovics Iván föltünően hasonlít bátyjához. Ez Zombori Iván névre külföldre szóló utlevelet szerzett. Ezt tudta meg az ujpesti kapitányság és megakadt azon, hogy miért kellett Zacsovicsnak álnévre kiállított utlevél? Bizonyára azért, hogy a bátyja szökhessék vele. Megtudták ezenkívül, hogy nemrégiben kiváltották Zacsovics Tibor zálogba tett fehérneműit is. Ez is amellett szól, hogy a csaló gondosan készült a szökésre."[520]

A korabeli lapokban nem található információ arról, hogy a rendőrség „*az utóbbi évek egyik legnagyobb arányu és legügyesebb szélhámosának*"[521] nyomára akadt volna. Ennek oka – mint azt már tudjuk – az volt, hogy az elkövető az Egyesült Államokba távozott, ahol hat évvel később már állampolgárságot is szerzett. Európába legközelebb már az Amerikai Expedíciós Erők hadnagyaként tért vissza, ám újabb magyarországi látogatásáról szintén nincs információ. Ahogyan az sem ismert, hogy mi történt a tetemes mennyiségű orvul szerzett pénzzel. Mennyit is csalt ki összesen áldozataitól ez az „*úri betyár*"? Az idézett újságcikkekből megismert összegek az alábbi táblázatban láthatóak.

Áldozat	Sonnenberg Imre	Weisz Benő	Hartmann Mór	Összes ismert zsákmány
Összeg	280.000	20.000	4.000	304.000

14. táblázat: Zacsovics Tibor eddig ismert csalásai

A 20. század elején száz korona nagyjából húsz amerikai dollárt ért. Átszámítva az összesen 304 ezer korona tehát több mint 60 ezer dollárt érhetett. Egy amerikai hivatalnok, aki Zacsovics magyarországi foglalkozásához hasonló munkát végzett (pl. egy könyvelő), éves szinten átlagosan 1.500 dollár körül kereshetett. De még a kiemelkedőnek számító keresettel rendelkező profi baseball-játékosok éves átlagfizetése is mindössze ennek duplája, 3.000 dollár volt 1910-ben, vagyis átlagosan 20 éves profi karrier alatt lehetett 60 ezer dollárt keresni.[522] (Mai értékén egyébként ez a 60 ezer közel 1,5 millió dolláros vagyont jelentene.[523]) Mi történhetett ezzel a hatalmas összeggel? Erről nem sokat tudunk meg a lapokból, a pénz egy részét – vélhetően a százezres kölcsönt – „a börzén" elvesztette, emellett a Rudolf-rakparton élt egy asszony, akinek rendszeresen juttatott pénzt.[524] Ezen kívül az állítólagos „fényűző" életmódjának fenntartása is jelentős gyorsasággal apaszthatta

[520] Népszava, 1910. október 21. 6. o.
[521] Friss Ujság 1910. október 21. 3. o.
[522] Scott Derks: The Value of a Dollar. 99.
[523] Uo. 46.
[524] Délmagyarország, 1910. október 5. 7. o.

az ebül szerzett vagyont. Nem tudjuk, mennyi volt még a birtokában, amikor Amerikába érkezett, de valószínű, hogy a pénz igen hamar elfogyhatott, hiszen szinte azonnal munkát vállalt az Egyesült Államokban.[525]

A háború után New York államban, Mount Vernon városban telepedett le. Tovább folytatta hivatalnoki karrierjét: könyvelőként dolgozott – némileg ironikus módon – egy közpénzellenőrző vállalatnál. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint az ekkor 48 éves Zacsovicsnak és Margaret nevű, németországi születésű feleségének egy Gordon nevű 8 éves fia és egy Yvonne nevű, 3 és fél éves lánya volt. Velük élt még a feleség előző házasságából volt két nevelt gyermeke is, Elenaor Matray (16) és Margaret S Matray (12).[526] Vér szerinti apjuk Mátray Lajos, a John D Pettet néven is ismert magyar-amerikai ékszerész volt, aki több ízben is ült börtönben, főként éppen amiatt, hogy elmulasztotta fizetni a heti (!) 75 dolláros tartásdíjat volt feleségének, Margaretnek. Az újraházasodás után két évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az asszony beleegyezzen a tartásdíj heti 35 dollárra való csökkentésébe.[527]

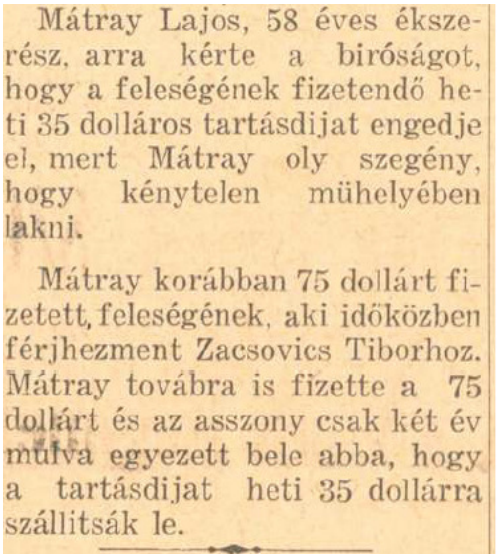
Mátray Lajos, 58 éves ékszerész, arra kérte a biróságot, hogy a feleségének fizetendő heti 35 dolláros tartásdijat engedje el, mert Mátray oly szegény, hogy kénytelen mühelyében lakni.

Mátray korábban 75 dollárt fizetett, feleségének, aki időközben férjhezment Zacsovics Tiborhoz. Mátray továbra is fizette a 75 dollárt és az asszony csak két év múlva egyezett bele abba, hogy a tartásdijat heti 35 dollárra szállitsák le.

31. kép: újsághír részlet az Amerikai Magyar Népszavából

Érdekesség, hogy gyakorlatilag minden hivatalos iraton összekeveredik Zacsovics keresztneve és vezetékneve. A népszámlálási íven, és más dokumentumokon is a Tibor van megadva a „Last name” szekcióban, a Zacsovics pedig így értelem szerűen a „First name” alatt szerepel. Felesége, Margaret is Margaret Tiborként szerepel hősünk 2. világháborús sorozási regisztrációs kártyáján, Margaret Zacsovics helyett. Feltételezhető, hogy ő maga diktálhatta így be a nevét, hiszen különböző években, különböző szituációkban keletkezett dokumentumokról van szó, ahol egyedi adatfelvétel történt, nem pedig meglévő adatbázisból emelték át a személyi adatokat. Vagy hibát követett el neve megadásakor a honosítási eljárásra jelentkezéskor és ennek megfelelően személyi okmányaiban fordítva szerepelt a neve, majd egyszerűen „úgy maradt”, vagy pedig szándékos ferdítés is történhetett – aminek oka nem ismert, de nehéz lenne elképzelni, hogy a hatóságokat próbálta volna ily kezdetleges módon megtéveszteni.

[525] Forrás: adatbázis.
[526] Forrás: adatbázis.
[527] Amerikai Magyar Népszava, 1933. január 24. 3. o.

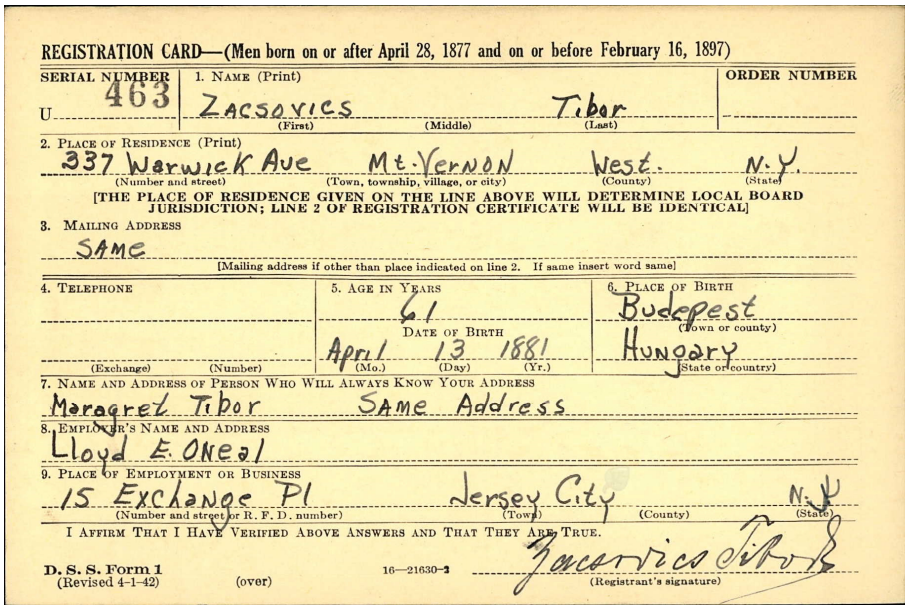

REGISTRATION CARD—(Men born on or after April 28, 1877 and on or before February 16, 1897)

SERIAL NUMBER U 463 | 1. NAME (Print) Zacsovics (First) (Middle) Tibor (Last) | ORDER NUMBER

2. PLACE OF RESIDENCE (Print) 337 Warwick Ave (Number and street) Mt. Vernon (Town, township, village, or city) West. (County) N.Y. (State)

[THE PLACE OF RESIDENCE GIVEN ON THE LINE ABOVE WILL DETERMINE LOCAL BOARD JURISDICTION; LINE 2 OF REGISTRATION CERTIFICATE WILL BE IDENTICAL]

3. MAILING ADDRESS SAME

[Mailing address if other than place indicated on line 2. If same insert word same]

4. TELEPHONE (Exchange) (Number)

5. AGE IN YEARS 61

DATE OF BIRTH April (Mo.) 13 (Day) 1881 (Yr.)

6. PLACE OF BIRTH Budapest (Town or county) Hungary (State or country)

7. NAME AND ADDRESS OF PERSON WHO WILL ALWAYS KNOW YOUR ADDRESS Maragret Tibor SAME Address

8. EMPLOYER'S NAME AND ADDRESS Lloyd E. ONeal

9. PLACE OF EMPLOYMENT OR BUSINESS 15 Exchange Pl (Number and street or R. F. D. number) Jersey City (Town) (County) N.J. (State)

I AFFIRM THAT I HAVE VERIFIED ABOVE ANSWERS AND THAT THEY ARE TRUE.

D. S. S. Form 1 (Revised 4-1-42) (over) 16—21630-2 Zacsovics Tibor (Registrant's signature)

32. kép: Zacsovics Tibor 2. világháborús sorozási regisztrációs kártyája, 1942.

Zacsovics Tibor 86 éves korában, 1968. február 10-én hunyt el, sírja a Long Island National Cemeteryben található, rajta veteránoknak kijáró tiszteletadással. Furcsa életút az övé. Még a Budapesten elkövetett csalásai után írták róla, hogy „*kétlaki életet élt, ismeretségeinek egyik körében tisztes hivatalnok volt, de volt egy másik világa is, ahol grand seigneur életet élt.*”[528] „Kétlaki” élete metaforikusan is értelmezhető, hiszen az Egyesült Államokban hősként tekintettek rá és a hadsereg Nagy Háborús veteránjaként temették el, szülőhazájában viszont hatalmas károk okozójaként, szavahihetetlen, megbízhatatlan, aljas emberként tartották számon. Megkárosította nem csak a becsapott feleket, de saját nevelőapját is.

A Budapesten elkövetett igen komoly mértékű csalások után az „úri szélhámos” hamar elköltötte a bűncselekményekben szerzett jelentős összeget. A törvény elől az Egyesült Államokba menekült, ahol hamarosan korábbi szakmájában dolgozott, majd egy rövid időre az amerikai hadsereg kötelékében, hadnagyi rendfokozatban szolgálva, visszatért Európába. Újabb csalások, vagy más bűncselekmények nem ismertek, ugyanakkor kisebb furcsaságok köthetőek hozzá, például a nevével kapcsolatos kavarodás, vagy felesége korábbi férjének megkárosítása a túlzott tartásdíj fizetésén keresztül. Zacsovics Tibor példája egy érdekes történet, de egyben jól illusztrálja azt, hogy az Amerikába vándorolt tömegben – a jobb élet, a nyomorból való kilábalás lehetőségére áhítozó, jóravaló emberek mellett – a hatóság elől menekülő „bűnöző elemek” is találhatóak voltak. Ez az aspektus is fontos része a jelenségről alkotott történeti emlékezetünknek.

[528] Délmagyarország, 1910. október 5. 7. o.

A tisztek és törzstisztek közül kiemelt néhány példa sokszínű társaságra utal, hivatásos katona, magas tisztséget minden bizonnyal végzettsége miatt kapott, magyar nyelvtudása okán komoly „magas” politikai ügyekben részt vett – ám katonai karrierben láthatóan nem gondolkodó – orvos, és a törvény elől Amerikába menekült szélhámos is akadt közöttük. A rendelkezésre álló forrásokból alapvetően nem látható olyan „mintázat”, ami alapján meghatározhatnánk a „tipikusnak” mondható magyar tisztkarriert az első világháborús Amerikában.

Összegzés gyanánt

Az amerikai hadseregben az első világháború idején szolgálatot teljesített magyar katonák történeti vizsgálata során a New York államban élt katonákkal kapcsolatos eredményeket igyekeztem összefoglalni ebben a részfejezetben. A 888 főt számláló, többszörös szűrésen átesett lista sokféle adatot tartalmaz, ám ezek egyenlőtlenül oszlanak meg. Bizonyos katonák pályája nagy részletességgel megismerhető, másokéról szinte csak a szolgálat ténye és a magyar származás ismert. A lakóhelyül szolgált állam, New York adott volt a vizsgálatban, szinte minden másban viszont sokféle szóródást tapasztalhatunk. Az ismert származási helyek általánosságban megfeleltethetőnek tűnnek az országos elvándorlási statisztikáknak, nevezetesen a New Yorkból az amerikai hadseregbe került katonák származása összességében hasonlítható az elvándoroltak származásához – legalábbis a vármegyék esetében.

A korcsoportok tekintetében is az elvártnak megfelelő eredmények láthatók, döntő többségben 21 és 30 év közötti magyar katonák szolgáltak az amerikai haderőkben, és – szintén az elvártaknak megfelelően – többségükben az őrmesternél alacsonyabb rendfokozatban. A tisztek, ill. törzstisztek száma igen alacsony, arányaiban megfelel annak a csökkenő tendenciának, ami az Amerikában katonaként szolgáló magyarok között egészen a Függetlenségi háborútól kezdődően a 19. század háborúin keresztül kimutatható: ahogy nőtt az Amerikában élt magyarok száma, úgy nőtt a hadseregben szolgálók aránya is. Viszont ezzel együtt az alacsony rendfokozatban szolgálók döntő többségbe kerültek – míg a 19. században például többségben voltak a tisztek és törzstisztek (lásd 3. 1. fejezet). Érdekes volt még megfigyelni azt is, hogy a vizsgált 888 főből mindössze egyet találtam a forrásokban, aki visszavándorolt Magyarországra a háború után (a tragikus sorsú Guttman Adolf). Ez szintén jól beleillik abba a képbe, amit a sajtóanyagok vizsgálatakor a 4. 1. 2. fejezetben igyekeztem – elsősorban Puskás Julianna kutatási eredményeire alapozva – érzékeltetni. Nevezetesen, hogy a háborút követően a visszavándorlási kedv nemhogy

megnőtt, de éppen ellenkezőleg: az amerikai állampolgárság megszerzésének többszöröződését, és újabb elvándorlási hullám kezdetét hozta, aminek – ahogy a fejezetben említettem – csak az 1921-es és 1924-es korlátozó törvények szabtak gátat. Ennél fogva nem meglepő, hogy a teljes anyagból mindössze egyetlen személy választotta a visszaköltözést. Az már csak a sors csúnya fintora, hogy ezért a döntésért borzasztó árat kellett fizetnie Guttman Adolfnak és családjának a Holokauszt idején.

Még egy témakör lett volna részletezésre érdemes, ez pedig a foglalkozással kapcsolatos elemzés, ilyet azonban a források sajnos nem tettek lehetővé. Az alapforrások nem tartalmazták ezt az adatot, a további, kiegészítő forrásokban végzett kutatásból pedig nem sikerült elegendő személyről erre vonatkozó információt összegyűjteni ahhoz, hogy abból érdemi következtetést le lehessen vonni. A meglévő ismeretek viszont nem mutatnak korrelációt az elvándorlók gazdasági, társadalmi háttere és az amerikai hadseregben való szolgálat között.

A KUTATÁS ÖSSZEGZÉSE, TOVÁBBI PERSPEKTÍVÁI

A jelen dolgozatban ismertetett kutatás alapvető célja az volt, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 1914 és 1918 között, azaz az első világháború idején élt magyar lakosság életének egy kevéssé ismert szeletét vizsgálja. Ennek két jelentősebb eredménye a nem országos terjesztésű, legfőképpen megyei és városi sajtóorgánumok tartalmi vizsgálata, és az amerikások hadtörténeti vonatkozásainak feltárása. Elvándorolt magyarjaink történetének ez a szakasza meglehetősen elhanyagolt a magyar történetírásban. Puskás Julianna úttörő munkája 1982-ben gyakorlatilag professzionalizálta az amerikás magyarság kutatását, de a téma történelmi jelentőségéhez képest a professzorasszonynak kevés „követője" volt a magyar történetírás elmúlt évtizedeiben. Frank Tibor, Fejős Zoltán, Várdy Béla, Vida István Kornél, Deák Nóra, Balogh Balázs kiemelkedő munkát végeztek az amerikai magyar diaszpóra történetének dokumentálásában és tudományos feldolgozásában. Az elmúlt négy évtized eredményei mellett azonban még mindig rendkívül keveset tudunk amerikás magyarjainkról, társadalmukról, viszonyrendszereikről, egyéni történeteikről, sorsaikról. A rendelkezésre álló, levéltárakban porosodó, vagy éppen amerikai kollégák által már digitalizált és online adattárakban elérhető forrásokat megismerve, azokban kutatva jön rá az ember, hogy „milyen mély a nyúl ürege", azaz micsoda kihasználatlan lehetőségek vannak még e témakör kutatásában. Beláthatatlan méretű terra incognita ez, amely még kutatók több generációjának biztosíthat témát és forrásanyagot disszertációk, könyvek megírásához. Ahogy a kutatás előre haladt és egyre több levéltárba jutottam el, egyre több, eddig feldolgozatlan forrásanyagot ismertem meg, folyamatosan szembesülve a Dunning-Kruger hatás[529] bizonyos szintű működésével. Azaz, minél többet tudtam meg a témáról és annak forrásanyagáról, annál jobban erősödött bennem az érzés, hogy milyen keveset tudok – milyen keveset tudunk – régi amerikás magyarjainkról, holott korábban az volt az elképzelésem, hogy ez már egy alaposan feltárt téma, amelyben érdemben már nem lehet új eredményeket felmutatni.

A munkámmal elérni kívánt célok megvalósítása során fontos szempont volt, hogy olyan forrásanyagokat tárjak fel és elemezzek, illetve olyan vizsgálati szempontokat tudjak alkalmazni, amelyekkel sikerülhet új eredményeket hozzátennem az amerikai magyarság

[529] A Dunning-Kruger hatás (vagy más néven kompetencia illúzió) lényege, hogy minél kevesebbet tudunk egy adott témáról, annál biztosabbnak érezzük ismereteinket. Következésképpen minél többet tudunk meg a témáról, annál inkább tisztában vagyunk saját hiányosságainkkal, tudásunk korlátaival. A jelenséget, az azt tudományosan leíró kutatókról Justin Krugerről és David Dunningról nevezték el. https://viselkedestudomany.hu/dunning-kruger-hatas/ letöltés: 2022. júl. 08.

társadalmának mélyebb megismeréséhez. Reményeim szerint az összeállt anyag alkalmas erre, valamint arra is, hogy további mélyebb kutatások alapját képezze. A legfontosabb célom az volt, hogy hozzá tudjak járulni az első világháború historiográfiájához azáltal, hogy egy eddig teljesen ismeretlen, új szempontból közelítek a témakörhöz. Az Amerikában élt több százezres lélekszámú, katonakorú magyar férfiak csoportja eddig kívül maradt a magyar történetírás látószögén. Ez a magyarországi lakosságszámhoz mérten igen jelentős tömeg mindenképpen érdemes a tudományos figyelemre is, különösképpen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy potenciálisan az amerikai hadseregben szolgálva akár magyar testvéreikkel is szembe kerülhettek 1917 áprilisát, az amerikai hadba lépést követő időszakban. Amint azt a dolgozatban láthattuk, erre minimális valószínűséggel került sor. A magyarok tömeges amerikai besorozására nem került sor, a Selective Service Act és az ennek alapján létrehozott Selective Service System egy részüket ellenséges idegenként automatikusan elutasította. Azok pedig, akik nem kerültek automatikus elutasításra, a törvény értelmében ellenséges idegen státuszukra való hivatkozással szintén kérhették azonnali leszerelésüket. Akik szolgálatban maradtak – akár Amerika iránti lojalitásból, akár az Ausztriától való megszabadulás reményében, vagy egyszerűen csak az amerikai állampolgárság könnyített megszerzése miatt –, azoknak is csak töredéke vett részt tényleges harci cselekményeben, többségük még csak át sem hajózott Európába frontszolgálatra. A legtöbben minden jel szerint a hátországban teljesítettek szolgálatot tartalékosként vagy például a parti őrség kötelékében.

A dolgozat egyik esszenciális része megkísérelte bemutatni a háborús közhangulatot az Egyesült Államokban, különös tekintettel arra, amit ebből az amerikás magyarok esetleg megtapasztalhattak. Ennek feltárásához a sajtóanyagokat tartottam a legkézenfekvőbb forrásoknak. A közel ezer különböző helyi és regionális kiadvány áttekintése alapján sikerült egy viszonylagos képet alkotni az amerikai magyarság háború alatti helyzetéről. Az amerikai szempontot az ország minden tájáról összegyűjtött sajtótermékek alapján kíséreltem meg prezentálni, amelyek gyakorlatilag minden olyan jelentősebb államból származtak, ahol magyarok csoportjai, kisebb-nagyobb közösségei éltek, esetenként még olyanokból is, ahol elenyésző volt a magyarok száma. A leginkább klasszikus szövegelemzésre épülő vizsgálat azt mutatta, hogy az amerikai lapok foglalkoztak ugyan az országban élt magyar bevándorlókkal, de nem tűntették fel őket olyan negatív színben, mint ahogyan a németekkel tették. Az anyagokból is látszik, hogy a szerkesztőségek helyesen ismerték fel, hogy az olvasóközönségnek meg kell értenie az Osztrák-Magyar Monarchia sokszínűségét, népeinek sokféleségét, és hogy nem szabad egyforma bánásmódban részesíteni őket. A magyarok –

az olvasott lapokban – alapvetően az áldozati szerepben jelentek meg, nem csak az amerikás magyar sajtóban, de még az „igazi” amerikai újságokban is, annak ellenére, hogy a Monarchia egyik uralkodó népéhez tartoztak. A lapokban megjelenő narratíva elsősorban németellenes volt, és láthatóan mindent erre a németellenességre igyekeztek kihegyezni. A háborúban Németország volt az ellenség, Németország volt minden baj forrása, és ebből következően természetesen minden más résztvevő, aki a központi hatalmak oldalán harcolt, csakis Németország kényszerítésének hatására lépett be a háborúba. Ez volt a narratíva Magyarországgal kapcsolatban is, és az ezzel kapcsolatos híradások rendszerint arról szóltak, hogy Magyarországnak el kell szakadnia Ausztriától, mert ezzel a háborúval kizárólag a német (pángermán) célokat szolgálja. Mindehhez azonban fontos volt kontextusba helyezni az olvasott sajtóanyagok tartalmát azzal, hogy kitértem az amerikai háborús cenzúra működésére, amely szinte teljes mértékben befolyással volt arra, ami az újságokban (legyen az amerikai vagy amerikai magyar) megjelenhetett.

A legfontosabb eredménynek a magyarok katonai szolgálatával kapcsolatos adatok feltárását tartom. A kutatásom folyamán fény derült arra a tényre is, mely szerint az amerikai hadsereg háborús részvételének legelső momentuma két magyar katona nevéhez fűződik. Ács Sándor és Várady Lajos életpályájának feltárása, magyar származásuk minden kétséget kizáró igazolása, és az eset ismertté tétele e sorok szerzőjének megítélése szerint érdemi ismeretekkel szolgál az amerikás magyar történelem megismeréséhez, a „bevándorló-élmény” jobb megértéséhez. Az ilyen közös pontok a két nemzet múltjában pedig talán a két ország közötti együttműködés erősödéséhez is – még ha csak minimális mértékben is – hozzá tudnak járulni. Ács és Várady példája segít megragadni a lojalitás, a hazaszeretet kérdését is. Mit tekintett ez a két fiatalember a hazájának? Egyértelműnek tűnik, hogy az Egyesült Államok jelentette számukra az otthon fogalmát. Amerikai fiatalemberekként feltehetőleg fel sem merült a visszavándorlás vagy a magyarországi katonai szolgálat lehetősége. Ezzel kapcsolatban izgalmas kérdés lenne, hogy vajon a már felnőttként Amerikába érkezett két férfi szülő, Ács István és Várady Imre hogyan gondolkodott e kérdésben; felmerült-e bennük a hazai katonai szolgálat; ellenezték vagy éppen támogatták-e fiaik bevonulását, mi több, frontszolgálatra vezénylését. Ennek kiderítéséhez viszont sajnos nem rendelkezünk forrásokkal. Akárhogy is, a Puskás Julianna által megnevezett „megosztott szív dilemmája” látszólag fiaik számára nem volt valódi dilemma. A két rövid katonai pálya példázza az Egyesült Államok asszimiláló képességét, hiszen mindkét fiatalember kész volt önként fegyvert fogni választott hazájáért és potenciálisan arra is, hogy meghozza a „legnagyobb áldozatot” (the ultimate sacrifice), azaz hogy életét áldozza a háborúban. Életpályáik egyben

az őket befogadó országért a harcot is felvállaló magyar bevándorlók példái is, ami – az első lövés leadásának szimbolikus tettével – csattanós válasz az „ellenséges idegen” magyarok elleni hangokra, ám az egykorú sajtóanyagok áttanulmányozása alapján a korszakban ezt az „adut” nem használta ki sem az Amerikai Magyar Szövetség, sem bármely más magyar érdekvédelmi szervezet. Ennek persze oka lehetett az is, hogy úgy ítélték meg, hogy több kárt okozhatnának egy ilyen eseménnyel széles körben való „dicsekvéssel”, de akár az is, hogy sokáig nem terjedtek el a hírek szélesebb körben, vagy nem volt bizonyos, hogy magyar katonák hajtották végre a nevezett tettet.

New York állam példáján keresztül azt próbáltam megvizsgálni, hogy az amerikai hadseregben szolgált magyar katonák társadalmi összetételének bizonyos jellemzői mutatnak-e hasonlóságokat az országos kivándorlási statisztikákkal. Ilyen jellemzők voltak például a magyarországi származási helyek vagy a korcsoportok. Arra is kíváncsi voltam, hogy kimutatható-e valamiféle mintázat a magyar bevándorlók katonai szolgálatra való hajlandóságában. Meg lehet-e nevezni olyan jellemzőket, tulajdonságokat, amelyek az amerikai hadseregben való szolgálatra sarkallták az amerikásokat? A kutatás nem hozott ilyen tendenciákra vagy mintázatokra utaló jeleket, és az sem tűnik kimutathatónak – legalábbis a New York államban élők rendelkezésre álló adatai alapján, hogy korreláció lenne a gazdasági–társadalmi státusz és az amerikai hadseregben való szolgálat között. Gazdasági szempontból „ugródeszkának” láthatóan nem használták a hadsereget, viszont az állampolgárság könnyített megszerzése jelenthetett bizonyos szintű motiváló erőt a magyarok számára. A fentieken kívül a tisztek és a továbbszolgálók számát szerettem volna meghatározni, ami sikerült is – megfelelve annak a tendeciának, ami a hadseregben szolgáló magyarok számának növekedésével a tisztek és törzstisztek arányának jelentős csökkenését követhetjük nyomon. Az anyagból értékes történetek kerültek felszínre, és még értékesebb tapasztalatok kerültek birtokomba a kutatás további bővítéséhez. Véleményem szerint a feltárt névsor és az összeállított adattár hasznos adaléka lesz nem csak a hadtörténet-írás első világháborúval foglalkozó ágának, hanem az amerikásainkkal foglalkozó diaszpórakutatás tudományágának is.

A „lojalitás válsága”. Így nevezi Puskás Julianna az első világháború időszakát az amerikás magyarság szempontjából. Ebben a disszertációban ennek a válságperiódusnak a különböző vetületeit kíséreltem meg körüljárni, a lehető legtöbb forrást megszólaltatva. A célom az volt, hogy teljesebb képet kapjak a magyar historiográfia „vakfoltjáról” az amerikai magyarok katonai szolgálatát illetően, és hogy e teljesebb kép segítségével bővíteni tudjam az egykoron volt legnépesebb diaszpóránk történetével kapcsolatos ismereteket. A közölt

eredmények összessége azonban pillanatkép csupán: korántsem ad teljes áttekintést a korszakról, az amerikai magyar emberek háborús hétköznapjairól, vagy éppen az amerikai hadseregben szolgált hazánk fiairól – ritkább esetben leányairól. Az újabb és újabb feltárt anyagok és ismeretek csak tovább tágították e sorok szerzőjének látókörét arra vonatkozóan, hogy mennyi mindent lehetne és kellene még kutatni a témával kapcsolatban. Komoly és nehéz döntéseket kellett meghoznom, hogy mi legyen az, ami nem kerül be ebbe a disszertációba, így rengeteg lehetőség még kiaknázatlan maradt. E döntések mögött általában az állt, hogy az adott anyag felborította volna a dolgozat szerkezetét, egyenlőtlenné tette volna azt, illetve némely témakör megfelelő színvonalú kibontása hónapokkal, netán évekkel meghosszabbította volna a disszertáció elkészülését. Adva van viszont mindezeknek köszönhetően a tennivaló a következő évekre. A kutatás további fő csapásiránya elsősorban a bevándorlók háborús élményének a ma embere számára is átélhető megragadása, és másodsorban az amerikai hadseregben a Nagy Háború alatt szolgálatot teljesített magyarok teljes biográfiai adattárának elkészítése. Ez a munka akár egy teljes kutatói életpályát is igénybe vehet, amihez ez a disszertáció – a szerző véleménye szerint – megfelelő kiindulópontot képezhet.

A disszertáció anyagát lezártam. A gép forog, ám az alkotó nem pihenhet. Ez a munka ugyan már elvégeztetett, de épp az elvégzése volt a fáklya, amely kijelölte az alkotó előtt álló utat. Az amerikai magyarság világa, sőt egész világai várnak felfedezésre még az első világháború időszakából – és más korszakokból is. Alfred Tennyson angol költőt megidézve: „So many worlds, so much to do, so little done, such things to be.” – Szabad fordításban „Oly sok világ, oly sok tennivaló, oly kevés elvégezve, mily dolgok lehetnének.” Sok tehát a tennivaló még az amerikás magyarság történetének tekintetében is, aminek feltárására e doktori disszertáció csak egy apró kísérlet, ám reményeim szerint megfelelő színvonalon látja el funkcióját.

FÜGGELÉK

Válogatás a legnagyobb amerikai magyar napilap, az Amerikai Magyar Népszava világháborús karikatúráiból (1917–1918)

1. kép: „Uncle Sam szembe tud és szembe mer nézni minden támadóval” – Amerika hősi helytállását sugalló karikatúra (Amerikai Magyar Népszava, 1918. március 5.)

2. kép: Magyar vérrel öntözik a pángermán facsemetét. Karikatúra Németország és Magyarország viszonyáról a világháborúban (Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 14.)

3. ábra: Amerika, a szabadság fáklyája. Karikatúra Amerika potenciális szerepéről a háborúban. (Amerikai Magyar Népszava, 1918. március 6.)

4. ábra: Mi lesz a kétfejű sas sorsa, ha a magyar nép megmozdul? (Amerikai Magyar Népszava, 1918. február 6.)

5. ábra: Uncle Sam kénytelen kést ragadni, hogy kioperálja a militarizmus „fekélyét” (Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 18.)

6. ábra: „Magyar Miska” ököllel vívja ki, hogy beléphessen a demokrácia kapuján. (Amerikai Magyar Népszava, 1918. január 17.)

BIBLIOGRÁFIA

Forráskiadványok

- A magyar korona országainak 1900. évi Népszámlálása. II. Rész. A népesség foglakozása községenkint. Budapest, 1904.
- Congressional Research Service: American War and Military Operations Casualties: Lists and Statistics. Updated July 29, 2020.
- Twelfth Census of the United States Taken in the Year 1900. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1900.
- Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population. Composition and Characteristics of the Population by States.
- Fifteenth Census of the United States Taken in the Year 1930. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1930.
- Sixteenth Census of the United States Taken in the Year 1940. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, 1940.
- Official Roster of Ohio Soldiers, Sailors and Marines in the World War 1917–1918.
- Report of the Acting Chief of the Militia Bureau relative to The National Guard and The United States Guards 1918. Washington Government Printing Office, Washington, DC. USA. 1918.
- US Army Enlistment Records
- World War Records: U. S. Army A. E. F. 1917–1920. 1st Division. Volume 14. 1921.

Levéltári források

1. Amerikai levéltárak, könyvtárak, kutatóintézetek

- The United States National Archives and Records Administration (US NARA)
    - Record Group M1509: United States, Selective Service System. World War I Selective Service System Draft Registration Cards, 1917-1918. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration.
    - Record Group 147: United States, Selective Service System. Selective Service Registration Cards, World War II. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration. Records of the Selective Service System,
    - U. S. Social Security Death Index, 1935-2014.
    - Record Group 21: Declarations of Intention for Citizenship, 1865–1971. Textual Records. Records of District Courts of the United States,
    - Department of Health and Welfare. Death Index and Images, 1911–1967.
    - Record Group 36: Passenger Lists of Vessels Arriving at New York, New York, 1820–1897.
    - Record Group 46: Records of the U.S. Senate, 1789–2015.
    - Record Group 59. U.S. Passport Applications 1906–1925.

    - Record Group 92: Records of the Office of the Quartermaster General 1774–1985. Lists of Incoming Passengers, 1917–1938.
    - Indiana State Board of Health. Death Certificates, 1900–2011. Microfilm. Death Certificates; Year: 1979
    - U.S., School Yearbooks, 1880–2012
- The Historical Society of Pennsylvania, Balch Institute of Ethnic Studies (HSP)
    - Small Collections 144: Records of the Beneficial Society of John Kalvin, Throop, Pennsylvania
    - Small Collections 183: Records of Verhovay Betegsegelyezo Egylet, Branch 174
    - Record Collection 3082 – Gondos Family Papers
    - Microfilm Reel 271-5: Records of the First Hungarian Reformed Church of Cleveland
    - Amerikai magyar újságok (címek alább)
- Library of Congress (LoC)
    - Amerikai magyar újságok (címek alább)
    - Amerikai újságok (címek alább)
- Archibald S. Alexander Library at Rutgers: The State University of New Jersey (AAL)
    - Amerikai magyar újságok (címek alább)
- American Hungarian Foundation, Hungarian Heritage Center (HHC)
    - ARCH 1.1.1 – Bethlen Collection Papers
    - Amerikai magyar újságok (címek alább)

2. Magyarországi levéltárak, kutatóhelyek

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
    - A1–5583: anyakönyvi mikrofilmek
- Vasváry-gyűjtemény, Somogyi Könyvtár, Szeged.
    - Hadtudományi, katonapolitikai iratok.
- Budapest Főváros Levéltára.
    - HU BFL – VII.222.a: Okiratok, közjegyzői iratok.
- Egri Főegyházmegye Levéltára (EFL)
    - IX-543: Acta Personalia, Perényi Ladislaus

3. Sajtóanyagok

- Magyarországon kiadott országos, budapesti, ill. vidéki sajtó
    - Az Est, 1915–1918.
    - Budapesti Hírlap, 1915–1918.
    - Délmagyarország, 1910.
    - Egri Újság, 1918.
    - Esztergom és Vidéke, 1915.
    - Friss Ujság, 1910.
    - Magyar Gazdák Szemléje, 1918.
    - Magyarország, 1914–1918.
    - Miskolczi Reggeli Hírlap, 1917–1918.
    - Népszava, 1910.
    - Nyírvidék, 1902.
    - Pesti Hírlap, 1914–1918.
    - Pesti Napló, 1917.
    - Szeged és Vidéke, 1918.
    - Tolnai Világlapja, 1910.
    - Vásárhelyi Reggeli Újság, 1917–1918.
- Az Egyesült Államokban megjelent magyar nyelvű sajtó
    - Amerikai Magyar Népszava, 1900–1918
    - Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, 1914–1916
    - Amerikai Magyar Szó, 1977.
    - Előre. A Szocialista Párt Magyar Szövetségének hivatalos közlönye, 1918.
    - Johnstowni Híradó, 1914–1919
    - Szabadság, 1914–1918
    - Magyar Hirado, 1917–1919
    - Magyar Hirnok, 1915
    - Magyar Világ, 1914–1919
    - Verhovayak Lapja, 1918
- Az Egyesült Államokban megjelent amerikai (angol nyelvű) sajtó
    - American Thresherman and Farm Power, 1920.
    - Bemidji Daily Pioneer (MN), 1918.
    - Carson City Daily Appeal (NV), 1918.
    - Evening Capital News (DC), 1917.
    - Forest City Press (SD), 1918.
    - Harrisburg Telegraph (PA), 1914.
    - Indiana Daily Times (IN), 1921.
    - Metro-East Magazine (IL), 1967.
    - Perth Amboy Evening News (NJ), 1914.
    - South Bend News-Times (IN), 1918–1919.
    - The Alcoa News (PA), 1931.
    - The Americus Times-Recorder (GA), 1917.
    - The Bridgeport Evening Farmer (CT), 1914.
    - The Butte Daily Post (MT), 1917.

- The Cordova Daily Times (AL), 1914.
- The Day Book (IL), 1915.
- The Detroit Times (MI), 1914.
- The Evening Star (IN), 1917.
- The Fargo Forum and Daily Republican (MN), 1914.
- The Hopkinsville Kentuckian (KY), 1914.
- The Indianapolis Times (IN), 1922; 1930.
- The Mahoning Dispach (OH)
- The Medina Sentinel (OH)
- The New York Post (NY),
- The New York Times (NY), 1918.
- The New York Tribune (NY), 1914–1915.
- The Ogden Standard (UT), 1915.
- The Pensacola Journal (FL), 1917.
- The Perrysburg Journal (OH), 1914.
- The Seward Getaway (The Alaska Evening News), 1917.
- The Sun (NY), 1917.
- The Washington Post (DC)
- The Washington Times (DC), 1914.

Felhasznált irodalom

- **Magyar nyelvű szakirodalom**

  - Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. Pannónia, Bp. 1964.
  - Ambrus László: A parasztság mint társadalomtörténeti kategória értelmezésének, és a paraszti mentalitás kutatásának dilemmái. In: Gyarmati Enikő (szerk.): *PhD-hallgatók II. konferenciája. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések IX.* Líceum Kiadó, Eger. 27–41.
  - Ambrus László: Magyar katonák az Amerikai Egyesült Államok hadaiban. In: Zimányi Árpád (szerk.): *A magyar tudomány ünnepe 2016: Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből.* Líceum, Eger. 2017. 155–167.
  - Ambrus László: Magyar „doughboyok" az első világháború amerikai hadseregében – egy prozopográfiai kutatás jelene és jövője. *Hadtörténelmi Közlemények*. 131/3, 2018. 735–756.
  - Ambrus László: Heves megyeiek az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt 1917-ben. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLV. Sectio Historiae*. 2018. 7–27.
  - Ambrus László: Az amerikai hadsereg 332-es, ohiói kiegészítésű gyalogezrede az olasz fronton. *Nagy Háború Blog*. 2018. 12. 06. https://nagyhaboru.blog.hu/2018/12/06/az_amerikai_hadsereg_332-es_ohioi_kiegeszitesu_gyalogezrede_az_olasz_fronton
  - Ambrus László, Rakita Eszter: A „világ város mulatós zajába egyházközséget alapítani" – Perényi László heves megyei pap New Yorkban töltött évei. In: Akit Clió elbűvölt. In honorem Romsics Ignác. Szerk: Pap József, Verók Attila. Líceum, Eger. 2021. 9–23.
  - Balogh, Eva S.: A Böhm–Cuninghame tárgyalások 1919 júliusában. Történelmi Szemle 22. (1979) 1. sz. 88–100.
  - Bihari Péter: 1914 – A nagy háború száz éve. Személyes történetek. Kalligram, Pozsony. 2014.
  - Bihari Péter: Lövészárkok a hátországban: középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán. Napvilág, Bp. 2008.
  - Bobay István Zoltán: „Mexikói magyar konkvisztádorok (1864 – 1867)". A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiája, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények. PhD értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem. 2022.
  - Brandt, Juliane: Társadalomtörténet az Egyesült Államokban. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Osiris, Bp. 2003. 153–166.
  - Cs. Kottra Györgyi: Az amerikai katonaság társadalomtörténete: áttekintés és javaslat a kutatómunkához. The American Historical Review, 1981. In: Századok, 1984. 2. sz. 425–427.
  - Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek. Ifjusági Lap- és Könyvkiadó, Bp. 1985.
  - Fejős Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása. Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet, Bp. 1993.

- Fejős Zoltán: „Mert abban az időben lehetett vándorolni” A cigándi amerikások emlékezete. Cigánd, 2017.
- Frank Tibor: Amerikai „új bevándorlók” antropometriai vizsgálata, 1908–1911. Anthropológiai Közlemények, 36. (1994.) 69–77.
- Frank Tibor: Amerika világai. Angol–amerikai történelmi tanulmányok II. kötet. Gondolat, Bp. 2018.
- Frank Tibor: Ellis Island követei. Az osztrák–magyar kivándorlás titkos amerikai megfigyelése (1906–1907). Valóság, 35:7 (1992.). 77–90.
- Frank Tibor: Kettős kivándorlás – Budapest – Berlin – New York 1919–1945. Gondolat, Bp. 2015.
- Gábor Sándorné: A német-osztrák köztársaság és a magyar tanácshatalom államközi gazdasági kapcsolatairól. Történelmi Szemle 9. (1966.) 325–367.
- Galántai József: Az I. világháború. Korona, Bp. 2000.
- Galántai József: Háború és békekötés (1914–1920). Ikva, Bp. 1991.
- Galántai József: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Korona, Bp. 2001.
- Galántai József: Szarajevótól a háborúig. 1914. július. Gondolat, Bp. 1975.
- Glant Tibor: Az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése 1917-ben. Korunk 2017/2. 11–21.
- Glant Tibor: Az Amerikai Egyesült Államok kormányának elképzelései a Magyarországgal kötendő békével kapcsolatban. In: Hermann Róbert – Ligeti Dávid (szerk.): 1920. Kényszerpályán: A trianoni békediktátum ratifikálása. Országház, Bp. 2021. 89–105.
- Glant Tibor: Magyarország az amerikai sajtóban az első világháború idején. Aetas 1996/1.
- Glant Tibor: Kettős tükörben. Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején. Debrecen. 2008.
- Glant Tibor: Segélyezés és politika. A kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben. Századok 154. (2020) 3. sz. 495–518.
- Glenn, A. S.: Amerikai levelek. Dr. Gondos Viktor előszavával. Bp. 1914.
- Gyáni Gábor: Kivándorlás és az amerikai magyarság sorsa. In: Gyáni Gábor: Történészdiskurzusok. L’Harmattan, Bp. 2002. 276–284.
- Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918. Osiris, Bp. 2014.
- Hauzinger Zoltán–Hegedűs Judit–Klenner Zoltán: A migráció elmélete. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Bp. 2014.
- Horváth László: Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt. (Heves megyei kivándorlás I.) Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis, 1991–1992. 257–273.
- Horváth László: A XX. századi Heves megyei kivándorlás alapvetése 1910-ig. Agria 37. (Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis) 2001.
- Jeszenszky Géza: A magyar emigrációk jelentősége. Rubicon 2008/1. 4–11.
- Johnson, Paul: Az amerikai nép története. Bp. 2016.
- Katona Csaba: Megőrizzük a hidakat. A Massachusettsi Magyar Egyesület története. Boston. 2017.

- Keegan, John: Az első világháború. Európa, Bp. 2010. 751–761.
- Király Béla: Néhány emlékem az emigrációról. Rubicon 2008/1. 25–27.
- Kosáry Domokos: Az amerikai magyarság 1941-ben. Rubicon 2004/7. 13–18.
- Magyarics Tamás: Amerikai missziók a Magyar Tanácsköztársaság idején. Múltunk 42. (1997) 4. sz. 3–38.
- Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek. Bp. 2014.
- Molnár Eszter: „Itt élned, halnod kell?" A történeti hűség problémája és a „kitántorgás" irodalmi toposzának átrajzolása Oravecz Imre „kivándorlásregényeiben" In: Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Bp. 2015. 279–294.
- Paksa Rudolf: Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés" (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata). In: Ballabás Dániel (szerk.): Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII.: Módszertani tanulmányok. 2013. 7–19.
- Peterecz Zoltán: 100 éve történt: A magyarországi és erdélyi helyzet amerikai szemszögből - 1919. január-február. Aetas 34. (2019) 1. sz. 54–66.
- Pintér Tamás – Rózsafi János – Stencinger Norbert: Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében. Bp. 2017.
- Póka-Pivny Aladár – Zachar József: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Kováts Mihály ezredes élete 1724–1779. Zrínyi, Bp. 1982.
- Pollmann Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. Múltunk 2015/1, 93–103.
- Pollmann Ferenc: Oroszlán, karddal és lúdtollal. Doberdói Bánlaky József élete és munkássága. Históriaantik, Bp. 2014.
- Prepuk Anikó: A betegsegélyező egyletek és az önképzőkörök szerepe a magyar zsidó kivándorlók integrációjában New York Cityben a 20. század első felében. In: Horváth Zita és Sz. Halász Dorottya (szerk.): Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában – Interpretációk egy témára. Miskolc. 2015.
- Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai, Bp. 1982.
- Rakita Eszter: „Amerika dollárja… csábítja népünket évente ezrével a vészes idegenbe": A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914). Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLV. Sectio Historiae. 2018. 195–210.
- Rakita Eszter: Az Egyesült Államokba vándorolt magyarok önképe és az óhazai hírekre adott reflexiói az Amerikai Magyar Népszavában a 20. század első évtizedében. In: Amerikai magyarok – magyar amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában. Szerk. Ambrus László, Rakita Eszter. Líceum, Eger. 2019.
- Rakita Eszter: Egy amerikai magyar család botránya és annak következményei az első világháború idején. *Vasváry Collection Newsletter* 66. (2021/2.) http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/21dec/rakita_eszter_gondos.html

- Rakita Eszter: „Ellenséges idegenek” – Az első világháború Amerikája egy magyar bevándorló szemével. Nagy Háború Blog. https://nagyhaboru.blog.hu/2021/02/25/_ellenseges_idegenek
- Rakita Eszter: Jurányi Gusztáv az „amerikai Debrecen”-ben. *Honismeret* 49. (2021/1.) 30–33.
- Szántó Miklós: Magyarok Amerikában. Gondolat, Bp. 1984.
- Szilassy Sándor: Az amerikai magyarság a második világháborúban. Nyelvünk és Kultúránk 111. 2000. 47–51.
- Szőts Zoltán Oszkár, *Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Nézőpontok, műfajok, intézmények* (Pécs: Kronosz, 2020).
- Tóth Heléna: E pluribus unum? A bevándorlástörténet és a migrációkutatás historiográfiája az Egyesült Államokban. Múltunk 2016/3. 4–51.
- Tóth Péter András: Az Amerikai Egyesült Államok I. világháborús részvétele és Európa-politikája. In: Németh 2014: 231–246.
- Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. MNyKNT, Bp. 2004.
- Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság és az óhaza. Mundus, Bp. 2005.
- Várkonyi Péter: „Úgy elfogy a magyar, / mintha nem lett volna.” A kompolti kivándorlás természetrajza. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLV. Sectio Historiae*. 2018. 211–223.
- Várkonyi Péter: Válság és migráció. Kompolt – Granite City. In: Ballabás Dániel (szerk.): Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. Líceum, Eger. 2017.
- Vasváry Ödön: Magyar Amerika. (szerk. Gyuris György) Somogyi Könyvtár, Szeged. 1988.
- Vida István Kornél: Világostól Appomatoxig. (sic!) Magyarok az amerikai polgárháborúban. Akadémiai, Bp. 2011.
- Zachar József: Kováts Mihály és Kazimierz Pulawski. Magyar-lengyel fegyverbarátság az ó- és újvilágban. In: Besze Tibor–Miskei Antal (szerk.): A tudós tanár. Tanulmánykötet a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Historiae. Líceum, Eger. 2007. 127–155.
- Zachar József: Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 27. (1980/2). 293–310.

- **Angol nyelvű szakirodalom**

- Adams, R. J. Q. (ed.): The Great War, 1914–1918. Essays on the Military, Political, and Social History of the First World War. London, UK. 1990.
- Ambrus, László: Austria-Hungary and the American Belligerence in World War One. Pro&Contra: Central European Studies in Humanities 2018/2. 5–24.
- Ambrus, László: Hungarian Soldiers in the U. S. Army During World War One. Humanities & Social Sciences Review 2017/7, 1. 95–104.
- Ambrus, László: Torn between Two Nations – Aspects of Loyalty in the Case of Hungarian Immigrants in the United States in 1917–1919. Mediterrán Tanulmányok / Études sur la région Méditerranéenne 30. 2020. 57–75.
- Bielakowski, Alexander M. (szerk.): Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military. An Encyclopedia. I–II. ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, USA. 2013. Volume I: A–L.
- Blau, Judith R. – Thomas, Mim – Newhouse, Beverly – Kavee, Andrew: Ethnic Buffer Institutions, The Immigrant Press: New York City, 1820–1984. Historical Social Research / Historische Sozialforschung 1998/3. 20–37.
- Bankston, Carl L. (ed.): Encyclopedia of American Immigration. Salem Press, Pasadena, CA, USA. 2010.
- Beynon, Erdmann Doane: Crime and Custom of the Hungarians of Detroit. Journal of Criminal Law and Criminology, 25:5 (Jan. – Feb. 1935), Northwestern University, USA. 755–774.
- Beynon, Erdmann Doane: Migrations of Hungarian Peasants. Geographical Review, 27:2 (April 1937), American Geographical Society, USA. 214–228.
- Bodnar, John: Remaking America. Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century. Princeton University Press, Princeton, NJ, USA. 1992.
- Boles, Frank: Michigan Newspapers: A Two-Hundred-Year Review. Michigan Historical Review 36 (Spring 2010).
- Brow, Joshua (ed.): A Good Idea of Hell: Letters from a Chasseur à Pied. College Station, TX, USA. 2003.
- Capolozza, Christopher: Uncle Sam Wants You. World War I and the Making of the Modern American Citizen. Oxford University Press, New York. 2008.
- Ciment, James – Radzilowski, John (eds.): American Immigration. An Encyclopedia of Political, Social, and Cultural Change (Second Edition). Routledge, New York. 2014.
- Clarke, Christopher: The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914. London. 2014.
- Corrigan, Gordon: Mud, Blood, and Poppycock: Britain and the First World War. London, 2003.
- Crouthamel, Jason, Lesse, Peter (szerk.): Psychological Trauma and the Legacies of the First World War. 2017.
- Dalessandro, Robert J., – Rebecca S.: American Lions. The 332nd Infantry Regiment in Italy in World War I. Schiffer, Atglen, PA, USA. 2010.
- Daniels, Roger: Coming to America. Perennial, New York. 2002.
- Davenport, Matthew J.: First Over There. The Attack on Cantigny, America's First Battle of World War I. New York, 2005.

- Declercq, Christophe, Walker, Julian (szerk.): Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War. London, UK. 2016.
- Derks, Scott: The Value of a Dollar. Prices and Incomes in the United States, 1860–2009. Millerton. 2009.
- Dumba, Constantin: Memoirs of a Diplomat. Little, Brown Co., Boston. 1932.
- von Feilitzsch, Heribert: Operation „Perez": The German Attempt to Own American Newspapers in World War I. *FCH Annals. Journal of the Florida Conference of Historians*, 18 (2015) 22. sz. 87–102.
- Frank, Tibor: Double Exile: Migrations of Jewish-Hungarian Professionals through Germany to the United States, 1919–1945. Peter Lang, Oxford, UK. 2009.
- Gentile Ford, Nancy: Americans All! Foreign-born Soldiers in World War I. Texas A&M University Press, College Station, TX, USA. 2001.
- Gentile Ford, Nancy: The Great War and America. Civil Military Relations during World War I. Praeger, Westport, CT, USA. 2008.
- Gier, Christina: Singing, Soldiering, and Sheet Music in America during the First World War. Lanham, MD, USA. 2016.
- Gilbert, Martin: The First World War. A Complete History. London, UK. 1986.
- Gregory, Adrian: A War of Peoples 1914–1919. Oxford, UK. 2014.
- Gregory, Adrian: The Last Great War: British Society and the First World War. Cambridge, UK. 2008.
- Grubb, Farley: German Immigration to Pennsylvania, 1709 to 1820. The Journal of Interdisciplinary History, XX:3 (Winter 1990). MIT, USA. 417–436.
- Grubb, Farley: German Immigration and Servitude in America, 1709–1920. Routledge, New York, NY, USA. 2011.
- Hallett, Christine E.: Veiled Warriors. Allied Nurses of the First World War. London, UK. 2014.
- Hämmerle, Christa – Überegger, Oswald – Bader Zaar, Brigitta (eds.): Gender and the First World War. London, UK. 2014.
- Higham, John (ed.): Ethnic Leadership in America. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, USA. 1979.
- Higham, John: Strangers in the Land. Patterns of American Nativism 1860–1925. Rutgers, New Brunswick, NJ, USA. 1988.
- Horn, Martin: Britain, France, and the Financing of the First World War. London, UK. 2002.
- Howard, Michael: The First World War. Oxford, UK. 2002.
- Hyde, Andrew P.: The First Blitz: The German Bomber Campaign Against Britain in the First World War. London, UK. 2002.
- Huntington, Samuel: Who Are We? The Challenges of America's National Identity. New York, 2005.
- Iriye, Akira: The Cambridge History of American Foreign Relations. Vol. III. The Globalizing of America, 1913–1945. Cambridge University Press, Cambridge. 1993.
- Jones, Heather, O'Brien, Jennifer, Schmidt-Supprian, Christoph (szerk.): Untold War. New Perspectives in First World War Studies. 2008.

- Karsten, Peter, ed.: Encyclopedia of War & American Society. SAGE, Pittsburgh. 2006.
- Keegan, John: The First World War. London, UK. 1998.
- Kennedy, David M.: Over Here. The First World War and American Society. Oxford University Press, New York, NY, USA. 1980.
- Laskin, David: Ethnic Minorities at War (USA). http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/ethnic_minorities_at_war_usa
- Laskin, David: The Long Way Home. An American Journey from Ellis Island to the Great War. HarperCollins, New York, NY, USA. 2009.
- MacDonnel Francis: Insidious Foes. The Axis Fifth Column and the American Home Front. New York, NY, USA. 1995.
- Macey, Marie – H. Carling, Alan: Ethnic, Racial and Religious Inequalities. The Perils of Subjectivity. Palgrave Macmillan, New York, NY, USA. 2011.
- Mann, Arthur: From Immigration to Acculturation. In: Uő: Making America. The Society and Culture of the United States. USIA, Washington, DC. 1988.
- Marwick, Arthur (ed.): The Deluge. British Society and the First World War. London, UK. 1991.
- McGuire, James Patrick: The Hungarian Texans. San Antonio, TX, USA. 1993.
- Neiberg, Michael S.: The Path to War. How the First World War Created Modern America. New York, NY, USA. 2016.
- Panayi, Panikos (ed.): Germans as Minorities during the First World War: a Global Comparative Perspective. London, UK. 2014.
- Panayi, Panikos: Prisoners of Britain: German Civilian and Combatant Internees during the First World War. Manchester, UK. 2012.
- Park, Robert E.: The Immigrant Press and Its Control. Harper, New York, NY, USA. 1922.
- Perlman, Robert: Bridging Three Worlds: Hungarian–Jewish Americans, 1848–1914. University of Massachusetts Press, Amherst, MA, USA. 1991.
- Pietro, Sara: Reporting the First World War in the Liminal Zone. British and American Eyewitness Accounts from the Western Front. London, UK. 2018.
- Provost, Tracie: Spy Games: German Sabotage and Espionage in the United States, 1914–1916. FCH Annals. Journal of the Florida Conference of Historians, 18 (2015) 22. sz. 123–136.
- Puissant, Susanne Christine: Irony and the Poetry of the First World War. London, UK. 2009.
- Purseigle, Pierre (ed.): Warfare and Belligerence. Perspectives in First World War Studies. Boston, MA, USA. 2005.
- Puskás, Julianna: Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States. Holmes & Meier, New York, NY, USA. 2000.
- Rider, Harry Angevin: Indiana Book of Merit. Official Individual Decorations and Commendations Awarded to Indiana Men and Women for Services in the World War. Indianapolis. 1932.
- Salyer, Lucy E.: Baptism by Fire: Race, Military Service, and U. S. Citizenship Policy, 1918–1935. The Journal of American History 91 (2004. december), 3. sz. 847–876.

- Seale, William: The Imperial Season: America's Capital in the Time of the First Ambassadors (1893–1918). Smithsonian Books, Washington, DC. 2013.
- Seipp, Adam R.: The Ordeal of Peace. Demobilization and the Urban Experience in Britain and Germany, 1917–1921. Farnham, UK. 2009.
- Shanks, Cheryl: Immigration and the Politics of American Sovereignty, 1890–1990. The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, USA. 2001.
- Shaw, Andrew Robert: Feeding Tommy. Battlefield Recipes from the First World War. Stroud, UK. 2013.
- Slotkin, Richard: Lost Battalions. The Great War and the Crisis of American Nationality. New York, 2013.
- Snape, Michael – Madigan, Edward (eds.): The Clergy in Khaki. New Perspectives on British Army Chaplaincy in the First World War. London, UK. 2013.
- Sowell, Thomas: Ethnic America. A History. Basic Books, New York. 1981.
- Sterba, Christopher M.: Good Americans: Italian and Jewish Immigrants During the First World War. Oxford University Press, New York, NY, USA. 2003.
- Storey, Neil: Zeppelin Blitz: The German Air Raids on Great Britain during the First World War. London, UK. 2015.
- Strachan, Hew: Financing the First World War. London, UK. 1980.
- Strachan, Hew: The First World War. London, UK. 2004.
- Strachan, Hew: The First World War in Africa. London, UK. 2004.
- Tarnóc, András: Recenzió Samuel P. Huntington: Kik vagyunk mi? című kötetéről. Eger Journal of American Studies (2005). 215–222.
- Vought, Hans P.: The Bully Pulpit and the Melting Pot. American Presidents and the Immigrant, 1897–1933. Mercer, New York. 2004.
- Walker, Julian – Declercq, Christophe (eds.): Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War. Palgrave-Macmillan, London, UK. 2016.
- Ware, Helen: The American-Hungarian Folk-Song. The Musical Quarterly, 2:3 (July 1916), OUP. 434–441.
- White, Bonnie: The Womens' Land Army in First World War Britain. London, UK. 2014.
- Williams, Georgina: Propaganda and Hogarth's Line of Beauty in the First World War. London, UK. 2016.
- Wilson, Ross J.: New York and the First World War. Shaping an American City. New York, NY, USA. 2014.
- Z. Karvalics, László (szerk.): Information History of the First World War. Bp. 2015.
- Zieger, Robert H.: America's Great War. World War I and the American Experience. Rowman & Littlefield, Lanham, MD, USA. 2001.
- Zubrzycki, Jerzy: The Role of the Foreign-Language Press in Migrant Integration. Population Studies 1958/1. 73–82.

Internetes oldalak

https://adtplus.arcanum.hu/
https://case.edu
https://chroniclingamerica.loc.gov/
https://dmna.ny.gov/historic/reghist/wwi/HonorList/
https://encyclopedia.1914-1918-online.net/
https://history.state.gov/
https://homeofheroes.com/
https://hungaricana.hu/
https://iarchives.nysed.gov/
https://jamanetwork.com
https://nagyhaboru.blog.hu
https://sfkornyek.szabadsagharcos.org
https://socialwelfare.library.vcu.edu
http://sofar-ujsag.hu/?page_id=548
https://viselkedestudomany.hu
https://westernmininghistory.com
https://wordart.com/
https://www.archives.gov
http://www.arlingtoncemetery.net/
https://www.ancestry.com/
https://www.britannica.com
https://www.familysearch.org/
https://www.familytree.com
https://www.findagrave.com/
https://www.geni.com/
https://www.guns.com/
http://www.hgkmovar.hu
https://www.libertyellisfoundation.org/
https://www.nationsonline.org
https://www.nytimes.com/
http://www.ohiohistorycentral.org/
http://www.santafetrailresearch.com